

శ్రీ మద్వాల్మీకి రామాయణోపన్యాసములు

- నండూరి సుబ్రహ్మణ్య శర్మ

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆరోగ్యాది అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి... ఫేస్ బుక్

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథ నిలయం

Like us to follow

@mohanpublications

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,
రాజమహేంద్రవరం - 533101.

శ్రీ మద్వాల్మీకి రామాయణోపన్యాసములు

(అయోధ్య, అరణ్య, కిష్కింధ కాండములు

గ్రంథకర్త :

'అర్హ ధర్మ ప్రబోధక'

నండుూరు సుబ్రహ్మణ్యశర్మ

ప్రకాశకులు :

ఆర్కవిజ్ఞాన గ్రంథమాల
శివాలయంపేధి * సత్యనారాయణపురం
విజయవాడ-11.

విషయసూచిక

అయోధ్యాకాండ

పేజీ

1. భారతీయరాజ్యాంగమున రాజునకుండదగు అర్హతలు	7
2. మారిన కైక	44
3. రాముని కైకేయీ మండిర ప్రవేశము	57
4. రాముని స్థితప్రజ్ఞత్వము	63
5. భారతీయతలో అర్ధాంగి పాత్ర	74
6. జీవుని మరణకాలము	116
7. రాజులేని రాజ్యము	121
8. భరద్వాజుని ఆతిథ్యము	138

అరణ్య కాండము

1. దండకారణ్యమున చరిత్ర	164
2. రాముని మున్యాశ్రమ ప్రవేశము	166
3. ఋషుల శరణాగతి	168
4. పంచవటి క్షేత్రము	175
5. యుద్ధము	181
6. మాయలేడి	196
7. సీతాపహరణము	199
8. జటాయువు మోక్షము	211

కిష్కింధ కాండము

1. రామ సుగ్రీవమైత్రి	216
2. వాలివధ అందలి సంశయ నివారణము	225

ఓమ్

శ్రీ మహా గణాధి పతయే నమః

అయోధ్యాకాండ ప్రథమ దివసోపన్యాసము

అయోధ్యా కాండము

శ్లో॥ బ్రహ్మద్యామరసిద్ధజన్మభువనం యన్నాభివంకేరుహం
 శ్రీ నిర్వాణనికేతనం యదుధరం తోకైకశయ్యాగృహం
 యద్వక్షః కమలావలనభవనం యన్నామ మంత్రం సతాం
 వాసాగార మఖండమండలనిధిః పాయాత్సనోరాఘవః॥

అర్య మహాశయులారా !

నేటికి మన రామాయణమున బాలకాండ ముగిసినది. మనమిప్పుడు ప్రారంభించబోవునది అయోధ్యాకాండము.

ఇది రామాయణ మహార్ణవమున విస్తృతమగు ఒక అలవంటి కాండము. ఈ కాండను వాల్మీకి మహర్షి నూటవందొమ్మిది సర్గలతో విస్తరించి వర్ణించినారు.

భరతశత్రుఘ్నులు మేనమామల యింటికి వయసమగుటతో ప్రారంభమై రాఘవేశ్వరులు తన పాదుకలను భరతున కందించి చిత్రకూటాద్రి నుంచి సీతాలక్ష్మణులతో అత్రిమహర్షివారి అశ్రమమున ప్రవేశించుటతో ముగిసినది.

బాలకాండవలె ఈ కాండమున ఇతర ఉపాఖ్యానములు విస్తరించలేదు. స్వీయ ఇతివృత్తముతోడనే సడచినదీ కాండము

ఇందనేక పాత్రల నన్ని వేళములు కథాంతర్భాగములై ఒక్కొక్క నన్ని వేళము ఒక్కొక్క ప్రత్యేకతను బాటినది. రాబోవు కాండల కి కాండలోని కథాభాగము ముకుటమై సడచినదనక తప్పదు.

త్రికాల సత్యమై స్వప్రకాశమున బాసిల్లు సచ్చిదానంద బ్రహ్మము ఆనంత కణ్యాజుగుణవిశిష్టమై వైదిక ధర్మమునెల్లు బాటినదో మహర్షి విస్తరించినారు కథాంతర్భాగముల.

కొందరు విమర్శకులు రాముడు దేవుడని వాల్మీకి తన కావ్యమున స్పష్టముగ చెప్పలేదు. కావ్యముగ వర్ణించలేదందురు. కావ్యము ధ్వని ప్రధానమగుటచే తన కావ్య శిల్పమున రామునికి పురుషోత్తమత్వమును చేకూర్చెనందురు. రాముని మానవ మాత్రునిగనే వాల్మీకి చిత్రించెనందురు. పాత్రల ముఖముగ రాముడు భగవంతుడని చెప్పించెనందురు. అట్టి సందేహమునకు శావులేకుండ రాముడెవ్వడను కొనుచురా టిరో రాముడు సాక్షాత్తురాయణుడే సుమా ! అని ఈ కాండమున స్పష్టముగా తాను చెప్పియే కథాభాగమును నడిపించినారు. కథాంతర్భాగము నందక్కడక్కడ తనలోని అద్వితీయ బ్రహ్మతత్వమును రాముడెట్లు ప్రదర్శించెనో గూడ మహర్షి ఈ కాండమున చక్కగ స్పష్టపరచినారు.

అవతారమూర్తియగు రాముడు పితృపాదులయెడ చూపిన భక్తియు సోదరుల యెడ చూపిన ప్రేమానురాగ అనురక్తియు, ప్రజాబాహుళ్యముపై ప్రసరింపజేసిన రాముని ప్రేమామృత కిరణ ప్రసారమును, చేతనా చేతన ప్రపంచమంతయు రాముని కంటె వేరుకాదని భావించదగు భావనా విధానమును ఈ కాండముననే మహర్షివర్యులచే స్పష్టము గావింపబడినది.

మహర్షి ఈ కాండమునందొక్కచో ధర్మ సూక్ష్మముల చక్కగ వ్యాఖ్యానించినారు. కథాముఖముగనే అర్థశాస్త్ర రహస్యములుకూడ అట్లే తెలిపినారు. ధర్మానుబంధ కామమును సీతాకళ్యాణమున తెలుపుటచే అంధకార బంధురమగు కామమెంత అనర్థదాయకమో ఈ కాండతో ప్రారంభించినారు. ఇట్లు త్రివర్గముల తెలుపుచువే భంగ్యంతరముగ మోక్షశాస్త్రమున ప్రవేశింప జేసినాడీ కాండ చివరి భాగమున. ఇక కథకు వత్తము.

భరత శత్రుఘ్నుల పయనము

యథాజిత్తు కై కేయి సోదరుడు. భరతుని మేనమామ. అతడు మిథిలా నగరమున కేతెంచి అచ్చట మేనల్లుని వివాహ మహోత్సవమును దర్శించి వారితోడనే అయోధ్య కేతెంచినాడు. భరతుని తనతో తీసుకొనిపోవుట అతని కభిమత మైనది. అందుకు దశరథుని ఆజ్ఞయైనది కై కయు సమ్మతించినది. భరతుడును ఇష్టపడినాడు.

రామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు నలుగురును దశరథ నందనులే అయ్యును రామ లక్ష్మణులొక జంట. భరత శత్రుఘ్నులొక జంట. రాముని వదలి లక్ష్మణు

దుండడు. భరతుని వదలి శత్రుఘ్నుడుండడు. నిజమునకు శత్రుఘ్నుడు లక్ష్మణుని తోటివాడు. కాని అతడు భరతునకు నిత్యసేవకుడు. సేవకుడు కాదు. సేవక శిఖా మణి. రామునకు లక్ష్మణుడెంతయో, భరతునకు శత్రుఘ్నుడంతయే. రామ, లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నుల ఈ విభాగమునుండి మనమేమి గ్రహింపవలెనన్నది ప్రశ్న.

రాముడు భగవంతుడు. భరతుడు భాగవతుడు. భరతుని సామాన్యముగ భాగవతుడనుట చాలదు. అతడు షరమ భాగవతుడు. భాగవతశ్రేష్ఠుడు. మానవజాతి కంతకును ఆధర్మమూర్తి.

సత్పురుషులయందగ్రగణ్యులు. సత్పురుషశ్రేష్ఠులు. అట్లే భాగవత శ్రేష్ఠులు. బ్రహ్మవిదులు. బ్రహ్మవిద్యర్యులు. బ్రహ్మ విద్యరిష్ఠులు. తరతమ భేదములతో విరాజిల్లు జ్ఞానులువీరు. భక్తి భాగమున భరతుని శ్రేష్ఠత్వమిట్టిదే.

మానవ జీవితమున తరించవలెనన్న భగవంతుని కంటే కూడా భాగవత శ్రేష్ఠుల ఇతివృత్తములు శిరోధార్యములు కావలెను. ఇది భక్తి సిద్ధాంతమునందు మకుటాయమానమగుమాట. భక్తులు లేక భగవంతుడు లేడు. భగవంతుడిడుగో అని చూపువారు భక్త శేఖరులే. అందుకు భక్త శిఖామణియగు ప్రహ్లాదుడు మనకు సాక్షి.

భరత శత్రుఘ్నుల పయనము తోడనే అయోధ్యాకాండ కథాప్రారంభమును గావించినది. అయోధ్యాకాండయందలి మొదటి శ్లోకమిది—

గచ్ఛతా మాతుల కులం భరతేన తదా నమః

శత్రుఘ్నో నిత్య శత్రుఘ్నో నీతః ప్రీతి పురస్కృతః

భక్తి సిద్ధాంతమున బాగుపడదలచిన జీవునకు భాగవత పారతంత్ర్యము పెన్నిధివంటిదని నొక్కి వక్కాణించును ఆ సిద్ధాంతము. భగవానునకు భాగవతులు నిత్యనివాస మందిరములు. ఆ ముఖ్యపులగు జీవులు భగవత్పాద విందముల దర్శించవలెనన్న భగవంతునకు నిత్యనివాసమందిరములగు భాగవతుల వదలియుండ రాదు. భాగవతుల పదలియుండరాదనునది సాధకులనుద్దేశించిన యుపదేశము. సిద్ధులును భాగవతుల నిత్య సన్నిధానమును కోరుకొందురు. భాగవతుల పాదరజము భగదృక్తులకు సిద్ధాంజనము.

ఈ ఘట్టమున భాగవతము స్మరణీయము. గోవింద భాగవతమున ముఖ్య పాత్రలు

మధురా నగరినుండి శ్రీకృష్ణులు ఉద్ధవుని గోపికల వద్దకు పంపగా జా సాన్నిధ్యమున కొంతకాలము గడిపిన ఉద్ధవుడన్నమాట ఇది.

“వందే నందవ్రజస్త్రిణాం పాదరేణు మఖీక్షశః

యాసాం హరి కథోద్గీతం పునాతి భువనత్రయం

అనంద వ్రజమునందలి స్త్రీలకు నమస్కరించినాడు. శిరమును వారి పాదము లపై మోపి. అది చాలలేదు. అడుగుదమ్ములనున్న ధూళిని గూడ ధరించినాడు ఉద్ధ వుడు. వారులేకున్న హరికథాగానము భూభాగమున మారుమ్రోగెడిదికాదని నిర్ణ యించినాడు. భూభాగమున గోపికల అవతరణమే శ్రీకృష్ణచంద్రుని నిజస్వరూప మును తెల్పినదని ఆనందాశ్రువుల రాల్చినాడు. భక్తుల ప్రభావమిది.

ప్రకృతమను సరామః

భాగవత పారతంత్ర్యమునకై బయలుదేరిన శత్రుఘ్నుని వర్జనయందు ఘాతము రెండు విశేషణములున్నవి. అనఘః॥ నిత్యశత్రుఘ్నః అను పదములు. అవి శత్రుఘ్నుని పరిభుద్ధతను చక్కగా వివరించునవి.

శత్రుఘ్నుడు విశుద్ధజీవుడు. అంతేకాదు జితేంద్రియుడు కూడా. ఇంద్రియ యజములేక జీవునకు విశుద్ధత్వములేదు.

ఇక కైకేయ రాజ్యమునకేగిన భరత శత్రుఘ్నుల పరికింతము. వారికది మాతామహస్థానము. స్వర్గసుఖములవంటి సుఖములను వారికి కూర్చదగు స్థాన మది. అయ్యును వారక్కడ శ్రీరా విశేషములతో విలాస దివసముల గడుపుట లేదనినారు మహర్షి. కారణమేమియట? వారిద్దరి హృదయ సీమలయందును దశర థేశ్వరుని వృద్ధాప్యమును పితృమూర్తి యెడలగల పితృభక్తియు నిత్యమై ప్రవ ర్తించుచుండుటే అందుకు కారణమట. మహర్షి గీతమిది.

“తత్రాపి నివసంతే తౌ తర్ప్యమాణౌ చ కామతః

భ్రాతౌ స్మరతాం పీఠౌ నృధం దశరథం నృపం

ఇక్కడ ప్రమాత్కారమేమనగా “తర్ప్యమాణౌ చ కామతః” తాతగారును మేనమామయు తల్లితల్లియు వారి కోర్కెలనెల్ల తీర్చుచున్నను వారక్కడ దశర థునే చింతించుట వారియందలి ప్రత్యేకత. మరొక్క విశేషమేమన? మనము మన తండ్రినెప్పుడు చూతుము? చూడగలమా? అన్న ఆతురత వారి హృదయముల నిగూఢమై రాబోవు ఘట్టము వారికి తెలియకుండగనే వారియందు దాగియుండుటను.

కవి ఇక్కడ దశరథునకు “వృద్ధం” అన్న విశేషణమును వాడి వారిద్దరును దశరథుని మరల వారు చూడకపోవుటను చూచించినారు తాత్త్విక చూడకపోవుటయేకాదు “స్వపం” అను విశేషణమున దశరథుని రాజసింహాసనము నందధిష్ఠించి యుండగ చూచుట కూడా వారికి దక్కక పోవుటను ధ్వనించినారు. మనకు రాబోవు కొన్ని ఘట్టములు మనకు తెలియకుండగనే మన హృదయముల పరివర్తించుట అసహజముకాదు. తాత్కాలిక సుఖములెన్నిటిని అనుభవించుచున్నను భవిష్యదర్శములు కల్పించబోవు కల్పనలు స్థూల సూక్ష్మ శరీరముల కస్పృష్టుచుండును. ముందుకు పోదము.

ఆ ఆదికవి మరొక్క ప్రత్యేకతను ఈ కథా ఘట్టమున తెలిపినారు. దశరథుని పాత్రను తీసుకొనినారు.

దశరథునకు నలుగురు పుత్రులలో రామునియందెక్కువ ప్రీతి. భార్యల ముగ్గురిలో కై కయందనురాగము. ఇవి రెండును దశరథునియందలి దోషములు. అందొక దోషము పుత్రులయందలి పక్షపాతము. అది చూచుటకు కస్పృష్టునేగాని అది యనార్థమునకు లేదని యిక్కడ స్పష్టపరచుచున్నాడు. చక్కని ఉపమానమును చెప్పి. ఏమా ఉపమానము ?

“రాజా పితౌ మహాతేజాస్సస్మార ప్రోషితౌ సుతౌ

ఉభౌ భరత శత్రుఘ్నౌ మహేంద్ర వర్షణోపమా

అక్కడ భరత శత్రుఘ్ను లెట్లుండిరో దశరథునిను ఇక్కడ వారియందట్టి ఆనురాగము కలిగియే యుండెనట. అనగా నేమి? వారిక్కడ లేకున్నను ఇంద్ర వర్షణులతో సమానమగు పరాక్రమముగల భరత శత్రుఘ్నుల నాతడు పితృమును స్మరించుచుండనే గాని అతడు రాముని పైగల కూర్చితో వానిని మనువలేదు. అందుకు ప్రమాణ ఉపమానము లేమందురా?

“సర్వ ఏవతు తస్యేష్టాశ్చత్వారః పురుషర్షణః

స్త శరీరాద్వివిర్భృతాశ్చత్వార ఇవ బాహవః

పురుష శ్రేణులగు ఆ నలుగురు పుత్రులను దశరథునికెప్పుడే. ఎట్లు? తన శరీరము నందావిర్భవించిన నాలుగు చేతులవలెనట. ఈ ఉపమానమొక్క అన్వయ రత్నము. ప్రజలయందే పక్షపాత రహితుడై పరిపాలించు ఆ మహారాజు పుత్రుల యందట్టి పక్షపాతమును చూపునా? అతడు మావలేదను దానిని స్పష్టపరచినారు. ఇంతేగాక రాబోవు రాముని యువరాజ్య పట్టాభిషేకమునకు రామునిపైగల అను

రాగము కారణము కాదని కూడ ఈ ఉపమానము స్పష్టపరచినది. మరియొక విశేషమేమన? దశరథుడు కశ్యప ప్రజాపతి కాగా అదితి కౌసల్యకాగా నారాయణుడే నాలుగుఅంశలతో నలుగురు పుత్రులయ్యెనని ధ్వనించినది ఈ ఉపమానము. ఇక మనమయోధ్యకేతంతము. రామునిపై చూపు నిలుపుదము.

రాముడు మన కావ్యమునకు కథానాయకుడు మనయందంతర్యామి. స్థావర జంగమాత్మక ప్రపంచమునకు సృష్టికర్త. ఆ యుగము నందాతడీ భూలోకము నందొకరాజై రాజసింహాసనము నలంకరించి ధర్మమును స్థాపింపవచ్చిన శిక్షకుడు. మర్యాదా పురుషోత్తముడు. ఆతడు కాబోవు యువరాజు. నేడు ప్రజలు కోరుకున్న ప్రభువు.

భూదేవి కూడ విష్ణుపత్నియే. శ్రీ మహావిష్ణువునకీమె— రెండవ ఇల్లాలు. మహాలక్ష్మి సీతయై రాముని పాణి గ్రహణము కావింపగా భూదేవియు ఈతడెప్పుడు నాకు నాథుడగునా యని ఎదురుచూచుచున్నది. రాముడు సాక్షిన్నారాయణుడని వాల్మీకి ఈ విధముగ స్పష్టపరచినాడు.

“స హి దేవైరుదీర్ఘస్య రావణస్య వనార్ధిభిః
అర్థితో మానుషే లోకే జచ్ఛే విష్ణు స్సనాతనః

సనాతనుడగు నారాయణుడే రావణ వధకై దేవతలు ప్రార్థించగా ఈ భూలోకమునందవతరించెనని స్పష్టముగ చెప్పిన శ్లోకమిది. వేరొకపాత్ర ముఖముగ చెప్పిన శ్లోకముకాదు. ధ్వన్యర్థమును కాదు, రాముని దేవుడని వాల్మీకి వాచ్యముగ చెప్పెనా? అన్న జిజ్ఞాసువులకు ప్రమాణ శ్లోకమిది. ఈ శ్లోకమునువ్రాసియే రామునిగుణముల వర్ణించినారు మహర్షి. భగవద్గుణాను వర్ణనమున కృతకృత్యుడనగుదు ననుకొన్న వాల్మీకి మహర్షి తాను వర్ణించబోవు గుణములన్నియు పుంజీ భూతమై ఒక సామాన్య మానవుని యందుండెనని ఎట్లు చెప్పును? కావున రాముడు సాక్షిన్నారాయణుడేనని నిర్ణయించియే రాముని గుణవర్ణనను గావించినాడు.

నిజమునకు భగవానుని గుణములు లెక్కకు మిక్కిలియై వర్ణింపసలవికానివే అయ్యును ఆతని గుణ ప్రపంచము. నెన్నినగాని మానవునకు ముక్తి కలుగదు. ఇదియే వ్యాస మునీంద్రులు గావించిన భాగవత రచనలోని రహస్యము.

వ్యాసులు వ్యాకుల చిత్తమున బాధనొందగా అంతటి వేద విభాగ కర్తకీ వ్యాకులము కలుగుటకు కారణము. భగవద్గుణాను వర్ణనను ప్రత్యేకముగ కావించక పోవుచే .ఓ. నీకీ కొందెము పచ్చుటెల్లయని హరిగోనుతివమి నార్యపూజతా॥ యని

నారదులు చెప్పినారు వరాశర సూనునకు. ఆ ఘట్టముననే హరికథావర్ణనగల కావ్యము వర్ణించబడినది. అందలి పోతనా మాత్యుల వాణిని స్మరింతము.

మ॥ హరినామ స్తుతిసేయు కావ్యము సువర్ణాంబోజ హంసావళి
సురుచి భ్రాజితమైన మానస సరస్వార్పిన్ వెలుగొందు శ్రీ
హరి నామ స్తుతి లేని కావ్యము విచిత్రార్థాన్వితంబయ్యు శ్రీ
కరమైయుండ దయోగ్య దుర్మలిన వత్కాకోల గర్తా కృతీన్.

ముందుకు పోదము.

భారతీయ రాజ్యాంగమున రాజున కుండదగు

- అర్హతలు -

రాముడు నిజమునకు భగవంతుడే అయ్యును ఆతడిప్పుడుకాబోవు యువ రాజు. కావున యౌవరాజ్యము నందధిష్టింప చేయదగు వానికెట్టి అర్హతలుండ వలెనో ఆ అర్హతలన్నియు మన మహాకావ్యమున వర్ణింపబడినవి. భగవంతుడగు శ్రీ మహావిష్ణువునందున్న గుణములే పరిపాలకుని యందును ఉండదగు గుణము లని భారతీయ సిద్ధాంతము. సృష్టి స్థితిలయ కర్తయగు శ్రీ మహావిష్ణువుయొక్క అంశకలిగియే పృథివీపతియగుటను భారతీయ రాజనీతి శాస్త్రములు వర్ణించినవి. నా విష్ణుః పృథివీపతిః అని.

ఈ జగత్తును పరిపాలించు పరిపాలనా విధాన మొకటియు భూలోకమును పరిపాలించు రాజనీతి వేరొకటియు అనునది భారతీయ సిద్ధాంతము కాదు. శ్రీమహా విష్ణువు నందున్న గుణసముదాయమే అఖండ భూభాగమును పరిపాలించు పరిపాలకుని యందున ఉండవలెనని తెలుపుటకే వాల్మీకి మహర్షి ఈ ఘట్టమున రాముని గుణ ప్రపంచమును విస్తరించినారు. దేవుని ధ్యానమువేచి మన నిత్యజీవిత విధానము వేరని నేటి చరిత్రకారుల అభిప్రాయము. భారతీయ గ్రంథములట్లు లేవు. నిజమునకు దేవుడే జీవుడు. లేక దేవుని అంశయే జీవుడు. మానవుడు దేవుడై భౌతిక సుఖదుఃఖముల కతీతుడు గావలెననునదే మన రామాయణ మహాకావ్యము నకు ప్రధానమగు లక్ష్యము. ఇక్కడ మీకొక ముఖ్యమగు పిషయమును గూడ చెప్పెదను.

నేడు మన రాజనీతిజ్ఞులు నాదెప్పుడో కొనసాగించిన నిరంకుశ పరిపాలనకు

స్వస్తిచెప్పి ప్రజాస్వామ్యమును ప్రవేశపెట్టుట విశ్వశ్రేయముని ఉద్ఘాటించగా ప్రజానీకమునూ నేటి ప్రజాస్వామ్యమొక కల్పవృక్షమని నమ్ముచుండుట ఒక అంధవిశ్వాసమని నా విశ్వాసము. ప్రజాస్వామ్య మననేమి? ప్రజాస్వామ్యము నేడు క్రొత్తనై రూపొందినదా? నాడును కలదా? నిరంకుశ పరిపాలనయన నేమి? నాడు నిరంకుశ పరిపాలన ఎట్లుండెడిది? అను విషయములను నేడు ప్రజలు చర్చించుచో నేటి ప్రజాస్వామ్యమునగల విశ్వశ్రేయము కన్నులకు కట్టినట్లుగపడగలదు. అందుకు ముందుగ పరిపాలకునకుండదగు గుణ సముదాయమును వర్ణించినారు వాల్మీకి మహర్షి రామాయణ కావ్య కథానాయకుని యందు. ఇది అయోధ్యాకాండ యను మాటను శ్లోతలు మనువకుడు. తరువాతి కాండలలో నిరంకుశ పరిపాలకుని స్వరూపము వర్ణించబడును. ప్రజాస్వామ్యమున పరిపాలకుని అర్హతలెవ్వయో మీరు జాగరూకులై విని మనది ప్రజాస్వామ్యమగునా? కాదా? యని విజ్ఞులతో చించుకొనుడు. ముందునాటి ప్రజల విజ్ఞతను చెప్పవలెనా? నాటి ప్రజలు ఎన్నుకున్న పరిపాలకుని గుణముల ప్రవచించవలెనా? అన్నది నాకు ప్రశ్నయైనది. కాని ఆలోచించగా మహర్షి పరిపాలకుని గుణముల వర్ణించియే ఆతని నెన్నుకొన్న ప్రజానీకములోని చెతన్యమును తెలుపగా నాకీ సందేహమెందుకు? నాడు ప్రజలు కోరుకొన్న పరిపాలకుని గుణములనే మీకు విస్తరించెదను. ఆ గుణ వర్ణననిట్లు ప్రారంభించినారు మహర్షి.

స హి రూపోపపన్నశ్చ వీర్యవానన సూయః

భూ మా వసుపమ స్సూనుః గుణైర్దశరథోపమః

రాముడు తగిన రూపము కలవాడట. పరాక్రమ శాలియుట. అసూయ లేనివాడట. భూలోకము సందెక్కడను అతనికి బోల్చదగిన పుత్రుడులేని పుత్రరత్నముట. గుణములన్నియు దశరథునే బోలియుండెనట.

ఈ వర్ణనలోని ప్రత్యేకత ఏమి? మొట్టమొదట ఆకారము వర్ణించబడినది. తరువాతది పరాక్రమము. సాముద్రిక శాస్త్రము బాహ్యపయవ నిర్మాణము ననుసరించియే లోపలి గుణములను తెలుపును. మన గుణమయ దేహమునకును బాహ్య శరీరమునకునుగల అనుబంధమును తెలుపుట యందగ గణ్యమైనది. భారతీయ సాహిత్యము. దీనినే కాశిదాసు ఓమువంశ కావ్యమున “ఆకార సదృశ ప్రజ్ఞః” అని నాడు. ఆకృతికి తగిన ప్రజ్ఞ కలిగియుండెనని మరొకచోట డిలీవుని ఇట్లు వంచీర్చి

నాడు. “ధనుర్భృతోవ్యస్య దయార్థం భావమాఖ్యాత మతః కరణైర్విశంతైః”
 ఓలీపుడు నందినీ దేనువును తొలుకొని ధనుర్ధారియై అరణ్యమునకేగగా అచ్చట
 లేళ్ళు ఆయన చేతనున్న ధనస్సునుచూచి భయపడుటలేదట. మీదు మిక్కిలి
 ఆయన శాంతరూపము ఆయనలోని దయను ప్రకటించిగా తమకు విశాలమైన నేత్ర
 ములు కలిగినందులకు ఆ ఫలము ననుభవించుచున్నవా? అనునట్లు చూచుచున్నవట.
 “ప్రకామ విస్తార ఫలం హరిణ్యః అని శ్రీరామచంద్రుని రూప సౌభాగ్యమును
 కవి ముందుగచెప్పి ఆ సౌభాగ్యముతో తులతూగు విక్రమమున్నదనినారు. అనగా
 రాతోపు దుష్టసంహారమును సూచించినారు. తరువాతది అనూయలేకపోవుటయను
 ఉత్తమగుణమును కూడ చెప్పినారు. ఇది మొదటి పాదములోని వర్ణనా విశేషము.
 ఇక రెండవ పాదమును జిలకింపుడు. భూమియందీ రామునకు ఉపమింపదగుపుత్రుడే
 లేడనునది. ఇదిచాల విశిష్టమగు వర్ణనము. ఈ వర్ణనచెప్పిన విశేషమేమి? రామున
 కంటె ముందెందరో మహారాజుల చరిత్రలుండగా ఉపమించుటకు పుత్రుడే లేక
 పోయెనా? లేదు. కారణమేమందురా?

సర్వజ్ఞమూర్తియగు శ్రీ మహానిష్ఠువే పుత్రుడగుటచే ఈతని జననమున
 కీతడేసాటి. తన మాయనే తాను ఆధారముగాగొని స్వసంకల్పముచే భక్తానుగ్రహము
 కొరకు పుత్రభావము నొందిన చ్యక్తి ఈ రఘువీరుడు. ఈతని కీతడు సాటిగాక
 మరెవ్వరుసాటి? ఈ విషయమును చక్కగ ఉదహరించినారు మహర్షి. తరువాతది
 తండ్రి గుణములనే ఈతడు కలిగియుండెనను విషయము. అరువదివేల సంవత్స
 రములు ప్రజలను కన్నబిడ్డలవలె పాలించిన దశరథుని ప్రతిభా విశేషమే ఆతని
 తరువాత కాదగిన రాజు యందుండెనని రాముని యువరాజ్యార్హతను ధ్వనించినారు.
 తరువాత శ్లోకముది—

“స చ నిత్యం ప్రశాంతాత్మా మృదుహర్షంతు భావతే

ఉచ్యమానోపి పరుషం నోత్తరం ప్రతిపద్యతే.

రాముడెప్పుడును ప్రశాంతాత్మయైయుండునట. అతడు మృదునపుడు
 కఠినముండదట. మార్దవ పూర్వకమట అతని సంభాషణము. ఎదిరివారెవ్వరైన
 కఠినముగ మాట్లాడినను అతడు తన మార్దవమును వీడదట. ఈ వర్ణన రాముని
 సౌజన్యమును ప్రకటించిన శ్లోకమని మనము సామాన్యముగ ఊహించుట కాక ఈ

లోకమునందలి “న చ నిత్యం ప్రశాంతత్వా” అనుభాగమును పరిశీలించుచో వాల్మీకి యొక్క ప్రత్యేకత మనకు గోచరించగలదు. ఏమా ప్రత్యేకత?

ఈ లోకమున రాముని దశరథుని నుండి విడదీసి రాముని ప్రశాంతస్థితి నిత్యమని చెప్పినారు. అనగా ఆతడొక కాలమున శాంతాత్ముడై యుండుటయు, వేరొక కాలమున కుపితాత్ముడై యుండుటయు ఇంకొక కాలమున సంతోషము కలిగియుండుటయు, వేరొకకాలమున దుఃఖశోకములతో కూడి యుండుటయు లేదట. భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములయందు మూడు కాలములయందును ఆతడు శాంతాత్ముడయ్యె యుండునని నిత్యశబ్దమును వాడినారు. “యత్సత్యం తస్మిన్ సత్యం” అని శ్రుతి. ఏది సత్యమో అది నిత్యము. ఒక కాలము నందుండి వేరొకకాలమున లేకపోవుట సత్యమును నిత్యమును కాదు. కావున రాముడు ఏ కాలమునందును వికారము చెందని ప్రశాంతాత్మగాని, జీవన్ముక్తులయ్యును లోకవ్యవహారమునెట్లు కొనసాగించుటయో అదర్శమును చూపిన మనుష్యావతారమిది యని చక్కగ స్పష్టించి ఆ తరువాత ఆతని సౌజన్యమును వర్ణించినారు. నిజమునకు ఉపనిషత్ప్రతి పాద్యమగు సచ్చిదానంద బ్రహ్మమే మాయామానుష విగ్రహమని చెప్పక చెప్పినారు.

రాముడు సీత కొరకై దుఃఖించెను. కైకేయి వలన నాకీ కష్టములు వచ్చెనని పలుమారులు పలికెను. తన మిత్రుడైన విభీషణునకు పట్టముగట్టి రావణుని ఖండించెను. మరొక్క విశేషమేమన? సీత కొరకై రాముడు కామాత్ముడై విరహపడెను. రాముడు జీవన్ముక్తుడా? జ్ఞానియా? అతడు శత్రుయులు గావించు అశ్వమేధాధి క్రతువుల గావించెను. అతడెక్కడి జీవన్ముక్తుడు? జీవన్ముక్తుల కండ్లకి లోకము కన్పట్టినా? అను ప్రశ్నలు లేకపోలేదు. ఇక్కడనేయున్నది చిత్రము. ఉపనిషద్విజ్ఞానము వలననే తెలియదగు విషయమును మన సామాన్య బుద్ధితో ఆలోచించిన తెలియబడదు.

రాముడు తన పండ్రెండవ ఏటనే వాళిష్ఠుని వలన ఆత్మతత్వోపదేశము నొందెను. అదియే యోగవాళిష్ఠము. ఈ వాళిష్ఠమును—వాల్మీకి ప్రణీతమనియే వాళిష్ఠము నందున్నది. కావున రాముడు జ్ఞానియయ్యే అవతార జీవితమును గడపినాడు. ఆయన అవతార ధర్మాచరణముగాని, అతడు ప్రదర్శించిన శారీరక ధర్మములు గాని ఆతని ముక్త స్వరూపమునకు అడ్డమురాలేదు. లోక సంగ్రహము వకై ఆచరించు ధర్మ కర్మలును, లోకాతీతుల జ్ఞానస్థితియు రామకృష్ణావతారములు

విశ్రమములయ్యె యుండును. అందు కృష్ణావతారమున స్పష్టమై ఆయవతార బాల్య క్రీడల యందును విశ్వరూపాది ప్రదర్శనల యందును కన్నెట్టగా రామావతారమునందలి అత్మారామత్వము నిగూఢమైయుండును. అతడు స్వయముగ చక్రపత్రియై ధర్మపరిపాలనను గావించ వలసి వచ్చుచే అందుకు కారణము.

రాముడు పరమాత్మ యను మాటను మరువక మానము రామాయణ మహాకావ్యమును గ్రహించవలెను. వాల్మీకి మహర్షి అక్కడక్కడ రాముని ఉప మించుటలో ఈ నిషయమును స్పష్టపరచినారు. ఈ కాండయందెన్నియోచోట్ల అట్టి ఘట్టములున్నవి. వాటిని ప్రదర్శించుచు కథను చెప్పుట నా లక్ష్యము. జడ వాదులు చూచు చూపును రామునిపై ప్రసరించి మీ అంతరాత్మల కలుషితములు గావించు కొనపద్దని నా యుద్బోధము. జడవాద మన నేమందురా?

మావదేహమెప్పుడు నిర్మితమయ్యెనో అదేహమెప్పుడు ప్రకృతి సంబంధమును కల్పించు కొనెనో ఆ కాలమే మానవ చరిత్రకు ప్రారంభ కాలముని చెప్పుట జడవాదము. ఆ కాలమును వారు నిర్ణయించలేరు. మానవుల ప్రారంభ జీవితము అతివిక జీవితమని వారి చరిత్రలోని అంశము. మానవ సంఘము కొంతకాలము పట్టల కొట్టుకొని, అతరువాత కాలమున జంతు మాంసమును తినుట కలవాటువడి, ఆ జంతువుల చంపుకొనుటకు తగు ఆయుధము లను రాతితోను కట్టెలతోను నిర్మించుకొని క్రమక్రమముగ యుద్ధ సామగ్రిల తయారు చేసుకొనుటకు నడుచ్చులై సాంఘికముగ ఎక్కువ బలము కలవారు తక్కువ బలము కలవారిని బానిసలగావించుకొని రాజులై వ్యవహరించిరని ఆ జడవాదుల వాదము. రాతియుగ లోహయుగములీ వాదులు చెప్పనవే. నేడనుకొను నిరంకుశ ప'పాలన మనుమాట ఈ చరిత్రకు సంబంధించినదే. సద్వాదము ననుసరించిన ప్రజాస్వామ్యమును వారెరుగరు. రాముని వర్ణనమున మరొక శ్లోకమును వినుడు.

న స్మరత్యపకారాణాం శతసుప్యాత్మవత్తయా

కథం చిదుపకారేణ కృతేనై కేన తుష్యతి.

నూరు అపకారములనైన ఇతరులు గావించుచో ఆ అపకారములను తలచనైన తలచడట. ఏదో ఒక ఉపకారము నేమాత్రము గావించినను వారి ఉపకార ఫలమును స్మరించి అనందించునది, ఇదియే భగవంతునిలోని ప్రత్యేకత. జీవుల దోషముల నాయన క్షమించును. వాదించుచు పూజావికములత్యల్పములై నను

సంతసించి అనుగ్రహించును. రాజు కూడ ఇట్లుండవలెను. ఇట్లెన్నియో గుణములు వర్ణించబడినవి రాముని యందు. అందొక గుణమిది —

శీల వృద్ధైరాన వృద్ధైర్వయో వృద్ధైశ్చ సజ్జనైః

కథయన్నస్తవై నిత్యమస్త్రయోగ్యాంతరేష్వపి

ఆతడెప్పుడును వృద్ధులతోడనే స్నేహమును చేయునట. ఎవరా వృద్ధులు? కేవల వయోవృద్ధులు కాదు. శీల వృద్ధులును, జ్ఞాన వృద్ధులును, సజ్జనులైన వయోవృద్ధులునట. ఈ వర్ణనలోని ప్రత్యేకత ఏమి?

మానవుని పరిశుద్ధ జీవితమును తెలుపునది ఆతని మిత్ర మండలి. ఆతడెవ్వరితో స్నేహము చేయుననునది చాల ముఖ్యమగు విషయము. కావున ఆది కవి రాముడెవ్వరితో మైత్రిని సలిపెడివాడో వర్ణించినాడు.

సజ్జనులు కానివారితో వారెంత వయోవృద్ధులైనను రాముని దృక్పథమున వారు స్నేహపాత్రులు కారు. శీలమన నడవడిక వక్రమార్గమున నడచు వారెట్టి వారైనను వారివంక తిరిగి చూడడు. శీలవృద్ధులు ఆతని ఆప్తమిత్రులు, నడవడిక వేరు. విజ్ఞానము వేరు, కావున జ్ఞాన వృద్ధుల నాతడు దగ్గరకు తీయునట. ఒక్కొక్కరి వలన ఒక్కొక్క ప్రయోజన మున్నది. శీలవృద్ధులతో ఆతడు సవాచార ప్రసంగముల గావించును. అనగా వారు ధర్మ శాస్త్ర నిపుణులన్నమాట. నడవడికను చెప్పునవి ధర్మ శాస్త్రములు. ధర్మము రెండు విధములు. సామాన్య ధర్మము, అపధర్మమునవి. ఆ రెండు ధర్మముల తెలిసి నడవడికను దిద్దుకొనవలెను. జ్ఞాన వృద్ధులతో మోక్ష శాస్త్ర ప్రసంగముల గావించును. వయోవృద్ధులతో వంశాచారముల ప్రసంగించి తెలుసుకొనును. ఇంకొక్క విశేషమున్నది. వారితోటి మాట్లాడు సమయమెప్పుడు? వారి తోటి ప్రసంగములకు ప్రత్యేకముగ ఈ సమయ ముని లేదు. తాను ప్రధానముగ అభ్యాసమును చేయు ధనుర్వేదాధ్యయన కాలము నందుకూడ ఏమాత్రము అవకాశము దొరకినను సంభాషించునట.

బుద్ధిమాన్ మధురాభాషీ పూర్వభాషీ ప్రియం వదః

వీర్యవాన్నచ వీర్యేణ మహతా స్వేన విస్మితః

ఆతడు మహా మేధావియు. అతని వలుకులు తేనేలొలుకునట. ఎంత జక్కువ వానినైనను తానే ముందుగ మాట్లాడించునట. శత్రువుల యెడకూడ తాముడు ప్రియవచన శీలుడట. శత్రునిరసనము వందాతడూ అత్యంత సమర్థుడే

యయును తన సామర్థ్యమునకు తానే అశ్చర్య పడనట. ఇక్కడ కవి విశ్వయ పదమును వాడెను. విశ్వయమన గర్వము. గర్వము. లేని వాడని భావము. మరొక్క విశేషము.

“నచాన్యత కథో విద్వాన్ వృద్ధానాం ప్రతి ఖాజకః
అనురక్తః ప్రజాభిశ్చ ప్రజాశ్చాప్యను రంజితే.

రాముడు చక్కని పండితుడు. కాని అబద్ధపు కథల యందాతడు అను రక్తుడుకాడు. అబద్ధపు కథలననేమి? కల్పితకథలని అర్థము. (ఈనాటి నవలలు) అసత్కావ్యములు విశ్వశ్రేయములుకావు. మహాకావ్యముల పతనము అచనరము కాకపోదు. సంస్కృతమున కూడ నవలలు లేకపోలేదు. కాని అవి విశ్వశ్రేయ ములుకావు. ప్రజల నాతడు ప్రేమించును. ప్రజలచే ఆతడు ప్రేమింపబడునట. ఇవి ఇట్లుండ మరొక్క విశేషమారాముని యందుండెనని మహర్షి ప్రత్యే కించినారు.

కురోచిత మతిః జ్ఞత్రం ధర్మం స్వం బహుమన్యతే
మన్యతే పరయా కీర్త్యా మహత్స్వర్గఫలం తతః॥

భారతీయ పర్వధర్మములు అనాది సిద్ధములు గాని సంఘము చేపట్టిన వృత్తుల ననుసరించి పచ్చినవి కావని ఈ శ్లోకము నిర్ణయించు చున్నది. రాముడు తన జ్ఞత్రీయ కులమునకు ఉచితమగు జ్ఞత్రధర్మమునే ఉత్కృష్టమని తలచునట “స్వం జ్ఞత్రం ధర్మం బహుమన్యతే” అనినారు తన ధర్మాచరణ వలన వచ్చు స్వర్గము నాతడు గొప్పదానినిగా భావించునట. స్వర్గమున్నదని నమ్మిన వారే అస్తికులు. రాముడు అస్తికుడు. కీర్తికి స్థానమిచ్చుట ధర్మము ననుసరించియేనట. ఇంతియే కాదు. మరి కొన్ని ముఖ్య విశేషముల చెప్పిముగింతును.

ధర్మకామార్థతత్వజ్ఞః స్మృతిమాన్ ప్రతిభానవాన్
లోకితే సమయాచారే కృతః శ్లో విశారదః

రామునకు ధర్మార్థకామముల తత్వము తెలుసునట. మరపు లేదట. ఆతని ప్రతిభ నిత్యసూతనమట.

ధర్మార్థకామముల సేవించుటకు శాస్త్రాచార్యులు కాలముల నియమించి నారు. ప్రాతఃకాలమున ధర్మమును, మధ్యాహ్నమున అర్థపుడుషార్థ సేవనమును, రాత్రి కాలమున కామానుభవమునని. ఇందు ధర్మార్థములు కాలవ్యత్యాసములు

కావచ్చును. ప్రాతఃకాల మధ్యాహ్నములు మారవచ్చును. కామము మారరాదు ఈ విషయముల తెలిసిన తత్వవేత్తయిది రాముడు. ధర్మార్థ కామములు శాస్త్రాదీనములు. ఆశాస్త్రములును వేదసమ్మితములే. అంతేగాక స్మృతి, ప్రతిభ అను గుణమును ప్రత్యేకములటస్మృతియన కానాచరించదగు పనిని మరుప కుండుట. ప్రతిభయన ప్రతికార్యము నందును క్రొత్తదనమును కల్పింపదగు శక్తి. ఇవి గాక లోకికాచార శిష్టాచారముల యందును ఆపస్తంబాది ముని ప్రణీత శాస్త్రము లందును ఆతడు విశారదుడట. అనగా వాటిని ఆచరింప చేయుట యందు సమర్థుడని అర్థము. మరొక్కపితేషము :

“నిభృత స్సంవృతాకారో గుప్తమంత్రస్సహాయవాన్

అమోఘ క్రోధ హర్షశ్చ త్యాగసంయమ కాలవితా.

తన హృదయము సందలి విషయములను ఎదిరివారు గ్రహించకుండ విలుపు కొనుట యందత్యంత కుశలుడట. అనగా ఆకార చేష్టల వలన పర హృదయమును గుర్తెరుగు వాయదురు. వారికి రాముడు పశుడు కాడట. అట్టి మంత్రులే అతనికి సహాయకులు గూడ. అవియట్లుండ అతనికి పచ్చ క్రోధము గాని సంతసము గాని గడ్డిమంటవలె వెలిగి చల్లారునని కావట. అవి కార్యరూపమును దరించియే తీరునట. మరొక్క పితేషమేమన? త్యాగమెప్పుడు చూపవలెను? నిగ్రహము నెప్పుడు పాడవలెనను కాలముల నాతడు తెలిసివర్తించు వాడట. అన్నిటికంటె ముఖ్యమగు విషయమొకటున్నది. అది ఆదాయమెట్లు చేయవలెను? వ్యయము నెట్లు చేయవలెను ననునది.

దీనిని భారతీయ అర్థశాస్త్రము చక్కగ చెప్పినది. బృహస్పతి, శుక్రా చార్యుడు సంగ్రహించిన అర్థశాస్త్రమునే కామందకుడు, చాణక్యుడు మొదలగు వారు మరల మరల సంగ్రహించినారు. రాజపుత్రులే, అర్థశాస్త్రాధ్యయమును చేయుట చాలా ముఖ్యముగ జరిగెడిది. దీనిని వాల్మీకి రాముని చర్మనలో ప్రత్యేకించినారు.

“ఆయశర్మణ్యుపాయజ్ఞస్సందృష్టప్రయో కర్మచిత్”

ఆదాయమును చేయుట యందు రాముడు చాలా నేర్పరియట. వ్యయమును చేయుట యందుతడూ దీర్ఘదర్శియట. “సం” అనుఉపసర్గను వాడినారు. తృశిల్ భాతువునకు సమ్మే దృష్టః అని అర్థము. వ్యయము చేయుటయందు అతని మాపు పంతదూరము పోవునో చెప్పినారు. ఇట్టి గుణముల నెన్నిటివో

వర్ణించినారు మహర్షి. మనకు కాలము చాలదు. ఇక చివ్వరి శ్లోకమును మీరు వినిపించెను. రామునియందీ గుణ సముదాయ మెట్లుండెనో ఒక చక్కని ఉపమానముతో వర్ణించినారు.

గుణైర్విరుచే రామో దీప్తిస్సూర్య ఇవాంశుభిః

ఈ వర్ణించిన గుణములన్నిటితో రాముడు చక్కగ వెలుగొందు చుండెనట. ఎట్లుట? ప్రకాశపంతుడగు సూర్యుడు తన కిరణములతో వెలుగొందునట్లు రాముడు వెలుగొందు చుండెనట. ఈ ఉపమానములొని ప్రత్యేకత ఏమి?

సూర్యుని కిరణములు సూర్యుని కంటె వేరుకావు. ఆ గుణములకు సూర్యుడే అధిష్ఠానము. సూర్యుడు వేరై గుణములు వేరై లేవు. సృష్టిస్థితి లయము లకు సూర్యుడాధార భూతుడు, రాముడతడే. కాని ఇక్కడ ఉదయ భాసునిగ పోల్చక “దీప్తిః” అను విశేషణమును వాడి ప్రస్తుతమున రాముడు పాలకుడుగా స్థితికాలము నందలి సూర్యునకే పోల్చినారు. సూర్యుడు లోకబాంధవుడయినట్లే రాముడు లోక బాంధవుడని సూచించినారు. సూర్యుడు చీకట్లను పోగొట్టునట్లు రాముడును అజ్ఞానమును తొలగించు అత్మరాముడని ధ్వనించినారు.

ఇట్టి రాముని ప్రజలు రాజు కావలెనని కోరినారు. అట్టి రాముని యువ రాజును గావింప దశరథుడు యత్నించినాడు. ఇది నాటి పరిపాలనకు ప్రారంభ ఘట్టము. నేనే తగిన నాయకుడనని ప్రజలకు ప్రజానాయకుడు దోసిలియొగ్గలేదు.

ఈ సంవత్సరమున నాటి నేటి పరిపాలనా విధానముల పరిశీలంతము.

నేటి పాలనము ప్రజాస్వామ్యము. నేటి ప్రజాస్వామ్యమున రాజును వాడొకడు నియతుడై లేక ప్రతి పరిమితకాలమునందును ప్రజా బాహుళ్యము ఒప్పు కొన్న వ్యక్తి పరిపాలకుడగును.

ఏ వ్యక్తి తాను పరిపాలకుడను కావలెననుకొనునో, ఆ వ్యక్తి నన్ను ఎన్నుకొన్నవారి కీలాభములను నేను చేకూర్తునని ప్రచారము వాదించుట కలదు నేటి ప్రజాస్వామ్యమున. ఈ ప్రచారముని ప్రచారమున కయ్యెడి బద్ధుకు మితము లేదు. ప్రజలను తన కభిముఖము గావించుటకై యత్నించు ప్రయత్నములందగ్రగణ్యుడు పరిపాలకుడు. ప్రజలు తనను ఎన్నుకొనునట్లు ప్రయత్నించుట రాజకీయ చతురత. ప్రజల పలుకుబడియే వీనికి శిక్షాస్థూల విజ్ఞానముగాని చరిత్రలోని పవిత్రతగాని న్యాయశాస్త్రాద్యయనముగాని పితృ పితామహాశ్రమమున వచ్చెడి ప్రజా విశేషముగాని ప్రధానములు కావు. పరిపాలకుని ఎన్నుకొను

ప్రజలు ఈతనిని రామెందుకొర కెన్నుకొనుచుండిరో అతనికిగల సామర్థ్యమెట్టిదో తెలియని ప్రజలకు కూడ ఓటుహక్కు ఉన్నది.

సర్వమానవ సమత్వము, సర్వమానవ సౌభ్రాతృత్వము ప్రతి మానవునకును తన ప్రాథమిక హక్కుల పరిరక్షించుకొను స్వేచ్ఛయు ప్రజల సొమ్మని చాటుట ప్రచారకుల ప్రచార సూత్రములు.

పర్యవసానముగ ప్రజలలో ఆరిక సంఖ్యాకులచేత ఎన్నుకొనబడిన ప్రతినిధులచేత నడువబడు ప్రభుత్వమునకు ప్రజా ప్రభుత్వమని పేరు. (డెమోక్రసీ)

వీనాదైనను ఏ పరిపాలన య దైనను మూడు అంకములుండును. ఒకటి పరిపాలకుడు రెండు పరిపాలింపబడువారు. మూడు పరిపాలనా విధానము.

పరిపాలనా విధానమున చట్టనిర్మాణము, పరిపాలకుడన్ ఆ చట్టమును అమలుపరచువాడు. పరిపాలింపబడు వారన ఆ చట్టములకు బద్ధులై నడచువారు.

ఒకనాటి పరిపాలనము నిరంకుశపరిపాలన మనియు నాడు ప్రజలు అస్వతంత్రులనియు నేటి ప్రజాస్వామ్యవాదముచెప్పు ముఖ్య విషయము—

అనగా ప్రజలకు స్వాతంత్ర్యము నిచ్చి, వారి అభిమతములను తీర్చుటకు వారి అనుకూల విధానమున పరిపాలించుటయే ప్రజాస్వామ్యములోని అత్యంత ఖండా ప్రదానమని నేటి ప్రజాస్వామ్యవాదుల నినాదము.

ఈ ఘటమున నా ప్రశ్నలిప్యి.

ప్రజాస్వామ్యమున ప్రజలకు స్వాతంత్ర్యము నిచ్చినదేభాగమునందు? అనలా ప్రజాస్వామ్యపదమునకు అర్థము కుదురునా?

మన ప్రజాస్వామ్యమున ప్రజలకు గల స్వాతంత్ర్యము పాలకుని ఎన్నుకొనుట యందు మాత్రమే కలదుగాని పరిపాలనా విధాన విర్మాణమునందు లేదు. కాక తమచే ఎన్నుకొనబడిన పరిపాలకులు గావించు శాసనములను దిక్కరించుట నేరము కూడ. ఇది ఇట్లుండ —

ప్రజాస్వామ్యమున నేను చెప్పునది గాని నీవు చెప్పునదికాదను వాదముములాటలో ఆ విర్ణయము ముక్కలు ముక్కలై ఆ ప్రజాస్వామ్యము రూపావళిలు దిద్దుకొనలేని స్థితికి దిగజారి దేశదౌర్భాగ్యమునకు మాత్రమే కారణము.

మైనదనుట నిర్వివాదము. నేనిప్పుడు చెప్పినమాట బుద్ధిమంతు లొప్పుకొననిదికాదు. ఒప్పుకొనక తప్పని మాట కూడ.

ఒప్పుకొననిచో పాలకుని అర్హతలనిర్మించు గీటురాయి ఏదియట? భిన్నభిన్నములగు పార్టీల విధానములను తూచుకొను త్రాసు ఏమున్నది? పార్టీలకును మితములేదు. ప్రతివాని పైత్యమును ఒక పార్టీయైనది.

ప్రజాబాహుళ్యము ఒప్పుకొనుట అధికార నిర్ణయమగునా? బంగారమిదియని నిర్ణయించునది ప్రజావాణీయేనా?

ఒక దేశద్రోహి నేతేచ్చిన లోహమును బంగారమని మీరందరన్నచో మీకు చాలినంత ద్రవ్యము నిత్తుననును. ఆ ద్రవ్యలోభులు చాలమంది తాత్కాలిక లాభము నపేక్షించి అతని మాటకే ఓటు విచ్చినచో అది బంగారమనుట విచిత్రమగునా? ప్రజాస్వామ్యమన ఎక్కువమంది ఒప్పినదేగదా? బంగారమగుట! ఇంతకంటె తెలివి తక్కువ తన మేమున్నది? పరిశీలింపుడు —

అసలు ప్రజాస్వామ్య పదము దోషభూయిష్టము. రక్షకుడును రక్షింపబడువాడును ఒక్కడెట్లగును?

రక్షణయనునది క్రియాపదము. ఇది ఆత్మనే పది ధాతువు ధాతువు. చేత బోధితమగు ఫలము ఇతరులకు చెందుచో అది వరస్మైవది ధాతువు. ధాతువుచే బోధితమగు ఫలము కర్తకు చెందుచో అది ఆత్మనేపది ధాతువగును. ఆత్మనేపదియగు రక్షణ ధాతువుయొక్క ఫలము రక్షింపబడువానికి చెందవలెనుగాని రక్షకునకెట్లు చెందును? రక్షణ క్రియకు కర్తయు, కర్మయు ఒక్కటి కాజాలదు. కావున శాసన క్రియాఫలము ననుభవించువాడు వేరై శాసనకర్త వేరైయుండవలెనుగాని శాసనకర్తయు, శాసన క్రియాఫల భోక్తయు ఒక్కడు కారాదు. ఇది ప్రజాస్వామ్య పదములోని దోషము.

ఇత నాటి రాజ్యాంగ విధానమును పరిశీలింతము.

భారతీయ రాజ్యాంగమున పరిపాలకుడగు రాజును పరిపాలింపబడు ప్రజలును అన్వతంత్రులే. స్వతంత్రులుకారు. పరిపాలన అనుపదమునకు పరిపాలకునకంటె ముందే యున్న విధానమును పాలింపబడి అది అర్థముగావి ఎన్ను

కొనబడిన ప్రతి ఒక్కరును ఇష్టము వచ్చినట్టు పాలనా విధానమును సృష్టించుట పాలన అనుపదమునకు అర్థము కాదు.

పాలనా విధానమునకు సృష్టికర్త వేరై పాలకుడు వేరైయుండి సమాజమునకు వచ్చు కల్లోలములకు తావివ్వక కల్లోలములు కలిగినప్పుడు ధర్మాను సరణమగు రాజనీతిని అనుసరించుటయే నాటి పరిపాలనలోని సౌజన్యము. బ్రహ్మ సృష్టికర్త కాగా విష్ణువు పాలకుడయ్యెను. నేను చేయునది ధర్మమేనని గాని కాదని గాని ధర్మాధర్మనిర్ణేతలు ప్రజలేయగుచో న్యాయస్థానము తెందుకు ? నాటి పాలనా విధానమున ధర్మాధర్మముల నిర్ణయించునవి వేదశాస్త్రములు.

సూర్యుడు దయించునది తూర్పుదిక్కు అస్తమించునది పడమర అను నిర్ణయము ఎవరికి వారే చేసుకొనుట నాటివిధానమునలేదు. “వేదోభిలోధర్మ మూలం” అనునది సిద్ధాంతము. పుణ్యపాపముల నిర్ణయములు వేదమూలకములు. ధర్మోవిశ్వస్య జగతః ప్రతిష్ఠా” అను వాక్యమాధారముగా నాటిపాలనావ్యవస్థ నడచినది. నాటి వ్యవస్థావిధానమిది.

లక్షాధికారి మొదలు భిక్షాధికారి వరకును గల అన్ని వృత్తుల యందును లోక శాస్త్రనిందితములగు జారత్వ, చోరత్వ, మద్యపాన ద్యూతాది వృత్తులతో జీవించు వారిని వదలి పాలకుడు ప్రతివారికిని యోగక్షేమముల కల్పించవలెను.

తమ బ్రతుకుతెరువు వరకే జీవన విధానమును నడుపుకొనువారికి పన్నులు లేవు. నిల్వచేయదగిన ఆదాయము లేనివారికి రక్షణను మాత్రమే కల్పించ వలెనుగాని పన్నుల భారము వారిపైమోపరాదు.

అధికాదాయము కలవారికి ఆరవవంతు పన్నును వేయవలెను. ఇట్టివెన్ని యో నిర్ణయములున్నవి. అట్టి నిర్ణయములతో నాటి వ్యవస్థ సాగినది. మరొక్క విశేషమును చెప్పివిరమింతును. నేను చెప్పబోవునది చాలా ముఖ్యమగు మాట. నాడు గ్రామాధికారి మొదలు అఖండ భారతమును పరిపాలించు ప్రభువు వరకును వారు అధ్యయనము గావింపదగు పాఠ్యగ్రంథము లుండెడివి. అవి ప్రతినంపత్పరమును మారునవికావు. తర్కవ్యాకరణ మీమాంసా శాస్త్రాను బంధములుగ నుండెడివి. ఆగ్రంథముల పఠించియే ప్రజాప్రతినిధులుగ నిలువవలెను. నేటి తాలూకా, జిల్లా స్థాయి విభాగముల వలెనే మండల ఉపమండల రాష్ట్ర, దేశనామములతో వ్యవహరింపబడెడివి. ఈ మండలాదులకు పాలకులు నిర్ణయము అదేశ

ప్రధానియే నిర్ణయించెడివాడు. పరిపాలనాధికారమును గుర్తించదగు ప్రజలకును అనిర్ణయమున అధికారముండెడిది కాని నాటి పరిపాలనా వ్యవస్థ ఏ షణ్ణమున కాషణ్ణముననే మారుచుండెడిది. కాదు. ప్రజాప్రతినిధులకు వేతనము లుండెడివికావు. గౌరవవేతనములుండెడివి. గ్రామ రాష్ట్రాది పాలకులు ఆయిదు సంవత్సరముల పరిమితి కలిగి, క్రొత్తవారికి ఎన్నికలుండెడివి. క్రొత్తవారి దొరకనిచో పాత వారు అతిగీకరించినచో పూర్వులైన ఎన్నుకొన వచ్చును. ఒక విధముగ చెప్ప వలసి వచ్చుచో నిస్వార్థ దేశభక్తులకే ఆయా పరిపాలనాధికారము లబించెడిది. పదవీ వ్యామోహితులకు స్థానముండెడిదికాదు. ఉపమంత్రి మంత్రి నిర్ణయములతో ఎవ్వడు ఏకాభికు సంబంధించిన శాస్త్రమునందు పారంగతుడో వానికే ఆమంత్రి పదవి యుండెడిది. ఇట్లు చెప్పవలసి వచ్చుచో మరెక గ్రంథ మగును. ముఖ్యముగ చెప్పతగినమాట ఎన్నికల ఖర్చులు, ఎన్నికల సంరంభములు కొట్లాటలు, రక్షణ శాఖతో ఎన్నికలు జరుపుట నాదులేవు. నేటి ప్రజాస్వామ్యము బూరుగచెట్టు పూవు వంటిది.

చిలుక బూరుగచెట్టు పువ్వును చూచినది. అది పెద్దగ కనుపించగా దీని వండును ఇట్లే యుండుననుకొన్నది. చివరకాపువ్వు వండెచిలుక కంటుబడినది. దానిని చిలుక ముక్కుతో పొడిచినది. ఆపండునందున్నది దూదిగాని రసముకాదు. కండయు లేదు. అదూదియు ఆచిలుకకు దక్కలేదు. అదూది గాలికెగిరిపోయినది. ఇదియే నేటి ప్రజా స్వామ్యఫలితము. కథకు వత్తము.

దళరధుని వార్థక్యము వరించినది. యౌవనమాతని నిర్ధాక్షిణ్యముగ వదలినది. అతడిక తన రాజ్యభారమును దింపుకొనదలచినాడు. చచ్చువరకును నేనే రాజునై యుండవలెనను దురాశ అతనిని సమీపించలేదు. కావున తాను దిండు కొన దలచిన రాజ్యభారమును యోయగలవాడు రాముడని అతడు నిశ్చయించు కొనినాడు. అప్పటికి దళరధునకు అరువదివేల వత్సరములు.

కాని ఆ భావమును కార్యరూపము నొందించవలెనన్నవాడును నేడును రాజు (లేక) తత్కాల ప్రభుత్వము స్వాతంత్ర్యము కలిగిలేదు. ప్రజావాణికి రాజు నాడును బద్ధుడే. ప్రజల యనుమతి లేక రాజసీరమున మరియొక రాజును స్థాపింపదగు అర్హత రాజునకు లేదు. ఈ చట్టము సనాతన సిద్ధాంతము లోనిదే. పుత్రుడెట్టివాడైనను తండ్రి రాజ్యమును అతనాజ్యేష్ఠ పుత్రునకే సంక్రమించ

వలెవిను నియమము నాడులేదు. పుత్రుడు గుణ జ్యేష్ఠడైననే పరిపాలనా దక్షిత్వము కలిగి యున్ననే ఆతనిని తండ్రి యువరాజును గావింపవలెను. గ్రుడ్డివాడైన దృతరాష్ట్రుని రాజుని చేయలేదు నాటి భారత రాజ్యాంగము. ప్రస్తుత కథాంశమున దశరథుని దృక్పథమున రాముడు నిలచినాడు. ఇక ప్రజావాణి ఆతనిని వరించి ఎన్నుకొనవలెను. అకదుకు ముందుగ మంత్రులతో మంతనముల గావించినాడు. మంత్రులగు వారి నిశ్చయమును ప్రజావాణి స్పష్టము గావించవలెను. ప్రజావాణి యన—ఆ నగరవాసుల వాణి యొక్కతే కాదు. నానాదేశాగత రాజ బృందమును, పౌర జానపదులును పరిషద్గణమై పరిషన్మధ్యమున నిలచి ఏకగ్రీవ మున తన అభిప్రాయమును బలపరచవలెను. దశరథుడట్లే పరిషత్తునేర్పాటు గావించినాడు. ఆతని సంల్పహయములు పరుగులెత్తగా ఆతడు కాల విలంబనను గావించలేదు. దశరథుని హృదయ పీమయందేదియో ఒక మహాభయముండి యుండ వచ్చును. రాష్ట్రపతుల రాకలకై ప్రతి రాష్ట్రమునకును దశరథుని సందేశ ముందినది. గ్రామ పీఠులిందు విడువబడలేదు. ఆటవిక రాజులకును, మేచ్చరాజ్య ములకును గుండ సందేశము లందినవి. కాలవ్యవధి లేక పోవుటచే కేకయ రాజ నకుకు, జనక చక్రవర్తికిని మాత్రము కలురందలేదు. “పశ్చాత్తా శ్రోష్యతః ప్రియం” తరువాత నైన వాప సంతోషితురని తలచినాడు దశరథేశ్వరుడు.

అతి శీఘ్రముగ పరిషత్తు ఏర్పాటైనది. ఆ మహా పరిషత్తునకు రాని వారు లేరు. ఎందరో పండిత ప్రకాడులు విచేసినారు. కవులును లేక పోలేదు. మునివర్వులు తమకు తగిన పీఠముల నలకరించినారు. వివిధ రాష్ట్ర ప్రతినిధులును సామంత ప్రభువులను, జానపదులును గూడ ఆ మహా పరిషత్తు నలకరించినారు. ఇక నా పరిషన్మధ్యమున వృద్ధభూపతియగు దశరథు రాజేంద్రుడు తన రాజ పీఠము నలకరింప వలెను. అతడును రాజపీఠమున ఆసీనుయ్యెను.

అదియొక భవన రాజము. ప్రజాహుళ్యమంతయు నిశ్శబ్దమై నిస్తరంగ నముద్రమువలె ప్రశాంతముగ సున్నది దశరథేశ్వరుడేమి మాట్లాడునోయని. ఆ రాజు కంఠనివాదము మేఘగంభీర ధ్వానమై సభాసదుల ముగ్ధుల గావించుచు వారిని సంబోధించిన ఆతని ఆహ్వానము సభాస్థలి కంతకు నందించినది.

పౌరులారా !

మా పూర్వులందరును మిమ్ము కన్నబిట్టలవలె దీర్ఘ కాలముగ పరిపాలించివారు. పవిత్రమగు ఇచ్చెక్కు మంశమున వుట్టిన నేనును పరమ పాపనులగు

మా ఇళ్ళకు వంశజుల మర్యాద ననుసరించి వారి కీర్తి ప్రతిష్ఠలకు భంగము కాకుండ ఇంత వరకును రాజ్య పరిపాలనను చేయగలిగితిని. ఇప్పటికి నాకు అరువది వేల వత్సరములు నిండినవి. నాకిక రాజ్యము భారమైనది. ఏమరుపాటును నన్ను వరించినది. దైర్య స్తైర్యములతో జితేంద్రియుడనై ధర్మ స్వభావము నుండి వెనుకకుమరలకయే దీర్ఘ కాలముగమోసిన ఈరాజ్యభారమును దించుకొనక నాయంతరంగము సుఖించుట లేదు. ఇది నాకు విశ్రాంతి కాలము, మీ యనుజ్ఞను బడయక నేనీ రాజ్యభారమును దించుకొన సమర్థుడను కాను. రాజ్యము గతియే మేందురా? జ్యేష్ఠుడై నా గర్భమున బుట్టిన రాముడు సకల గుణాధిరాముడు. సర్వజన ప్రിയదర్శనుడు. రాజకార్యములందు మేటి. ధర్మార్థవేది. సమాచారముల నెరిగిన ప్రోడ, కాలమునకు పరుడు కాడు. లోకోత్తర గుణ విరాజితుడు. ఆ రఘువీరుని ఆగ్రహానుగ్రహములు వ్యర్థములు కావు. కులోచితమగు జ్ఞాత ధర్మ ప్రకారము వర్తించుటచే కలుగు కీర్తియే మోక్షమిచ్చునని ఆ ధర్మాత్ముని సిద్ధాంతము. వేదవేదాంగముల సారము నెరిగిన రసజ్ఞుడు. యుద్ధము నందజేయుడు. బుద్ధి కౌశలమున బృహస్పతియే. అట్టి రాముడు ఇచ్చట గల స్వభాసదులెల్ల నిండు మున్నములతో నంగీకరించెదరేని, ప్రోడక కళా పరిపూర్ణుడై పుష్యమి సక్షత్రముతో కూడిన కుముద బాంధవుని భంగి యువరాజ్య ఫట్టాభిషేక సింహాసనా నీనుడై ప్రజాహితుడై రాజ్యపాలన చేయగలడు. రాముడు పాలింపదగినది ఈ అల్ప రాజ్యమేనని మీరు భావింపకుడు. త్రిలోక సామ్రాజ్యలక్ష్మి నెవ్వని వరించి నాధునిగా గొని నాధవంతురాలు భాగలదో అట్టిరాముని మీకు వప్పగించి నేనీ సింహాసనము నుండి దిగ దలచినానని తన గంభీర వాక్య సరణిని ముగించి మౌన ముద్రను వహించినాడా వృద భూపతి.

రాముడు ముల్లోకముల పరిపాలింప సమర్థుడని పలికిన దశరథుని పలుకును వినుడు—

అనురూపస్సవై నాథో లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణాగ్రజః

తై శ్రోక్యమపి నాధేన యేన స్యాన్నాధవత్తరం.

ఇది వాల్మీకి వాణి, శ్రోతలారా! ఇందు కవి తన రావ్య నాయకుని ఎవ్వడని ప్రకటించెను? ఇంద్ర యను వరుణ కుబేరాది దిక్పాలులెల్ల పాలకుడని స్పష్టపరచెను. దశరథుడంతతో ఆగలేదు. ప్రజలకు రాముని గుణముల నిని

పించి రాముడు సమర్థుడని తెలిపియు మీరు నిశ్చయింపుడని వారిపై నెందుకు పెట్టెను? అదియే మన మిక్కడ గ్రహింపదగు విషయము.

అనురాగము దోషమును చూడనివ్వదు. ద్వేషము గుణమును గ్రహించనివ్వదు. కావున రాగద్వేష రహితుని నిర్ణయము తగిన నిర్ణయము. అందుచేతనే దశరథుడు ప్రజలపై పెట్టి మీరు నిర్ణయింపుడని వారికి స్వేచ్ఛ నిచ్చినాడు.

యద్యప్యేషా మమ ప్రీతిర్హితమన్యద్విచింత్యతాం

అన్యా మధ్యస్థ చింతా హి విమర్శాభ్యధి కోదయా

వెనుక ముందుల బాగుగ విచారించుట చాల అపసరమని—స్పష్టపరచినాడు. అనగ తనను రాజుగ భావించుటగాక నన్ను కార్య నిర్వాహకునిగ భావించి, మీరును మధ్యస్థులై విచారించి నిర్ణయింపుడనినాడు. ఇదియే రాజున కుండదగు ఆత్మదారమగు భావము.

ఇక ప్రజల దగ్గరకు పోదము. వారి అభిప్రాయమును విందము—

వాల్మీకి మహర్షి ప్రజల హృదయ సీమల ప్రవేశించినారు. రాముని యువరాజును చేతునన్న వార్తను విని ఉప్పొంగి పోయినవారి సంతుష్ట స్వాంతముల తిలకించినారు. వర్షాకాల మేఘమును దర్శించిన మయూరముల వలె నాట్యములు నలుపుచున్నవి వారి మనస్సులు. యువరాజై భద్రగజము నది రోహించి, శ్వేతచ్ఛత్రము—రాముని ముఖమండల శోభకు అలంకారమును గూర్చిగా అట్టి రాముని ఊరిగింపుతో ఎప్పుడు చూతుమాయని ఉవ్విళ్ళూరుచున్న ఆరసజ్జ శేఖరుల రసభావ తరంగముల గమనించినారు. ప్రజలు రాముని కేవల మూఢముగ భావించిరా? అని కూడ మహర్షి ప్రజల మనస్సులను పరిశీలించినారు. రామునియందున్న ప్రత్యేకత నెరిగియే వారానందించుచుండిరని మునివర్యులు నిశ్చయించుకొనినారు. తరువాత ప్రజలందించిన సమాధానము నిట్లు చెప్పినారు.

ఇచ్ఛామోహి మహాబాహుః సమువీరం మహాబలం

గజేన మహతాయాంతం రామం చత్రావృణాననం॥

మహారాజా! రామునే యువరాజుగ చేయుటను మేఘు కోర్కెచుంటిమని నారు. మీరు చెప్పగా మేము ఒప్పుకొనుట కాదు. ఎప్పటి నుండియో మా కోరిక

ఇట్లున్నదని వారి ఉత్సాహమును సూచించినారు. రాముడు మీ తత్వమునంశము నందగ్ర గణ్యుడనినారు. రాముని బలపరాక్రమములు కొలతలేని వనినారు. అట్టి రాముని భద్రగజముపై నెక్కించి రాజవీధుల రాముని త్రిష్పచు అంతర్గ్రహముల వసించు త్రీలకు సైతమును రామునెప్పుడు దర్శింప చేతురా? యని ఉవిశ్వాసు చుంటిమనినారు. రాముని ప్రత్యేకతను ప్రజలు నిర్ణయించి రాముని పరిపాలకుని గావింపుమని కోరుటకు ముందు రామునకీ విషయము తెలియదు. రాముడు తనను పరిపాలకునిగ ఎన్నుకొనమని ప్రజలలో ప్రచారమును చేసుకొనలేదు. నాటిది పెట్టుబడితో కూడిన ప్రజాస్వామ్యము కాదు.

తన పుత్రుని వట్టాభిషిక్తుని గావించుటకు ప్రజలందించిన సంతోష వార్తకారాజు తృప్తి నొందెనా? అతడు వారి ఒప్పుదలకు సంతృప్తి నొందలేదు. ప్రజలు మనసారా చెప్పిరా? నామమాత్రముగ ప్రకటించిరా? అనునది తేలవలెను. స్థూణానిఖన న్యాయమని ఒక న్యాయమున్నది. నేలపై గుంజను పాతి దానిని బాగుగ అటునిటు కదిలించి, అది కదలగా వచ్చిన ఖాళీ ప్రదేశమున రాళ్ళను కూరి ఆస్తంభమును గట్టిపరచవలెను. ఆ క్రియకు స్థూణానిఖన న్యాయమనిపేరు. ఆ న్యాయము ననుసరించి దశరథుడు ప్రజలను మరలనిట్లు ప్రశ్నించినాడు వారి ఒప్పుదలను ధృవపరచుటకై. సభాసదులారా! నేను ధర్మాత్ముడనై మిమ్ములను పాలింపుచుండ రామునేల కోరిరి? అని సూటిగ ప్రశ్నించినాడు ప్రజలను. వారిప్పుడు వృద్ధ రాజున కిచ్చిన సమాధానమే రామునకును ప్రజలకును గల సంబంధము.

ప్రజలిచ్చిన సమాధానమిది —

దశరథేశ్వరా! మేము రాముని కోరుకొనుట మీ పరిపాలన యందలి లోపమునుబట్టికాదు. రాముని గుణ సంపదయే మా అంతరాత్మల ప్రేరేపించి పలికించినది. అని నాటికి వారు రాముని గుణ సంపద నెట్లనుభవించుచుండిరో చెప్పినారు. సత్పురుషుడన రాముడొక్కడేనని నాటి ప్రజలకు నిర్ణయమైనది. సత్య ధర్మములు వేరై గుణములను పేరుతో రాముని ఆధారముగాగొని యుండక సత్య ధర్మములే రామ రూపమున తమ్ము పాలించు చుండెనని వారు తలచినారు. ఆ విషయమును వారు స్పష్టపరచినారు.

రామ స్సత్పురుషో లోకే సత్య ధర్మ పరాయణః

సాక్షాద్రామా ద్వినిర్వృత్తః ధర్మశ్చాపి శ్రియానహః॥

ఈ విషయమిట్లుండ రాముని పరిపాలనా దక్షత్వములోని ప్రత్యేక తన ప్రజలెన్నియో విధముల వర్ణించినారు. అందు రెండు ముఖ్య విషయములను చెప్పెదను. ఒకటి గ్రామ సీమల యందుగాని, నగర రాజముల యందుగాని కల హములు చెలరేగుచో ఆయా ప్రదేశములకు పోదగు రథ గజ తురగాది వాహనముల నెక్కి సౌమిత్రితో కూడ ఆ ప్రదేశముల కేగి అక్కడ చెలరేగిన విరోధి వర్గముల నణచి, అందలి ప్రజలకు శాంతి భద్రతల చేకూర్చక వెనుకకు రాదట ఇది యొక ముఖ్యమగు విషయము. వెనుకకు మరలి వచ్చిన వెంటనే తన రాజధాని యందాతడు చూపుల నిగిడ్చి ప్రజల యోగక్షేమముల నరయునట. ప్రజల యోగక్షేమముల నరయుట ఏదియో ఒకరోజున కాదట. ప్రతి నిత్యమును ప్రజల యోగక్షేమముల నాతడు కనుగొనునట.

“పౌరాన్ స్వజనవన్నిత్యం కుశలం పరిపృచ్ఛతి”

అని నారు వాల్మీకి. తన కుటుంబసంక్షేమములను కనుగొన్నట్లు ప్రజల నందరను నిత్యమును పరామర్శించుట ఎట్లు? పరిపాతికుడు ప్రజల యోగక్షేమముల నెట్లు కనుగొనవలెనో వాల్మీకి రామాయణము చక్కగ బోధించినది.

దేశక్షేమము అయిదు భాగముల రక్షణపై ఆధారపడి యుండునని భారతీయ రాజ్యాంగము నిర్ణయించినది. ఆ అయిదు భాగము లేవియందురా? ఆ అయిదు భాగములను రెండు భాగములుగ విభజించుచో సేవకుడు, సేవ్యుడు నను వారిద్దరుందురు. అనగా సేవింపబడువాడును సేవించువాడును. వారిద్దరి మధ్యనుండు సేవ్యసేవక భావము చెడకుండ రక్షించుటయే-- ప్రజా సంరక్షణము. సేవకుడు పుత్రుడు సేవ్యుడు తండ్రి. ఆ తండ్రి కొడుకుల మధ్యనుండునది సేవ్యసేవక భావము. అట్లే భార్యాభర్తలును, సేవకుడు యజమానియు, గురువు శిష్యుడును, అగ్నియు, తదారాధకుడును. ఈ ఐదు వ్యవస్థలును బాగుపడినచో (లేక) చెడక యుండినచో దేశము క్షేమముగ యుండును.

కర్మాగారముల సేవకుల సమ్మెలు కొనసాగగా భార్యాభర్తల మైత్రి భగ్నుముగాగ, గురు శిష్యుల గ్రుద్దులాటలు పెచ్చు--పెరగగా, తండ్రి కొడుకుల మధ్య పూజ్య వాత్సల్యములు అడుగంటగా, అగ్నిహోత్రాది కర్మలకు స్థానము కీకపోగా దేశ సౌభాగ్యమెక్కడిది? కావున రాముడు దేశాంతరముల నుండి వచ్చిన వెంటనే మీ పుత్రులు మాతృ పితృ శుశ్రూషుల నెరవేర్చుచుండిరా? యవి తండ్రు

అను, శిష్యులు వశవర్తులై యుండిరా? అని గురువులను అగ్నిహోత్ర సవర్యుల
గావించుచుండిరా? అని ఆహితాగ్నులను ప్రశ్నించి తెలుసుకొనుచుండుచే నిత్య
కుశలముల తెలిసి కొనుట. ఇది ప్రజలు రామునిపై తమకుగల ప్రేమకు
కారణముల చెప్పిన సంగ్రహ కథనము. తరువాతి కథ—

దశరథుని మనసుప్పొంగినది. తన పుత్రుని సద్గుణ-రాశిని ప్రజల
ముఖముగ వినుటకంటె సంతోషమొందు లేదు గదా?

పుత్రోత్సాహము తండ్రికి పుత్రుడు జన్మించినపుడె పుట్టదు
జనులా పుత్రుని కనుగొని పొగడగ పుత్రోత్సాహంబు నాడు పొందును
సుమతీ ॥

వెంటనే దశరథుడు రామ పట్టాభిషేకమును నిశ్చయించి పశిష్టాదులను
అప్రయత్నములకై హెచ్చరించినాడు. రాముని ప్రజలతెరుక పరచుటకై ఈ
సభాస్థలికి తోడ్కొని రమ్మని సుమంత్రుని అజ్ఞాపించినాడు.

రాముడధిరోహించిన రాజరథము దశరథుని అజ్ఞానుసారముగ బయలు
దేరినది. దశరథుడు తాను సౌధాంతర్భాగము నుండియే తన దగ్గట కేతెంచు రాముని
రథమధ్యము నందుండగనే చూచినాడు. అతడాత్మరాముడు. ఒకవిధముగ
దశరథరాముడు. దశరథుడు ఆ ఆత్మరాముని తన పుత్రుడు గనే దర్శించినాడు.
మనమును ఆ దశరథాత్ముని దర్శింతము. ఇప్పుడు దశరథుడు కూర్చొన్న
సభాస్థలిని ఇంద్రపథయనినారు వాల్మీకి. ఆ సభకమూల్యాలంకారమై నింహాననా
సీనుడగు దశరథుని దేవేంద్రునిగ పోల్చి, ఆదేవేంద్రుని దగ్గరకు వచ్చు రాముని
వర్ణించినారు మహర్షి. ముందు మీకు వాల్మీకి వాణిని వినివీతును.

గంధర్వరాజప్రతిమం లోకే విభాత పౌరుషం
దీర్ఘబాహుం మహా సత్వం మత్త మాతంగ గామినం
చంద్ర కాంతాననం రామం అతీవ ప్రియదర్శనం
రూపౌదార్యగుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్తావహారిణం
మర్మాభి తప్తాః పర్జన్యం హృదయంతమివ ప్రణాః
న తతర్ప నమాయాంతం పశ్యమానో నరాధిపః

ఆ రాముడు గంధర్వరాజువలె నుండెనట. అతడు ప్రపంచఖ్యాతి నొందిన వీరుడట. అతడతి బలశాలియగు ఆజాను బాహువట. అతని నడక మత్త మాతంగమును బోలియుండెనట. అతని ముఖమండలము చంద్రకాంతికి పోలి యుండెనట. అతడు చూపరుల కత్యంత ప్రీయదర్శనుడట. అతని రూప సంపద పురుష పుంగవులకు కూడ మోహమును కల్పించి వారి చూపుల నపహరింపగా అతని గుణ సంపద వారి మనసుల పవహరించునట. రథాధిరూఢుడై వచ్చు అట్టి రాముని మండుపెండలకు మ్రగ్గిన ప్రజానీకముచే చూడబడు తొలకరి మబ్బును వలె తూచి దశరథుడు తృప్తి నొంద లేదట. ఇది ఆ శ్లోకముల లోని వర్ణనము. ఈవర్ణనము. వాల్మీకి మహర్షి వారి మధురాను భూతి యనక తప్పదు. ఆయన అనుభూతియే మధుర వాణీయై రథము నందున్న ఆ రామవిగ్రహ దివ్య కళాఖండమును మనముందుంచినది. కాని మనమిప్పుడా వర్ణనలోని పదగుంథనల గమనింపనిచో ఆయనకు కలిగిన మధురాను భూతిలోని భాగమును మనముపిందుకు పంచుకొన జాలమో. గమనింతము.

మునివర్యులు రామునిలోని దివ్యసౌందర్యమును దర్శించి గంధర్వ రాజువలె నుండెనని భావించినారు. అంతలో రామునిలోని వీరత్వము అతనికి గోచరించగా లోక ఖ్యాతి నొందిన వీరత్వము గదా! ఇది యని అనందరస నిమగ్నుడై ముని “లోకే విఖ్యాత పౌరుషం” అని వాక్రుచ్చినారు.

అంతలో రాముని బాహు సౌందర్యమాతనికెదురై నిలవగా ఆ దీర్ఘ బాహువులను గూడ మనకన్నులకు చూపి, ఆ బాహువులను మీరు సౌందర్య మాత్రములని భావించురేమో? కాదు కాదు. అతడు మహాబలశాలియై ప్రజల రక్షించ దగిన బాహుదండముల కలిగియుండెనని మనకు తెలిసినారు. అంతలో ఆయనకు ఆ సుందరమూర్తి వయ్యారపు నడక న్మృతికిరాగా మదపుచేనుగమ మనముందుంచి మత్తమాతంగగామీనం అని వర్ణించినారు. అంతలో ఆ భావనా సౌందర్యగరిమ రాముని ముఖ మండలము వైపుకు తిరుగగా ఈముఖ మండలము చంద్ర మండలమునకు పోల్చదగినది కాదు. చంద్ర మండలము కంటె మనోహర మైనదని ఆ రాముని ముఖ కాంతిని దర్శించగా వచ్చిన ఆనందమును కొల్చుటకు కాలతపాత్ర లేదనునది సిద్ధాంత మగుటచే “అతీవప్రియదర్శనం” అని వర్ణించి చంద్రుని నుండి రామచంద్రుని విడదీసినారు. కారణమేమి?

చంద్రుడు పరిమితమగు ప్రీతిని మాత్రమే తన్ను చూచు వారల కందించగా రాముని ముఖకాంతి నిరతిశయప్రీతిని గొలుపును సుమా! అని

నత్యజ్ఞానానంద లక్షణ లక్షితుడగు ఆత్మరాముని చెప్పిన ఉపనిష
ద్వాక్యమును వ్యాఖ్యానించి, ఉపనిషత్ప్రతి పాద్యమీ రామ బ్రహ్మమని ధ్వనించి
నారు. తరువాతి వాల్మీకి మహర్షి అనుభూతి ఏమి? ఆ సచ్చిదానంద బ్రహ్మము
సగుణ మూర్తియై కల్పించు ఒక దివ్యానుభవము ఆయనకు కలిగినది.
ఆ రాముడొక్కమారుగ హరియను నామమును ధరించి వాల్మీకికి దర్శన మిచ్చి
నారు. “హృష్ణే హరణే” అనుధాతువు నుండి హరి శబ్దము వచ్చినది ఈతడేమి
హరించి హరియయ్యెను? అని విచారించి, తన అప్రాకృత సౌందర్యముచే
చూచువారి చూపుల హరించి తన ఔదార్యాది గుణములచే మనస్సును హరించు
నుగాన ఈతడు హరిశబ్దవాచ్యుడయ్యెనని ఆ విషయమును తెలిపినారు. “రూపౌ
దార్య గుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్తౌప హరిణం” అని. మరొక్కసంగతి—

పుంసాం అని పురుషుల నేల పేర్కొనెను? ఇక్కడ పురుష శబ్దముచే
చెప్పబడిన వారు జీవులు. జీవులన మానవ మాత్రులేయని అర్థముగాదు. స్థావర
జంగమములన్నియునని భావము. రాముడు జగదంతర్యామి. కావుననే రాముడ
రణ్యమున కేగగా చెట్లుకూడ ఈ ముగ్ధమోహన మూర్తియా? ఈ అరణ్య
వాసము ననుభవించునది? అని కన్నీరు కార్చినవి అనినారు ఈ మహర్షి మరొక
చోట.

అంతేకాదు. పురుష శబ్దముచే మునులను ధ్వనించి రాజోపు కృష్ణావ
తారమునుకూడ ధ్వనింపచేసినారు. కృష్ణావతారము అరణ్యములోని మునిబృందము
యొక్కకోర్కెను తీర్చినది గదా? తరువాత మహర్షి మరొక ఉపమానమును
వాడినారు. ఏమది? రామునొక మేఘమునకు పోల్చినారు. ఆమేఘ మెట్టిది యన?
గ్రీష్మ ఋతువు నందు తపించు జీవుల నానందింపజేయు మేఘమనినారు. అట్టి
మేఘమువలె అనందమును కూర్చుచువచ్చు రాముని చూచి దశరథుడు తృప్తి
నొందలేదని వర్ణించినారు. ఆ శ్లోకము వొక్కమారు మరల జ్ఞాపకమును చేయు
చున్నాను.

మర్కాభి తప్తాః పర్జన్యం హ్లాదయంతమివ ప్రజాః

న తతర్ప సమాయాంతం పశ్యమానో నరాధిపః ॥

కనురెప్పల వల్లక దశరథుడా పుత్రుని చూచుచుండెనట. దశరథుడే
కాదు. దశరథుని వంటి ఏ పుణ్య జీవుడు రాముని దర్శించి తృప్తి నొందును?

ఇక మనము జీవుల తాపత్రయ నివారకమగు రామమేఘమును వదలి కథకు వత్తము.

అది దశరథుడును సభాసదులును వసించియున్న సౌధరాజము. రాము డెక్కివచ్చిన రథమాసౌధరాజ ద్వారము కడనే నిలచినది. సుమంతుడు రాముని రథము నుండి క్రిందకు దింపినాడు. రాముడాసౌధోపరి భాగమున కేగవలెను.

రాముడు మేడమెట్ల నెక్కనారంభించినాడు. సుమంతుడు దోసిలియైగ్గి రాముని వెంట నుండినాడు.

అది దశరథేశ్వరుని రాజాసనము. రాముడు పితృపాదుల పాదమూలమున కేగినాడు. తన గోత్ర నామములతో తండ్రికి అభివాదన గావించి, తండ్రి గారి పార్శ్వభాగమున నిలచినాడు.

దశరథునకు వాత్సల్యరసముప్పొంగినది. పుత్రుని కౌగలించి నాడు. శిరమున మూర్కొనినాడు. రామునికై ఏర్పరచిన వేరొక మణిమయాసనముపై పుత్రుని కూర్చుండ నియోగించినాడు. అప్పుడారాముడెట్లుండెనట? అప్పుడారాముడెట్లుండెనో మహర్షి వర్ణింపక రాముడాయాసనము నెట్లు ప్రకాశింపజేసెనో వర్ణించినారు. ఉదయభాస్కరుడు తానధిరోహించిన పర్వతమును వెలిగించు నట్లు అతడా మాసనమును వెలిగించెనట. రాముడొక వెలుగుచే వెలుగొందువాడు కాడు. వెలుగులకు వెలుగునిచ్చువాడు రాముడనినారు.

తరువాతి కథ —

రాముని పుష్యమీ నక్షత్రమున యువరాజ్యమును స్వీకరింపుమని ఆజ్ఞాపించి అందుకు తగిన అర్హతలు నీకున్నవని పుత్రునకు తెలిపి, రాజ ధర్మములను కొన్నిటిని పుత్రునకు బోధించినారు. అంతతో ఆ సభాస్థలి ముగిసినది. ప్రజలు అత్యంత ప్రీతియుక్తులై రాజాజ్ఞను గైకొని తమ తమ గృహముల కేగినారు. మనమొక్కమారు రాముని మాతృమూర్తి కౌసల్యా మహాసాధ్వీ మందిరమున కేగుదము.

అది కౌసల్యా మహాసాధ్వీ మందిరము. నేడది యొక కళ్యాణ మంటపము. తన పుత్రుడు యువరాజగునని కౌసల్య ఇంతకు ముందు ఊహించితేదు. దశరథునకు కైకేయి యందెక్కుడు ప్రీతియని ఆమె ఎరుగనిది కాదు. కావున రాముడే పట్ట భద్రుడు కాగలడన్న నిర్ణయమామెకు లేదు. కాని ఆమె కీనాడు తన పుత్రునే

రాజుయేవేరాజును చేయ నిశ్చయించెనను వార్త అందినది. ఆమె ఆనందము తెవ్వరు వర్ణించ గలరు? రాజు రామునే యువరాజునుగావింప యత్నంప వచ్చును. మానవునియత్నము సంపూర్ణముగ సఫల మగునని నిర్ణయమెక్కడ గలదు? దైవికములగు ప్రతిబంధ కములు దానిని అడ్డగించ వచ్చును. కావున భారతీయ శాస్త్రములు నీవు తలచిన లేక నీవుకోరుకొన్న అభ్యుదయ కర్మను అడ్డగించు విఘ్నబాహుళ్యమును దృష్టియందుంచుకొని నీవాచరింపబోవు పుణ్య కర్మ నిర్విఘ్నముగ కొనసాగుటకై కొన్ని శాంతి కర్మల నాచరింపుమని చెప్పినది. అదియే మనము ఏవనిని తలచెట్టినను ముందుగ ఆచరించు విఘ్నేశ్వర పూజ. అభాగము లోనివేదాన ధర్మములు కూడ.

కౌసల్య ఈనాడు తన పుత్రుని యువరాజ్య పట్టాభిషేకము నిర్విఘ్నముగ జరుగుట కొరకై అనేక దాన ధర్మముల కొనసాగించుచున్నది. ఇది రాముని యువరాజ్య పట్టాభిషేక మహోత్సవము నిర్విఘ్నముగ సాగుటకై దశరథాంతః పురమున జరుగు ప్రయత్నము. ఒకమారు మనము రాముడు యువరాజు కాగలడని సభామధ్యమున దశరథ ముఖముగ విని వెళ్ళిన ప్రజల దగ్గరకు పోదము. వారేమి చేయుచుండిరి? ప్రజలు కూడ—ప్రత్యేకముగ తమ తమ గృహముల యందును, దేవాలయముల యందును రాముడు రాజగుటకు అర్చనల గావించుచుండిరి. ఎవరా ప్రజలు? త్రీలా? పురుషులా? వృద్ధులా? యువకులా? రాముడెవ్వరిని ముందిడుకొని నడచుచుండెను? రాముడానా దెవ్వరికి ప్రత్యేక స్థానము నిచ్చెను? అనునది ప్రశ్నకాకపోదు. నాడు ఎవరికివారిచే సంఘములు లేవు. రాముని ఎన్నిక ఏకగ్రీవ మగు ఎన్నిక. వాల్మీకి వాణి ఇది—

“ప్రియో వృద్ధాస్తరుణ్యశ్చ సాయం ప్రాతస్సమాహితాః”

త్రీలును, పురుషులును, వృద్ధులును, యువకులును గూడ రాముడు రాజు కావలెనని సాయంకాల, ప్రాతఃకాలముల యందు ఏకాగ్రచిత్తులై దైవ ప్రార్థనల గావించు చుండిరట. ఒకవంక కౌసల్య తన పుత్రుని అభ్యుదయమునకై కొనసాగుచున్న కాలమది. నాటి ప్రజాస్వామ్యము అధ్యాత్మిక కౌన్నత్యముతో ఐక్యత నొందిన ప్రజాస్వామ్యము.

మన మొకమారు దశరథుని వద్దకు వత్తము—

దశరథుడు తన అధీష్ఠ్యమును ప్రజలకు తెలిపి, ప్రజల అనుమతిని తీసికొనినాడు. ప్రజావాణి తనకు వ్యతిరేకమైలేదు. అది చాలదు. మంత్రముండలిని

కూడ ప్రత్యేకముగ సమావేశము గావించి వారికి తెలుపనవసరము లేక పోలేదు. కావున దశరథుడు ప్రత్యేకముగ మంత్రి మండలిని సమావేశ పరచినాడు. వారికి తన నిశ్చయమును తెలిపినాడు. రేపే రాముని యువరాజ్య పట్టాభిషేకముని. వారి అనుమతి సోత్సాహమై కన్నట్టినది. అంతటితో మంత్రులతోటి సమాలోచనము ముగిసినది. కాని దశరథుని కర్తవ్యము ముగియలేదు. అతడు రామునకు కొన్ని రహస్యములను ప్రత్యేకముగ తెలుపదలచినాడు. కావున అతడు తన రహస్య గృహమునకేగి మరియొక సమావేశమును జరుపదలచినాడు రామునితో—రాముని పట్టాభిషేకము నందిది మూడవ సమావేశము

అది రాముని అంతర్గ్రహము. అతడప్పుడే పితృపాదుల సన్నిధి నుండి వచ్చి కూర్చొనినాడు. అతడప్పుడు ఏమి ఆలోచనలు నలుపుచుండెనో ఎప్పుడెరుగును? అతని అంతఃపురదార్వము కడసుమంత్రుని రథము నిలచినది. తండ్రిగారు తననెందుకో ఆహ్వానించెనని సుమంత్రుడు తనకాహ్వానము నందించినాడు.

ఒక్కొక్కప్పుడు రాబోవు ఘట్టములు కొన్ని విశుద్ధాంతః కరణులగు వారి మనసున శంకారూపములై గోచరింప వచ్చును.

సుమంత్రుని వార్త రామునకు శంకా కారణమైనది. రాముని హృదయము కొంచెము శంకించినది. నిర్ణయ కార్యమున కంతరాయమేమైన కలిగినదా? అని, కాని రాముడాలసింపలేదు. వెంటనే సుమంత్రునితో బయలు దేరినాడు.

అది దశరథుని రహస్య సమాలోచనా మందిరము. అందుండ దగిన వాడు రాముడొక్కడే. రాముడొక్క ఊణమాత్రముననే దశరథుని ఎదుట నిలిచి అతని పాదములకు ప్రణమిల్లుట జరిగినది. అప్పుడు దశరథునిది పెల్లుబికిన పుత్ర వాత్సల్యము. మితి మీరిన ఆప్రేమ తోడనే ఆ పుత్రుని కాగలిండుకొని అసనమిడి కూర్చుండ నియోగించినాడు.

అతడిప్పుడు రామునకెమి తెలుపవలెను. దశరథుడు పట్టాభిషేకమును నిశ్చయించి ప్రజలకు తెలిపినరోజు పునర్వసు నక్షత్రము. పట్టము కట్టదలచిన రోజు పుష్యమి. భరత శతృమునింట లేరు. ఇంకలేరు కాదు దేశమున లేరు. ఇంత అసందర్భముగ పట్టాభిషేక మేందుకు నిర్ణయించ బడినది? ఇది రామునకు తెలుపదగు ముఖ్య విషయము. దైవికములగు కారణములతి చిత్రములు రాజధర్మములతి సూక్ష్మములు. దశరథుడు తన మృత్యుకాలమును దైవజ్ఞుల వలన తెలిసి కొనినాడు. తన నక్షత్రము పాపగ్రహములగు సూర్యాంగారక రాహువులచే

ఆ క్రాంతమైనది. తనకు వచ్చు స్వప్నములును తన మరణమును నిశ్చయించుచున్నవి. ఈ పమయమున రాజౌక పెద్ద అపదకు గురియగుట కాని, మరణము నొందుటగాని జరుగుట నిశ్చయము. ఇది తప్పునది కాదు. దీనికిక శాంతులులేవు. తానింత వరకు నెరవేర్చదగిన కర్తవ్యముఅలో మిగిలిన కర్తవ్యమిదియే. దేవ పితృ ఋణములు తీరినవి. ఋషి ఋణమును తీరినది. కావున రాముని పట్టాభిషేకమునకు విఘాతము రాకుండ తాను యత్నించదగు ప్రయత్నము నాలోచించి ఇంత శీఘ్రముగ పట్టాభిషేకమును నిర్ణయించినాడు. ఈ విషయమునే ముఖ్యముగ రామునకు తెలిపినాడు. కాని దశరథుడు భరతుడు దేశాంతరము నందున్న సమయము వంటి కార్యమును తలపెట్టినాడు. ఇట్లేల చేయవలసి వచ్చినది? అవిధముగా చేయవలసి వచ్చుట చేతనే అట్లు చేసినాడు. ఆ విషయమును రామునకు స్పష్టముగ చెప్పినాడు. దశరథుడు దాచలేదు.

విప్రోషితశ్చ భరతో యాపదేప పురాదితః

తాపదేవాభిషింశస్వ చలా హి ప్రాణేనాం మతిః

దశరథుడు కైకను పెండ్లి యాడు నప్పుడు ఆమెయందు కలిగిన సంతానమునకే రాజ్యమిత్తునని రాజ్యశుల్కమున పెండ్లియాడినాడు. అప్పటికిసంతానము లేదు కౌసల్యయందు. కావున అట్లు చేసినాడు. ఇప్పుడది తారుమారైనది. రాముడు జ్యేష్ఠుడు. ప్రజాహితుడు. ప్రజలు కోరుకొన్నరాజు. ఆతనిని వదలి భరతునకు రాజ్యమిచ్చుట ధర్మము కాదు. మరి అన్నమాటను తప్పుట ధర్మమా?

విశేషధర్మము సామాన్యధర్మమును త్రోసివై చును. రాముని రాజును గావించుట విశేషధర్మము. కావున ఈ ధర్మమును నెరవేర్చ దశరథుడు యత్నించి నాడు. ఒకవేళ భరతుడు అడ్డుపెట్టుట గాని ఆతని తాత కేకయరాజు అడ్డుతగులుట గాని జరుగ వచ్చును. కావున భరతుడు రాక పూర్వమే రామునకు రాజ్యమిచ్చుటను నిర్ణయించినాడు. భరతుడు ఈ రాజ్యము నాదియన్నచో అబద్ధమాడుట దశరథుని హృదయము కాదు. భరతుడు వచ్చులోపల నెరవేర్చుట నీతి, వీతియన ఉపాయము. భరతుడు మానింపదగిన వ్యక్తియా? కాదు. కాని మానవుల చిత్తము అనిత్యమని దశరథుడుదెరుగును. “కింతు చిత్తం మనుష్యాణా మనిత్యమితి మేమతిః” అని దశరథుని వాక్యము కావున. అట్లు చేయుచుంటేనని రామునకు తెలిపి, పట్టాభిషిక్తుడవు తమ్ముని నాడు. ఈ విషయమంతయు మంత్రులతో ముందుగనే అలోచించి రాముని వంటరిగ పిలిచి చెప్పినాడు. రాముడొప్పుకొని

నాడు. మరొక్క విషయమేమనగా నివాహకాలము నందలి ప్రతినను పొటించక తప్పించుకొన్నచో అన్యత దోషమురాదు. ఇంతతో దశరథుని వదలుదము. మురాని వైపు తిరుగుదము.

రాముడు తండ్రియాజ్ఞకు మూరు మాట్లాడలేదు. దశరథుని ఆజ్ఞను శిరసావహించినాడు. అక్కడ నుండి మాతృ గృహమున కేగినాడు. సుమిత్రా లక్ష్మణులును, సీతాకాంతయు, ఆనమయమున కౌసల్యకడకేతెంచిరి కాబోలు వారును అక్కడనే యుండిరి.

నాటి సనాతన భారత నారీమణులు విదుషీమణులు కూడ. ఆ సమయమున కౌసల్యా మహాసాధ్వి తన ధ్యాన మందిరమున శుచిర్భూతయై తెల్లని పట్టుపుట్టమును గట్టి ఆర్థనిమీలిత నేత్రయై ప్రాణాయామమున చిత్తమును బంధించి తన— పుండరీకమున పుండరీకాక్షుని ధ్యానించు చున్నది ఆమె ధ్యానము రాముని గురించియే కావచ్చును.

రాముడు మాతృమూర్తిని దర్శించివాడు. అట్లే రాగచిత్తయై యున్న ఆ తల్లి అడుగు దమ్ములపై శిరమును మోపినాడు. తన పుత్రుడు పట్టభద్రుడగు చుండెనను వార్త కౌసల్యకు తెలియనిది కాదు. తన పుత్రుడు భద్ర పీఠము నధిరోపించుటకు—విష్ణుము రాకుండుటకే నాటి ఆమె ప్రత్యేక కృత్యమంతయు. రాముడు తల్లికి తన తండ్రి ఆజ్ఞను తెలిపినాడు. ఏమని?

“అంబ! పిత్రా నియుక్తోస్మి ప్రజా పాలన కర్మణి”

తల్లీ! ప్రజలను పాలించుటయను కర్మయందు తండ్రి గారిచే ఆజ్ఞాపితుడ నైతిని. వింటిరా? రాముని మాటను! నేను రాజు నైతిని అతడు చెప్పలేదు. ప్రజలను పాలించుటయను విధి కర్మయందాతడు తండ్రిచే నియమితుడయ్యెనట. ఇక్కడ రాముని హృదయమేమి? ఉత్రియునకు వేధశాస్త్రములు విధించిన ప్రజా రక్షణ కర్మను తండ్రియాజ్ఞాపించగా పిత్రాజ్ఞా పరిపాలనమునకు బద్ధశంకణుడనై ప్రతదిక్షితుడను రేపు కాబోవు చుంటిననునదే రాముని హృదయము. కృష్ణావతారము నందరునునకు బోధించినదీ ధర్మమునే.

“బ్రాహ్మణస్య తపోజ్ఞానం తపః ఉత్తమైరక్షణం”

అనినారు మనువు. వర్ణధర్మమును పాలించుటకే తపస్సనిపేరు బ్రాహ్మణునకు వేదవేదాంగముల జ్ఞానమును సంపాదించుట తప్పస్సుకాగా రాజు

నకు ప్రజారక్షణధర్మమును నిర్వర్తించుచే తవస్సని మనువు చెప్పినాడు. కడకు రండు.

నాడు రాజ్యాభిషేకమునకు ముందు ఋత్విక్పురోహితులు గావించు హోమాదికములును యజమానియగు వారొనరింపదగు ఉపవాసాది వ్రత నియమములు. శాస్త్రప్రసిద్ధములును. కావున రాముడు తల్లితో అమ్మా! ఋత్విక్పురోహితాచార్యులతో తండ్రిగారు ఉపవాసాది వ్రతమును నాకు విధించిరని చెప్పి సీతకు నీవాజ్ఞాపింపు మనినాడు, అంతియే కాదు. రేపు జరుగనున్న పట్టాభిషేకమునకు కాదగిన మంగళ కార్యముల నన్నిటిని నా చేతమ సీత చేతను గూడ నీవు చేయింపుమని విశదీకరించిచెప్పినాడు. అది కౌసల్యమహాపాద్వికిమధురక్షణమైనది. రాముని మధుర కంఠధ్వని తరంగములు ఆమె చెవుల సోకగా ఆమె ఆనందమునకు కొలతబద్దలేదు. ఆనంద బాష్పములు కనుకొలకులనిండి రాల్యలై ప్రవహింప మధుర స్వనముతో వత్సా! రామ! చతురంభోధి పరీతమగు నీ ఇక్ష్వాకు సామ్రాజ్యలక్ష్మినిన్ను వరించినదా? ఏమి? నా భాగ్యము. ఎట్టి కళ్యాణ నక్షత్రము నందు ధృవింపితివి? దీర్ఘాయుష్మంతుడవై శత్రువుల జయించి సామ్రాజ్యలక్ష్మి నమేతుడవై సుమిత్ర హృదయమునేగాక సమస్త జ్ఞాతి బాంధవులకును సౌఖ్యము నొనగూర్చువు గాక యని రాము నాశాసించినది ఆ మాతృచేపత.

వత్స! రామ! చిరంజీవ హతాస్తే పరిపంథినః

జ్ఞాతీః మే త్వం శ్రీయా యుక్తః సుమిత్రాయాశ్చ నందయ ॥

కౌసల్య రాముని నీ శత్రువులకు అపజయమును, నీకు జయమును కలుగుగాక! జ్ఞాతులకు నీ పట్టాభిషేకము సౌఖ్యప్రదమగుగాక, సుమిత్రకును ఆనందాదయక మగుగాకయని ఆశీస్సు నొనంగుటకేమైన ప్రత్యేకత యున్నదా? కౌసల్య ఇట్లు మాట్లాడుటకొక ప్రత్యేకత లేకపోలేదు.

రాముడు పట్టభద్రుడగునని కౌసల్య ఊహించలేదు. కైకేయి పుత్రునకే ఈ రాజ్యమని ఆమె నిశ్చయము, ఆ విషయము తాముమారు కాగా ఆమె చకితురాలై రామునకు నిష్కంఠక రాజ్యలక్ష్మి చేకూరుగాక యని వలెకినది. కైకేయిని వదిలి సుమిత్రను మాత్రమే స్మరించినది. ముందుకు పోతము రాముడేమనెను? ఇక్కడ రాముని మాట మనకు చాల అవసరము.

రాముడు తల్లి మాటకు సమాధానముగా లక్ష్మణునివైపు తిరిగి, ఇట్లని నాడు—

లక్ష్మణే! మాం మయా సార్థం ప్రశాధి త్వం వసుంధరారం

ద్వితీయం మేంతరాత్మానం త్వమియం శ్రీరుపస్థితా

సౌమిత్రే! భుంక్ష్వ భోగం స్వం ఇష్టాన్ రాజ్యఫలానిచ

జీవితం చ హి రాజ్యం చ త్వదర్థ మభికామయే॥

లక్ష్మణా! నన్నిపుడు వరించిన సామ్రాజ్యలక్ష్మిని నీవే శాసింపుము. నిజమునకే రాజ్యలక్ష్మి నిన్ను వరించునట్లే భావింపుము. కారణమేమందువా? నీవు నాకు రెండవ అంతరాత్మవు సౌమిత్రీ! ఈ రాజ్యభోగములను రాజ్యఫలమును నేను నీకొరకే కాంక్షించుచుంటిని. ఈ రాజ్యభోగములే కాదు. ఈ జీవితము కూడ నీ కొరకే నభినాడు. ఎంత చక్కని పట్టుకులెవ్వి! ఈ పలుకులు కేవలముగ లక్ష్మణుని ఉద్దేశించియే పలికిన పలుకులు కావు. జీవులందరకును బోధించిన బోధలు శ్రీకృష్ణులు అర్జునుని నిమిత్తముగాగోని తన నిజస్వరూపమును బోధించగా రాముడు ప్రతి ఒక్కనిని నిమిత్తముగాగోని ధర్మతత్వ ఆత్మతత్వములను ప్రదర్శించుచు బోధించును. తన జీవితమును రాజ్యముగూడ లక్ష్మణుని కొరకేయట్లే తనకోరిక కదట. అనగా నాయవతార సహస్రములును నాచరిత్రలును—నా భక్తులగు వారు తరించుటకే నాచేత గ్రహింపబడుచున్నవి. కాని అవి నాకోరికలు కావని లక్ష్మణుడకు బోధించినారు. మనకు చెప్పినాడు. కృష్ణుని వాక్యమిది.

నానవాత్తమ వాత్తవ్యం వర్తవీవచ కర్మణి.

నేను పొందనిదిలేదు. పొందవలసినదియును లేదు. కర్మల నాచరించుచునేయుండును. ఈ మాటయే ఆమాట. రామకృష్ణావతారములకు సిద్ధాంతభేదము లేదు.

రాముడక్కడ నుండి, తన మందిరమున కేగినాడు. మాతృమూర్తుల అనుజ్ఞతో ఇక రేపు రాముని యువరాజ్య పట్టాభిషేకము జరుగవలెను. సీతయు కాసత్యా సుమిత్రలూ ఆశీస్సులతో తన అంతర్గతహృదయమున కేగినది.

ఈ యువరాజ్య పట్టాభిషేక మహాయజ్ఞమునకు కావలసిన సామగ్రి చాల యున్నది. నాటి పట్టాభిషేకములు వైదికములు కేవల తాకికములురావు. ఈ కార్యమున సువర్ణఖండములు కావలెను. రత్న విశేషములుండవలెను. చతురంగ

జలముల కూర్చవలెను. లక్షణ యుతమగు భద్రగజమును, సువర్ణ కుంభములును, శ్వేతచత్రమును అట్లే చామరమును, లక్షణలక్షితమగు ఆబోతును, సంపూర్ణావయవములతో కూడిన వ్యాఘ్రచర్మమును వంది మాగధులును మొదలగు పరికరములన్నియో కూర్చబడవలెను. నగర రక్షణ మువనరము. కావున ప్రత్యేకమగు సైనికులు కావలెను. దేవాలయముల దేవార్చనలు జరుగవలెను. హోమనిధానముందును. సోలంకృతలగు వేశ్యా స్త్రీలు కావలెను. వేదవేదాంగ పారగులగు బ్రాహ్మణోత్తము లీకార్యమునం దత్యంత పశ్యకమై యుందురు. భారతదేశమందలి వృత్తులన్నియు ధర్మరక్షణకు అంగములు.

ఇదంతయు వశిష్టమునీంద్రుల ఆజ్ఞచే మంత్రి మండలి చేకూర్చినది. రాజాజ్ఞ ననుసరించియే వశిష్టులీ ఏర్పాటును చేయించినారు. తరువాతి కార్యక్రమము స్త్రీతారాములకు యునీంద్రులు రక్షింపవలయును బలిగించి, ఉపవాస వ్రతమును నియమింపవలెను. తనరథుడు తనకోర్కెను పురోహితశ్రేష్టుల కెరింగించినాడు. వశిష్టమునీంద్రులు రాజాజ్ఞచే బ్రాహ్మ్యరథము నధిరోహించి స్త్రీతారాములకు దీక్ష తంకణముల కట్టినారు.

అప్పుడే సువిశాల సుందరభవనములతో తీర్చిదిద్దిన రాజవీధులన్నియు తోరణ పతాకా లంకృతమువైనవి. రాజవీధులేకాదు. ప్రతి పోరుని గృహభ్యంతరమును తోరణాలంకృత మగుటగాక ప్రతిపోరుని గృహ పరిభాగమును చిత్ర విచిత్ర వర్ణపతాక సమలంకృతముకాగా పోరులు బృంద బృందములుగ గుమిగూడి రాముని వేట్టాభిషేకమహోత్సవ సంతోష వార్తలనే జేవ్వుకొనుచుండుట ఖాటి నగర విశేషమై విరాజిల్లినది. గృహ ప్రాంగణముల బాలుర ఆటలలో, గృహంతర్యాగముల కన్నెల పాటలలో పూజామందిరముల దేవార్చన సమయములలో రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవమును గూర్చిన ప్రశంగములే ధ్వనించుచుండ వశిష్టు లీనగర విశేషముల తిలకించుచునే చెవుల పండుమలై వినబడు రాముని స్తుతివాక్యముతో పొర్రొక్కొక్కనవేడుల వలన వినుచునే రాజీమందిరమునకేగి, తన కర్తవ్యమును నెరవేర్చుతినని దశరథునకు తెలిపి, తన ఆశ్రమమున కేగినారు.

అప్పుడే సువిశాల సుందరభవనములతో తీర్చిదిద్దిన రాజవీధులన్నియు తోరణ పతాకా లంకృతమువైనవి. రాజవీధులేకాదు. ప్రతి పోరుని గృహభ్యంతరమును తోరణాలంకృత మగుటగాక ప్రతిపోరుని గృహ పరిభాగమును చిత్ర విచిత్ర వర్ణపతాక సమలంకృతముకాగా పోరులు బృంద బృందములుగ గుమిగూడి రాముని వేట్టాభిషేకమహోత్సవ సంతోష వార్తలనే జేవ్వుకొనుచుండుట ఖాటి నగర విశేషమై విరాజిల్లినది. గృహ ప్రాంగణముల బాలుర ఆటలలో, గృహంతర్యాగముల కన్నెల పాటలలో పూజామందిరముల దేవార్చన సమయములలో రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవమును గూర్చిన ప్రశంగములే ధ్వనించుచుండ వశిష్టు లీనగర విశేషముల తిలకించుచునే చెవుల పండుమలై వినబడు రాముని స్తుతివాక్యముతో పొర్రొక్కొక్కనవేడుల వలన వినుచునే రాజీమందిరమునకేగి, తన కర్తవ్యమును నెరవేర్చుతినని దశరథునకు తెలిపి, తన ఆశ్రమమున కేగినారు.

కారములుగ కూర్చబడి ప్రేక్షకులకు వింతను గూర్చుచున్నవని వాల్మీకి వర్ణించినారు.

దీప వృక్షైంస్తథా చక్రః అనురధ్యాను సర్వశః

ఒక్కమారు మనము రాముని కడకేగుదము.

సీతారాములు నాడుపవాసము. నాడు వారు గానించిన హోమశేషమును మాత్రమే వారు భుజించినారు. ఆరాత్రికాలమున రాముడు బ్రహ్మచర్య నిష్ఠుడై యుండ నిశ్చయించియు సీతను వేరొక ప్రదేశమునందుంచలేదు. సీతతో చూడియే అతడా రాత్రి తన దర్భాస్తరణమున పడుండినాడు సీతతో మాటనైన మాటాడకుండ. అప్పుడాతని కర్తవ్యమేమి? నిద్రపోవుట కాదు. అతడు ధ్యానగతుడై యుండెనని వాల్మీకి వర్ణించినారు.

ధ్యాయస్మారాయణం దేవం స్వాస్తీర్ణే కుశసంస్తరే

వాగ్యతస్సహ వై దేహ్య భూత్వా నియత మానసః

రాముడు దేవుడను చుంటిరిగదా? అతడెవ్వరిని ధ్యానించెను? అనకుడు రాముడిజ్ఞాకు వంశమున జన్మించెనను భావమున అతడు నారాయణుని ధ్యానించెను. అతడే నారాయణుడను భావమున ఆత్మనిష్ఠుడై యుండెను. దశరథుడు రాముని పట్టాభిషేకమును నిర్ణయించిన పునర్వాసు నక్షత్రము నాటి కార్యక్రమమిది. రేపు పుష్యమీ నక్షత్రము. రాముని పట్టాభిషేకము జరుగవలెను. తెల్లవారవలెను. కానున్న కార్యమునకై నిరీక్షింతము. నాడును నేడును ఇంతియే గృహముల కేగుదము. ఉపన్యాసము సమాప్తము.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః

మంగళం మహత్

శ్లో || బ్రహ్మ యేన కులాల వన్నియమితో బ్రహ్మాండ భాండోదరే

విష్ణుర్యేన దశావతార గహనే శ్చిప్రో మహా సంకటే

రుద్రో యేన కపాలపాణి పుటకే భిక్షుటనం కారికః

సూర్యోభ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్మణే.

ఆర్య మహాశయులారా !

మన రామాయణ మహాకావ్య ప్రవచనమునందిది వినిమిదవరోజు. అయోధ్యాకాండలోని కథా భాగమండలి.

భరతశత్రుఘ్నుల పేయనముతోడ ప్రారంభించిన నిన్నటి యుపన్యాసం రాముని పట్టాభిషేక ప్రయత్నకథా భాగము తోడ ముగిసినదే. నేటి యుపన్యాస కథాభాగము నిన్నటి పట్టాభిషేక యత్నకథా పరిణామము.

తానోకటి తలచును. దైవ మింకొకటి తలచును. అనునది సిద్ధాంతము కాకపోదు. పరమ సిద్ధాంతము. ఆ దైవమెవ్వరు? తలచిన తానెవ్వడు? అనునది ప్రశ్న. అందెవ్వరు బలవంతులనునది కూడ ప్రశ్నయే. ఈ రెండు ప్రశ్నలకును సమాధానమును కోరని వారుండరు. అందరును కోరుదురు. ఆ సమాధాన మెక్కడ తేలవలెను? ఆ తేల్చు వారెవ్వరు? అనుజిజ్ఞాసయు మేధావంతుల మప్తిష్కముల తిరుగాడనిది కాదు. అడుగడుగునను ఈ ప్రశ్నలు మానవుని ఎదుర్కొనుచునే యుండును. ఈ ప్రశ్నలకు పరిష్కార గ్రంథములే భారతీయ శాస్త్ర గ్రంథములు. రామాయణ కథాభాగమున ప్రవేశింతము.

మంధర కై కేయికి దాసి. ఆ దాసి ఎక్కడ పుట్టెనో ఆమె తల్లిదండ్రు లెవ్వరో ఎవ్వరును ఎరుగరు. కై కేయి కాపురమునకు వచ్చునప్పుడే కై కేయి ఘట్టినింటి నుండి ఆదాసియు వచ్చినది.

“జాతిదాసీ యతో జాతా కై కేయ్యాస్తు సహోషితా”

అనినారు వాల్మీకి. ఎందరెందరో ఏవియో కథలను మంధరను గురించి చెప్పెదరు. అవినాకక్కరలేదు. పాత్రల పోషించు బాధ్యత కవులదేఅగుచో ఆ కథలవసరములైన కావచ్చును. వాల్మీకి రామాయణము నందలి పాత్రలు కవి కల్పితములు కాదనునది నా సిద్ధాంతము. ఆ పాత్రలను మనము పోషించవలసిన పని లేదు. అవి మహర్షి మొలిపించిన పాత్రలు కావు. మొలిచి నిలిచిన పాత్రలనే కవి వర్ణించి చెప్పినారు. కవి పాత్రల సరిదిద్ది పోషించట నాటకరంగములోని విషయము. నాది వ్యాఖ్యానము. నేను చేయదగినది పాత్రపోషణము కాదు. ఆయా పాత్రల వివరణము. ప్రస్తుతమున మంధర పాత్రవలన కలిగెడు (లేక) తెలియబడెడు విషయములు మనకు చాల ముఖ్యములు. మన రామాయణ కథయందా పాత్ర ఏ భాగమున ప్రవేశించినది? ఆ పాత్రలోని ప్రత్యేకత ఏమి? కథయందా పాత్ర ఎక్కడతో వెనుకకు మరలినది? అను విషయములు మనకు చాల ముఖ్యములు. మంధర పాత్ర రాముని పట్టాభిషేకయత్నములో ప్రవేశించి రాముని ఆరణ్యగ మనము తరువాత మరలినది. ఆ పాత్ర ప్రత్యేకత రాజకుటుంబమున చిచ్చు ముట్టించుటే.

ఇక కథలోనికి వత్తము.

రాముని యువరాజును గావించుటకై జరిగిన బాహ్యభ్యంతర ప్రయత్నములు మీరెరుగనివికావు. నిన్నటి యుపన్యాసములోని కథాభాగమదియే.

నేడెందుకో మంధర నగర సంచారమునకు బయలు దేరినది. ఏ కార్యక్రమమునకై బయలుదేరినదన్న ప్రశ్నకు సమాధానము లేదు. దొరకదు కూడ. స్వేచ్ఛా సంచారుల సంచారములకు కారణము లుండవు. కారణము లేకుండగనే ఆ దాసి ఒక రాజసౌధము నధిరోహింప నారంభించినది. మహర్షి ఆ దాసి మేడ నెక్కుటనిట్లు వర్ణించినారు.

“ప్రాసాదం చంద్రసంకాశ మారురోహ యదృచ్ఛయా”

నాడును నేడును అంతియే. కొందరు వీధులవెంట ఎందుకో తిరుగుచుందురు. వారికి ప్రత్యేక కార్యక్రమములుండవు. ఇంటింటికి వెళ్ళి కలగా పులగపు మాటలతో కాలమును గడుపుట వారి నిత్య జీవిత విధానము. ఇందుకు మంధర నేటిపయనము ఆదర్శము.

ప్రస్తుత కథాంశమున మంధర మేడమెట్ల నెక్కుచుండగా నగరము నందేదియో యొక ప్రత్యేకత గోచరించినది. నాడు రాముడు యువరాజగునని మంధరకు తెలియదు. ఏదియో యొక మహోత్సాహమును ప్రకటించుచు గుంపులు గుంపులై తిరుగాడు జన సందోహమును ఆ దాసికి ఆశ్చర్యమును కలిగించినది. అంతేకాదు. రాముని ధాత్రేయిక (పెంపుడు తల్లి) చేతనేవియో కొన్ని ఉపాయనముల నుంచుకొని అత్యుత్సాహసమన్వితయై వచ్చుటయు ఆ గూని దాసి చూపున పడినది. అంతతో మంధర గమనవేగ ముగిసినది.

ఆధాత్రేయిక రాక కౌసల్యా మహాసాత్త్వి గృహభ్యంతరమునుండియని మంధర నిశ్చయించుకొన్నది. ఇక ఆ దాసికి ఈ రాజవీధుల ప్రత్యేకాలంకారములకును, ఈ తిరుగాడు జన సందోహముల యుత్సాహమునకును, నేడు కౌసల్య తన దాసీలకు గావించిన ప్రత్యేక సత్కారములకును కారణము కావలసి వచ్చినది. ధాత్రేయికనుపిలచినది, కారణమడిగినది.

ఆధాత్రేయికయే గాక మరెందరో కౌసల్యా మహాదాణి పరిచారికలుగూడ నూడనాలంకరణములతో మంధరకన్నులబడగా దాసికన్నులు మండి యుండ వచ్చును. రాముని ధాత్రేయిక మంధరకు రాముని వట్టాభిషేక వార్తను తెలిపినది.

అంతియే. అక్షణముననే మంధరపయనము వెనుకకు తిరిగినది. ఆ దాసి చూపు కై కేయి మేడపై కురికినది.

అది కై కేయి మహారాణి రాజసౌధము. కై కేయి మంధరను దాసిగ చూడదు. కై కకు మంధర ఆప్తురాలు కూడ. కై కేయి రాణివాసమా మంధరకు స్వంత ఇల్లు. మంధర రాకపోకలకు ఆ కై కరాణివాసమున కాల నియమములేదు. ప్రొద్దున రావచ్చును మధ్యాహ్నకాలమున రావచ్చును. సాయంకాలమునకూడ రావచ్చును. రాణి వాసమండలి దాసికి అట్టి స్వాతంత్ర్యముండుట ఆ దాసిలోని నేర్పరితనము కావచ్చును. లేక కై కేయిలోని బేలతనమును కావచ్చును. పట్ట మహిషి కుట్టావామని కాదులకివ్వదగు స్వతంత్రమున కొక కొలత బద్ధయున్నది. ఆ కొలత బద్ధయే మంధర కై కేయిల మధ్య మృగ్యముకాగా కై కేయి మంధరకు పట్టు మహిషియై కన్నట్టదు. కై కేయి రాజమాతయను గౌరవ మీ దాసికిలేదు. రాణిని భూషించవచ్చును. దూషించవచ్చును. తిట్టవచ్చును. దీవించవచ్చును.

అనంతమగు నీ విశ్వరంగమున మానవ ప్రకృతులు భిన్నభిన్నములై విరుద్ధభావముల కాస్పదములై యుండును. పరిపూర్ణ పూర్ణిమా చంద్ర చంద్రిక లొక్కరికి హృదయంగమములై హాయిని గూర్చ వేరొక్కనికా జ్యోత్స్నయే విషాదమును దుర్భరతాపమును కలిగించును. మనోహర శీతల సమీర మొక్కనికి సేదతీర్చి శాంతి నొసంగ వేరొక్కని కయ్యది శ్రమకారణమగు చుండును. కాకున్న చంద్రకిరణ సంస్పర్శనమునకు విరహాలు బాధనోందుదురా? మలయ మారుతములు వారికి బాధల కల్పించునా?

రామచంద్రుని పట్టాభిషేక వార్త సకల ప్రపంచమున కానందమును గూర్చుచుండ మంధరయను గూనిదాసికి విషాదమును కల్పించుటలో మానవ ప్రకృతుల భిన్నత్వమే కారణమనుటకంటె ఏమనవలెను?

ఈ మట్టమున మంధర దుర్భర విషాద క్రోధవేదనలతోడనే తానెక్కు మేడను దిగినది. కై కేయి మేడపై కురికినది.

మంధర కై కేయి అంతఃపురమున కేగినది. అది కై కేయి తనశయన తలమున పరుండి విశ్రాంతి సుఖము వోందుచున్న సమయము. మంధర సరాసరి ఆమె శయన తలము కడకేగినది. మూఢురాలా! తెమ్ము! తెమ్ము! అని ఘాటుగ పలికినది. నిన్నొక మహాభయము అవరించునుండగా నిన్ను నీవెరుగక యుంటివా? అని భీకరముగనే పలికినది. కై కేయి చలించలేదు. అట్లే పరుండి మంధరను

ప్రశ్నించినది. మనకు వాటిల్లిన భయమేమియని. మంధర అప్పుడే ఏమి చెప్పును? కైకేయి ఇట్లుండునని మంధర తలచలేదు. తన మాటను వినగనే దశరథుని పట్ట మహిషి ధూమాక్షియగు ననుకొన్నది. అది జరుగలేదు. కైకేయి కన్నులైన మార్పునొండలేదు.

రామాయణమునందలి మంధర పాత్ర సామాన్యమని మనము తలచగూడదు. ఇదియొక గూనిదాసియని వాల్మీకి మంధరను త్రోసివేయలేదు. ఈ పొట్టిదానిగట్టి తనమును చాటి చెప్పినారు మహర్షి, రామాయణమున లేని పాత్రలీ సృష్టిభండము నందేక్కడున్నవి? మంధరను వర్ణించుచు వాల్మీకి ఈమె వాక్యవిశా రదయని వర్ణించినారు. మంధరకు శిరుదు నిచ్చినారు. నిజమునకు కైకేయితో మాటాడునప్పుడు వాక్యవిశారదయయ్యెడు రీతిని బోధించినది. అదాని వాక్య విశారదత్వము రాజాంతః పురము నందొక విప్లవమును సృష్టించుటకు పనికి వచ్చి నది. కావుననే మంధరను “పాపదర్శిని” అని వాడి నారు మహర్షి. రామపట్టాభిషేక మని తెలియగనే “సాదహ్యమానా కోపేన మంధరా పాపదర్శినీ” అని, “ఉవాచ క్రోధ సంయుక్తా వాక్యం వాక్యవిశారదా” అనినారు.

నిజమున కొకవ్యక్తి మరియొక వ్యక్తిపైనున్న ప్రేమ వాహినిని ఇం కింపజేయవలెనన్న ఎంతమాట నేర్పరి తనము కావలెనో (లేక) అట్టి వ్యక్తుల యందెంత చతురత యుండునో రామాయణ కావ్యమున మంధర పాత్ర ఆదర్శ పాత్రయై నిలిచినది. కైకేయి యందును భరతుని యందును తనకు ప్రేమ ఉట్టిపడుచున్నట్లు చూపి, దశరథుని యందును రాముని యందును కైకేయికిగల ధర్మబంధ ప్రేమబంధములను తెంచి వేసిన మంధర ప్రతిభ సామాన్య మెట్లుగును? ఈ ఘట్టమున కైకేయి మంధరల సన్నివేశమొక చిత్రమై నడచినది వినుడు.

కైక : మంధరా! నీవెందుకట్లు మండి పడుచుంటివి?

మంధ : నేను మండిపడుటలేదు. రాబోవు నీ జీవితమును తలచి భయ పడు చుంటివి.

కైక : నా జీవితమునకు భయమా?

మంధ : రేపే రాముని యువరాజు పట్టాభిషేకము నీవెరుగుదువా?

కైక : రాజు నాకు తెలుపగలడు.

మంధర : ఎంత అమాయకరాలవు ?

కైక : ఇందు నా అమాయకత్వమేమున్నది ?

మంధర : రాజు నీవాడను కొనుటయే నీ అమాయకత్వము.

కైక : కాదా ?

మంధర : భర్త విషహృదయమును నీవు గుర్తింపలేదు.

కైక : నీమాట నాకర్థము కాలేదు

మంధర : రాముడు రాజగు చంద్రుని అర్థమైనదా ?

కైక : ఆ అమృతసూక్తిని వింటిని. ఇదిగో ఆహూతిని చెప్పిన నీకు మణి హారము !

మంధర : ఇంకేమైన నాకివ్వదలచితివా ?

కైక : నీవేమి కోరిన అది ఇత్తును. కోరుకొనుము.

మంధర : చాలుచాలు. నీ మణి హార ప్రదానము.

కైక : అట్లను చుంటివేమి ?

మంధర : భరతుని దేశాంతరమునకు పంపి, రామునికి రాజ్యము నిచ్చుచుండ అది అమృతసూక్తియై నీవు నాకీ హారము నివ్వగా నాకు దుఃఖము వచ్చుచున్నది. నీ భర్త నల్లత్రాచని నీవు గ్రహించక పోవుట నీదురదృష్టము.

కైక : మంధరా ! పొరబడు చుంటివి. రామునకు భరతునకు భేదములేదు. (రామేవా భరతేవాహం విశేషం నోపలక్షయే.) రాముడు వట్టాభిషిక్తు డగుచో భరతుడు రాజైనట్లే మంధరా !

మంధర : రామునకు రాజ్యము వచ్చిన తరువాత భరతుడు బ్రతికియే యుండుననుకొను చుంటివా ? భరతునకు దేశాంతర ప్రాప్తి. లేదా లోకాంతర గమనము తప్పదు.

కైక : ఎంతమాట ? రాముడు ధర్మాత్ముడు. సత్యవంతుడు. అతడు పేవకులకును సోదరులకును తండ్రి వంటివాడు. (బ్రాత్యాణ్ భృత్యాంశ్చ దీర్ఘాయాః పితృవత్సృణ యిష్యతి)

మంధర : నీ సవతి యగు కౌసల్యను మరచితివి కాబోలు ?

కైక : మరవలేదు. కౌసల్యకంటె రామునకు నేనే ప్రీతురాలను.
(కౌసల్యతో ఉతిరిక్తి కంచ సోనుకుఁబ్రూష తే హి మాం)

మంధర : కార్యార్థులగు వారల్లే యుండురు. నీయందు రామునకు గల గౌరవము రాజ్యము చేతికి వచ్చునంతవరకే. నీవు రాముడు రాజగునంతవరకు రాణివి. తరువాత కౌసల్యకు దాసివి నీవెంత కాలమునుండి కౌసల్య నవమానించు చుంటివో ఒక్కమాత్ర జ్ఞాపకమునకు తెచ్చుకొని ఇప్పుడామె నీపగ తీర్చుకొనునని తెలుసుకొనుము.

కైక : అవునవును మంధరా !

శ్రోతలారా ! వింటిరిగదా ? మంధర ప్రబోధమును. కైక మారినది. మంధర విషబీజములు కైక హృదయక్షేత్రమున నాటినవి. రామునిపై ప్రేమ వాహిను లింకినవి. దశరథుడు కృష్ణసర్పమయ్యే ఆమె ఎదుర నిలిచినాడు. మంధర మంత్రోపదేశము ఫలించినది. రాముడెంత మంచివాడై నను కౌసల్యరాముని మార్చునని కైక నిర్ణయించుకొన్నది. తన నిర్ణయమును మంధర కెరిగించినది. నన్నిప్పుడేమి చేయమందునవి మంధరనేశరణు జొచ్చినది. మంధర ఇప్పుడు కైకేయికి సలహాదారురాలైనది.

మంధర : కైకా ! నీవిప్పుడు చేయదగు కార్యమును నేను వేరుగ చెప్పవలెనా ? రాముని ఇంటినుండి ప్రవాసమునకు పంపుటయు, భరతునకు రాజ్యము ఇప్పించుటయు, నీ కర్తవ్యములు. అప్పుడు భరతుని బ్రతికించు కొన్న దానివగుదువు.

కైక శయనతలమునుండి లేచినది ఉగ్రమూర్తియై. నేడి నిట్టూర్పుల విడిచినది. తానిప్పుడు గట్టినిద్రనుండి మేల్కొంటినని తలచినది. మరి నేనీ కార్యము నెట్లు నెరవేర్చు కొనవలెను ? అని ఆలోచించుకొన్నది. ఆమెకు తోచలేదు. భరతునకు రాజ్యమువచ్చు సుపాయమును నీవే చెప్పవలెనని మంధరనే వేడుకొన్నది. మంధర ప్రొత్తగ ఆలోచించ వలసినదేమున్నది ? కైకను గట్టి పరచినది. కైకకు చాల కాలము క్రింద జరిగిన ఒక కథను గుర్తుకు తెచ్చినది. ఆ కథ నిజమునకు మంధర ఎరిగిన కథకాదు. కైకేయి వలన విన్నకథయే.

ఒకనాటి దేవాసుర యుద్ధమున దశరథుడు దేవేంద్రునకు సాహాయ్యము చేయుటకై వెళ్ళగా అప్పుడు కైకకూడి దశరథునితో వెళ్ళుట జరిగినది.

అది దక్షిణ దిశయందున్న దండకారణ్యప్రదేశము. ఆ ప్రదేశములోనిదే వెజయంతీపురము. దానిని తిమిథ్వజుడను రక్కసుడు పాలించుచుండెను. అతనికే శంబరాసురుడని కూడపేరు. అతడు మహామాయావి. అతడు దేవతలతో వగటి కాలమున పోరాడి క్షతగాత్రులగు వారు నిద్రించుచుండగా రాత్రికాలమున వారందరిని చంపుచుండెడి వాడు.

దశరథుడు దాతనిని జయింప రథాధిపాదుడై వెళ్ళగా కైకేయి కూడ రాజుతోటి వెళ్ళినది. ఆయుద్ధమున దశరథుడు శత్రువుచే మూర్ఛిల్లగా తాను దశరథునకు సారథియై అతనిని రెండు సార్లు రక్షించుట జరిగినది అనాడు దశరథుడామేరకు రెండు వరముల నిచ్చినాడు. కాని ఆవరములను కైకవాడుకొనలేదు.

ఆనాటి రాచవనీతలు, యుద్ధ కౌశల్యము కలవారగుట ప్రసిద్ధము. సత్యభామ నరకాసురునితో యుద్ధమును సాగించుటను పోతన వర్ణించినారు వీరశృంగార భయ రౌద్ర విస్మయము లొక్కచోట కూడిన సత్యభామను మనఃస్ఫుల ఎదుట పెట్టినారు. ఆవిషయమును యుద్ధమునుండి తిరిగివచ్చి, కైక మంధరకు చెప్పినది. మంధరదానిని గుర్తుపెట్టుకొని కైకకు నేను నీకొరకై ఆవరముల గుర్తుంచు కొంటినని చెప్పుకొని తన ప్రత్యేకతనను నిర్ణయించుకొనుచు, ఆరెండు వరములనే ఇప్పుడు భరతునికి రాజ్యమిచ్చునట్లును, రామువరణ్యమునకు పంపునట్లును వరముల కోరుకొమ్మన్నది. భరతునికి పట్టాభిషేకము చేసిన చాలదా ? అన్నచో ప్రజలలోని స్నేహ భావమును రాముడు కోల్పోవలెనని సమాధానమిచ్చినది.

చతుర్దశ హి వర్షాణి రామే ప్రవ్రాజితే వనం

ప్రజాభావగతస్నేహః స్థిరః పుత్రోభవిష్యతి.

ఆవిషయమును వాల్మీకి స్పష్టపరచినాడు. ఆనాటికే అనాగరికురాలగు మంధర కెంత విజ్ఞానము కలదో చూడుడు. మంధరకు దుర్విసీతి కళయందుగల ప్రావీణ్య మింకను మనకు తెలియవలసి యున్నది. కైకను అంతతో వదలలేదు.

దశరథుని వలన ఈవరద్వయము నెట్లు సాధించుకొన వలయునో కూడ బోధించినది ఉపాధ్యాయునియై.

రాజాంతఃపురములయందు కోవగృహమొకటి ప్రత్యేకమై యుండును. అలిగిన రాణులయొక్క అలకను తీర్చ గృహమది. కైక ఆ గృహమునందెట్లు ప్రవేశించి ఎట్లు మెలగవలెనో గూడ మంధర కైకేయిని తీర్చిదిద్దినది. అంతతో మంధర ఉవదేశ ఘట్టము పూర్తయినది. తరువాత కైక భరతుని పట్టాభిషేకానంతరము తనకింత సాహాయ్యమును గావించిన మంధరకు రాదగిన గౌరవ మర్యాదలను కూడ వినిపింపగా ఆ వరముల నందుకొన్న మంధర కైకేయి అభ్యంతర గృహమును వదలినది.

మారిన కైక

రాముని పట్టాభిషేక వార్తను మంధర కైకకు వినిపింపగానే కైక మంధరకు చెప్పిన సమాధానములు మీకు మరపురాదేదనియే నా నమ్మకము. అయ్యును ఒక్కమారు స్మృతికి తెచ్చెదను.

మంధర రాకపూర్వము కైక హృదయ క్షేత్రమున రాముడు ధర్మమూర్తి. కైక ప్రేమించిన గరాబు బిడ్డ. దళరథుడును అంతియే. మంధర రేపే రాముని పట్టాభిషేకమని చెప్పగానే శ్వేతచ్ఛత్రముతో గజామాధుడై అభద్రగజము సదిష్ఠించిన రాముడు కైకేయి హృదయ క్షేత్రమున రామభద్రుడై ధర్మనమిచ్చినాడు. ఇప్పుడా రాముడే నారచీరెల ధరించి కఠిన కాంతారములచరించు వేషమున నిలిచినాడు. కైకేయి జీవితము నందిది యొక పెద్ద పరిణామము. ఆమెకు రాబోవు వైధవ్యమును చేతబెట్టి వెళ్ళినది మంధర. మావన జీవితమునందలి పవిత్రాంతఃకరణల ప్రవహించు ప్రేమవాహినులను ఇంకింపజేయు పడమటి గాడ్పులే మంధర వంటి దుర్బోధలని మన రామాయణ మహాకావ్యము ఈ కథా భాగమున మనకు బోధించినది. కావుననే “దుస్సంగ వృర్వధైవత్యాజ్యపిః” అనినారు నారదులు తన భక్తి సూత్రములయందు. సజ్జన సాంగత్యమొక అవసరమో దుర్జన సాంగత్యమును వదలుట కూడ అంత అవసరము.

“అనర్థమర్థరూపేణ గ్రాహితా సా తతస్తయా”

అనర్థకమునే పరమార్థముగ గ్రహించినది కైకేయి కథకు వత్తము.

కైక తన కనుబొమలలో రాక్షసరసము నొలికించినది. మంధరకు తన నిశ్చయమును చెప్పినది. మంధర వెళ్ళిపోయినది.

అది కైక ప్రవేశించిన కోవగృహము. ఆ గృహము అంధకారబంధురము తమో గుణము ఆవరించిన కైకకు ఆ గృహము ప్రాప్తమైనది. కైక తన తలపై నున్న చిత్రవిచిత్ర పుష్పమాలికలను, ఒంటిపై నున్న సువర్ణరత్నఘచిత భూషణావళులను గూడ ఆ కోవగృహమున నేలపై వికజిమ్మినది. కాని ఆమె తనులకా సౌందర్యమునేమి చేయగలదు? అది ఆమెను వదలలేదు. కిన్నరాంగనవలె నేలపై కరున్నది. అది కోవగృహమైనను గుహవంటిదికాదు. అతి విశాలము. అచ్చటచ్చట వడిన ఆమె భూషణములు విశాలాకాశమునందలి నక్షత్రములవలె ప్రకాశింప చీకట్లతో ఆలముకొన్న ఆకాశమైనదట ఆ ఇల్లు. వాల్మీకి అనినారు. దీని భావమేమి? ఆకాశమున శూన్యము. కావున అది శూన్యగృహమైనదని అర్థము. మాంగళ్యము తొలగినది. ప్రణయ క్రోధమునకది నిలయమైనను నేడు ప్రళయక్రోధాగారమైనది. మనమొక్కమారు దళరధునివై పుకు మరలుదము.

విపత్తు విశ్రాంతి లేరూపమును ధరించి మనవద్దకు వచ్చునో తాము ధరంచ దలచుకొన్న రూపమును మనకు తెచ్చవచ్చు. ఇదియే సృష్టికి నిమిత్తకారణమై యుండు మాయాశక్తి యొక్క ప్రభావము.

అది సాయంకాల సమయము. దళరధునకు రాముని పట్టాభిషేక వార్తను కైకేయికి తెలుపవలెననిపించినది. ఇంతవరకీ వార్త కైకేయికి తెలియదనియే అతని నిశ్చయము. నిజమునకు కైకకు తెలియవగు ఆకాశము మాత్రమెక్కడున్నది? ఈ వార్తను విన్న కైకేయి సంతోషపడుననియే అతడెరుగును? తన మృత్యువు ఆ మందిరమందున్నదని అతడెరుగదు.

కైకేయి మందిర మత్యున్నతము. శరన్నేళమువలె అతి స్వచ్ఛమై ఆకాశము నంటి యున్నట్లుండును. దళరధుడు తన క్రియారాతికి ప్రియవార్తనందించవలె ననియే బయలుదేరినాడు. మహర్షివారిక్కడ దళరధుడు ఆ మేడనెక్కుటను రాహువుతో కూడియున్న ఆకాశమునకు పోల్చి, వెళ్ళబోవు దళరధుని చంద్రునిగ చెప్పినారు. “రాహుయుక్తం నిశాకరః” అని. రాబోవు ఘట్టమును కవి ఎరుగును. కైక రాహువు కాగలదు. దళరధుడు చంద్రుడై వెళ్ళుచుండెను. ఇతడు పూర్ణ చంద్రుడై వెళ్ళుచుండెను. రాబోవునది దళరధునకు కృష్ణవక్షము. అని చెప్పినారు. మనమును కవి పుంగవులతో కైకేయి అంతఃపురమున కేగుదము.

అది కైకేయి అంతఃపురము. ఒకవంక భుకసారికా ప్రలాపములు చెవుల కింపును గూర్చుండ వేరొకవంక వాయిద్య విశేషములు మృదుమధుర ధ్వనులు

నీనుచుండును. దానదాసీ బసములొకవంక తిరుగాడుచుండ, వేరొకవంక నానావిధ భక్ష్యభోజ్య పదార్థము లమర్చబడి యుండెను. కాముకులకీ దృశ్యము కామోద్దీపకము కాక తప్పదు.

దశరథుడు ఆ అంతఃపురమున ప్రవేశించినాడు. అతడు వృద్ధుడే కావచ్చును. ఆయును అతడు మహారాజు. విరక్తుడైన వానప్రస్థుడు కాడు. వానప్రస్థుడను కావలెనన్న కోర్కెయు ఆయనకు కలిగిలేదు. స్వర్గసీమవలెనున్న ఆ అంతఃపురమున ప్రవేశించగనే పూ విలుకాడు తన బాణమును వెక్కుబెట్టినాడు. దశరథునకు కైకేయితో కూడి కామకే? ననుభవించవలెనని కుతూహలము కలిగినది. కైకేయి కనబడలేదు.

విషయ వాసనలతి బలిష్ఠములు. ఆ వృద్ధునకీ కోర్కెయా? అనకుడు. కోర్కెలు వాసనాధీనములు. వార్తకృము స్థూల శరీర సంబంధము. సూక్ష్మశరీరము నకు వార్తకృము వచ్చుచో మోక్షలక్ష్మి వరించుటకు తగిన వయఃపరిపాకము.

కైకేయి లేని శూన్యగృహమున కాతడు వచ్చుట కిదియే మొదటి రోజు. అక్కడనుండు ప్రతీహారిణి (ద్వారపాలకురాలు) అడిగినాడు. ఆ ప్రతీహారిణి దోసిలి యొగ్గి మహారాజు కోపగృహమున కేగినదని సమాధానమిచ్చినది.

అది కైకేయి వసించియున్న కోపగృహము. దశరథుడా రాణీ నానములోని కోపగృహమున ప్రవేశించినాడు. ముసలి మొగునకు పడుచు పెండ్లాము పైనుండు తీపి వర్ణింపరానిది. ఇది ప్రకృతి సహజము. వాల్మీకియే చెప్పినాడు. “సప్తర్షస్త స తీపి భార్యాం ప్రాణేభ్యోపిగరీయసీం” అని. ప్రాణములపై తీపికంటె పలుచు పెండ్లాముపై తీపి పెద్దదట. కాముకుడైన ఆ వృద్ధభూపతి కైకను చూడముచ్చటపడి నాడు. ఆ చంద్రముఖి ముఖచంద్రమండల దర్శన మా భూపతి కబ్బిలేదు. పలుక రించినాడు. కామినీ సంభాషణా శ్రవణసుఖమున కాతడప్పుడు నోచుకొనలేదు. ఆమె తల ఎత్తలేదు. మాటాడలేదు. కైకేయి స్థితి అర్థమౌచాలేదా రాజునకు. అతని బుద్ధివైభవము మందగించినది. ప్రియురాలిని సమీపించినాడు. ఆమెపై చేయి వేసినాడు. పలుకరించినాడు. అతనికి ఒడలు జలదరించినవి. త్వగింద్రియ మాతని లోబరుచుకొన్నది. కైకేయిపై అనురాగ మా దశరథునకు చాల పెరిగినది. ఆమె అందచందముల మహారాజున కెదుట నిలువగా, ఇంతవరకామెతోటి అనుభవించిన అనుభవములు స్మృతివధమున బాధాధీరగా ఆ రాజు అఘటనఘటనా పటియసి

యగు మాయాదేవి పన్నిన వలయందు చిక్కుకొనినాడు. “ధరనెవ్వారు సృజించె పూరుషగళోద్బంధ క్రియాపాశముల్” అనినాడొక కవి. ఈ శ్రీ వ్యామోహము నెవ్వరు సృజించెనో ఇంతవరకెవ్వరికిని అర్థము కాలేదు. కాని వేదాంతశాస్త్రము నీవు సృజించుకొన్న దేనని సమాధానమిచ్చినది.

కథకు వత్తము.

దశరథుడు ఆమె ఎట్టి కోర్కెను కోరినను ఇత్తునని బద్ధుడై పలికినాడు. ప్రస్తుతమును అర్థము చేసుకొన్నది కై కేయి. శ్రీలకు ఇంగిత జ్ఞానమెక్కువ. నా కొక కోరిక యున్నది. ఆ కోర్కెను తీర్తునని నీవు గట్టిగ పలుకుచో నా కోర్కెను చెప్పెదనన్నది.

దశరథుని ముఖమున చిరునవ్వు మొలకెత్తినది. ప్రయాతి ప్రయమై కన్నట్టు కామభోగ సుఖమును అనుభవించి మనుకొన్న దశరథుడు కైక తలను చేతులతో తాకి స్పర్శ సుఖానుభవభ్రాంతుడై తన తొడపై నిడుకొని తల దువ్వుచు కైకా! నీకంటె నాకు ప్రయమగు కాంత లేదు. రామునకంటె ప్రయమగు వస్తువు లేదు. రాముని సాక్షిగ నీ కోర్కెను తీర్తుననినాడు. ముమ్మాటికిని తీర్తును చెప్పుమని ఒట్టుపెట్టినాడు.

తేనాజయ్యేన ముఖ్యేన రాఘవేణ మహాత్మనా

శపే తే జీవన్మరేణ బ్రాహ్మయన్మనసేచ్ఛసి.

కైక ముఖము కలకల లాడినది “నాథా! నీవనిన మాటను సూర్యచంద్రుల సాక్షిగ పలుకుమన్నది. ఒక్క సూర్యచంద్రులనే కాదు. దేవతలనందర సాక్షులుగ నిలిపినది దశరథుని పాశబద్ధుని గావించినది. అతడిప్పుడు ఆడినమాటను తప్పు కొనుట కవకాశములేని ధర్మపాశమున బద్ధుడయ్యెను. ఆ బంధమున కట్టుబడి యున్న దశరథునకు శంబరాసుర సంగ్రామ రంగమును జ్ఞాపకము చేసినది. తన కిచ్చిన పరద్యయమును జ్ఞాపకము చేసినది. రాజు తలయూపినాడు. అది తల యూపుట మాత్రమే కాదు. ఒప్పుదలయే. నాడిచ్చిన పరద్యయమును నేనివ్వలేదని అతడెట్లునును? ఆ రెండు పరముల నేనిప్పుడు కోరుకొందునన్నది. దశరథుడింతకు ముందు ఆమె కోరిన కోర్కెల తీర్చనివాడు కాదు ఆమె కోర్కెల తీర్చియే ఆ ముద్దులగుమ్మననుభవించిన రసితడనక తప్పదు. ఇప్పుడును అతడట్లే తలచినాడు. చేప అడుగును నీటియందు చూడవచ్చును. అడవారి మనసు నెవ్వడెట్లుగలదు? ఇది త్రికాల సత్యము.

మత్స్యపాదం జలే పశ్యేన్న నారీ హృదయ స్థితం.

కైక వరములను కోరుకొనునప్పుడే ఆ వరముల నివ్వకున్నచో ప్రాణముల వదలుదునని గట్టిగ చెప్పినది. రాజు విని భరింపరాని మాట అది.

సత్యదురంధరుడగు దశరథుడు వీలుకాని వలలో చిక్కిన మృగమువలె కైక వాక్కునకు బద్ధుడయ్యెను. ఆ రెండు వరముల కోరుకొమ్మనెను. కైకేయి రెండు వరముల కోరినది. ఒకటి రామునికై చేకూర్చిన అభిషేక సామగ్రితోడనే భరతుని పట్టాభిషిక్తుని చేయుట. రెండు రాముడు జడదారియై నారచీరెల ధరించి వదునాలుగు సంవత్సరములు దండకారణ్యముల కేగుట. ఆ వరములిప్పుడే జరుగ వలెనన్నది.

కైకేయి పలుకులు దశరథుని చెవిని బడినవి. అవి ములుకులైనవి. ఆ కరుకు ములుకులు చెవిని గ్రుచ్చుకొని మనసున నాటినవి. తానిప్పుడేయవస్థయందు తిరుగు చుండెనో ఆతనికర్థము కాలేదు. నేను జాగ్రదవస్థయందే యుంటివనుకొనుట కాలని ఆత్మ సందేహించుచున్నది. స్వప్న ప్రపంచమునందీ మాటలు వినబడినవని కొంత సేపాత డూహించినాడు. స్వప్నమన్న అసంభవములగునవి అనుభవమునకు వచ్చుట. కావున ఇది స్వప్నము కావచ్చునని అతడు కొంతసేపు భావించుట యుక్తము కాకపోదు. అంతలో అతడు జాహ్న్యోంద్రియ వ్యాపారముండగ ఇది స్వప్నమెట్లగును? అని జాగ్రద్దశయే ననుకొనినాడు. కాని ఇది చిత్త విభ్రమము కావచ్చుననిపించినదాయనకు కొంతసేపు. భ్రమకు కారణము లేదు. కావున పూర్వ జన్మలోని సంస్కారమేమో?....కాదు. ఇట్టి సంస్కారమసంభవమనిపించినది. ఉన్మాదమా? కాదు మరి ఏమి? ఈ యాలోచనలతో కొంతకాలమా మహారాజునకు మానసిక ప్రపంచము గడచినది. ఆ ప్రపంచము నుండి బయటవడినాడు. కైక ముఖమునుండియే ఈ మాట వెలువడినదని నమ్మినాడు. ఆయనకు తన ఎదుట సుందరాంగియై యున్న కాంత పెద్దపులియై కన్నట్టినది. అతడు లేడిపిల్లయై కైకను చూచినాడు. శరీరము వణకినది. మాట కూడ తడబడగా ఛీ! అని పలికినాడు. అంతలో మూర్ఛిల్లినాడు, అతడు మూర్ఛనుండి లేచుటకు కొంతకాలము పట్టినది. లేచినాడు. కైకపై ఆతని చూపు మారినది. కైక మారలేదు. ఇదియే దృష్టి స్పృష్టి వాదము. వస్తువు మారదు. చూచువాని చూపు మారుటయే వస్తువు మారుటయగును. దశరథుని మధుర భావమున కైక సుందరాంగియైనది పూర్వక్షణమున. ఇప్పుడు

వ్యాప్తియైనది. ఆ కైకనే కామభావముచే ముట్టుకొనగా శరీరము జలదరించినది. ఇప్పుడు భయభావమున వణకినది. ఇది చూచు వాని యొక్క చిత్త వికారము. అనగా కర్తయైన వాని చిత్తవికారము. ఇది వేదాంతసారము. గౌడపాదులు, “చిత్తదృశ్య మవస్తుకం” అనినారు. 4-36. అ.లా.శాం.ప్ర.

యథాస్వప్నదృశ్యఃకాయః అసత్ తదాసర్వం చిత్తదృశ్యం అవస్తుకం.

శం. భా.

తరువాతి కథ.

దశరథుని క్రోధదృష్టులు కైకపై ప్రసరించినవి. కైక తన వంశమునుద్ధరింప వచ్చిన వత్సికాదని నిశ్చయించుకొనినాడు. కాటువేయవచ్చిన మహోరగమని తలచినాడు. ఎర్రబడిన కన్నులతో కైకవంకకు తిరిగి, కైకను మమర ధ్వనితో సంబోధించి, రామునకు కైకపై గల మాతృప్రేమ నుద్ఘాటించినాడు. కైక అప్పుడప్పుడు రాముని గురించి చెప్పిన ముచ్చట్లలోని మాటలను జ్ఞాపకము చేసినాడు. హా! యని ఏడ్చి, కౌసల్యను ఎట్లు వదలుదును? సుమిత్రను ఎట్లు వదలుదును? రామునెట్లు వదలుదురని ఏడ్చినాడు. కైక హృదయమును మార్చ చాల యత్నించినాడు. తన క్రోధమును మాని ప్రసన్నుడై ప్రసన్నురాలిని గానింప యత్నించినాడు. నీ పాదముల పట్టుకొందునని ప్రణయ కలహములోని శరణాగతిని ఇక్కడను వాచినాడు. ఇది ప్రళయ కలహముని అతనికి నిర్ణయము కాలేదు. కైక మాటలకు సరసత్వమును కల్పించి, నన్ను పరిహసించుచుంటివా? ప్రియా? అనినాడు. ఆమె విరసమగు కోర్కె సరసమెట్లగును? ఈ ముచ్చటమున వాల్మీకి దశరథుడు రాముని గురించి వర్ణించుకొన్న మాటలను మనకు వినిపించినారు. రాముని విజయయాత్రను దశరథుడు వర్ణించుకొనినాడు.

సత్యేన లోకాన్ జయతి దీనాన్ దానేన రాఘవః

గురూన్ శుశ్రూషయా వీరో ధనుషా యుధి శాత్రవాన్.

రాముడు, సత్యవ్రతముచే లోకాంతరముల జయించెనట. దానముచే దీనుల జయించెనట. శుశ్రూషచే గురువుల జయించెనట. తీక్షణ కోదండమును చేతబూని శత్రువుల జయించెనట. ఇట్లు విజయ సార్వభౌముడగు రామునెట్లు వదలుట? అని ఏడ్చినాడు. రాముని యందున్న గుణముల పన్నిటిని వినిపించి ప్రార్థించినాడు. ఆమె హృదయము ద్రవించలేదు. అరుణ కషాయిత నేత్రయై రాజును చూచి సత్య

ధర్మములకు పుట్టినిల్లగు ఇచ్చెడు వంశమునకు కళంకము తెత్తువా? ఇప్పుడే విషము మ్రింగి చచ్చునన్నది. అప్పటికి మూడు జాముల పొద్దు గడచినది.

దశరథుడు కౌసల్యను తలచుకొని ఆమె సత్స్వభావమును కొనియాడుకొని ప్రజల దలచుకొని, ప్రజలాడబోవు మాటలకు బాధనొందుచు, రాముడు వనవాసము నందనుభవింపబోవు దుఃఖానుభవముల స్మరించి, కైకేయి మూర్ఖత్వము నెదుర్కొన శక్తుడు కాక చివరకు కైకేయిని పెండ్లివాడు మంత్రపూర్వకముగ పరిగ్రహించిన పరిగ్రహమును వదల నిశ్చయించుకొనినాడు.

యస్తే మంత్రకృతః పాణౌః అగ్న్యో పాపే మయా ధృతః

తం త్యజామి స్వయం చైవ తవ పుత్రం త్వయా సహ.

కైకా! అగ్నిసాక్షిగా నేనెందుకు పెండ్లియాడితిలో ఆ ధర్మ సంబంధము నీతో నాకు తెగినది. పాపాత్మురాలా! నీతోటియే కాదు నీ కడుపున పుట్టిన కొడుకును కూడ వదలుచుంటిననినాడు. “ధర్మపాశేనబద్ధోస్మి” ధర్మ పాశమున బద్ధుడ నైతి నను మాటతో వరముల నొప్పుకొనినాడు.

నేనబద్ధమాడదలచలేదనినాడు. ధర్మికుడగు రాముని చూచుట కిచ్చయింపుచుంటిననినాడు. ఓ! రాత్రి! వగవతి! నీవు గడవక ఇట్లేయుండుమని కాలమును ప్రార్థించినాడు. ఎందుకు? తెల్లవారగనే వచ్చు ప్రజలకుతానేమి చెప్పును? అందుకు. రామధర్మమున కెదురుచూచుచు దశరథుడు దుఃఖ సముద్రమున మునిగినాడు. దశరథుడు భగవతయగు రాత్రికాలంను ప్రార్థించినాడు నీవు తెల్లనాచుటకు తావునివ్వవద్దని ప్రభాతమువచ్చుచో రామునిపట్టాభిషేక కాలంవచ్చును. తానేమి జవాబుఇవ్వవలెనో యని అతడుభయపడినాడు. ఎంత చిత్రమో చూడతిరా? జీవులకోర్కెల తిరిత్రములు. కాని జీవుల కోర్కెలననుసరించి కాలము నడువదు. ఒక తుమ్మెద కమల పండములోని మాధుర్యము నాస్వాదించుటకై ఆ కమలమున వ్రాలినది. అంతలో సూర్యుడ స్తమించినాడు. కమలము ముక్కలయినది. అప్పుడా భ్రమరము కోరిక ఏమి? రాత్రి వేగముగ వెళ్ళగా ప్రాతః కాలము తొందరగ రావలెనని, కారణమేమి? రాత్రి వెళ్ళగా భవాను ధుదయించగా కమలము వికసించును. తన ప్రతిబంధకము తొలగును కాని ఆ భ్రమరమునకు రాత్రికాలము సాయపడలేదు. ఆకాలము స్వతంత్రముగ ప్రవర్తించుచున్నదా? లేదు. కాలమునుకూడ జీవుల కర్మానుగుణ్యముగ నడుపుమని శాసించు శాసకు దొకడుండెను. ఆతుమ్మెద రాత్రిపోవును, సూర్యుడు ఉదయించును, నేను విముక్తవగుదును అనుకొను చుండగనే ఒక ఏనుగు

ఆ సరస్సునబడి అడుకొనగా ఈ భ్రమరమున్న తామరపూజే ఆ ఏనుగ కాలిక్రింద పడినలిగినది. ఇదియే సృష్టిఖండముతోని చిత్రము జీవుని కర్మలను పరిపాకము గావించునది కాలముని మనము మడువకూడదు. కాలము స్వతంత్రమై వక్షపాతము కలిగి మనలనుద్ధరింపదు. క్రుంగదీయదు. దశరథుడు రాత్రిని దుఃఖరూపముగనే గడవవలసి వచ్చినది. “చేసుకొన్నవారికి చేసుకొన్నంత మహాదేవయను” నానుడి దశరథునియందు సార్థకమైనది. దశరథుని శాస్త్రికి తెచ్చినది కామ పిశాచము. కావుననే “కామార్తాహి వ్రకృతి కృషణాః” అనినాడు కాళిదాసు.

ఒక్కమాట. దశరథుడు రాముని పట్టాభిషిక్తుని గావించి యత్నించినాడు. దైవము దానిని తాడుమారు గావించినది. ఇక్కడ దైవమన అర్థమేమి? ఈ దైవ శబ్దమునకు భగవంతుడని అర్థము కాదు. వెనుకటి జన్మయొక్క కర్మఫలమొక విధముగ వక్ష్వమై ఫల రూపము నొందియుండగా జీవుడు దాని నెరుగక వర్తమాన మున కొన్నిటిని సంకల్పించును. ప్రాక్తన కర్మఫలము అత్యంత బలముకలది కాగా దాని నెదుర్కొను శక్తిలేని జీవునకు ప్రాక్తన కర్మఫలమిప్పుడనుభవింపక తప్పదు. భగవంతుడు కర్మ ఫల ప్రవాత. ఎప్పుడైన ఒకానొక ధీమడు భగవంతుడు తనకు తాత్కాలికముగ పండిపెట్టు కర్మఫలమును కాదని (లేక) నాకక్కరలేదని తాను ప్రయత్నించు ఫలమునకే స్థానమిచ్చి ప్రబల ప్రయత్నము కలవాడగుచో అతడు కృతకృత్యుడు కాలేదనునది సిద్ధాంతము కాదు. ప్రస్తుత ప్రయత్నమునకును, వెనుకటి కర్మలను ద్వంద్వయుద్ధము వచ్చుచో ప్రస్తుత ప్రయత్నము వెనుకటి కర్మను గెలువనేరదను మాట సామాన్యముగాని, తిరుగులేని సిద్ధాంతముకాదు. యోగ వాళిష్ఠమున వళిష్ఠుని నిర్ణయమిది.

పరం పౌరుషమాశ్రిత్య దంతైర్దంతాన్ విమార్జయన్
శుభేనాశుభముద్యుక్తం ప్రాక్తనం పౌరుషం జయేత్.

పండ్లను పటపట కొరికి నా వెనుకటి అశుభలమును నేటి నా ప్రయత్నము వలన నివారించు కొందునని ఎవ్వడైన ప్రాక్తన కర్మఫలము నెదుర్కొనుచో అతడు తప్పక జయించుననినారు. ఇక్కడ దశరథుడు కామమునకు వశుడయ్యే తై కేయిచేత బంధింపబడినాడనునదే గ్రాహ్యము.

ఈ నాటికి యువన్యాసమును ముగింతము.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః

- వ రోజు -

శ్లో॥ సీతా మనోమానస రాజహంస
సంసార సంతాప హర క్షమా వన్
శ్రీరామ దైత్యాంతక శాంతరూప
శ్రీ తారకబ్రహ్మ నమో నమస్తే.

ఆర్య మహాశయులారా!

మన రామాయణ మహాకావ్య ప్రవచనములందిది తోమ్మిదవ రోజు.
అయోధ్యాకాండ కథాభాగమున ఇది మూడవరోజు

విన్నటి కథాభాగము “తానొకటితలచిన దైవమొకటి తలచు”నన్న సూక్తికి
సరితూగునట్లు దశరథేశ్వరుడు దుఃఖమున మునిగిన ఘట్టము.

నేటి కథాఘట్టము మానవ జీవితమున ఆకస్మికములై వచ్చు వియోగాది
దుఃఖముల నెదుర్కొని జీవితమునకు వన్నె దిద్దుకొనుటయే మానవుని ప్రజ్ఞేకత
యని రాముడు ప్రదర్శించిన భారతీయధ్యాత్మిక రహస్య ప్రదర్శనా ఘట్టము.

కథా మాత్రముగ రామాయణాది గ్రంథముల పఠించి ఆనందించుటతో
హృదయ గ్రంథులు విడివడవు. హృదయగ్రంథి విచ్ఛేదనముగ గావి జీవునకు
ముక్తిలభింపదు మోక్ష ప్రాసాదము నెక్కినగాని శాశ్వత సుఖానుభూతికి స్థానము
లేదు రామాయణాది గ్రంథములయందు కథాభాగమునకు స్థానము లేదని నాభావము
కాదు. సామాన్య అసామాన్య ధర్మములు సశాస్త్రీయములై చర్చింపబడి మనకు
ఆచరణయోగ్యము లెట్లగునో వివరించుట మన గ్రంథములందలి కథాభాగములకు
ప్రధానలక్ష్యము. ధర్మపురుషార్థఫలమే మోక్షప్రాసాద నిర్మాణము.

నేటి యువన్యాసమున రాముని ముఖముగ ధర్మసూక్ష్మములు చర్చించబడుట
మీరు గమనింపదగు ముఖ్యవిషయము. కథాభాగమునకు వత్తము.

భగవతియగు రాత్రి నీవిల్లే యునికి నామర్యాదను కాపాడుమని విన్నవించు
కొన్న దశరథుని విన్నవమును వినలేదు. తనత్రోవనతాను వెళ్ళినది. ఉదయాదికి
రానున్న సూర్యభగవానుడును అనూరుడు ఆయత్తము గావించి తెచ్చిన రథము

నదిరోహించినాడు. ముందుగ అనూరుని అరుణకిరణ సహస్రములు ఆయోధ్యా నగరముగ వ్యాపించినవి.

నగరరాజము పతాకాలంకృతమైనది. రాజవీధులు కస్తూరికా జలసీక్తము లైనవి కర్మసాక్షియగు సూర్యభగవానులు సమస్త భూతములకును దర్శనమిచ్చినారు రామ వట్టాభిషేక మహోత్సవమును చూడ నువ్విఘ్నరుచు పచ్చు ప్రజానీకమునకు రాజవీధులలోని కస్తూరికా గంధముల నందుకొన్న పిల్లగాడ్పులు స్వాగత మిచ్చు చున్నవి.

అప్పుడే తన శిష్యగణముతో వశిష్టమునీంద్రులు నగరములోని కేతెంచినారు.

అది వృద్ధభూషణియగు దశరథేశ్వరుని నివాసమందిరము. మునీంద్రుల రాజమందిర ద్వారము వైపుకు తిరిగినారు. మహారాజగు దశరథుని మందిరము అనగర రాజమునందలి బ్రాహ్మణ ప్రవకులతో నిండి కలకలలాడుచున్నది. తన అజ్ఞచే మంత్రులు చేకూర్చిన వట్టాభిషేక మహోత్సవ సామ్రాగినంతను వశిష్ట మునీంద్రులు తిలకించినారు. ఇక మునీంద్రులకు మహారాజ సందర్శనము కావలెను. కాలేదు.

వశిష్ఠులు సుమంత్రుని మాత్రమే చూచినారు. వట్టాభిషేక మహోత్సవ కాలము అతిక్రమించరాదు. అందుకు యజమానిని తొందరబెట్టి కార్యోన్ముఖుని గావించుట ఋత్విక్కుల హితుల కర్తవ్యము. వశిష్ట మునీంద్రులు పురోహిత శ్రేష్ఠులు. మహారాజును తొందరజేసి కార్యోన్ముఖుని గావించుటకై సుమంత్రుని వియమించినారు.

అది రాజాంతఃపురములందొకటగు కైకేయీ మహారాణి భవనము. సుమం త్రుడు కైకేయీ భవనద్వారమునకే సరాసరి వెళ్ళినాడు. రాజు మేల్కొనలేదని అతడూహించినాడు. ప్రాతఃకాలమున రాజులమేల్కొలుపునవి మంగళ గీతాలాప ములు అవి సూతుల కర్తవ్యము. సుమంత్రుడా కర్తవ్యమును నెరవేర్చుచు సుప్ర భాత మంగళగీతముల నారంభించినాడు రాజశయ్యాగార ద్వారదేశమున

రాజా! శ్రీమంతమైన రాత్రి వెళ్ళినది. ప్రభాతమేతెంచినది. భవిష్యత్కాల కార్యనిర్వాహక సమయమానన్నమైనది నీవిక నిద్రలెమ్ము. మహారాజా! రామ వట్టాభిషేక కార్యమును నెరవేర్చుము. అనునవి సుమంత్రుని మంగళగీతములు.

అది నిజమున కంఠకాలముగా దళరధుడు నిద్రమేల్కొంచక కాలవిశంబున చేయ
దగు రోజుకాదు. ఆసమయము వశిష్ట మనీంద్రుల రాకకు పూర్వముననే సభనలం
కరింపదగు సుదినము. అదినేడు వివరీతమైనది.

నిజమునకు మంగళగీత ప్రబోధములు రాజులకు నిత్యనూతనములు.
ఆయును దళరధునకీనాటి సుమంత్రుని మేలుకొలుపులు దుఃఖకారణములైనవి.
అరువదివేల సంవత్సరములుగ వందిమాగధుల సువ్రభాత వాద్యఘోషములు ఆత్మా
నందవాయకములుకాగా నేడేల ఆ రాజునకవి దుఃఖప్రదములై నవి? ఇదియే కాల
ప్రభావము. భర్తృహరి “కాలాయతస్మై నమః” అని కాలపురుషునకు దోసిల్లొగ్గి
నాడు. సుమంత్రునకు రాజదర్శనమైనది. రాజు సుమంత్రుని చూచి నన్నికదాధ
పెట్టవద్దనినాడు. సుమంత్రుని మేలుకొలుపు అంతతో ఆగినది. జరుగనున్న కార్య
క్రమమునకు ఇక దళరధరాజు యజమానికాడు. కాలప్రభావము కైకయై అక్కడనే
నిలచియున్నది.

సుమంత్రా ! నీవు వెళ్ళి రాముని తోడి తెమ్మని సుమంత్రునికి చెప్పినది.
రాజేషియు మాట్లాడలేదు. సుమంత్రుడు కైక పలుకును రాజాజ్ఞగనే భానించినాడు.
రాజు అట్లేల నిద్రకువశమైయుండెనని సుమంత్రునకు సందేహమును కలగనివ్వ
లేదు కైకేయి రాత్రి అంతయు రాజుపట్టాభిషేక మహోత్సవమును తలచి తలచి
రాజునకు నిద్ర సుఖము తడగైనదని సుమంత్రునకు తెలివినది.

సుమంత్రుడు రాముని తీసుకొని వచ్చుటకు బయలుదేరినాడు. రాజద్వార
మును సమీపించినాడు. సుమంత్రుని పయనము ముందుకు సాగలేదు. వారు వీరనక
సామంతరాజులతో కూడ ఆ రాజద్వారము క్రిక్కిరియున్నది ప్రజల కోలాహల
ధ్వని తరంగములు సుమంత్రుని వెనుకకు త్రిప్పినవి.

మహారాజెక్కడనుండెను ? రాజప్రతినిధులైనను ఇక్కడెవ్వరును కనబడ
కుండిరేమి ? మన ఉపాయనముల తీసుకొను వారెవ్వరు ? అను ప్రజల సందేహ
సంభాషణము సుమంత్రుని ముందుకు పోనివ్వలేదు. రాజాజ్ఞలేక తానా ఉపాయనముల
తీసుకొను కార్యక్రమమును కొనసాగించుటెట్లు ?

సుమంత్రుడు బాధ్యతగల మంత్రినత్తముడు. ప్రజల నొకవిధముగ సమా
ధాన పరచినాడు. కైక చెప్పినది రాజాజ్ఞయా ? కైక పలుకా ? అన్నసందేహ
మూకనిని వెంటాడినది. వెనుకకు మరలినాడు. రాజును మరల మేల్కొలువ నారంభిం

చినాడు. కన్నులు తెరచి సుమంత్రునికి విశదముగ సమాధానమిచ్చుటకు రాజు సమర్థుడైతేడు. అయ్యును ఎట్లో కన్నులతెరచి, రామునేల తీసుకొని రాలేదని తన ఆతురతను ప్రకటించినాడు.

సుమంత్రుడిక అలసింపలేదు. అతడు రామాంతఃపురమున కేగినాడు. రాజ బాటలన్నియు జనసమూహముచే క్రిక్కిరిసియుండి సముద్రమూ ఇది? అన్నట్లు న్నను సముద్ర చుట్టమున చొట్టకొనిపోవు మకరమువలె ఆ ప్రజావాహిని నుండి ఈడుకొని రాముని తోడితెచ్చుటకు వెళ్ళినాడు.

అది రామాంతఃపురము కాషాయాంబరధారులు వేత్రహస్తలై కొందరు వృద్ధులును, మరికొందరు యువకులును, నానారూపధరులెందరో ఆ ద్వారదేశముల వద్ద కాపలా కాయంచుండిరిగాని సుమంత్రుని వారెవ్వరును అడ్డలేదు. రాజాంతఃపురమునం దాతడు సర్వస్వకంతుడు. రాముని ఎత్తుకొని ముద్దాడిన మంత్రినత్తముడు. అయ్యును తాను ద్వారము వద్దనే నిలిచి రాముని అనుమతికై వేచినాడు.

ఓక్కక్షణకాలముననే రాముని ఆహ్వానమందినది సుమంత్రునకు. అది సుమంత్రుని జీవితమునంవొక మధురక్షణము. అప్పుడు సుమంత్రున కచ్చిన రామ దర్శనము మధురాతిమధురము.

రాముడప్పుడు సీత తనప్రక్కననిలిచి వింజామర వీచుచుండగా సీతతో కూడ సుమంత్రునికి దర్శనమిచ్చినాడు అదియే సుమంత్రుని మహాభాగ్యము. నిజమునకు రాముడుడాత్మారాముడు. సీత ఆ అఖండ చైతన్యమునందంతర్లీనమై యుండు సృష్టిశక్తి. అఖండాత్మయందా మహాశక్తి అంతర్లీనమైనప్పుడు రాముడొక్కడే. ఆ రాముడిప్పుడు దళరథరాముడై జానకితో కూడ ఇద్దరుగ సుమంత్రునకు దర్శన మిచ్చినాడు. కథకు వత్తము.

రాముడిప్పుడు కాబోవు యువరాజు. ప్రతదీక్షితుడు. అలంకృతుడు. మణి మయసువర్ణాసనమున కూర్చొనినాడు. అతని విశాల వక్షము సువర్ణోత్తరీయముచే కప్పబడియున్నది. అతని వినీలదేహమున పరాహర క్తమువలె కన్నుచెదిరి పోవు రక్తచందనమలంకరింపబడి యున్నది. అది కుంకుమ పూవుతో మిశ్రమమై ఘుమ ఘుమలాడు సువాసనల గుబాళించుచున్నది.

ఆ రామభద్రుని మైహూత సీతాకాంతయే నాడు అలంకరించియుండవచ్చును.

ఆ చందనగంధమువందలి రక్తిమయు అందుండి ఘుమ ఘుమ లాడుచు గుఱాళించు సువాసనలును రాముని లోకోత్తరత్వమును ప్రదర్శించుచున్నవి. అట్టి సీతారాముల అప్రాకృతశరీరములు సుమంత్రునకు నేత్రగోరచములై ఆతని ధన్యునిగావించినవి.

రాముని పట్టాభిషేక యత్నము చైత్రమాసము. కావుననే సీతతోకూడిన ఆ రాముని చిత్రానక్షత్రముతోకూడిన చంద్రునిగ వర్ణించినారు ఆదికవి. “చిత్రయా శశినం యథా” అని అప్పుడు రాముడు పూర్ణచంద్రునివలె నుండెననుటతో రామ చంద్రుని వర్ణనను ముగించలేదు. రాముని సూర్యునకును కుబేరునకును పోల్చినారు.

ఆ రఘువీరుడప్పుడు సూర్యునివలె కూడ వెలుగుచుండెననినారు. అంతేకాదు అతడు కుబేరునివలె కూడ నుండెనట. ఇట్లు రాముని వర్ణించుటలోని ప్రత్యేకత ఏమి ?

వైశ్రవణ సంకాశుడని రాముని పోల్చి కాబోవు ఈ మహారాజు కోరిక వారి కోర్కెలనెల్ల తీర్చదగు దాతయని సూచించినారు. అంతేకాదు. వేదమున కుబేరుని వర్ణన ‘కామేశ్వరో వైశ్రవణోదదాతు’. అని ఉన్నది. ఆ కామేశ్వరుడగు కుబేరు డీతదేనని వేదార్థమును వ్యాఖ్యానించినారు చైత్రశుద్ధపూర్ణిమ నాటి చంద్రమండలము నకు పోల్చి రాముని నిరావరణ విశుద్ధ తేజమును ధ్వనించినారు. ఎట్లందురా?

హేమంతము కాదు గావున చంద్రమండలము మంచుచే ఆవరింపబడదు. వర్షముతువుకాదు కావున మేఘములచే కప్పబడియుండదు. ఆవరణ రహితమును అచ్ఛాదనారహితమునగునదే పరబ్రహ్మతేజము. మరొక్కవిశేషము. రాముని సూర్యునికి పోల్చునప్పుడు “తంతవంతమినాదిత్యం” అని మధ్యాహ్న భాస్కరునికి పోల్చి “ఉపవన్నం స్వతేజసా” తన స్వీయ తేజమున వెలుగుచుండెననినారు. ఈ ఉపమానముచే సూర్యచంద్రులకు తేజమును కూర్చువాడీ రాముడేనని స్వప్రకాశ బ్రహ్మచైతన్యమును స్ఫురింపజేసినారు. ఈ ఘట్టమున మరొక్కవిశేష మున్నది.

సూర్యచంద్రతేజములను రాముని యందు వర్ణించి సూర్యకాంతితో శత్రువులకు చూడరాని ప్రతాపవంతునిగను చంద్రకాంతితో ప్రజలకు ఆహ్లాదకరుడూ గూడనై యుండెనని సూచించినారు. ఈ ఘట్టమున మరొక్కవిశేషమేమన ? ఇట్టి రాముని సుమంత్రుడు చూచెననక “దదర్శమాతః” సూతుడు చూచెనని వాడినారు మహర్షి. ఇది యొక ప్రత్యేకమగు ప్రబోధము.

బ్రాహ్మణాది వర్ణములవలె సూతజాతి అత్యంత పవిత్రముకాదు. అయ్యును మహర్షులకు గూడ అందరాని ఇట్టి దర్శన ముద్భవించినది భక్తికి ప్రత్యేకస్థానమునిచ్చినారు. సుమంత్రుడు భక్తాగ్రగణ్యుడు. “భక్త్యాతుష్యతి కేవలం నచగుణైః భక్తి ప్రయోమాధవః” అని వ్యాఖ్యానించినారు. కథకు వత్తము.

సుమంత్రుడు రాముని దర్శించినారు. రామునకు ప్రదక్షిణ నమస్కారముల గావించినాడు. రామా! అని సంబోధించి మంగళాశీస్సుల నొసంగి దళరథుని ఆజ్ఞను తెలిపినాడు.

రాముని కై కేయి మందిరప్రవేశము

రాముడాలసించలేదు.

పితృవాక్య పరిపాలనా రూపధర్మ నిర్వహణము రామావతారము నందొక ప్రత్యేకమగు ఆదర్శము.

దళరథ కై కేయిల సమాలోచన యందేదియో తనకొక మహాఫలము చేకూర నున్నదనియే రాముని ఆశయము. నవతి తల్లియే యైనను కైకయందాతనికి భేద భావములేదు. ఇదికైక ఒప్పుకొన్నమాట.

రాముడాసనము నుండి లేచినాడు. అతడు రసజ్ఞశేఖరుడు. తనమెడలోని మంచిముత్తెముల సరమును తీసి సీతమెడకలంకరించినాడు. ముఖమండలమున చిరునవ్వు మొలకెత్తగా సీతకు తన వయనమును తెలిపినాడు. ఆ వైదేహి తన క్రీగంటి ప్రసారముల రామునిపై ప్రసరింపచేయగా ఆమె కటాక్షపంక్తి నీలోత్పల మాలికయై రాముని అలంకరించినది. ఆ సీతారాముల మధుర రసానుభూతి ఆక్షణము వందంతతో ముగిసినది.

ఆగృహభ్యంతరము నుండి రాముని అడుగులు ముందుకు సాగినవి. ద్వార దేశము దాక సీతయు రాముననుసరించినది. ఊరక అనుసరించుటకాదు. భర్తకు కొన్ని మంగళాశాసనముల నందించినది.

రాజసూయమను యజ్ఞము రాజులు కావింపదగు ఒక మహాధ్వరము. అది వారికి సామ్రాజ్యాభిషేకము. భావికాలమున రాముడా మహాధ్వరమున బ్రాహ్మణ ప్రవరులచే అభిషిక్తుడు కావలెనని ఆమెనమ్మించి ఆశాసించినది. ఇంద్రుడు ఇంద్ర

వదవి నదిష్టించినట్లు తనభర్తను ఈ భూభాగమునకు దళరథుడు రాజును చేయగల
డని ఆమెభావించియే తనభర్త రాజసూయ మహాయజ్ఞము చేపట్టడు కాగలడని ఆశీస్సు
నిచ్చినది.

చిన్నవారు పెద్దవారి నాశీర్వదించుటయా? అనకుడు. ఇవి మంగళాశాసన
ములు. ఇవి మంత్ర పూర్వకములు కావు. వీటినెవ్వరైన పాఠకవచ్చును. దిగధిష్ఠాన
దేవతల రక్షణము రామునకు గలుగవలెనని పలికినది.

సీతా కాంతును నిలుమని ఆజ్ఞాపించి రాముడు అంతర్గ్రహమును వాటినాడు
సుమంత్రునితో కూడ.

అది ప్రథమద్వారము. లక్ష్మణుడు వెంటలేని పయనమెప్పుడును రామునకు
జరుగదు.

లక్ష్మణుడు తన ప్రభువగు రామునకు చత్రచారములు వట్టగా రాముడు
రథాధిరూఢుడయ్యెను. రామలక్ష్మణుల రథము బయలుదేరినది. మందముగ సాగి
వేగము నందుకొన్నది.

విజమున కది క్రిక్కిరిసి యున్న జనమధ్యము. అయ్యును ఆజవనమూహము
రాముని రథమును చుట్టుముట్టి విరగ ద్రొక్కుకొనుచు రథమును అడ్డలేదు. నాటి
సమాజము క్రమ శిక్షణ లేని సమాజము కాదు. రక్షణ శాఖ వారి లాఠీ దెబ్బలతో
నాటి ఉత్పవములుండెడివికాదు.

నేటి మంత్రుల ఉపన్యాస వేదికలు కొట్లాటలతో బాష్పవాయు ప్రయోగము
లతో నడవగా నేడు నాగరికత వృద్ధి నొందినదని మనజునుకోవచ్చును. సవనమాజ
క్రమ వికాస వాదము భారతీయతకు కళంకము ప్రకృతమనుసర్జము.

అంత్యపుర కాంతలు చల్లు కనుమ సహస్రములును లాజాక్షతలును రాముని
రథముపై జల్లులు జల్లులై వడుచున్నవి. అప్పుడే కన్యకామణులతోకలిసినపురంద్రీ
మణులును రాచబాటలు క్రిక్కిరిసి తీర్చి దిద్దిర జనసంఘమును రాముడు రాజగుట
మామహాభాగ్యమును చెప్పుకొను కోలాహల ధ్వనులు మిన్నముట్టు చుండగా రాముని
రథము జనమధ్యమును దాటినది రాముడును వారి చూపులకు మరుగు పడినాడు. కానీ
ఇక్కడొక్క చిత్రము జరిగినది.

రాముని చూచువారల చూపులు మాత్రము రామునుండి మరలలేదు. వారి
చూపులు రామునితో అల్లెపయనించినవి. మరి చూచు వారి మనస్సులో? అవ్యయము

రామునితోడనే వెళ్ళిపోయినవి. ఆచూపరులు తమచూపులను, మనస్సులను తమ దగ్గరకు మరలించుకొన ప్రయత్నించిరిగాని వారు సమర్థులు కాలేదు రాముని చివ్య సౌందర్య సౌభాగ్యములను మరగిన నేత్రేంద్రియము తిరిగివచ్చునా? మనస్సు కూడ అంతియే.

“స హి తస్మాన్ననః కశ్చిచ్ఛత్యస్తీ వా నరోత్తమాత్
నరశ్శక్నోత్యపాక్రష్ట మతిక్రాంతేపి రాఘవే”

నరోత్తముడగు రామునివెంట నరుల చూపులును మనస్సులును వెళ్ళి తిరిగి రాలేదట. మహర్షివర్ణనమిది భావ గర్భితమగు ఈ వర్ణన మనకు ఆస్వాద యోగ్యముకావలెను.

ఇక్కడి “నర, నరోత్తమ” పదములు సహృదయముల స్పందింపజేయు పదములు.

నరోత్తమ పదము భగవద్వాచకము. పురోషోత్తముడు భగవంతుడు ఉత్తమః పురుష స్తస్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః- గీత.

అని గీతా శాస్త్రము. రాముడిక్కడ పురోషోత్తముడు. అతడే నరోత్తముడు. సర పదముచే జీవులను తెలిపి, నరోత్తమ పదముచే రాముడు భగవంతుడగుటను తెలిపి, ఆభగవంతుని అనుసరించిన భక్తశేఖరుల చక్షురేంద్రియమును, మనస్సును కూడా మరల వెనుకకు మరలి రాలేదనినారు చూడవారిచూపులనుండి దాటినవాడెవరు రాఘవుడు. రఘువంశమునందవతరించి దశరథపుత్రుడని న్యవహరింపబడు వ్యక్తి. ఇతడు కథలోనిపాత్ర. ఇక్కడ భారతీయాధ్యాత్మిక శాస్త్రములు భగవంతుని రెండు విధములుగ వర్ణించినవి. ఒకటి సగుణము. అనగా విగ్రహరూపము. ఇది మనస్సుచే గ్రహించి, చక్షురేంద్రియములచే అనుభవించదగు స్వరూపము. రెండవది నిర్గుణము ఇది కేవల అనుభవరూపము. సచ్చిదానందైక స్వభావము. ఇది అవ్యక్తిము. సగుణము వ్యక్తము. నేను అనుపదమునకు వాచ్యమైన జీవభావము నందుపాసించ దగివది సగుణము. జీవుడు కించిజ్ఞుడుకాగా భగవంతుడు సర్వజ్ఞుడు. సర్వజ్ఞుడగు భగవంతుని కించిజ్ఞుడగు జీవుడు ఆరాధించి, దర్శించి కృతకృత్యుడు కాగలడు. సగుణము భక్తికి ఆధారము. సేవ్యసేవక భావము కలది భక్తి. సగుణమూర్తి యందలి రూపమాధుర్యమును గుణ మాధుర్యమును చొక్కిన భక్త శేఖరుని మనస్సు తుచ్ఛములగు నిషయ సౌఖ్యముల వైపు తిరగదు. ఈఘట్టమున మీకు భోతనామాత్యుల భాగవత సూక్తిని వినిపింతును.

పీ. మందార మకరంద మాధుర్యమునదేలు

మధువంబు వోవునే వదనములకు

నిర్మల మందాకినీ వీచికలదూగు

రాయంచ సనునె తరంగిణులకు

లలిత రసాలవల్లవ ఖాదీయెచొక్కు

కోయిల సేరునే కుటజములకుఁ

బూర్జేందు చంద్రికా స్ఫురిత చకోరక

మరుగునే సాంద్ర నీహారములకు

తే. నంబుజోదర దివ్యపాదారవింద

చింతనామృత పాన విశేషమత్త

చిత్తమేరీతి నితరంబు జేరనేర్పు

వినుత గుణశీల మాటలు వేయునేల.

ఈ పద్యము నాంధ్రులందఱు చదివి యుండును. ఆంధ్రుల జిహ్వలన్నియు ఈ పద్యమధువును గ్రోలియే యుండును. దీనికి ప్రతిపదార్థమును నేను చెప్ప నక్కరలేదు. అయ్యును దీని భావమును కొంచెము చెప్పెదను.

ఏభక్త శేఖరుల హృదయము తేటి, హంస, కోయిల, చకోరపక్షి అను ర్జగ్జంతువులలోని రసాస్వాదన చాతుర్యము కలది అగునో వాని హృదయము భగవానుని దివ్య పాదారవింద చింతనలోని మాధుర్యమును చొక్కి ప్రపంచాభిముఖము కానేరదట. ఇది ప్రహ్లాదుని అనుభూతి నాలుక యున్నమాత్రమున ప్రతి వ్యక్తియు పదార్థము నందలి రుచిని గ్రహింపజాలడు. అన్ని జంతువులకును నాలుక యున్నది. ప్రతి కీడికమును తామరపువ్వుపైన వారికపోదు. కాని తామర పువ్వువందలి మధువును గ్రోలదగు అర్హత తుమ్మెదకే కలదు. సృష్టిలోని ఈ ప్రత్యేకతను ఏ బుద్ధిమంతులును తారు మారు చేయజాలరు. మిగిలినవన్నియు అంతియే. అందును మానవులే కావచ్చును. అందరికిని బుద్ధి యుండవచ్చును. హృదయమున్నంతమాత్రమున ఆ హృదయము భగవద్భక్తి రసాయనము నందు కొనవలెనని ఎక్కడున్నది? ఈగకూడ తీసి పదార్థమున వాలును. కాని అదివెంటనే అమేధ్యమునందును చీనూ, రక్తముకారు పుండుమీద కూడ వాలును. తుమ్మెద వేవ శ్రావుపైన వాలదు. ఇంతవరకు మీకు చెప్పినది సగుణభక్తి. రామదాసు, మీరా

జాయి ...దలగువారి అనుభూతులేన్నియో ఈ భక్తికి ఉపాహారములు కావచ్చును. ఇప్పుడు చెప్పిన శ్లోకమువలన వాల్మీకి నిర్గుణ బ్రహ్మమును వర్ణించెనా? కేవల సగుణ బ్రహ్మమునే వర్ణించెనా? అనునది ప్రశ్న కావచ్చును. ఈ రహస్యవీరుడను పేర వ్యవహరింప బడువాడు సచ్చిదానంద బ్రహ్మమే సుమా? అని కూడ ఈ శ్లోకము నందా మహర్షి ధ్వనించక పోలేదు. ఆనందోత్తమ పదముచే అఖండబ్రహ్మ చైతన్యమునుచెప్పి, ఆ బ్రహ్మశందరసానుభూతినొందిన జ్ఞాని యొక్క చక్షు రాదీంద్రియ వర్గమును ఆ వర్గముతోటి తాదాత్మ్యమునొందిన జీవ చైతన్యమును మరల ఈ ద్వైత ప్రపంచానుభవమును పొందరు అని స్పష్ట పరచినారు. ఇచ్చటి నందోత్తమ పదము నిర్గుణ బ్రహ్మపరము ఎట్లుందురా?

ఏ వ్యాస భగవానులు మహాభారత మధ్యమున గీతా శాస్త్రముచే అద్వైతామృత వర్షమును కురిపించెనో ఆవ్యాసభట్టాచకులే మహాభారత ప్రారంభమున తద్గ్రంథ నిర్విఘ్న పరిసమాప్తికై చెప్పిన మంగళ శ్లోకమున నందోత్తమ పదమును వాడినారు. ఆశ్లోకమిది

“నారాయణం నమస్కృత్య నరఃచైవ నందోత్తమం
దేవీం నరస్వతీంచైవ తతో జయముదీరయేత్.

ఇచ్చట నారాయణునికి నమస్కరించి నరునకు, నందోత్తమునికి నమస్కరించి దేవియగు నరస్వతికిని మ్రొక్కి జయమును ప్రారంభించినాడు.

ఇక్కడ భారత వ్యాఖ్యాతయగు నీలకంఠులు నందోత్తమ పదమునిట్లు వ్యాఖ్యానించినారు.

“స్వావిద్యాసృష్టపిండేన తాదాత్మ్యం యో గతో నరః
స జీవః స వరంబ్రహ్మ నందోత్తమ పదాభిదం.

ఏజీవుడు తన అవిద్యచేతనే ఈశరీరాదికమును సృష్టించుకొని, ఈశరీరాది తాదాత్మ్యముచే నేను జీవుడను, సంసారిని, కర్తను, భోక్తను అని జనన మరణ ప్రవాహము వీడుచుండెనో అతడు వరబ్రహ్మయేగాని యవార్థముగ జీవుడుకాడు. అతనినే అనగా ఆ వరబ్రహ్మనే నందోత్తమ పదముచే నమస్కరించి, సంసార జయముగు జయనామక గ్రంథమును ప్రారంభించినారట వ్యాసులు.

ఈ వ్యాఖ్యానము నాస్వీయముకాదు. వాల్మీకి ప్రజలనిట్లు వర్ణించి, ఆ పిదమగు అనుభూతిని పొందిన ప్రజలేమని తలపోసిరోకూడ వర్ణించినారు. ఆశ్లోకమిది.

“యశ్చ రామం న పశ్యేత్తు యం చ రామో న పశ్యతి
నిందితస్సపశ్యేత్లోకే స్వాత్మాప్యే శం విగర్హితే॥

ఈ శ్లోక తాత్పర్యమిది.

ఎవ్వడు రాముని దర్శించడో ఎవనిని రాముడు చూడడో వాడు లోకమున నిందార్హుడుగనే బ్రతుకునట. అంతేకాదట. తన ఆత్మయే వీనిని నిందించునట. ఈ మాట నాటి ప్రజలమాట. ఆనాటి ప్రజలు ఆనాడు రాముని చూడవచ్చును. మనమిప్పుడెట్లు చూతుము? అనునది ముఖ్యముగ ప్రశ్న ఈ ప్రశ్నకు సమాధానమును ఇదుర్పు కొన్నప్పుడే రామాయణ కావ్య పఠన ప్రయోజనము మనకు కలుగును. దీనికి సమాధానమిది.

వాల్మీకి నాటి ప్రజలనుకొన్నమాటనే చెప్పినను యచ్చబ్దముని వాడి ఎవ్వడు అట్లు రాముని దర్శించడో అనినారు. అక్కడ కాలసిద్ధేశము లేదు. ఎవ్వడైనను ఎప్పుడైనను అనగా ఏకాలగుండైనను రాముని దర్శించడో రాముని చూపునందు వడడో అని అర్థము. అప్పుడా రాముడు దశరథ రాముడు కాదు. అతడు ఆత్మా రాముడు. దానికర్థము ఎవ్వడు ఆత్మదర్శనమునకై యత్నించడో ఎవ్వనిని భగవంతుడు జ్ఞానిగ దగ్గరకు తీసుకొనడో అతనిని లోకము నిందించుట కాక ఆత్మయే నిందించునట. ఇక్కడ ఆత్మయననేమి? మనస్సుని అర్థము. మనస్సు నిందించు పేమిటి? అహ! ఈ జీవుడెంతటి పశువు? మానవశరీరమును ధరించి, ఇంద్రియ పాటవముకలిగి పశువులకంటె గొప్ప విజ్ఞానవంతుడనునేనని నిర్రవీగుచు తానెవ్వడై ఇట్లు చరించు చుండెనో నన్ను ఆధారముగా గొని ఏల గొరించడు? అని మనస్సు ఆత్మను చివాట్లుపెట్టునట. ఆత్మను చివాట్లుపెట్టుట నబద్ధిని నిందించునని అర్థము. భగవంతున కత్యంత నన్నిహతుడు ఆత్మజ్ఞాని. జ్ఞానీత్వాత్మైవషేమతం” అనినారు గీతాచార్యులు. ఇక కథకు వత్తము.

రాముని రథము కై కేయి మందిరద్వారముకడ నిలచినది.

రాముని స్థితప్రజ్ఞ త్వము

అది రాముని పితృపాదుల శయ్యాగృహము. అతనికి మధ్యమాంబయగు కై కేయియు అక్కడనేయున్నది.

మాతృపితృమూర్తు లిద్దరును రామునకు ఆరాధ్య దైవములే. కైక సవతి తల్లియను తారతమ్యము రామునకు లేదు. రాముడు ముందుగ పితృపాదుల పాద పద్మములపైబడి వందన మాచరించి, తల్లియగు కైకకు సాష్టాంగ ప్రణామము గావించినాడు. కాని రామునకొక విషమసమస్య ఎదురై నిలచిన దానమయముననే. రాముడు భరింపరాని సమస్య కలిగి.

రాముడింతవరకు తన తండ్రి తనపైచూపు వాత్సల్యరసమునే ఆస్వాదించెను గాని అరుణ కషాయిత నేత్రములతో తన్నుచూచుట అతడెరుగదు. దశరథుడెప్పు డును రాముడు తన దగ్గరకురాగా తన రెండుచేతులతో రాముని కొగిలించి, శిర మును మూర్కొని ఆనందించునేగాని ఉపేక్షాభావమున రాముని చూచుట దశరథు డును ఎరుగదు. ఈనాడభాగము లోపించినది. దశరథుడు రాముని మాటాడించ నుత్సాహించలేదు. దశరథుని ముఖమండలముప రాముని దర్శించిన ఉత్సాహము రవంతయైనను కనబడలేదు. దీన స్వరమున రాముని సంబోధించినాడు తప్పని సరిగ పలరించునట్లున్నది ఆ పరికరింపు.

తన తండ్రి ఈనాడట్లు తననుగురించి ఎందుకుండెను? తనలోపమేమి? తానే మైన అపరాధము గావించకున్న తన తండ్రి తన నట్లెందుకు చూచును? అను సమస్య రాముని నెదుర్కొన్నది. రాముని అంతరంగము వెనుకకు మరలినది. ఆత్మ పరీక్షను చేసుకొన్నది. రాముని అంతరాత్మకెక్కడను సమాధానమందలేదు. బహిర్ముఖమైనది.

రాముడు కైకవైపుకు తిరిగినాడు. తల్లికి మరల మ్రొక్కి అజ్ఞాతముగ తండ్రికి నేనేమైనా అపరాధమును గావించితివా? తల్లీ! తండ్రిగారిట్లుండుటకు కారణ మేమియో నీవు కనుగొని చెప్పుమని వినయ విధేయతలకు గురువై యుండదగు రాముడు కైకను అడిగినాడు.

ఈ శరీరము వచ్చుటకెవ్వడు ఆధారమో ఆతండ్రికంటే దైవములేదను తన ఆత్మనిశ్చయమును తెలిపి, ప్రత్యక్షదైవము తండ్రియేయని అట్టి దైవతమును

పూజించుట కంటె నాకు వేరొకవ్రతములేదని పితౄజ్ఞాపాలనమును చేతునని చేయుటకుదుక్తుడయ్యే కైకను అడిగినాడు.

స్వార్థమొక విదితమగు రక్కసి, స్వార్థమునకు బాహ్యుగు ఆకారము లేదు. లోకావవాదమునకు వెరువని తనము దాని శరీరము. దయావాక్షిణ్యములకు అణుమాత్రమైన స్థానమును కల్పింపక పోవుటయేదాని నిజాత్మ.

ఇప్పుడు కైక కర్తవ్యమేమి? తన వరద్వయమును తెలుపవలెను. సిగ్గు అనుగుణము కైకను అడ్డగించినచో కైక తన కార్యమును సాదించుకొనజాలదు. కైకలజ్ఞాత్యాగమునకు లంకుగొనలేదు. సంపూర్ణముగ సిగ్గును వదిలినది. ఆ రాత్రి అంతయు తనకును దళరధునకును జరిగిన సంభాషణను రామునకు చెప్పినది. శంఖరాసురుని యుద్ధమున దళరధుడు తనకిచ్చిన వరములను రెంటిని నేవిప్పుడు కోరితిన్నది. కాని ఆవరముల నిచ్చిన నీ తండ్రి ఆజ్ఞను నీవు తప్పక పాలింతు నన్నచో ఆవరములెవ్వయో రామా! నీకుతెలిపెదనన్నది. ఈ సంభాషణ అంతయు దళరధుని ఎదురుగానే జరిగినది. దళరధుడు విసుచునేయుండెను. దళరధుని నోట అడ్డుమాట రాలేదు. దళరధుడు సత్యపాశబద్ధుడై మాటాడలేదు.

రామునకింతవరకు దళరధుడు కైకకు రెండు వరముల నిచ్చెనని మాత్రము తెలిసినది ఆవరములనిప్పుడు తనతండ్రి సత్యవ్రతుడై కైకకు అప్పతీర్చు కొన వలసిన వాడయ్యెనని అర్థమైనది. ఆబాధ్యత తన యందుండెనని స్పష్టమైనది. ఆ రెండు వరముల నేమాతముగ కైక కోరినదో మాత్రము అతనికి నిర్ణయముకాలేదు. అయ్యును తండ్రి ఆజ్ఞపాలించుటలో తనను అనుమానించి తనను గట్టి వరచుటకు కైకచేసిన వ్రయత్నమునకు మనసు కలతనొందగా అతడిట్లు ప్రతిజ్ఞనుగావించినాడు.

“అహం హి వచనాద్రాజ్ఞః పతేయమపి పావతే
భక్షయేయం విషం తీక్షణం మజ్జేయ మపి చార్ణవే.”

తల్లీ! తండ్రిగారి ఆజ్ఞయైనచో జ్వలించుచున్న అగ్నియందు ప్రవేశింతును. హాలాహలము పై తమును భక్షింతును. నముద్రమున దుముకుటకైనను సంశయింపను. ఇది నావ్రతిన అని ధృఢముగ పలికి రాముడు రెండుమాటల మాట్లాడువాడు కాదని ముక్తకంఠమున పలికినాడు. “రామోవిర్నాభిభాషతే” అని.

కైకకు ధైర్యము వచ్చిదది. దళరధునితాను కోరిన రెండువరము లెవ్వయో రామునకు తెలిపినది.

“నప్త నప్తచ నర్నాణీ దండకారణ్యమాశ్రితః
అభిషేక మిమం త్యక్వా జటాజిన ధరో వస
భరతః కోసలపురే ప్రశాన్తు వసుధామిమాం.

మొదటివరము రాముడిప్పుడు కట్టుకొను పట్టాభిషేకమును వదిలి నారచీరెల
ధరించి, జడదారియై దండకారణ్యభూములతో పదునాలుగు సంవత్సరములు గడు
పుట. రెండవవరము ఈ కోసల సామ్రాజ్యలక్ష్మికి భరతుడే రాజగుట. ఈమాటలను
నీకు చెప్పుటకు రాజునకు మొగము చెల్లకయున్నది, నీవు నీతండ్రిని సత్యవ్రతుని
గావింపుమన్నది. రాముని మనసిప్పుడెట్లుండును? ఈ ఘట్టమున సామాన్య మానవ
మాత్రుడు రాముని మనఃపరివర్తన మెట్లుండునో ఊహింపజాలడనునది త్రికాల
సత్యము. అంతేకాదు కై కేయి తన మాటనుగా రామునకు తెలియ చేయుచుండ
రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవమును చూడదలచుకొన్న దశరథుని స్థితిని ఊహిం
చుట మాత్రము సాధ్యమా? ఈ రెండు పాత్రలను ఒకే త్రాసున రెండువైపుల
నుంచి తూచుట మానవబుద్ధికి సాధ్యమగునదికాదు. ఉపనిషద్విజ్ఞాన వేత్తలగు
వారి బుద్ధి తులాదండమునకు రెండువైపులా మార్చబడిన పాత్రలలో ఈ రెండు
పాత్రలనుంచి, తూచినగాని ఈ రెండు పాత్రలలోని ప్రత్యేకత బోధపడదు.

ఇందొక పాత్ర సంసారియై సుఖదుఃఖముల వసుభవింపబోక్త. అతడు
దశరథుడు. రెండవపాత్ర సుఖదుఃఖములకు నిలయమై యుండు గృహస్థాశ్రమము
నందుండి లోకవ్యవహారమున వ్యవహరింపించు, చూడవారల కట్లే కన్నట్టుచు
తాను కర్తకాక, భోక్తకాక సాక్షియై యుండుసాత్ర. అతడే రాముడు. రెండవది
అసగా రాముని స్థితి మానవమాత్రునకు సాధ్యమా? అను సంశయము మనకు
కలుగుట అసహజముకదు. పారమార్థిక ప్రపంచము నందడుగిడని మన మనస్సు
సుఖదుఃఖములకు సాక్షియై యుండుటను నమ్మజాలదు. నమ్మజాలని విషయమును
శాస్త్రములు చెప్పనా? అను విషయమున శాస్త్రవిశ్వాసమైన యున్నచో అభ్యాసము
ఇట్టి సిద్ధత్వమును కల్పించునని నమ్మగలము. గౌడపాదులు చెప్పినమాట ఇది.

“త్రిషు ధామసు యద్దోజ్యం బోక్తా యశ్చ ప్రకీర్తితః
వేదైతదుభయం యస్తు స భుంజానో న విష్యతే.

జాగ్రత్తవ్వన్న సుషుప్తులలోని భోక్తృభోజ్య భావముల నెవ్వడు తెలిసికొనునో అతడు సుఖదుఃఖముల ననుభవించియు అనుభవించని వాడయ్యెయుండునట. ఇదియే జీవన్ముక్తి కావున ఇక్కడ వాల్మీకి మహర్షి రాముని అంతఃకరణమున ప్రవేశించి తన విశుద్ధాంతఃకరణమున రాముని దర్శించి, సత్యజ్ఞానానంద లక్షణ లక్షితుడై యున్న రామ బ్రహ్మము అసమయమునందెట్లుండెనో తెలిపినారు. దశరథుడెట్లుండెనో కూడ చెప్పినారు.

“ఇతీవ తస్యాం పరుషం పదంత్యాం

న చైవ రామః ప్రవివేశ శోకం

ప్రవివ్యధే చాపి మహానుభావో

రాజా తు పుత్రవ్యసనాశాభి తప్తః అనినారు.

కైక ఈ విధమగు కఠిన వాక్యముల వలికినను రాముని ముఖమండలము నందేమాత్రమును వైవర్ణ్యము కలుగలేదట. మణిస్సుకూడ వ్యధను చెందలేదట. కావున రాముని “మహానుభావః రామః” అనినారు. పుత్రవ్యసన సంతప్తుడగు దశరథుని, “తు” అను పదముచే పిడదీసి, “రాజా దశరథః ప్రవివ్యధే” అని తెలిపినారు. దేహాత్మ బుద్ధికలిగి, రాజునన్న అభిమానజ తో కూడినవాడు దశరథుడు బాధపడినాడు. (జీవుడు, సంసారి) రాముడు సంసారియై కన్పట్టు అసంసారి. తరువాతేమి జరిగినది ?

రాముడతి సంతోషము తోడనే రాజ్యమును వదిలినాడు. కైకేయితో భరతుని రప్పించి రాజ్యమును వప్పగింతునని సంతోషముగనే చెప్పినాడు. కైకయు సంతసించినది. కాని భరతుడు వచ్చిన తరువాతగదా? రాముని అరణ్యగమనము? అనునది కైకకు సమన్వయైనది. రాముడరణ్యమున కేగుటకు కాలవిశంబసమును సహించలేకపోయినది. అందుకై ఆమె రామునివంక తిరిగి ఇట్లన్నది.

రామా! నీవు అరణ్యమున కేగునంతవఱకును నీ తండ్రి దశరథుడు స్నాన పానముల గావింపడన్నది ఇక నీవు ఆలసింపక దండకారణ్యములకు పయనము కమ్మన్నది. ఈ వలుకు దశరథుడు భరింపరానిది. కైకేయి వలుకాతనికొక పిడుగు పాటైనది. ఆముదుసలికి కైకేయి రూపమున మృత్యువు సాక్షాత్కరించినట్లయినది ఆ క్షణముననే మూర్ఛనొందినాడా వృద్ధభూవతి. ఆయంతఃపురమునందప్పుడే మిగిలిన అంతఃపురకాంతల ఆర్తనిదములు చెలరేగిపవి.

దశరథుని రాముడాక్షిణముననే లేవనెత్తి, నేదతీర్చి కైకకు కలిగిన అనుమానమును తీర్చినాడు. కైక అనుమానమును రాముడుతీర్చుటతో మనకొకప్రత్యేక సంబంధమున్నది. రాముని జీవిత లక్ష్యమేమియో మనకు స్పష్టముకాగలదు గాన జాగరూకులై వినుడు రాముని సిద్ధాంతమిది.

“నా హమర్థ పరోదేవి లోకమావస్తు ముత్సహే
విద్ధి మాం ఋషిభిస్తుల్యం కేవలం ధర్మమాస్థితం.”

రాముడు కేవలముగ ధనసంచయమునే ప్రధానము గావించు కొనలేదట. ధర్మమునాచరించుటే అతని జీవితముయొక్క ప్రధానలక్ష్యమట. ఇట్టి జీవితమును గడపుటకు ఉదాహరణ ఎవ్వరట? ఋషుల జీవితమట. ఋషులకు జీవిత లక్ష్యమెద్దియో రాముని జీవిత లక్ష్యమదియట. ఇక కైకకుగల అనుమానమేమి? ఆమె అనుమానము నెట్లు తీర్చెను? అనునది ప్రశ్న. రామునకు కాలవ్యవధి నిచ్చుచో ప్రజలు రామునివైపుకు తిరుగుచో తనప్రయత్నము విఫలమగునను భయము కైక కున్నది. అంతేకాదు భరతుడు వచ్చుచో భ్రాతృభక్తి పరాయణుడగు భరతుడును రాముని వనవాసమును మాన్పనన్న భయము కైకేయికి లేకపోలేదు. కావున రాముడు “తల్లీ! నేను “లోకం ఆవస్తుం నోత్సహే” అనినాడు. అనగా ప్రజలననుసరించువాడనుకాను. పితృవాక్య పరిపాలనా రూపధర్మము నాకు ఏకైక లక్ష్యమని నొక్కిచెప్పినాడు ఇక్కడ మనకు తేలిన సారాంశమేమనగా రామునిది ధర్మప్రధానమగు అర్థ కామముల సేవనముగాని అర్థప్రధానమగు ధర్మసేవనముకాదు. తరువాత జరిగినదేమన?

రాముడు కైకేయిని నేనిట్టివరముల నేల యడిగితి నని చింతింపను కూడ చింతింపవద్దని తనకు కొసల్యకును, సీతకును ఈ విషయమును తెలిపి వెళ్ళుటకు అనుజ్ఞనిమ్మని కోరినాడు. కైక అంగీకరించి నది.

రాముటట్లు కైకేయికి చెప్పెనుగాని అతని మనస్సునందైన రాజ్యవియోగమును గూర్చిన చింతలేకుండునా? అని మన మనస్సురామునిగూర్చి శంకింపకపోదు. తప్పక శంకించును. ఆశంకనుకూడ వాల్మీకి మహర్షి తీర్చినారు. ఎట్లు తీర్చినారు?

రాముడు కైక నుందిరమును వదలి కొసల్యాగృహమునకు వెళ్ళునప్పుడు అతడు పట్టాభిషేక సంభారములను తిలకించి, ప్రదక్షిణమాచరించి, ఈయభిషేక

ద్రవ్యములు భరతునికే వినియోగపడుగాక అనివీనిర్మల హృదయముతోడనే అనుకొనుచు వెళ్ళెనట. రామునికాద్రవ్యముల తిరికించినపుడు చిత్తమువలించలేదట. అప్పుడాతని చిత్తమెట్లుండెనట?

“సర్వలోకాతిగస్యేవ లక్ష్యతే చిత్తవిక్రియా”

రాముని చిత్తము సహస్రలోకముల నతిక్రమించిన వారి చిత్తమువలె సున్నదట. సర్వలోకాతిగుడన ఎట్లుండునట?

ఆనందమునునది రెండు విధములు. ఒకటి అనుభవింపబడు ఆనందము. అనుభవరూపమగు ఆనందము ఈ అనుభవింపబడు ఆనందము తనకంటె వేరొక వస్తువుచే ప్రాప్తమై ఒకదానికంటె నొకటి ఎక్కువైయుండును. ఒక లక్షాధికారి యగు ధనవంతుడు నేను లక్షాధికారినని అనుకొని ఆనందించు ఆనందమున కంటె కోటిశ్వరుని ఆనందముగొప్పది. ఆ కోటిశ్వరుని ఆనందమునకంటె చక్రవర్తి ఆనందము గొప్పది. ఇట్లే ధూర్జికవాసుల ఆనందమున కంటె స్వర్గలోక సౌఖ్యముల వలన కలుగు ఆనందము మరింతగొప్పది. ఇట్లు లెక్కవేయగా బ్రహ్మలోకమున కధిపతియగు వాని ఆనందము గొప్పది. కాని ఈ ఆనందములకు పరిమితి యున్నది. ఆపరిమితమగు ఆనందమునకు అఖండానందమని పేరు. ఆ అఖండానందమునకే అత్మానందమని పేరు. ఇదియే అనుభవరూపమగు ఆనందము. ఇట్టి ఆనందముననుభవించువారు భాగవతోత్తములును పరమ జ్ఞానులును. భాగవతులు భగవత్పారతంత్ర్యమును గ్రోలి ఇంద్రియములచే అనుభవింపబడు ఆనందమును దిక్కరించగా, జ్ఞానులు తమకును భగవత్తత్వమునకును వేరులేమిని సాధించుకొని అత్మానుభవమునొందుచు ఇతరవస్తువుచే కలుగు చిత్తవికారము నొందకయుందురు. జ్ఞానులకు సహజముగ ఏ వ్యవహారమునందును వాననల ప్రకోపము కలుగదు. లోక సంగ్రహదృష్టితో శాస్త్రము ననుసరించి ప్రవర్తింతురు. వారికి రాజ్యభోగములు తృణప్రాయములు. అట్టిమహనీయుల చిత్తవృత్తి ఎట్లు బాహ్యపదార్థముల తృణప్రాయముగ చూచునో అట్లుండెనట రాముని చిత్తవృత్తి. ఇప్పటిరాముని చిత్తవృత్తియే స్థితిప్రజ్ఞని చిత్తము. త్రిగుణాతీతుని చిత్తము గీతలోని త్రిగుణాతీత, స్థితి ప్రజ్ఞతలక్షణములను అర్జునునకు బోధించినవాడెవరను కొనుచుంటిరో ఈ రాముడే. రామావతారమున అదర్శప్రాయుడై కృష్ణావతారమున జగద్గురువయ్యెను. ఇది రాముని స్థిత ప్రజ్ఞత్వ ప్రదర్శన రంగస్థలము. ఇక రాముడు చూపబోవునది మానవుడాచరింపదగు ధర్మప్రదర్శన రంగస్థలము.

తరువాతి కథ.

అది కౌసల్యా మహారాణిమందిరము. అందెందరో బ్రాహ్మణులీ నాడు నైదికములగు మంత్రములతో నభ్యక్షతతిలా హోమములగావింపుచుండిరి. ఆమెయు తెల్లని వట్టు పుట్టమును ధరించి రాముని వట్టాభిషేకవార్త వినినది మొదలుగా వ్రత దీక్షితయై వ్రతదీక్షచే కృశించిన శరీరముతోడనే అగ్నిని ఆరాధించుచుండెను.

కైకేయి మందిరమునందలి అంతఃపురకాంతల అంతఃకరణములు దుఃఖా క్రాంతములై యున్న ఆనమయమున కౌసల్యాంతఃపురము మంగళకార్యములతో అలరారుచున్నది. క్షణకాలమున రాబోవు దుఃఖఫలముల నెవ్వరెరుగుదురు? సృష్టి ఖండమునందేనాడును ఎవ్వరును గ్రహించరాని విషయమిది. ఒక్కక్షణకాలముననే దురదృష్ట ఫలము తన్ను ఎదుర్కొనబోవుచున్నదని కౌసల్యకు తెలియదు? పుష్యమి నక్షత్రముతోకూడిన ఈనాటి రాముని వట్టాభిషేక మహోత్సవమే కౌసల్యమనః ఫలకమున చిత్రింపబడియున్నది.

రాముడు మాతృగృహమున ప్రవేశించినాడు. మూడవకక్ష్యయందలి వేద పాఠగుల వేదపాఠధ్వనుల వినినాడు. అభద్రమూర్తులకు వందన సమర్పణలు గావించినాడు. తన మాతృమూర్తిని సమీపించినాడు. తల్లిపాదములకు వ్రజమిల్లి నిలచినాడు.

పుత్రునిదర్శించి అనుభవించు ఆకౌసల్య సంతోషమునకు చివరెక్కడ? అప్పుడామె ఆనందము అపారవారము. అక్షణముననే రామునకొక సువర్ణ పీఠము నుంచినది. దానికి ముందుగ భోజన పాత్రనుంచినది. పుత్రుని కొగిలించుకొన్నది. బిడ్డా! ఈ పీఠపై కూర్చొనమన్నది.

రాముడు తల్లియిచ్చిన ఆసువర్ణాసనమును చేకముట్టినాడు. అంతియే అతడు కూర్చొనలేదు.

ఒక్కమాడుగ నేనరణ్యములను పోవలసిన జడదాకిని నేనీ ఆననమున కూర్చుండనని తల్లికి చెప్పిచో కౌసల్యగుండె బద్దలగుచు రాముడెరుగక పోలేదు. కావున తల్లి! నేనీ పీఠపై కూర్చుండదగు కాలముకాదు నాకు. అని సమాధానమిచ్చి ఇదివది అయిదు దర్పలతో అల్లిన విష్ణరాసనముపైన కూర్చొనదగు కాలమని కాలమునకొక వ్రత్యేతతనిచ్చినాడు. “విష్ణరాసన యోగ్యోహి కార్యం మాము వస్థితః” అనినారు. విష్ణరాసనమన దర్పాసనము.

తాననుభవించిన సాంసారిక దుఃఖములు కూడ ఆమె తలపునకు వచ్చినవి. ఈనాడు పుత్రవత్తియై అనుభవించు సుఖమునకంటె నాటి గొడాలితనము మేలనిపించినది.

ఒకనాడు దుఃఖమై కనబడినదే మరొక కాలమున నాటి దుఃఖమే సుఖమని పించుట ప్రకృతి స్వభావము. ప్రకృతిలోని సుఖదుఃఖములకు నియతిలేదు. ఆత్మ సుఖమొక్కటే నిత్యము.

విషయసుఖమునకై జీవుడెంతయో ప్రయత్నించును. ఆ ఫలముననుభవింప జీవుడెదురు చూచును.

ఆ ఫలమాతని చేతికి పూర్ణరూపమై అందునన్న నిర్ణయములేదు. ఒకవేళ అందినను అది శాశ్వతముకాదు. కర్మఫలము పుట్టుక కలది. పుట్టిన దానికి నిత్య త్వము లేదనునది త్రికాలసత్యము.

కథకు వత్తము.

రామ మాత మూర్ఛనుండి లేచినది. తన దురదృష్టజీవితమును మాటి మాటికి తలచుకొనుచు ఏలపించినది. అప్పుడామె దుఃఖశోకము లెట్లుతీరును ? ఆమెనెవ్వరా దరించవలెను ? రాముడు తల్లీ ! నేనరణ్యమునకుపోవను నీవేడువకుమనునా ? అట్లైన ఆమె దుఃఖము మానును. అది అసంభవము.

లక్ష్మణుడామె దీనత్వమును చూచి సహించలేక పోయెను. అప్పుడామెను ఓదార్చదగిన వాడు లక్ష్మణుడొక్కడే.

ఒకప్పుడు బాధపడువాని బాధను పరిపూర్ణముగ తుడిచివై చుటకు సాధ్యము కాకున్నను తాత్కాలికముగనైన ఆ దుఃఖభాగుని శాంతింపజేయ యత్నించుట మానవ సహజము. కావున లక్ష్మణుడు “తత్కాలనదృశంపదః” ఆ సమయమున కనుగుణ్యముగ కౌసల్యను ఓద్వారయత్నించినాడు.

ప్రస్తుతమగు కౌసల్యబాధఏమి? రాముడరణ్యమున కేగుటను గురించియే. అందుకు కారణభూతురాలు కైకేయి. ఆమెకిచ్చిన పరద్వయముననుసరించి రాముడ రణ్యమునకేగుచుండెనుగాన ఆమె పరద్వయమును పాటించి రాముడరణ్యమునకు పోవలసిన పనిలేదని కౌసల్యవైపుకు తిరిగివలికినాడు. అంతలో రాముడు దళరథుని ఆజ్ఞను పాలింపవలసిన పనిలేదని తేలినది. ఆక్షణమున ఏరులైపారు ఆమె కన్నీటి

ధారలు కొంచెము వెనుకకు మరలినవి. ఆ సమయముననే దళరథుని మాటను పాటించుట కవసరమెందుకు లేదో కొన్ని కారణములను ప్రతిపాదించి దళరథుని అనివేకమును చూపినాడు.

“విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ ప్రధర్షితః

వృషః కిమివ న బ్రూయోచ్చోద్యమానస్సమన్మదః”

వయోధర్మము ఆయన బుద్ధికి వై పరీత్యము కల్పించినవనినాడు. అదిగాక విషయ సుఖాభిలాష అతనిని వంచించినదని కూడ ననినాడు. ఏమైనను ఇదిరాజశాసనముగదా? అనుటకుకూడ వీలులేదనినాడు కాముకుడగు రాజుకు వివక్షణాజ్ఞానమెక్కడిదని రాజాజ్ఞగ తీసుకొనవలసిన పనిలేదనినాడు. అంతతో కౌసల్యకు మరింత వెనుకకు నడచినదిశోకము. అతడంతతో ఆగలేదు. రాముని వంకదిరిగి అవసరమగుచో నా బలవరాక్రమములను కూడ దళరథుని అడ్డగించుటకు ధారవోయుదుదనని ఘాట్లాడి ఇది ధర్మమా? అను ప్రశ్నకు సమాధానమిచ్చినాడు ధర్మశాస్త్రాచార్యుడై. గురువులైనను సత్పతమును తప్పి నడచుచో వారిని దిక్కరించవచ్చునన్న వాక్యమును ప్రమాణీకరించినాడు. జైత్రధర్మమునందిది యొకముఖ్య ధర్మము. లక్ష్మణుడిక్కడ ఉగ్రవాదియై పలికిన పలుకుకాదు. అందుచేత రాముడు లక్ష్మణునికి ప్రత్యేకముగ సమాధానమిక్కడేమియు చెప్పలేదు.

కౌసల్యకు కొంచెము జాగుగనే బలముచిక్కినది. సరాసరిగ భర్తమాటను ఆమెకాదను పెట్టు? లక్ష్మణుని అనుసరించి రాముని వనవాసము నుండి మరలించుటకు ప్రయత్నించినది. కైకకే ఇట్టి సమయము దొరకుచో గట్టిగనే చెప్పేడిదిగాని కౌసల్య “రామా లక్ష్మణుని వాక్యముల వింటివిగదా?” అని రాముని నివారింప యత్నించినది.

రాముని పాత్రచాల చిత్రమైనది. ధర్మమున కెదురై నిలుచు దయాదాక్షిణ్యములు ఆ ధర్మమూర్తి చూపున విలువవు. కౌసల్యకు తన హృదయమును స్పష్టపరిచినాడు.

నాస్తి శక్తిః పితుర్వాక్యం సమతిక్రమితుం మమ.

తల్లీ! తండ్రివాక్యమును నేనెన్నడును అతిక్రమింపజాలను. నన్నను గ్రహింపుమనినాడు. మాతృవాక్యమట్టిదికాదా? కాదనియే ఆయన సమాధానము.

తల్లినూరురెట్లు తండ్రికంటె అధికముని ధర్మశాస్త్రములు చెప్పినను శుశ్రూషయందా ధర్మము వర్తించునుగాని అజ్ఞాపాలనము నందా ధర్మము వర్తించదనియే రాముని నిర్ణయము. దీనికే సూక్ష్మధర్మముని పేరు ఒక విధముగ కౌసల్యయు లక్ష్మణుడును రాముని వనవాసమును మాన్పయత్నించినారు. ధర్మాచరణమున రాముని హృదయము శిలాసదృశము. లోహమయము. కఠినాతికఠినము. లక్ష్మణుని మనసును నొప్పింపలేదు. తల్లిమనస్సునుకూడ అంతియే. కౌసల్యకు సాధ్వీమ తల్లుల ధర్మమును బోధించి, పుత్రవాత్సల్యము కంటె వత్తిదైవతము నారాధించుటే ముఖ్యముని సిద్ధాంతీకరించినాడు. ఆమె తనను వెంటనంటుటకూడ అనుమతించలేదు. భర్త జీవించియుండ శ్రీ పుత్రుననునరించుటకు ధర్మశాస్త్రాచార్యులు ఒప్పలేదనినాడు. దశరథుని అజ్ఞను అతిక్రమించుట కెవ్వరికిని హక్కులేదనినాడు. రాముడు సనాతన ధర్మవాది.

“గురుశ్చ రాజా చ పితా చ వృద్ధః
క్రోధాత్ప్రహర్షాద్యదివాసికామాత్
యద్వాదిశేత్కార్యమవేక్ష్య ధర్మం
కస్తం న కుర్యాదన్యశంస వృత్తిః

దశరథునకున్న హక్కులను ముందు చెప్పినాడు. అతడు గురువు, రాజు, తండ్రి, వృద్ధుడు. అట్టి దశరథుడు క్రోధముచేత పలికినను, కామముచేత పలికినను సంతోషమున అజ్ఞాపించినను ఆయన వాక్యమును కాదను హక్కు ఎవ్వరికిని లేదని నాడు. అట్లు ధిక్కరించుట అధర్మముని లక్ష్మణుని వాక్యమునకు కూడ సమాధానము నందించి, ఈ ఘట్టము దైవికమని తేల్చినాడు. లక్ష్మణునివాదము తన యందుగల భక్తికి మాత్రమే స్థానముగలదైనదని తేల్చినాడు. తరువాతేమి జరిగినది ?

కౌసల్యయే తన హృదయమును మార్పుకొన్నది. ఆమె రామమాత. ధర్మాధర్మముల నెరిగినసాధ్వీ. రాముని ధర్మదీక్షకే స్థానము విచ్చినది. అతడు వయనింప బోవు వనవాసమునకు రక్షణ కల్పించుచు మంత్రోషధములచేత ఆ జగద్రక్షకుని బాహుదండమున రక్షబంధనమును బంధించినది. జీవులకు మంగళముల నందించు దేవతలందరును తన పుత్రునకు మంగళముల నొసంగుగాక యని మంగళాశాసనముల గావించి పుత్రునకు వనవాసమున కేగుమని అనుజ్ఞనిచ్చినది పుత్రవియోగ దుఃఖమును దిగమింగి.

భారతీయతలో అర్థాంగి పాత్ర

సీతారాముల జీవిత లక్ష్యమే భారతీయత. భారతీయతే సీతారాముల జీవిత చరిత్రము.

భారతీయుల గృహస్థాశ్రమము గృహరాజ్యమును పాలించుటకై అధిష్టించ దగు ఒక రాజపీఠము. అందు సగ భాగము హక్కుకలిగి యుండు భాగస్వామిని భార్యమణి. కావుననే ఆమెకు సంస్కృత వాఙ్మయమున అర్థాంగియని పేరు. భారతీయ గృహస్థు అర్ధనారీశ్వరుడు. ఒకే ఒక తేజము రెండగుట అర్ధనారీశ్వరత్వము. శివుడొక్కడే అర్ధనారీశ్వరుడౌకాడు. ప్రతి భారతీయుడను బ్రహ్మచర్య ప్రతదీక్షను వదిలి గృహస్థాశ్రమ ప్రతదీక్షకు బద్ధకంకణుడగుట అర్ధనారీశ్వర డగుట. గృహస్థాశ్రమమును వదిలి సన్యాసాశ్రమ ప్రవేశము గావించుట ఈశ్వరు డగుట. ఆయాశ్రమమును కూడ వదిలి ఏప్రత దీక్షనామముగూడ లేక దిగంబరుడై చరించుట మృత్యుంజయుడగుట.

ప్రతి ఆశ్రమమును కొన్ని నియమ నిబంధనలతో కూడియే యుండుటను నిర్ణయించినవి భారతీయ శాస్త్రములు. ప్రతి వ్యక్తికి హక్కు భుక్తములు శాసనాధీనములు. భారతీయ శాసనములు వేదశాస్త్రములు. వేదశాసన మిట్లున్నది. “అర్థోవా వష ఆత్మన యత్పత్తి” పత్నియన ఆత్మలోని సగభాగమట. కథకు వత్తము. నేచెప్పిన సిద్ధాంతమును సీత వ్యాఖ్యానించును.

ఇంతకు ముందు రామవేశ్యరుడు యువరాజగుటకు రాజచిహ్నము ధరించి ఆ చిహ్నములతోడనే పితృపాదుల ఆహ్వానముపైన సుమంత్రునితో కై కేయీ అంతఃపురమున కేగినాడు. అక్కడ రాజపీఠము తాటమారై నది, దండకారణ్యములే కొంత కాలము తన నివాస గృహము కావలసివచ్చినది. ఆ వార్తను తల్లికి తెలిపి, భార్యకు తెలిపి వెళ్లుచున్న ఆనుమతిని కై కేయీ వద్ద తీసుకొని సరాసరిగ మాతృ గృహమున కేగినాడు. తల్లిని ఓదార్చి, ఆమె ఆశీస్సుల గ్రహించి, ఆమెబంధించిన రక్షబంధనమును బాహుదండమున ధరించినాడు. అక్కడ నుండి తన ఇల్లాలికి తెలువ తన అంతఃపురమునకు బయలుదేరినాడు. అప్పుడు రాముని ధీరత్వము వందెందుకో మార్పుకలిగినది. అప్పుడతని నెందుకో లజ్జయావరించినది. అతని ముఖమందలమును కొంచెము క్రిందకువచ్చినది. కారణమెవ్వరెరుగుదురు? కనివరులు మాత్రము “ప్రహియాకించిదవాజ్ఞాభిః” సిగ్గుచే కొంచెము అనాజ్ఞులుడయ్యెననినారు.

తల్లి కట్టిన రజబంధన మొక ప్రత్యేక చిహ్నము కాగా పాదచారి యయ్యె రాముడు ఇల్లారి దగ్గర కేగినాడు. శ్వేతచ్ఛత్ర చూచి శరీరమునకు అలంకారమై లేడు. అతని కిష్టప్రక్కలనుండదగు వింజామరలులేవు. వండిమాగదుల స్తోత్రములతో అతడు రాలేడు. బారులు తీర్చి యుండదగు పరిషజ్జనులుగాని మంత్ర ముండలిగాని, అతనివెంట లేరు. పట్టాభిషిక్తుని వెంటనలటి స్వస్తి వాచనములతోడ రాదగు బ్రాహ్మణ ప్రవరులును రాముని వెంటలేరు. అట్లురాజదిహ్నములు తొలగిన తన నాథుని సీత చూచినది.

సీత దృష్టులతి విశాలములు. రాముని దృశ్యమామెకర్థమైనది. ప్రస్తుత రాజ్యక్షి రామునకు దూరమయ్యెనని ఆమె గ్రహించినది. ఆక్షణముననే ఆమె అంతరాత్మయు నీవిప్పుడు రాణిని కావని సీతకు తెలిపినది. సీతమనసు కలత బారినది. కలత బారిన ముఖమండలము తోడనే రాముని ముందు నిలచినది. ఎందు కట్లయ్యెనో సీత కేమి తెలుసును? తెలియదు పాపము!

తన జీవితము సీత కర్థమైనదని రాముడు గ్రహించకపోలేదు. గ్రహించి నాడు. రాముడు గంభీర హృదయుడు. అతని హృదయమొక సముద్రము. కావచ్చును. అతడు ప్రస్తుతమున తన ముఖవర్ణమును కోల్పోవక తప్పలేదు. సీతను తన వృత్తాంతమును చెప్పక తప్పదు. రామునికిదియొక ప్రత్యేకముగ సంతకము. సీతను అయోధ్యయందే వదిలి తాను అరణ్యమున కేగుటయా? సీతను మాడ తోడ్కొని పోవుటయా? అను ప్రశ్నయొకటున్నది.

తై కేయి కోరిన వరములందు సీత విషయము లేదు. దశరథుని శాసనము రామునకు మాత్రమే సంబంధించియున్నది. ఇదియొక విషమ సమస్య. రామునికిది యొక పెద్దసమస్యకాదు. అయ్యును సీతను ఒప్పించుట సమస్య కాకపోదు. ఆమె విదేహ రాజ తనయ. ధర్మకర్మల నెరిగిన ప్రోడ.

రాముడు తన వృత్తాంతమును సీతకు తెలిపినాడు. తన వనవాసపయనము ఒంటరిగనే నెరవేర్చుకొనుట సీత కెరిగించినాడు. సీతకు నీతి ధర్మముల బోధించి వనవాస పయనమునకు ముందడుగు వేయుటకు ప్రయత్నించినాడు. అతడు సీతను చేసిన నీతి ధర్మముల ప్రబోధముది.

సీతా ! నీవు అయోధ్యయందే యుండి అత్తమామలకు సేవచేయుచు, దేవతా

రాధనము గావించుచు, భరతుని ద్వేషింపక, నాయత్కృష్టతను ప్రకంశింపక పదునాలుగు సంవత్సరములు జీవితమును ఒంటరిగ గడుపుమనినాడు.

అప్పుడు సీత స్థితి ఏమి? ఆమె ముందుగానే నాపయనమని రామునకు సమాధానమిచ్చినది. రాముడు ఒప్పుకొనలేదు. వసములదుండు దోషముల తెలిపి ఆ దండకారణ్యముల చరింపదగవని సీత సౌకుమార్యమును కారణముగ తాను ఒంటరిగ వెళ్ళు అభిప్రాయమును సిద్ధాంతి కరించినాడు.

సీత రామునకు తీసిపోలేదు. నా సౌకుమార్యము మీ సేవకేసని సమాధాన మిచ్చినది. భర్తతోటి అరణ్యవాసము భార్యకు భరింపరాని కష్టము కాదని భారత నాథీ మండలమున కధ్యక్షురాలై పలికినది.

కఠిన శిలలని తలవక ముండ్రను లెక్కపెట్టక పాదయాత్రను సాగించునది నాపయనమని తెలిపిననాడునకు తమతో ఆకఠిన కాంతారముల చేయదగు పాదయాత్ర నాకు వట్టుపరువులపై నడచుట తాగలదని రాముని హేతువును మృదుమధుర తర్కముతో ధర్మబద్ధముగ ఖండించి తన రాకను సిద్ధాంతికరించుకొన్నది.

రాముడు ఒప్పలేదు. సీత అంతతో ఆగలేదు.

మీరా కఠిన కాంతారముల నడచునప్పుడు మౌర్ఖమధ్యమున ప్రతిబంధకములై యుండు శిలల తొలగించి, ముండ్రను ఏరి మీదు నడువదగిన బాటను తీర్చిదిద్దుటే నారాకకు ప్రయోజనమని గౌరవప్రపత్తులను దాటించి రాముని వ్యతిరేక సిద్ధాంతము నడ్డగించినది. వారి సంభాషణ అట్లు కొంతసేపు నడచినది.

సీత కన్నులెర్రబడినవి మనస్సును తొందరపడినది. ఆమెవాక్కునందలి మాధుర్యము వెనుకకు మరలినది. కోపలక్షణము లన్నియు ఆమెను వరించినవి. కాని ఆ సాధ్వి కోపము భర్తపై గల అనురాగముతో కలసి నాడునకొక మధుర రసానుభూతిని కల్పింపదగు వాగ్రూపమును ధరించినది. అది ప్రణయస్నేహముల రంగరించుకొన్న కోపము. భర్తపై గౌరవము తరిగిన కోపముకాదు. తన ప్రాథమిక హక్కును కోల్పోవుటకు ఇష్టపడని కోపము. అందొక వీరత్వము కూడ యున్నది. రసమాయుగు అనుహనాయిక క్రోధరసమును వార్మికి అట్లు వర్ణించినాడు.

“ఏకముక్తా తు వైదేహీ ప్రియార్హా ప్రియనాదినీ
ప్రణయాదేవ సంక్రుద్ధా భర్తారమిదమబ్రవీత్.

వార్మికి మహర్షి తుళ్లొక రెండవపాదమున, “భర్తారమిద్దమ బ్రహ్మ” అని, భారత నారీమణులకు భర్తపై వచ్చు కోప వేగము ధర్మసేమను చాటదని తెలిపినారు. సీతా రాముల సంభాషణమిట్టేనడచినది. వారి సంభాషణలోని ఒక భాగమిది.

రాము : నీవేల బాధపడెదవు ? సీతా ! రాజాన్నముల తిని అత్తమామలకు సేవచేయు భాగ్యమును సంపాదింపుము.

సీత : స్త్రీలకు పతి శుశ్రూషయే ముఖ్యపలము.

రాము : వృద్ధసేవయు అట్టిదే.

సీత : స్త్రీకి భర్తకంటె అన్యమగు దైవములేదు.

రాము : దశరథుని అజ్ఞానాకు మితమైయున్నది.

సీత : అదియే నాకును ఆదేశము.

రాము : అదెట్లు ?

సీత : భార్య ఒక్కతే పరలోకములను కల్పించు భర్త భాగ్యముననుభవించు అర్హురాలు. మిగిలిన వారికి ఆయర్హతలేదు. భార్య అర్థాంగి. కాపువ నా వయనము తప్పదు. నాకు నా తండ్రి గృహమునందే ఎందరో బ్రాహ్మణులును ఒక ధర్మ విజ్ఞునియు, నీ కరణ్యవానమున్నదని చెప్పినారు. అందుకై ఉత్సాహమున నేనెవరు చూడగా ఆ బ్రాహ్మణోత్తముల వాక్యములను సత్యములు గావించు సమయమిదియే గావున మీతోటి నా వయనము తప్పదు. పురాకృత కర్మల మెవ్వరికి తప్పించ శక్యము.

రాముడు మారలేదు. సీత సమాధానములు ఫలించలేదు. రాముడు తన్ను పెదిరి వెళ్ళుసనియే సీత నిర్ణయించుకొన్నది. ఈ మట్టమున రాముని తీపి మాట లామెకు తీయదనము నివ్వలేదు. సీతాకాంతకు కన్నులనిండ నీరుగిట్టవ తిరిగినది. అది ఆపరాని దుఃఖము. కన్నుల నిండిన నీరు భారలై కురిసినవి. ఆమె ఉత్తంగ విశాల వక్షమును తడిసినవి రాముని మనస్సు కరుగలేదు. కాని రాముని చూపులు సీత ముఖమండలము పైవనే నిలచినవిరసమయములై.

సీతాకాంతకు కోపమాగలేదు. రామునిపైగల వ్రణయ స్నేహములు సీతకు ముందు నిలచి రామునిపైకి దుముకగా సీత బాహువల్లములు రాముని విశాలవక్షమును చుట్టినవి. ప్రియురాలి ఆ బిగుకొగిలిలో రాముడు బంధింప బడినాడు. సీతది ఇప్పుడు పట్టరాని కోపము. రామునియందలి వ్రణయ స్నేహములను అట్టివే.

కాని, వట్టరావి కోవముతోడనే ఒడలు వణకగా రాముని కొగిలించినది. పరిపూర్ణ ప్రేమభావమున లీనమైయున్న ప్రణయక్రోధము వలికించు పలుకుల రసహృదయులకు మనోహరములును హృదయములు కావోవు. అవి మహాకవులకు వర్ణనీయములు కూడ. సీత రాముని ఇట్లు మందలించినదట.

“కిం త్వమశ్యత వై సేహః పితా మే మిధిలాధిపః

రామ జామాతరం ప్రాప్య త్రియం పురుషవిగ్రహం.”

నాదా! విదేహ వంశమున జన్మించి మిధిలాధిపతియైయున్న నా తండ్రి మిమ్ములనేమని భావించెను? పురుష వేషధాతియైయున్న త్రియని భావించెనా? అని ఘాటుగనే వలికినది. ప్రణయ స్వాతంత్ర్యమున భయమునకు చోటుండునా? భయమును తీర్చినదే ప్రణయము.

సీత పలుకు నందింతటి ఘాటుతనమును రాముడెప్పుడును ఇంతవరకందుకొని యుండదు. ఇప్పుడందినది. లోలోన అతడేమనుకొను చుండెనో మనకు తెలియదు. అతడందించు సమాధానమున బయటపడును. సీత వలికిన పలుకులలోని ఘాటుతనమును వరికింతము. వాల్మీకి మహర్షి ఈ ఘట్టమున “పరిచిక్షేపరాఘవం” అనినారు. పరిచిక్షేపయన నిందించెనని అర్థము.

నా తండ్రి పురుష వేషమునందున్న త్రివని భావించెనా? అన్న ప్రశ్నార్థకముతో ముగించినది సీతాకాంఠ. ఆ ప్రశ్నార్థకము తలచెను అను సమాధానముతో కలవనిది కాదు.

నిజమునకు నా తండ్రి మీ మగతనమును విల్లునెక్కువెట్టుట వరకేమాచి, ఒడలుమరచి, నన్నిచ్చెనుగాని భార్యవిల్లు వదలి వెళ్ళుదురని పెండ్లినాడు భావించి యుండకపోవచ్చును. కాకున్న నాదా! మీరు మగవారగుచో యోగనవతియగు ఇల్లాలిని వసుల రాజ్యమున వదలి వెళ్ళుదురా? అను భావమును స్పష్టపరచినది. అతడు మిధిలాధిపతియే ఆయుధము విదేహ వంశీయుడగుటచే వల్లమరచె ను సమాధానమును తన తండ్రికి వాడిన విదేహుడను విశేషణము నందిమిడ్చినది చక్రవర్తియగు జనకుడు అంత భ్రాంతుడయ్యెనా? అనుచో రాక్షసాది వీరులకుకూడ అలవి కాని శివభవస్సును మానవ మాత్రుడవై చూపట్టుచు వెళ్ళుపెట్టుట నా తండ్రికి అశ్చర్యమును కల్పించగా భ్రాంతుడయ్యెనని వాఙ్మయించినది. అంతలో ఆమెకు

రామునిపై ఆగ్రహము చల్లారలేదు. మరొక్క రీతిలో రాముని వ్యంగ్యముగ తనను విడిచి వెళ్లుట తప్పని తేల్చినది.

ఆ చెప్పనపుడొక చక్కని ఉపమానమును వాడి మందలించినది.

“అన్యతం ఐత లోకోయమజ్ఞానాద్యద్ధి వక్ష్యతి
తేజో నా స్తి పరం రామే తపతీవ దివాకరే ”

నాథా! లోకము సత్యమును గుర్తెరిగింది. సత్యమును గుర్తెరుగని లోకము ఏమైన మాట్లాడగలదు. లోకమునంతను తపింపజేయు సూర్యుని తేజో విశేషమును తెలుసుకొనక ఎట్లు విండిరి? అట్లే నిన్నును రాముడు తేజోవంతుడుకాడని నన్నిక్కడ దిగవిడుచునను అధారముగాగొని నిండింతురన్నది.

మొదటి మాటకంటె ఈ రెండవదాని యుదోక విధముగ స్పష్టతను చూపినది. దీని తరువాత మరింత స్పష్టముగ చెప్పినది. తననిక్కడ దిగవిడచి వెళ్లుట సర్వదా దోషమని.

“స్వయం తు భార్యం కౌమారీం చిరమధ్యుషితాం సతీం
శైలూష ఇవ మాం రామ పరేఖ్యో దాతు మిచ్ఛసి.”

రామా! అగ్నిసాక్షిగ తత్పర్వత్యము నంగీకరించి, కౌమార వయస్సు నందుండి, ఎంత కాలమునుండియో నిన్ను సేవించుచు సతీత్యము కలిగియున్న నన్ను శైలూషునివలె (భార్యవలన జీవించు వానివలె.) పరులకు వప్పచెప్పి వెళ్లుదురా? అన్నది. తన ప్రత్యేకతను మరచి మాట్లాడిన రాముని ఒక విధముగ మేలుకొలిపి ఆతడాచరించు విధానమును పరిపూర్ణముగ నిషేధించినది ఆ ఎర్ర బారిన ముఖమండలము తోడనే.

కేవలముగ ఆతడాచరింపదగు కార్యమును నొక్కివక్కాణిండుట మాత్రమే కాదు. దాని పర్యవసానమగు ఫల పరిణామముకూడ ఎట్లుండునో వివరించినది.

అథ మామేవమవ్యక్తగాం వనం నైవ ధ యిష్యసి
విషమద్వైవ పాస్యామి మావళం ద్విషతాం వళం.

రామా! నీయందింత గాఢానురాగముగలిగి ధర్మపత్ని నైయున్న నన్ను ఓతోటి గొంపోవని యడల ఈ నా జీవితము నీ భూమిపైన నిలువను విషపానమున మరణింతును. ఆ మరణమెప్పుడో కాదు అద్వైవ ఇప్పుడే అన్నది.

ఇక మనము రాముని వంశకు తిరుగుదము. ఆ రాముని దర్శితము ఒక్క షణకాలము. దర్శించుటకాదు. దీర్ఘకాలముగ ఈ సీతారాముని సన్నివేశమును మన నము గావించుట చాల అవసరము. రామాయణ కావ్యములోని సన్నివేశములు ఆధ్యాత్మికజీవులు బాటసారులై పయనించుట కేర్పడుచుబడిన విశ్రాంతి భవనములు. ఈ సన్నివేశము నందు రాముని చూతము

ప్రేమమూర్తియై ధర్మదేవతయై, భర్తృవియోగ దుఃఖమును భరింపలేక పరితపించుచు, స్వచ్ఛాతి స్వచ్ఛములై స్ఫటికమణులవలె వెడలిపచ్చు కన్నీటి ధారలు కలువరేకుల నుండి జాలువారునట్లు జాలువారుచుండగా శరణార్థినియై ప్రాణాధారణ మిక భూమికపై లేచనునది విశ్వయించుకొన్న సీతాకాంత బాహు లతలతో బంధింపబడియున్న రాముడతడు. కేవల దశరథరాముడే కాదు. ఆత్మా రాముడై దాంపత్య జీవితమున పరమపవిత్ర శృంగారము ననుభవించుటకు ఆదర్శ మూర్తియగు రాముడగుడు. కావుననే సీత తనను అధిక్షేపించిన అధిక్షేపణకు కన్నుల నెర్రజేసికొనలేదు. అంతేకాదు, ఎట్టి భక్తశేఖరుల నాత డెట్లాదరించునో మనకు తెలుపుటకు మన కావ్యమున కదానాయకుడైన రాముడతడు. కాకున్న సీత కోపముతో పలికిన కఠోరవాణి ఆతనికెట్లు మధురవాణి కాగలదు? రాముడు రసికశిఖామణి. ధర్మవీరుడు. ధీరుడు. సీతాకాంత నట్లు మాట్లాడింప కుతూహల దయ్యే ఆతడట్లు పలికించినాడు. అందును సమయమును గుర్తెరిగి మాట్లాడించి నాడు. శీలవతులగు ఇల్లాండ్రకు సీతచే ధర్మక్షబోధమును చేయించదగు సమయ మిదియే యని భావించి మాట్లాడించినాడు.

లోకతంత్రము నెరుగదగు పురుషులకు సమయము వచ్చినప్పుడు ఇల్లాండ్ర చిత్తవృత్తుల నెట్లు బహిర్గతములు గావింపవలయునో తెలుపుటకు గూడ సీతచే ఇట్లు మాట్లాడించి యుండవచ్చును.

తనకుతానై సీతను అరణ్యమునకు ప్రయాణమగు మన్నచో ఆమె హృదయమెట్లుండెనో తెలియుటెట్లు? అంతియే కాదు.

ప్రణయప్రేమ స్నేహ సంబంధములు ముప్పిరిగొనగా ఎర్రబారిన ఇల్లాలి ముఖశోభను చూచి ఆనందించుచే గార్హస్థ్య జీవితమున కొక పరమావధి యని కూడ భావించి యుండవచ్చును. రసికశిఖామణియగు శ్రీకృష్ణదొకప్పుడి సమా థానము నీచినాడు కూడ. ఇది ఖోతన వాణి.

4. కింకలు ముద్దుపల్కులును కెంపు కనుంగవ తియ్యమోవియున్
జుంకెలు తేరిమాపు లెకసక్కెములున్ నెలవంక బొమ్మలుం
గొంకక వీడనాడుటలు గూరిమియుంగల కాంత గూడుటల్
అంకి వివేక జన్మఫలమబ్బుటగాదె తురంగలోచనా.

రుక్మిణీదేవిని ఏకాంతవాసమున శిశుపాలాదులవదలి మమ్మేల పెండ్లియాడితి
వని పలికి ఇప్పుడైనను “దగిన మనుజేంద్రు నొక్కని దగులుము” అని, రోష
కషాయితనోత్రను గావించి సొమ్మసిల్లిన రుక్మిణీదేవికి చెప్పిన సమాధానము.

ఒక విధముగ దర్మశృంగారముల సమ్మేళన ఘట్టమీ సీతారాముల శృంగార
ఘట్టము. నేడు ఈ రసిక ప్రపంచము రసికపదమున కర్థము వ్యభిచారమని
వ్యవహరించిన వ్యవహరించ వచ్చును. విజ్ఞుల వ్యవహారమున రసికపదమున
కర్థమదికాదు. రసమున పరబ్రహ్మ యని అర్థము. “సోనైరనః” అని చెప్పినది
బ్రహ్మ. భారతీయశాస్త్రములు నెప్పిన రసికత్వము పార్వతీ పరమేశ్వరులవంటి
నాయికానాయకులలోని రసికత్వము. “సీతారాముల దాంపత్యములోని రసికత్వము,
భారతీయ ప్రీపురుష సంబంధము లక్ష్మీనారాయణుల సంబంధము. కావున రాముడు
రసికుడు శివుడు రసికుడు. నారాయణుడు రసికుడు. ఇట్టి రసికత్వము నాధార
ముగా గొనినదే అలంకారశాస్త్రము. ఒక్కొక్కశాస్త్రము ఒక్కొక్క కవికాలమున
పుట్టినదను వాదము భారతీయతలోనిది కాదు. సమస్త శాస్త్రములును సనాతనములే
ననునదే వైదిక సిద్ధాంతము. అలంకారములన్నియు వేద సాహిత్యము లోనివే.
ప్రకృతమునకు వత్తము.

అప్పుడు రామవేళ్ళరులు తన ఇల్లాలి ముఖమండలమును, జల మధ్యము
నుండి వెలువడివచ్చి వాడు సూపిన వడ్డినిపలె నుండుటను చూచి సహించలేక
తన కాగలింతచే సీత నాదరించి, “సీతా! నీవులేని స్వర్గము కూడ నాకక్కరలేదు.
నేను భయస్థుడనై నిన్ను అరణ్యములకు వద్దన లేదు. నీ భావమును గుర్తెరుగక
అట్లంటిని. అని తన ఆదరవచనముల సీతకు సంతోషమును కల్పించి, తనకును
సీతకునుగల సంబంధమును మనకు తెలిపినాడు.

“యత్స్పృష్టాసి మయా సార్థం వనవాసాయ మైదిలి
న విహతుం మయా శక్త్యా కీర్తిరాత్మవతా యదా”

సీత తనతోపాటుగనే వనవాసము చేయుటకు నృష్టింపబడినదట. ఆత్మవంతుడగు వానిని కీర్తి యనునది ఎట్లు వదలియుండదో అట్లు సీత తనతో విడివడియుండదట. ఎంత చక్కని ఉపమానము? గుణము గుణిని వదలియుండునా? అట్టిదట సీతారాముల సంబంధము. తరువాతేమి జరిగినది?

తానిప్పుడుచేయు ధర్మపరిపాలనకు ఫలము గోలోకప్రాప్తి యని చెప్పి, సీతా! నీవిక సేవకులకును బ్రాహ్మణులకును స్వీయమగు ధనముకు వంచిపెట్టుమని ఆజ్ఞాపించి, సీతను తనతో వయనమగుటను నిర్ణయించినాడు. సీత అట్లే దానధర్మముల కొనసాగించినది. అంతతో వారి సంభాషణ ముగిసినది.

సీత రాముని నీవు మనవాడవేనా? నన్ను శైలూషునివలె పరులకు వప్పగింతురా? అన్నమాట ప్రశ్నార్థకముగదా? నీవట్టివాడవే అనునదియే సమాధానమా? కాదు. చెప్పెదను.

సీతారాముని నాతండ్రి యిన్న పురుషదేశమును ధరించిన స్త్రీయని తలచెనా? అన్న ప్రశ్నకు అంతరార్థమున్నది.

భక్తిశాస్త్రమున జీవుడు శ్రీ స్వరూపముకాగా భగవంతుడొక్కడే పురుషుడనునది సిద్ధాంతము అప్పుడు జీవుడు నాయక. భగవంతుడు నాయకుడు. నాయక నాయక సంబంధము జీవేశ్వర సంబంధము. జీవుడు నాయకాభావమున భగవంతునకు దగ్గర కాగలడు. ప్రేమభావమిందు ప్రాముఖ్యము. దీనికి మధురభక్తియని పేరు. ఈ భక్తి శృంగారరస ప్రధానము. భక్తుడనుభవింపదగు భక్తి శృంగారమునకు ఆధారము భగవంతుని అప్రాకృత మంగళ విగ్రహమును ఆయన గుణగణమును కూడ. సీతారాములు జీవేశ్వరులు. సీత జీవుడు. రాముడీశ్వరుడు. సీత మాట్లాడినది నింకాగర్భమగు భగవన్నుతి రామా! నీవొక్కడవే పురుషుడవని నా తండ్రి యిన్న నీచేతబెట్టినాడన్నది. నీనువరించితినిన్నది. ఏకస్వరూపముగనిన్నా రాధించుచుంటినిన్నది. నీవువదలిన నేను బ్రతుకలేదన్నది. నీవొక్కడవే నాకుపోషకుడవై యుంటవలెనుగాని వేరొకరు పోషకలై యుండుట ఎట్లు భరింతునన్నది. భక్తి శాస్త్రమున భగవంతుడొక్కడే నాకు భర్తగాని వేరొకరు పురుషులే కారు. అందురును శ్రీలే. అను భావముండవలెను గావున హే భగవన్! నన్ను వేరొకరి పోషణమునందుంచుట కులకౌఠము వచ్చులకు వచ్చజెప్పుటవంటిదని భక్తిశాస్త్ర

ధర్మమును ప్రతిపాదించినది. భగవంతున కత్యంత సాన్నిధ్యమును చేరుకొన్న భక్తశిఖామణుల భాష ఇట్లే యుండును.

భాగవతములోని గోపికా గీతములును భ్రమరగీతములు కూడ ఇట్టివే. శ్రీకృష్ణుని ఒక ఘాతుకునిగ వర్ణించినారు గోప్పాగనలు. ఇదియే సీత రాముని వెంటనంటు ఘట్టములోని అంతరార్థము. తరువాతి పాదము.

మన రామాయణ కథలోని రాముని అరణ్యవాసపు పయనమున ఆ రాముని అనుసరించిన వారిద్దరుగదా? అందొక వ్యక్తి సీతకాంత. రెండవ వ్యక్తి లక్ష్మణా ర్యుడు. సీత కార్యక్రమము ముగిసినది. తరువాతి వాడు లక్ష్మణుడు. ఆతడును సీతకు సరితూగు భక్తశిఖామణియే. ఆతనికిగూడ రామునివెంట వెళ్లుటకు రాముని అనుజ్ఞ కావలెను ఆతడు రాముని తన పయనమునకు ఆజ్ఞ యిమ్ముని అడుగుట యందొక ప్రత్యేకత యున్నది. లక్ష్మణునిపాత్ర, మనకు బోధించు ప్రబోధమొక ప్రత్యేకతను కలిగియున్నదనుట యందేమాత్రమును సందేహము లేదు. సీతా రాముల ప్రయాణమును విన్న లక్ష్మణునకు శోకమాగలేదు. లక్ష్మణుడు తాను రామునివెంట బయలుదేరుటకు అతని అనుజ్ఞ నెట్లు కోరుకొనవలెను? నెనును వత్తునను ప్రార్థన గావించు విధానమేమి? అను ప్రశ్నలు లక్ష్మణుని ముందు నిలిచినవి.

ఆతడొక నిశ్చయమునకు వచ్చినాడు. నోటితో పరమడుగుట చాలదని నిర్ణయించుకొనినాడు. సీత ఆర్థాంగియయ్యే కష్టాతికష్టమున ఆతని ఒప్పించగా నాకు సాధ్యమగునా? అని నిర్ణయించుకొని, సీతారాముల నిర్దర ప్రార్థించి మన కార్యమును గట్టెక్కించుకొనుట అవసరమనుకొనినాడు. వారిద్దర వేర్వేరుగ ప్రార్థించుట కాదని ఆతని అంతరాత్మ చక్కని ప్రబోధము నందించినది. ఎవరినెట్లు ప్రార్థించ వలెననునది ప్రశ్న యైనది. మాతాపితరులిద్దఱును ఆరాధ్యదైవతములే. కావచ్చును. అందెవరి చిత్తము తొందరగ కరుగును? తల్లిమనసు వెన్నవంటిది. బిడ్డ విన్నవమును తండ్రికి నచ్చచెప్పి ఒప్పించగల శక్తిగలది కావున తనకును పితృమూర్తి కిని మధ్య ఆమె కావలెను. కావున సీతను ఆధారముగాగొని లక్ష్మణుడొక్క మాటుగా వచ్చి రాముని పాదములపై వ్రాలి గట్టిగ పట్టుకొనినాడు ఇక వదలదలచ లేదు. “గాఢం నిపేద్య” అనినాడు షహర్షి. అప్పుడే సీతనుకూడ ప్రార్థించినాడు నన్నును అనుగ్రహింపుమని.

“న బ్రాతుశ్చరణో గాథం విపీడ్య రఘునందనః
 సీతామువాచాతియశః రాఘవం త మహావ్రతం
 అహం త్వానుగమిష్యామి వనమగ్రే ధనుర్ధరః
 న దేవలోకాక్రమణం నామరత్వమహం వృణో
 ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే న క్షయ్యావినా.

ఇప్పుడు లక్ష్మణుడు అనుసరించిన విధానమునకు శరణాగతియని పేరు. భగవంతుని పరిపూర్ణానుగ్రహమును కోరుకొను జీవుడు విషయానందముల నెంత వరకు వదలుకొన్న భగవత్పారతంత్ర్యమును భగవత్పాదారవింద మకరంద రసాస్వాదనమును చేయగలదో లక్ష్మణుని పాత్ర మనకు బోధించినది. లక్ష్మణుడేమని రామునితో విన్నవించుకొనెను? ఎట్లు విన్నవించుకొనెను? అను దానిని పరిశీలింతము.

ఇహలోకసుఖముల వదలుటగాక దేవలోకములలో కలుగు సుఖమునూ, దేవాదిలోకములను గూడ ఆక్రమించి దేవత్వము తొందదగు అధికారములనుగూడ ఆతడు వదలుకొనినాడు రామా! నిన్ను కప్ప నేను దేనినికూడ కోరుట లేదని విన్నవించుకొనినాడు. అనగానేమి? అయోధ్యను వదలినాను. తల్లిదండ్రుల వదలుకొనినాను. నీ పాదాశ్రయమే అయి నీవెంట పట్టుననినాడు. భగవద్భక్తులకును ఆత్మ జిజ్ఞాసువులకు కూడ ఇదియే ఉపదేశము. ఇక్కడ భాగవతసూక్తి ఒక్కటి స్మృతికి వచ్చినది.

ఒల్లనిర్జరేంద్ర వదమొల్లరు బ్రహ్మవదంబు నొందగా
 నొల్లరు చక్రవర్తి వదమొల్లరు సర్వరసాధిపత్యము
 న్నొల్లరు యోగసిద్ధి మరియొండు భవంబుల నొందనీని నీ
 సల్లవితాంఘ్రి రేణువుల నొందిన ధన్యులెప్పుడున్.

రామదొతవిధముగ అంగీకరించలేదు. అయ్యును లక్ష్మణుని ప్రార్థనలోని భక్తిప్రవృత్తులు రాముని అంగీకరింపజేసినవి. సర్వకాల సర్వాకస్థలయందును మీకు కింకరుడనై విమ్ముల సేవించుకొని కృతార్థుడనాడునని కోరుకొనినాడు. మీకును నావలన కలుగు లాభము లేకపోదని విన్నవించుకొనినాడు. కందమూలముల శ్రవ్యుకొను గుద్దలి మీచేత నిడుకొని అరణ్యమునకేగుట నేను సహించలేననిచెప్పి ఆఖనిత్రాణికమల ధరించి ధనుర్ధరనై మీకు ముందుగయుండి దారిచూపుచు

రాదగిన నేనుండగ మీరు ఒంటరిగ పయనించుట తగదనిచెప్పు లక్ష్మణుని. రాముడు కాదనుటెట్లు? భగవంతుని ప్రసన్నుని గావింపదగు బాధ్యత భక్తునిదే ననుటను లక్ష్మణుడు నిరూపించినాడు.

ఇక సీతారామలక్ష్మణులు ముగ్గురును దండకారణ్యములకు పయనము కావలెను. మన రామాయణ కథాభాగమున దేవతలకుకూడ సంబంధమున్నదనుమాటను మనము మఱివకూడదు. వరుణదేవుడు రాక్షస సంహారమునకు పనికివచ్చు ధనుర్బాణములను, బాణముల నిల్వచేసుకొను తూణీరమును కూడ జనకుని యజ్ఞ కాలమున ఆయనచేతి కందించినాడు. అవి రామలక్ష్మణులకు జనకచక్రవర్తిగారి మూలముగనే అందినవి. వారును వాటిని తమదగ్గర యుంచుకొనలేదు. అవి వశిష్ట మునీంద్రుల పూజాగృహమున పూజింపబడుచున్నవి. ఇప్పుడు వాటిని చేపట్టవలెను. ఆధనుర్బాణము సమానుషములు. ఆ తూణీరము అక్షయ తూణీరము. ఎప్పటికప్పుడే బాణముల నింపుకొనవలసిన అవసరము ఆ తూణీరమునకుండదు. వే కువేలుగ ఆతూణీరము నుండి బాణము లిత్పన్నము లగుచునే యుండును. ధనస్సులో! అతిర్మాదములు. నేటికి అడనరములగు ఆధనుర్బాణ తూణీరములు నాదెప్పుడో రామలక్ష్మణుల కందినవి. అవి వశిష్ఠుని పూజామందిరమునందున్నవి. పూజింపబడు. దుష్టరాక్షస సంహారమున కెంత రహస్యరూపము నడచినదో! వశిష్ట మునీంద్రుల మందిరమునకేగి ఆ ధనస్సులను తెచ్చుటకు లక్ష్మణుని వంపినాడు రాముడు. వచ్చువప్పుడు ఆయన కుటుంబమును అహ్వనము చేయమని చెప్పినాడు. కేవలముగ వశిష్ఠుని బంధువులనేకాదు. ఎందరెందరో బ్రాహ్మణులను, సేవక గణమును రప్పించినారు శ్రీరామచంద్రులు. ఎందుకు? వారందర పూజించుటకు. సీతారామలక్ష్మణులచేత కూడ వారందరకును మణిసువర్ణ రత్న హారములను అర్పింప చేసినాడు. పేరుపేరు వరుసగ సత్కారముల చేయించినారు. కౌసల్య దగ్గరనుండు దాసదాసీదాసములకు ప్రత్యేక సత్కారము లందినవి సీతారామలక్ష్మణులచే.

ఈ మట్టమున శ్రీజటాదను బ్రాహ్మణోత్తముడొక వనవాసి, అతస్మికముగ వచ్చినాడు. నిజమునకా బ్రాహ్మణుడు యాచకుడు కాదు. యాచ్ఛాదైన్యమాతవి వరించలేదు. యాచనావిధానము నాతడెరుగదు. అతడు కుటుంబి. దైన్యజీవితము నాతడు వెనుకకుత్రోసి, హింసారహితమగు వనజీవితమునే అతడు గ్రహించిన వ్యక్తి. ఇంత ఎంతకాలము మనమిట్లు జీవించుట? కందమూలముల త్రవ్వుకొను

త్రవ్యక పాదనములను అవ్వల పారవైచి రాముని దర్శింతమని ఆ బ్రాహ్మణుని కల్లాలు ఆయనను ప్రేరేపించగా ఆతడు ఛార్యను బిడ్డను వెంటనిడుకొని అయోధ్య కేతెంచినాడు. రాముని దర్శనమబ్బినది. రాజద్వారములందా బ్రాహ్మణ కుటుంబము నడగించిన వారెవ్వరును లేరు, ఆతడు రాముని దర్శించి, రామా! “నిర్ధనో బహుపుత్రోస్మి ప్రత్యవేక్షస్వమాం” అనినాడు. నేను ధనహీనుడను. కాని సంతానము బహుళము అని నీ కటాక్షమును బరపుమనినాడు. యాచించుట తెలియని ఆ బ్రాహ్మణుని మాటలకు నవ్వువచ్చినది రామునకు. ఇంత ధనమిమ్ముని అడుగలేదనియే రాముని ఆశ్చర్యము. రాముని హాస్యము అతి గంభీరము. ఈ వృద్ధబ్రాహ్మణుని ప్రాణశక్తి ఎంతకలదో చూతమని ఈమాట అనినాడు. బ్రాహ్మణోత్తమా! నీవు చేత కర్ర నిడుకొని ఆవులు వేనకుపేలుగనుండు ఈ ప్రదేశము నందెంత దూరము విసరుదువో అన్నివేల గోవులను తీసుకొందువనినాడు. ఆ బ్రాహ్మణుడు నడుమునకు పైనున్న శాటీని బిగించినాడు కర్రను చేతపట్టినాడు. గాలిని గట్టిగపీల్చి, చేతనున్న కర్రను గిరగిర త్రిప్పి విసిరినాడు. ఆ దండము సరయూనది ఒడ్డునందున్న ఒక వృషభరాజము వద్ద పడగా అంతదూరముగ విస్తరించియుండు ఆవులనన్నిటిని ఆ బ్రాహ్మణునకిచ్చి ఆశ్రమమునకు తోలించి వేరేమియు ద్రవ్యమడుగని ఆ బ్రాహ్మణుని నిర్లిప్తత కాతడు సంతసించి, చమత్కారమునకు మీచేత కర్రను విసిరించితిని గాని వేయకాదని ఆ బ్రాహ్మణుని గౌరవించి వేరుగ ధనమునుగూడ ఇచ్చి పంపినాడు.

ఇక సీతారామలక్ష్మణులు దండకారణ్య భూములనేలకు పయనించవలెను. అప్పుడే సీతాకాంత షీరపత్నియై రాముని ఖడ్గతూణీరములకును అతని తీక్షణ కోదండమునకును పుష్పమాలలనలంకరించినది. రాముని దివ్యాయుధములు సీతాకాంతచే అలంకృతములై రాముని వరింపగా రాముడును ధనుర్ధారియై ఖడ్గతూణీరముల ధరించినాడు. ఆకడిప్పుడు కోదండరాముడు మహారాక్షస విమర్దనుడు. లోకోద్ధరణ పారిజాతము. విజమునకు రాక్షస సంహారమునకే సీతాకాంతరాముని అర్ధాంగియైనది ఇదితెరలోని విషయము.

రాముడిప్పుడు సీతాలక్ష్మణ సమేతుడై పితృపాదుల ఆంతఃపురమునకు పోవలెను. తన భార్యయు తమ్ముడిను తనతో వసవాసమునకు బయలుదేరించి రాజ్యాజును తీసికొనవలెను.

రామావతార మాదర్శావతారము. కావున ఆతని జీవితము చట్టబద్ధము. రాముడిప్పుడు రాజపుత్రుడు. సీతాకాంత దళరథుని కోడలు. లక్ష్మణుడు రాముని సోదరుడు, భక్త వర్యుడు కూడ. రాముని బహిఃప్రాణము.

సీతారామలక్ష్మణులు తమ అంతర్గ్రహము నుండి బహిర్ద్వారమును దాటినారు అది రాజమార్గము. కిక్కిరిసియున్న జననుద్యమము. ఆ జన మధ్యము నుండియే రాముని వయనము. ఆతడు భార్యాభోజనముతో పాదదారియై బయలుదేరినాడు. రామ లక్ష్మణులను చూడని ప్రజాసీకము ఉండుట దుర్లభము. సీతనెవ్వరెరుగుదురు? ఆమె మహారాణి. అంతఃపురకాంత. ఆసమున విహరించు దేవతలకును ఇంతవరకామె కంటబడలేదు. లోకోద్ధరణకై అవతరించిన వారి జీవితములపై అంతఃపురముల దాగి సమాప్తములగుట సృష్టిఖండములోని విషయముకాదు. కావుననే ఆ మహారాణి నేడు మార్గమధ్యమందలి సామాన్యజనుల కంటబడి వారిచూపులయందామె దుఃఖభాగినియైనది? ప్రజలు కన్నీటి బిందువులు కార్చక తప్పలేదు. కొంతపేపు మాత్రము చూపరుల కన్నులనుండి నీటిబిందువులు రాలక అట్లే నిలిచినవి. ఆ సమయము సీతాకాంత సామాన్య జనుల కంట బడకుండుటకై చతుర్ముఖుడు వారి నేత్రములకు అడ్డము వైచిత్ర తెరగా పచ్చును.

రాముడు కైకేయి అంతఃపురమునకేగునప్పుడు రాజమార్గమున తీర్చిదిద్ది యున్న హర్యప్రసాదము లాతని కంటబడక పోలేదు. పౌరులు కైకేయిని నిందించి, భరతుని సామ్రాజ్యమును వదిలిపోవుదమనుకొనుటయు ఆతని చెవిని పడుచునేయున్నది. అయ్యును ఆతడదాసీనుడయ్యే పయనించినాడు. సుమంతుడు మార్గమధ్యముననే కలియుట జరిగినది. ఇక రాముడు సీతలక్ష్మణ సమేతుడై కండ్రిని దర్శించవలెను. ఆయన అనుజ్ఞకయ్యే సుమంతుడు లోనికిగినాడు. రాముని రాకను చెప్పినాడు. దళరథుడు పుత్రవియోగదుఃఖమున మునిగితేలుచున్న సమయమది. అయ్యును దళరథుడు సుమంతుని కాజ్ఞాపించుట జరుగకపోలేదు. దళరథుడు తన భార్యలనందర నొక్కచో చేర్చి రాముని ప్రవేశ పెట్టునట్లాజ్ఞా పించినాడు.

దళరథునకు పట్టపు రాణులు ముప్పురేయైనను భార్యలై అంతఃపురమున వసించు సనీతామణులు మూడు నందల ఏబదినుండి కలరు. వారందరును రామునకు తల్లిలై రాముని ప్రేమింతురు. ప్రస్తుతమున వారందర నొక్కచో చేర్చి, వారందరి

మధ్యనున్న రాముని దర్శించదలచినాడు వృద్ధభూవతి. అట్లే జరిగినది. కౌనల్యా సుమిత్రలతో కలసియే మూడువందల ఏబదిమంది ధార్యులను కై కేయి అంతఃపురమున కూడినారు. సీతారామలక్ష్మణుల ప్రవేశమైనది ఇదియొక విచిత్రమగు పన్నివేళము దళరధాంతఃపురమంతయు ఒక్క క్షణకాలముననే అల్లకల్లోలమైనది. జీవుడు కోరుకొను కోరికలు తాను కోరినట్లుగనే ఫలవంతములై అతనిని సంతోషపెట్టునను నిర్ణయమీ సృష్టిఖండమునలేదు. ఒక్క క్షణకాలమున రాజాంతఃపురము సంతోషసాగరమవ్యమున నోలరాడవచ్చును. అదియే శోకసాగరమై దుఃఖతరంగములలో ఉయ్యాలలాగవచ్చును.

శ్రోతలారా! మీరిప్పుడు దళరధాంతఃపురమును దర్శింపుడు. కై కేయి నొక్కదానిని అవ్వలనుంచగా సీతారామలక్ష్మణుల యునికికి అంతఃపురమంతయుగగ్గోలు పెట్టగా వారి రోదనధ్వనులు మిన్నుముట్టినవి. రామమాతలంబును రాముని పసవాసమును తలచి తలచి ఎలుగెత్తి ఏడ్వగా దళరధుడును హా! యని పెద్ద కంఠముననే ఏడ్చినాడు. ఈక్షణమునేమనవలెను? జీవుని సంతోషము నిత్యసత్య మనవలెనా? స్వర్గసీమయు ఇట్టిదే. బ్రహ్మలోకమును అంతియే. “అబ్రహ్మభువనాన్ లోకాన్ పునరావర్తనోర్జున” అన్నది గీత. కథకురండు.

ఇప్పుడు తలిగిన పుత్రదర్శనము దళరధునకు చివ్విరిదర్శనము. మాతృమండల మధ్యమునందాతడు దళరధునకు తలబడినాడు. దోసిళ్ళ నొగ్గి వినములై నిలచిన పుత్రులజూచి తానిక లోకాంతరమునకు వయసము కాటోవుచుంటినని తలచిన ఏ తండ్రి బిడ్డల కౌగిలింప సత్కాతుడై వేవేగలేవనుంకింపడు? రాముని విడచి ఒక్క ముహూర్తకాలముకూడ జీవించలేనని విశ్వామిత్రునకు మనని చేసికొనిన దళరధుడీకడు. రాముడు తన దగ్గరకు వచ్చుటకు ముందుగనే రాముని తన చేతులజూపి కౌగిలించుకొనవలెనని దళరధుడాతురుడై వక్కమీదనుండి తటాకాన లేచినాడు. అనుహభాగ్యమాయనకు దక్కలేదు. మార్గమధ్యముననే మూర్ఛిల్లి క్రిందపడినాడు. రామలక్ష్మణులే పరుగుపరుగున వచ్చి తండ్రిని తను కౌగిలించి లేవనెత్తి అసనమున కూర్చుండబెట్టుట జరిగినది ఇకరాముడు తండ్రిగారి అనుజ్ఞను కోరవలెను. తనతో సీతలక్ష్మణుల గొంపోవుటకు, తండ్రి దుఃఖమును చూడ చూడ రామునకును దుఃఖమాగుటలేదు. అయ్యును తండ్రి! సీతలక్ష్మణులు నా వెంట వచ్చుటకనుజ్ఞనిమ్మని దుఃఖభాగ్యుడయ్యే గద్గదకంఠముననే కోరినాడు. ఇదియే రాముని పాత్రలోని ప్రత్యేకత.

తన వియోగమును భరింపలేక దుఃఖభాజనులైన కల్లదండ్రులు కన్నీ
కొల్వల ప్రపహింపజేసినను అతని ధర్మహృదయమున మార్పురాలేదు.
మూర్తుల హృదయములలో మార్దవమొక భాగమును ఆక్రమించియుండగా,
నయమును ఆప్రక్కనే నిలచి, ధర్మాచరణమునకు మాత్రము కారినయము
దోహదము చేయుచుండును. కాకున్న అత్యంతమార్దవముగల బ్రాహ్మణుని హ
యమున యజ్ఞపతుని విశసము గావించి దేవతలకు హవిర్భాగము నిచ్చు
తావెక్కడ కలదు? పశు విశసనము గావించి, మంత్రపూతమగు హవిస్సును
తల కందించుచు వేదవిధిని అనుసరించునప్పుడు అతని హృదయమునందుండ
మార్దవమొక ప్రక్కకు జరుగగా కారినయము వేదవిధిని ఆచరింపజేయును.
మనకు “మూహింస్యాత్స్వర్వ భూతాని, ఆగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత” అను
రెండునూ వేదవిధులేయగుటచే ఆవిధుల నిర్వహణ నిర్వహింపచేయునది గ
వేదవిధియే కావలెనుగాని మన అంతరాత్మకాగూడదు. రాముడిక్కడ పితృమూ
సత్యవ్రతుని గావించుటకే తావునిచ్చి, వారి సామాన్య దుఃఖమును తీర్చు
తావునివ్వలేదు, ఇదియే మనము రామునిలో గ్రహింపదగు విషయము. కథకురం
కథ వరుసగ జరుగుట లేదనుకొనకుడు. నాశివన్యాయములకు లక్ష్యము కేవల
కథాకథనము కాదు. వేదవేద్యుడగు రామునకును వేదవిధులకునుగల సంబంధము
తెలుపుట నా లక్ష్యము.

అందుకు దశరథుడేమనెను? వెళ్లుమనెనా? కన్నకుమారుని సద్గుణాభిరామ
రాజ్యాన్ని వనసీమలకు పొమ్మని ఏతండ్రి తన నోట చెప్పగలడు? ఒక్కమా
చెప్పినాడు.

అహం రామవ కై కేయో వరదానేన మోహితః

అయోధ్యాస్త్యస్తమేవాద్య భవ రాజా నిగృహ్యమాం

రామా! కై కేయీ వరదానమోహితుడనగు నన్ను నిగ్రహించి అయోధ్య
మనినాడు. రాముడు మారునా? తండ్రి! నీ సత్యవ్రతదీక్షను సఫలము చేయ
నాకు సామ్రాజ్య లక్ష్మీ పాణిగ్రహణమనినాడు. నీయాజ్ఞాపాలనమే స్వర్గపీఠం
తన మధుర వాక్కులచే దశరథుని లొల్పించినాడు. దశరథునకామాటలు చెవినిబడ
అతడు మరల మూర్ఛిల్లినాడు. కై కేయివంటి కాలితకు భర్తయగుటకంటే పురుషు
వేరుదుఃఖములేదు.

“లోకే తు నిర్దనో దుఃఖీ ఋణగ్రస్తస్తతోధికః

తాభ్యాం రోగయుతో దుఃఖీ తేభ్యో దుఃఖీ తాభార్యకః “భార”

లోకమున దుఃఖమిచ్చునది దరిద్రము అంతకంటే ఋణము. దానికంటే వ్యాధి. ఈమూడింటి కంటెను గూడ మిక్కిలి దుఃఖమిచ్చునది దుష్టులగు భార్యకు భర్తయగుట. ఇప్పుడు మూర్ఖునొందినది దశరథుడే కాదు. కైకేయి తప్ప మిగిలిన వారందఱను ఉచ్చైస్వరమున ఏడ్వగా సుమంత్రుడు కూడా మూర్ఛిల్లినాడు. కానీ అతడెట్టకేలకు లేచినాడు ఆతనికి కోపమాగలేదు కన్నులనెర్ర జేసుకొని పండ్ల వటవట గొరుకుచు కైకేయి వైపుకు తిరిగినాడు. సుమంత్రుడు అంతఃపుర కాంతలను గూడా తీర్చిదిద్దగల వాక్ స్వాతంత్ర్యము గల మంత్రి కావున కైకేయిని వేధించదగు వాగ్దానములతో కొట్టినాడు. భర్తృఘాతుకీ! కులపాంసనీ! నీచేత సంపాదించబడిన ఈ పాపిష్టి రాజ్యమున మేమెవ్వరమును నివసింపజూనినాడు. బ్రాహ్మణు లెవ్వరిం దుండరని గట్టిగ చెప్పినాడు ఎఱకలచే త్రవ్వబడిన మట్టిరాసులే నీదృక్పథము నందుండదగిన వనినాడు. కాక నీజన్మ అట్టిదనుటకు నింబశృత్తమునుండి తేనె (సోనలు గురియునా? నింబమనవేప) = ని ప్రశ్నించి నీవుపుట్టిన కడుపు అట్టిదని కైక తల్లి చరిత్రను జ్ఞాపకము చేసినాడు ఆమెదొక చరిత్ర, కేకయరాజునకు చీమలభాష తెలియును. అది ఒక మహాత్ముని ప్రసాదము. ఆతడొకనాడు భార్యతో కలసి యుండగా రెండు చీమలు మాట్లాడుకొనుట జరిగినది. ఆయనకు వాటి సంభాషణ నవ్వును తెప్పించగా నన్వినాడు. భార్య ఆతని హాసమును తన అవమానముగ భావించి కారణమడిగినది. అతడు చీమల భాషను బయట పెట్టుచో తనకుమరణము కలుగుటను ఆమెకుచెప్పగా నీవుచచ్చినను సరియేచెప్పుచున్నది. కేకయమహారాజు తనకు ప్రసాదించిన మహాత్మునితో సంప్రదించగా అతడు చెప్పుటకు అనుజ్ఞనీయ లేదు. అంతతో భార్యకా విషయమును చెప్పక సుఖపడెను ఆ చరిత్రను కైకకు చెప్పి, నీ తల్లిబుద్ధియేనీకు వచ్చినదనినాడు. కైకేయి మూరలేదు. అంతలో దశ రథుడు మూర్ఖునుండిలేచి సుమంత్రునిచూచి, సుమంత్రా! రామునకు వలయు ధనము నిమ్మని ఆజ్ఞాపించినాడు కైకేయి సహించునా? దెబ్బతిన్న త్రాచువలె లేచినది. ధనహీనములగు శూన్యగారముల నా పుత్రునకిత్తువా? అని గద్దరించి పలికినది.

సిద్ధార్థుడను మంత్రిముదుసలి. అతడును కైకకు బోధించినాడు. కైక తన పట్టును విడువలేదు. దశరథుడు మేమందరమును రాముని వెంట వెళ్ళుదు మనినాడు.

ఇట్లెన్నియో విధముల రాముని వనవాసమును చూస్తుటకు ప్రయత్నములు జరిగినవి. ఆసమయమున రాముని సమాధానమిది.

తండ్రీ! నాకేల ద్రవ్యము? నేనరణ్యముల వసింప మీరు నాతోడ వచ్చుట నాకు సుఖమును గూర్చుటరాదు. నాకిప్పుడు కావలసినవి అరణ్యజీవనము చేయు వారికి కావలసిన సాధనములు. నారచీరెలు, గంప, గడ్డ పారలున్నచాలును. ఏను గను వదలినవానికి, దానిని కట్టివైచు త్రాడనందు మోహముండునా? కావున నాకు వలసిన నారచీరెలనిచ్చి, నన్నరణ్యములకు వేవేగ పంపుమనినాడు.

కైకేయి సంతసించినది సీతారాములకు కావలసిన నారచీరెలనామె అదివరకే చేకూర్చినది. చివాలునలేచినది. రామునికి నారచీరెలను ఇచ్చుట కాలస్యము చేసిన ఏదియోకార్యభంగ మగునని తలచినదేమో! తానే తనహస్తములతో రామునకు నారచీరెలనిచ్చి, కట్టుకొమ్మనినది. ఆమాటను చెప్పుటకామెసిగ్గుపడలేదు. అట్టి వారిట్టి కార్యములకు సిగ్గుపడరు. రాముడా తల్లియిచ్చిన నారచీరెల శత తీసికొని నాడు. వట్టుపుట్టములవిడిచి, ఆ నారచీరెల ధరించినాడు. లక్ష్మణుడును ధరించినాడు. సీతకూడా ఇచ్చినది. ఇక సీతాకాంత ధరించవలెను. ఆ నారచీరెల ధరించుట ఆమెకు చేతకాలేదు. ఒకచేత కంఠసీమకు చుట్టుకొన్నది. అంతియే నాధునివంకతిరిగి నది. “కథంను చీరం బద్నంతి?” ఈ నారచీరెలనెట్లు కట్టుకొనవలెనో? వనవాసు లెట్లు ధరింతురో? అన్నది. రామవేశ్వరుడే తన పవిత్ర పాణితలములతో అర్ధాంగికి ఆమెధరించియున్న వట్టు పుట్టములమీదనే నారచీరెను కట్టినాడు. మీరొక్కమారీ దృశ్యమును తిలకింపుడు.

విశ్వనాథనములగు వట్టుచీరెల ధరించు నాకాంతా లలామకు రాముడే స్వహస్తములతో నారచీరెల ధరింపజేసిన దృశ్యమూ అంతఃపురము నందున్న వారి కెంత కలవరమును కల్పించునో యూహింపుడు.

పశిష్యమునీంద్రుడు బ్రహ్మమానస పుత్రులు జ్ఞానసంపన్నులు. అట్టిమహా నీయుడే ఆదృశ్యమును చూడలేకపోయెను. మిగిలినవారి సంగతి చెప్పెడి దేమున్నది? ఆయన హృదయమొక విధముగ కదల బారినది. రామునివెంట సీత వెళ్ళవలసిన పనిలేదనినారు. సీతరాముని అర్ధాంగి కావున రాముడధిష్ఠించు సింహాసనము నందామెను కూర్చుండ బెట్టెదననివారు.

“అత్మా హి దారాస్సర్వేషాం దారసంగ్రహవర్తినాం
ఆత్మేయమితి రామస్య పాలయిష్యతి మేడిసిం”

గృహస్థులకు భార్యవారి ఆత్మస్థానములంకరింపదగువ్యక్తి. సీతరాముని
ఆత్మ. కావున ఆమెరాజ్యమేలగలదు అనినారు

శ్రోతలారా! భారతీయుల పవిత్రభావముల గమనించితిరా? స్త్రీల కౌసం
గిన ఉన్న తస్థానమును తిలకించితిరా? మాంసమయదేహ సౌందర్యమును మాత్రమే
లక్షించుచు స్థూలదేహమునే యారాధించుచు, అంతఃకరణ పారిశుధ్యమావంత
యైనను స్త్రీలపట్ల చూపని పాశ్చాత్యసోదరులు నేడుమనకు స్త్రీలకివ్వదగు
స్వాతంత్ర్యమందును వారిని చూడడగు ఉన్నత దృక్పథములకును ఆదర్శపరిత్ర
కారులగుట దౌర్భాగ్యమనుటకంటె మరేమనవలెను? కథాభాగమునకు రండు.

దశరథభూమీశుడు సీతకు ఆభరణములను చీనిచీనాంబరములకూడ నొన
గుట కాజ్ఞయివ్వగా అట్లేజరిగివది రాముడు తనతల్లియగు కౌసల్యను దశరథునకు
వప్పచెప్పగా సిగ్గునొందిన దశరథుడు మూర్ఛనొందినాడు.

కొంత సేపటికి మూర్ఛతెలసినది. రాముడరణ్యములకు బోవతప్పదుగావున
సుమంత్రునిపిలిచి రథమునాయత్తముగావింపుమని దశరథుడాజ్ఞాపించినాడు. రథము
సిద్ధమైనది.

సీతారామలక్ష్మణులు రథము నధిష్ఠింపవలెను. సీతాకాంతముఖమున విచారము
మిసుమంతయునులేదు. ఆమెభర్తతోటి అరణ్యవాసము స్వర్గమను కొన్న ఇల్లాలు
గదా? కౌసల్యకోడలును చూచినది. ఆమెకొక ప్రత్యేకమగు సంతసము కలిగినది.
కోడలును దగ్గరకు తీసుకొన్నది. సీతాకాంతకు భర్తకుగల సంపద తొలగగా ఉండ
దగు ధర్మమెట్టిదో తననోటచెప్పి, రాముని యందాదరమును చూపుమని పలికినది.
సీతాకాంతకాయుపదేశము వింతకాదు. నా పితృగృహమున నేను పొందిన శిక్షణను
స్మృతికి తెచ్చితిరని గంభీరముగా అత్తగారికి సమాధానమిచ్చినది. తాను చరించదగు
విధిని గూడ వర్ణించి కౌసల్యకు తృప్తిని గూర్చినది. కౌసల్యామహాసాధ్వి కన్నుల
కుండి ఆనంద బాష్పములును, దుఃఖాశ్రువులు కూడ జరియయ్యేరాలినవి. రాముడు
కౌసల్యమొదలగు మాతృమూర్తులందర నొక్కమారుగ పలకరించి అనుజ్ఞను కోరి
నాడు. మీరందఱు దుఃఖార్తులు కాకుండడని ఓదార్చినాడు సీతాలక్ష్మణులచే ప్రత్యేక
ప్రార్థనముల సమర్పింపజేసినాడు మాతాపితరులకు, తాను ప్రత్యేకముగ కౌసల్య

దగ్గరకేగి, తల్లికొగిటిలో బిడ్డయై ప్రత్యేకముగ వాత్సల్యరసమునను భవింపజేసినాడు. మనమిక వనములకు పోవు సీతారామలక్ష్మణుల దర్శించుటయే మిగిలినది. కాని ఈ ఘట్టమున సుమిత్ర లక్ష్మణునకు బోధించిన బోధాశ్వుత సూక్తిని మీకు విని పింపవలసి యున్నది.

లక్ష్మణుడు తన నిజమాతయగు సుమిత్ర కడకేగినాడు. వందన మాచరించి అరణ్యమునకు పోవుచుంటిననినాడు.

రామాయణమున సుమిత్ర పాత్రకొక ప్రత్యేకత యున్నది. ఆమె విజ్ఞానభిని లక్ష్మణుని దగ్గరకులాగికొని శిరమును వాసనచూచి, లక్ష్మణానీవు వనవాసమునకే సృష్టించబడితివని ఆతని కర్తవ్యమును గురించి ప్రత్యేకముగ బోధించి, పురిగొల్పినదే గాని నీవును అరణ్యమునకు పోవుచుంటివా? అని కంటనీరు పెట్టుకొనలేదు. ఇదియే ఆమెలోని ప్రత్యేకత. ఆమెబోధ ఇది.

రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజాం
అయోధ్యామటావీం విద్ధి గచ్ఛ తత యథా సుఖం

లక్ష్మణుడప్పుడు వదలివెళ్ళునవి మూడు స్థానములు. ఒకటి పితృస్థానము. రెండు మాతృస్థానము. మూడు స్వదేశము. ఇట్టిన చోటులు రెండును పెరిగిన చోటు ఒకటియు. అందొకటి తాను. రెండవవాడు దశరథుడు. మూడవది అయోధ్య. ఈమూడను నిన్ను విడిచిలేవు అని బోధించినది లక్ష్మణునకు. నీ పితృ మూర్తికి బదులుగ నీ అన్న ఉదెనన్నది తల్లినైననాకు బదులుగ వదినె యున్నదన్నది. మరి అయోధ్యయో? అడవియే అయోధ్య అన్నది. ఒకటి మరియొకటి ఎట్లు కాగలదు? దశరథుడు రాముడెట్లుగును? సుమిత్రసీతయగునా? అరణ్యము నగర మగునా? తప్పక కాగలవన్నది భావనయే మానవునకు దుఃఖమును కల్పించును భావనయే సుఖము నిచ్చును. మాంసపు కన్నులకు కనబడునది భావించుట కాధారమన్నది. అసగానేమి? స్థూలమగు జగత్తుభావనకు ఆలంబనమని అర్థము. మాంసమయ శరీరము ప్రధానము కాదన్నది. సూక్ష్మమగు గుణమయ శరీరము నందలి కన్నును తెరువ పలెనన్నది. ఆకన్నును తెరువని వాని జీవితము వ్యర్థ మన్నది బిడ్డా! నీవు నీవనో నేత్రమును తెరచియే ఇప్పుడు రామునతో పయన మగుచుంటివి. ఇక ఈ నేత్రమును ముయ్యవద్దన్నది. పెద్దన్న తండ్రీయని భావించుటను ధర్మకాత్తము చెప్పినది. జ్యేష్ఠ సోదరుని భార్య తల్లియనియు ధర్మ

శాస్త్రమే నిర్వహించినది. ఆ ధర్మశాస్త్రమును పుత్రుని మనస్సున దృఢపరచినది తరువాతది భక్తిశాస్త్రము. ధర్మనిర్వహణకు ఫలము భక్తి. తరువాత ఆభక్తికి స్థానము విచ్చినది.

ఈ స్థూల శరీరమును తల్లిదండ్రులివ్వగా జ్ఞానమయ దేహము లిచ్చువాడు భగవంతుడు. ఆ భగవంతుని పుత్రునకు తెలివినది.

సీతారామలు లక్ష్మీనారాయణులన్నది. కేవల ముగ నీ స్థూలదేహమునకు సంబంధించిన బంధువులు కారన్నది. ఆలక్ష్మీనారాయణు లింతవఱకీ అయోధ్య యందుండిరి. వారున్నంతవఱకీ అయోధ్య వైకుంఠమన్నది. ఇప్పుడువారు అరణ్యమునకు పోవుచుండిరి గాన అరణ్యమే అయోధ్య లేక వైకుంఠమన్నది. ప్రస్తుతమగు అయోధ్యానగరము అరణ్యమేనన్నది. అంతేకాదు. లక్ష్మణా ! అయోధ్యయన నీవు చూచు ఈ నగరమేకాదు. నీదేహమే అయోధ్య అన్నది. నీ శరీరమధ్యమున వెలుగొందు హృదయపుండరీకమున నివసించు సీతారాములు నీకు బాటగుచో అదియొక అరణ్యమన్నది. నీ మనోమయ శరీరమున కామక్రోధాది క్రూరమృగములు చరించునన్నది. నీ మనఃఫలకమున సీతారాముల ముద్రించు కొన్నచో నీ దేహము వైకుంఠమగునన్నది. ఆశ్లోకాన్వయమిది.

రామం దశరథమితివిద్ధి. జానకీం మాం ఇతివిద్ధి. అరణ్యం అయోధ్యామితి విద్ధి. దశయన పక్షి. గరుడుడు. దానిని ఎక్కువవాడు నిష్ఠువు. మాయన లక్ష్మి. అయోధ్యయన వైకుంఠము. ఎట్లందురా ?

అయోధ్యయన శత్రువుల కప్రభేద్యమగు నగరరాజముగదా ? ఇక్కడ శత్రువులన కామాది శత్రువులని అర్థము. అని వంటింపని, (లేక) భేదింపని నగరరాజము సాక్షాత్సారాయణుడు వసించు నగరము. అదియే వైకుంఠము ప్రస్తుతమున రాముడు వసించు బోవు వనసీమలే వైకుంఠనగరము. లక్ష్మణా ! రాముడు వెళ్లునట్టి మహారణ్యసీమయే నీకు వైకుంఠము కాగలదని సుమిత్ర తనబిడ్డకు బోధించినది. ఇదియొక బోధామృత భాండము. ద్రువునకు నీతి ఇట్టి అమృతభాండమునే చేతికిచ్చి తవస్సునకై అయిదేడ్ల బాటని అరణ్యం నొకంపినది. భారత నారీక్షులు దీడ్డంను కనుటయందు లక్ష్మమిదియే ఇట్టి గోధమి అందించలేని తల్లియైనది కైక. భౌతిక రాజ్యమునే తన బిడ్డ వ్యదలపినది. ప్రకృతము ననుసరింతము

లక్ష్మణుడు మాతృదేవత అందించిన ఆధ్యాత్మిక ప్రసాదమును శరమువంచి, దోసిలియైగ్గి గురు ప్రసాదముగ అందుకొని రామునితో వయనమయ్యెను. అంతలో సుమంత్రుడు అత్యంత వేగ సంపన్నములగు గుర్రముల పూన్చి యాత్రారథమును ద్వారదేశమున నిలిపినాడు. ఇక సీతారామలక్ష్మణులు వనవాస ప్రారబ్ధయాత్రను సాగింపవలెను. ఆ యాత్రను సాగింప సీతయే ముందుగ రథము నధిరోహించినది. తరువాత రామ లక్ష్మణులెక్కినారు. వారి రథము వనసీమల కభిముఖమైనది. మరి అయోధ్యా నగరసామ్రాజ్యము దేనికభిముఖమైనది? చెలియల కట్టలేని దుఃఖనముద్రమున మునిగినది. అయోధ్యాపుర వాసులు మమరానుభూతులననుభవించు కాలము వెనుకకు మరలినది. ప్రస్తుతమున రాముని దర్శనభాగ్యమబ్బుకొనువారు అరణ్యవాసులేయని కాలము పాతమును చెప్పగా నగరవాసులకు రాముని వియోగము భరింపరానిదై నది.

రాముడు దళరథుని పుత్రుడు మాత్రమేకాదు. కౌసల్యకు కొమరుడై మాత్రమేలేడు. రాజాంతఃపురమునగల దళరథుని భార్యలే అతని మాతృమూర్తులు కారు. రాముడందరివాడు. అందరిలోనివాడు. అతడు పరమప్రేమమూర్తి. అతడు అందరిఆత్మ.

నగరము నందలి ప్రజానీకము దుఃఖకాతకులై ఆదాలగోపాలము కూడ ఆయన వెళ్లు రథమును కదలనిచ్చుటలేదు కొందరు వెంటనంటినారు. మరికొందరాతని వయనమును తలచి ఒడలెరుగక కవడియుండినారు. ఏ ఒక్కరి మనస్సును వారి వారి స్వాధీనమున లేక రాముని స్వాధీనమైనవి. శోకరసనిమగ్నులైన ఆపౌరు అందరిలో రాముడు నిలచినాడు. సీతారామలక్ష్మణులు ప్రతిదీనించని అంతరాత్మలు లేవు. కౌసల్య పుత్రునివెంట పరుగెత్త మొదలిడినది. దళరథుడు సుమంత్రుని పిలిచి సుమంత్రా! రథమును తోలకుము తోలరుము అని కేకలు పెట్టుచు రథ పరాగము కన్నట్టునరకు అట్లే చూచుచుండెను. తల్లులకు పుత్రులపై ప్రేమలుడిగినవి. సోదరులను ప్రేమించుటలేదు. బిడ్డలను తల్లుల ప్రేమించుటలేదు. భార్యలకు భర్తలపై ప్రేమభావము లంతరించినవి. మొట్టమొదట కాన్పున పుత్రుడు పుట్టగా ఏ తల్లియు సంతసిండుటలేదు ఆనాడు గృహస్థులెవ్వరును వంటలు చేయలేదు. అగ్నిహోత్రముల ప్రేల్చువారును ఆ అగ్నులనారాధించుటలేదు. అగ్నులును అంతర్ధానము నొందినవి. ఆవులు దూడలకు పొంనిచ్చుట మానినవి. సూర్యుడాకాశమున మరుగుపడినాడు. గ్రహమండలములలో గురుబుధులు క్రూరగ్రహములు

కాకున్నను నేడు అంగారకునితో కూడి క్రూర గ్రహములైనవి. అశ్వినాది
వక్షత్రములు కాంతిమాసి తేజోహీనములై కన్పట్టినవి. విశాఖవక్షత్రము ధూమ
కేతువుతో కలసినది. (విశాఖ ఇక్ష్వాకువుల వక్షత్రము) ఇవన్నియు నిట్లుండ
పసిబాలురు కూడ తల్లుల చూచి పాలకేడ్చుటలేదు. వేయేల? పంచభూతములును
ఆసుకుమార గాత్రులు అరణ్యమునవడు పాల్లను తలచి వాదురూపెనని వాల్మీకి
వర్ణించినారు. శ్రోతలొక్కచూరిపుడు రాముని పరిశీలింపుడు ఈదశరథ రాము
దెవ్వడైయుండెను? ఆత్మరాముడయ్యేయుండెననుటకు మీరు సందేహింతురా?
ఆత్మకంటె ప్రియమున వస్తువులేదని ఉపనిషద్వాణి తెలిపినది. ఆత్మానందము
కారకే తనకంటె అన్యమగు వస్తువును ప్రతివాదును ప్రేమింతురు. కాకున్న
భార్య భర్త నేలవదలి బ్రతుకును? దారాశృతాదులనే లపురుషుడు వదులును? తనను
తానేల వదలుకొనడు? రాముడు సర్వభూతాత్మయని మన కథాభాగము వ్యాఖ్యా
నించినది. కాకున్న భూతములన్నియు అట్లు కంటిసీగును విడుచునా? ఇక కథలోనికి
పోదము. కథాంతర్భాగమునందు మీకొకముఖ్యమగు విషయము చెప్పవలసియున్నది.
రాముని రథము కదలి వెళ్లుమన్నప్పుడు దశరథుడు సుమంతుని రథమును ఆపుము
ఆపుము అని కేకలు పెట్టుచుండగా రాముడు తొందరగ తోలుము సుమంత్రా! అని
సూతుని తొందరపెట్టెను. ఆసమయమున సుమంత్రుడు రాజాజ్ఞకును రామునాజ్ఞకును
మధ్యనుండగా రాముడు దశరథునిమాటను లెక్కపెట్టవద్దనియు, అంతగ నీవు
తిరిగిరాగా రాజు అట్లేల చేసితివని అడుగుచో మీమాట నాకు వినడడలేదని
చెప్పుచునియు, సుమంత్రునకు సలహానిచ్చి రథమును ముందుకు నడిపించినాడు.

రాముని పాత్ర చాల చిత్రమైనది. రాముడు సత్యవ్రత దురంధరుడు.
తానెప్పుడును అబద్ధమాడడు “అన్యతం నోక్త పూర్వం మే నచ వక్ష్యేకదాచన”
అని ఆయన ప్రతిజ్ఞ. కాని సుమంత్రుని ఇప్పుడు అబద్ధమాడుమని చెప్పుటేమిటి?

ఇట్టి ఘట్టములే మన పురాణములందు భ్రమపెట్టు స్థలములు. ఈ ఘట్టమును
మనసు నందుంచుకొనిన ఒక మిత్రుడు నన్నిట్లు ప్రశ్నించినాడు.

మిత్రు: నేనెన్నడును అబద్ధమాడనన్న రాముడు నీవిట్లబద్ధమాడుమని మరొకరిని
ప్రోత్సహించిన చోటు రామాయణము నందున్నది మీరు చూచితిరా?

నేను : అట్టి ఘట్టము రామాయణము వందెచ్చటను నాకంట బడలేదు.

మిత్రు: మీరు రామభక్తులు.

నేను : కాదు. కాదు నేను విచుర్భకుడను కూడ. నాది మూర్ఖభక్తికాదు. మా గురు వయ్యలు విమలానంద భారతీయతీంద్రులు చక్కని తర్కమునకు స్థానము నొసంగెడివారు. కాని అది శ్రుతిమత తర్కము. శాస్త్రాధారమగు విమర్శయే మోక్షమొనంగునని శంకర సిద్ధాంతము. మీరెక్కడైన రామాయణమును మరొకరిచే రాముడబద్ధ మాడించుటను చూచితిరా?

మిత్రు: అయోధ్యాకాండముయందు రాముడరణ్యమునకు పోవునప్పుడు దశరథుడు సుమంత్రుని రథము నాపునుని ఆజ్ఞాపింప నా రాముడు సుమంత్రునితో నేమనెను.

నేను : మీరే చెప్పుడు.

మిత్రు : “నా శ్రౌషమితి రాజా నం ఉపాలభ్యోపి వక్ష్యసి” సుమంత్రా రథమును పోనిమ్ము అపవద్దు. ఒకవేళ రాజునిన్ను నా ఆజ్ఞనేల ఉల్లంఘించితివని తిరిగి వచ్చినతరువాత అడుగుచో వినబడలేదని చెప్పుము. అని చెప్పెను గదా? దీని నేమందురు.

నేను : దీనిని అబద్ధమాడించుటయని విజ్ఞులనరు.

మిత్రు: మరేమనెదరు?

నేను : దశరథుడెందుకు అపమనెను? రాముడెందుకు పోనిమ్మనెను? అని విచారిం రింతురు. దశరథుడు రాముని పయనమును ఆపుటకు రథము నునిలపమనలేదు రాముడు తండ్రిమాటను ధిక్కరించుటకు అపవద్దనలేదు. “చిరందుఃఖస్యపా పిష్ఠం” మన రథమును ఆపిన కొలది దశరథుడు దుఃఖపడుటయే గావున మన పయనము తప్పదుగావున పోనిమ్మనెను. అంతగ రాజుడుగుచో ఆజన మోషమున వినబడలేదని సర్దమనెను. ఇక్కడ “నాశ్రౌషమ్” అనుమాటకు నేను వినలేదని చెప్పుట అర్థముకాదు. నాచెవిని పడలేదని అర్థము. అనగా మీ మాట ఆ సమయమున నా చెవికెక్కలేదు అను అర్థమున వాడబడినది అవదము. పర్యవసానమున చెవికెక్కక పోవుటయేనని దాని భావము. ఇక్కడ నీవు చెప్పినట్లు చేయలేదను అర్థమునందు నీమాట వినలేదను ప్రయోగమువంటిదీ ప్రయోగము. యుద్ధకాండమున రావణుడు నైతచ్ఛ్రోత్ర గతం మమ” అని మాల్యవంతునకు సమాధానమిచ్చినాడు. సామాన్యముగ

కూడ నీమాటను అనాడు నేను వినలేదు అనుట కలదు గదా? కావున ఇది అబద్ధమాడించుట కాదని విజ్ఞులు తలతురు.

మిత్రుః బాగున్నది. నా సందేహం తీరినది. అనినాడు.

నేను : ఇక కథకు వత్తము.

సీతారాముల రథము దశరథుని చూపును దాటినది. రథధూళియు కొంతసేపు దశరథునకు ప్రియమును గూర్చి అదియు దశరథుని చూపునకందలేదు. అంతలో అతడు మూర్ఛిల్లినాడు. ఆ జనమధ్యముననే కైకేయియు, కౌసల్యయును, ఆతని ప్రక్కననే నిలిచియుండి లేవదీసినాడు. రాజునకు మూర్ఛతెలిసినది. కైకేయిని చూచినాడు. దశరథుని దృష్టి యందామె అస్పృశ్య. తన్ను తాకుటకు సంపూర్ణముగ అన్యధారాలనియే అతడు భావించి తన్నుల నెర్రజేసి, ఆమెతోటి సంబంధమును ఇహపరముల రెంటి యందును త్రెంచుకొనినాడు. భరతుడు కూడ ఈ రాజ్యమును సంతోషముగ స్వీకరించుచో అతడును కైక తోటివాడే కాగలడని కోపోద్దేకమును శ్రోకోద్దేకమును కూడ రెట్టించగా పలికినాడు.

అక్కడనే కొంత సమయము గడిచినది. అతడట్లే దుఃఖించి దుఃఖించి నగరమధ్యకు వచ్చి, అయోధ్యనంతను పరికించి కాంతిహీనమగు ఆ నగరరాజ్యమును చూడలేక చూచినాడు. అచ్చట నుండి తిరిగి కైకేయి మందిరమునకు వెళ్ళలేదు. కౌసల్యగృహమునకు చేర్చుడని పరివారమునకు తెలవగా కౌసల్యగృహముననే ప్రవేశపెట్టినారు. దశరథుడిప్పుడు కౌసల్యంతఃపురముననే యుండెను. అప్పటికి రాత్రికాలము వచ్చినది. అతడు హంసతూలికా తల్పముననే పరుండియు సుఖవిద్రును చెందలేదు. రాముడే ఆ మహారాజు దృష్టియందుండెను. ఆరాజు నేత్రేంద్రియమప్పుడు రామునకే సమర్పింపబడినది. దృశ్య ప్రపంచము నందే పదార్థమును అతడు చూడలేకపోయెను. కౌసల్యను పిలిచి ఇట్లు చెప్పినాడు.

“రాముం మేనుగతా దృష్టి రద్యాపి న వివర్తతే

న త్వం వశ్యామి కౌసల్యే సాధు మా పాణినాస్పృశ”

కౌసల్యా! నాదృష్టి రామునితోడనే వయనించినది. ఇంతవరకును నాదగ్గరకు రాలేదు. దీని నిర్ణయమెట్లందువేమో నీవు నాకన్నుల కగపడుటలేదు. నా త్వగింద్రియము నిన్ను తాకుట కుత్సహించుచున్నది కౌసల్యా వన్నొకమారు తాకుమని నాడు. రాముని తల్లితన్ను తాకగా ఆతని శరీరము చల్లబడుననుకొనినాడు. పాపము

తొలగుననుకొనినాడు. ఏమి దశరథుడు! భారతీయ చరిత్రలోని పాత్రలు లోకోత్తరములు.

లోకోత్తరములన లోకమునలేని ధర్మములు కలవని అర్థముకాదు. కేవల భౌతిక దృక్కులకు అర్థమగునవి కావని అర్థము. నిజమునకు దశరథుని పాత్ర లోకసామాన్యముకాదు. ఆతని పుత్రప్రేమ అసాధారణము. పుత్రుని ఆలంబనముగ గొన్న ఆయనలోని వాత్సల్యరసము పూర్ణరూపమునొంది ప్రపంచమును మరపించి రామునొక్కనే ఆతని అంతఃకరణమున స్థాపించినది. లేకున్న నాదృష్టి రామునితో వెళ్ళి మరలరాలేదని ఎట్లు చెప్పగలడు చక్షురింద్రియమే కాదు. త్వగాదీంద్రియములును రాముని వైపునకే తిరిగినవి. రాముని జననముతోటి ప్రారంభమైన వాత్సల్య రసము రాముని వనవాస వయనకాలమున స్థాయి భావమునొందినది. దశరథుని యందు కావున దశరథుని పాత్ర వాత్సల్య భక్తికి ఆదర్శము. పుత్రవిరహ క్షేమమున దుఃఖసముద్రమున మునిగియున్న దశరథుని భక్తుడనియు, ఆయన లోకమును భక్తి రసమనియు అనుట యుక్తమా? అందురేమో? దశరథుని లోకము భక్తిరసమెట్లు య్యెనో చెప్పెదను.

మన చిత్తము లక్కవంటి గట్టి వదార్థము. అయ్యును అది గట్టిదనమును వీడుట కరగుట అను రెండవస్థలు కలిగియుండును. సామాన్యమగు వేడి తగులగా లక్క కొంచెము శిథిలమగును. వేడి బాగతగుంచో అదికరగును. అట్లే మనచిత్త ద్రవ్యముకూడ సామాన్యమగు తాపమునకు మెత్తవడును. అధిక తాపమున కరుగును. కామము, క్రోధము, భయము, స్నేహము అను గుణములు మనస్సునకు సామాన్య తాపమును కల్పించుచో మనసు మెత్తవడి అందా గుణములకు ఆలంబనమగు వస్తువు వాసనా రూపమున నిలుచును. అనగా ఒకనిపై క్రోధము కలుగుచో ఆతని ఆకృతి వాసనా మాత్రమై మనస్సున నిలుచును. ఆ క్రోధము ఒక వ్యక్తి యందు తీవ్రముకాగా ఆ తీవ్రక్రోధమున తాపము నొందిన చిత్తము తన్మయమై ఆ వ్యక్తినే చూచును. అనగా ఆ ద్రవీభూత చిత్తమున ఆ వ్యక్తికి సంబంధించిన భావము స్థిరమై నిలచును. ఇట్లే కామము, భయము, స్నేహము మొదలగు గుణములు కూడ. ఇది ప్రాకృతవ్యక్తుల నాలంబనముగా గ్రహించుచో దుఃఖవ్రదములై జీవుని బంధించగా భగవంతుని ఆలంబనముగ గ్రహించుచో ముక్తి నొందును. అప్రాకృతమగు భగవత్తత్వము నాలంబనగా దానికి భక్తియనిపేరు. చిత్తమున తాపము తీవ్రమగుటకు గలుగు వాతావరణమునే విజ్ఞాన సంచార, వ్యభిచారి భావ

ములను పేర ఆలంకార శాస్త్రము పిలిచినది. భక్తి శాస్త్రముగూడ భగవంతుని ఆలంబన గావించి ఆ పేర్లను వాడినది. కావున ప్రస్తుతమున దశరథుని పుత్ర స్నేహమునకు రాముడే ఆలంబనముకాగా దశరథుని చిత్తము ఆతని విరహాగ్ని జ్వాలలకు కరుగగా ఆ నారాయణుడే పుత్రుడనుపేర దశరథుని అంతఃకరణమున నిలిచి, ఆతని బాహ్యోద్రియములను కూడ తనవైపు త్రిప్పుకొనినాడు. కావున దశరథుని శోకరసమును భక్తిరసమని చెప్పినాను. భగవంతునే పుత్రునిగకన్న దశరథుని భక్తుడనుటకు సందేహ మేమున్నది ?

తరువాతి కథాఘట్టము రామలక్ష్మణులను కన్న తల్లుల సంభాషణము. ఇందు రాముని కన్నతల్లి రాముని పుత్రుడనిమాత్రమే గ్రహించి దుఃఖభాగిని కాగా లక్ష్మణుని కన్నతల్లి రాముని యధార్థస్వరూపమును చెప్పి ఆమెకు దుఃఖోపశమన మును చేయును. ఈ అయోధ్యాకాండము నందిది యొక ముఖ్యమగు ఘట్టము. అన్నియు అట్టివే అయినను ఇది మణిహారమున కొలికిపూసవంటి దనక తప్పదు. వారి సంభాషణ మిది.

సుమిత్ర : అక్కా ! బహుజన్మార్జితమగు నీ పుణ్యపుంజము పక్ష్యముకాగా రాము డనుపేర పుత్రరూపము నొందినది. అట్టి పుత్రుని గురించి నీకు దుఃఖ మెందులకు ?

కౌస : నా పుణ్యపుంజము దుఃఖరూపముగ మారినదిగదా ?

సుమిత్ర : లేదు లేదు. నీ పుణ్యపుంజము నేను సద్వాసనల గుఱాళించుచు దశదశల వ్యాపించినది.

కౌస : సుమిత్రా ! నట్లభద్రుడై రథ గజ తురగ పాతులు తన్ను వెంటనంటగా రాజాంతఃపురమున వసింపదగు నా రాముడు అరణ్యముల పాలై, కందమూలముల భక్షించుచు శీతవాతాతపముల స్రుక్కి దుఃఖభాగు డగుట నా పుణ్యఫలము పక్ష్యమై సద్వాసనల వెదజల్లుచున్నదని నేనెట్లు తలతును ?

సుమిత్ర : అక్కా ! నీవిక్కడనే పొరవడితివి. రాముడిప్పుడు పయనించినది అరణ్యములకు కాదు. ధర్మాత్ముడగు రాజు వెడలదగు విజయయాత్ర కాతడు పయనమయ్యెను. పితృవాక్య పరిపాలనారూప ధర్మ నిర్వహణ యను రథము నెక్కి ధర్మ సత్యవ్రత ధనముల కోల్పోవక శాశ్వత

కీర్తి పతాకమును గగనతలమున స్థాపించినాడు. అట్టి పుత్రుని కనుట నీ మహాభాగ్యము. కన్నబిడ్డలు తల్లికి తాము సంపాదించి అంపించదగు ధనమే రాముని వనవాస పయనము.

కౌస : సుకుమారగాత్రుడగు రాము డరణ్యవాస దుఃఖము నెట్లనుభవింపగలడో.

సుమిత్ర : అతడొక్కడై అరణ్యము కేగలేదు. ఎండ యను దానిని కన్నుల చూడని సుకుమారగాత్రు సీతాకాంతయు ఆతని ననుసరించినది. ధను ష్పాణియై లక్ష్మణుడును ఆతనివెంట నంటినాడు. పగలు సూర్యుడు తన కిరణసహస్రములచే రామునికి వెచ్చ తగులనీయడు. రాత్రికాలమున చంద్రజ్యోత్స్నలు రాముని కౌగలించి ఆతనికాహ్లాదమును కల్పించును. వాయువును ధర్మమూర్తియగు రాముని సుకుమార శరీరమును శుష్కింప జేయు గాలిని వీచడు. నిత్య సుఖస్వర్గ నొసంగుచునే ఆతనికి సుఖ మును కలుగజేయుచు వీచును. భూకాంత నీ పుత్రునకు వట్టువరుపై మెత్తని శయ్యాకలము నమర్చును. రామునకు భూమి కఠినతలము కాదు. నీవు ధర్మమూర్తియగు నీ పుత్రుని తలచి దుఃఖించకుము. వంచ భూతములును ఆతని సేవకురై సేవను చేయుదురు. నీవనుకొనునట్లు రాముడు నీ పుత్రుడు మాత్రమేకాడు. అతడు జగన్నాథుడు. సూర్యున కాతడు సూర్యుడు. అగ్నికి అగ్ని. లక్ష్మికి అతడు లక్ష్మి. కీర్తికికీర్తి. ఓరిమికాతడు ఓరిమి. దేవతలకెల్లర కాతడే దైవము. అక్కా! వేయేల? ఈ ప్రపంచములోని వెలుగులన్నియు రాముని వెలుగును ఆధారముగా గొనియే వెలుగుచున్నవని తెలియుము. రాముని వనవాసమునకు భేదము నొందకుము.

“సూర్యస్యాపి భవేత్సూర్యోహ్యగ్నేరగ్నిః ప్రభోః ప్రభుః
శ్రీయశ్రీశ్చ భవేదగ్ర్యా కీర్తిః కీర్త్యాః శ్చమాః శ్చమా
దైవకం దైవతానాం చ భూతానాం భూతనత్తమః.

కౌస : సుమిత్రా! దుఃఖభాగినినైన నాకు మరల ఆ రాముని దర్శన మబ్బు వందువా?

సుమిత్ర : అక్కా! ఒట్టుపెట్టి చెప్పుచుంటిని అడవినుండి అయోధ్యకు మరలి

వచ్చి, వట్టాభిషిక్తుడై నీ ప్రియపుత్రుడు నీకు కన్నులవండును చేయ గలడు వట్టాభిరాముడై.

కౌన : ఎక్కడి వదునాలుగేండ్లు? ఎక్కడి నేను? అంతవరకు నేను జీవించు నని ఏమి నమ్మకము?

సుమి : కాదు కాదు. శుద్ధపాద్యమి (నెలపొడుపు) నాటి చంద్రునివలె నీవు నీ పుత్రుని చూడగలవు. నీవు సుశీలవు. నీకీ శోకము మబ్బువలె విడి పోవును. రాముని సుకుమార సుందర హస్తతలములు నీ పాదముల తాకగలవు ఈ జన్మమునే. నీవు నీ కన్నులవెంట అనందభాష్యముల జలజల రాల్చెదవు. నా మాటను నమ్ముము.

శ్రోతలారా! సుమిత్ర వాక్యామృత బిందువులు కౌసల్య దుఃఖమును పోగొట్టినవి ఆ క్షణకాలముననే. “సద్యశ్శరీరే విననాశశోకః” అనినారు మహర్షి.

నిజమునకు జ్ఞానుల తాత్కాలిక దుఃఖము లిట్లేయుండును. కావుననే వాల్మీకి మహర్షి ఇక్కడ కౌసల్య దుఃఖ మెట్లు పోయినదనగా, “శరద్గతో మేఘ ఇవాల్ప తోయదః” కొంచెము నీరుగల శరత్కాల మేఘము ఆ నీటిని విడిచినట్లు కౌసల్య శోకము అంతము నొందెనట. అనగా నేమి? అజ్ఞానావరణము దట్టమగుట వర్షాకాల మేఘము. అజ్ఞానము నామమాత్రమై యుండి, తాత్కాలిక శోకము కలిగి యుండుట శరన్నేఘము. మేఘమునందలి మాలిన్య మంతయు శరదృతువు పోగొట్టినట్లే భగవత్తత్వ ప్రబోధము చెవినిబిడ్డ మాత్రముననే జ్ఞానుల తాత్కాలిక శోకము తొలగునని వాల్మీకి తెలిపినాడు.

మానమింక ముందుకు నడచి రాముని వయనమును చూతము

రాముని రథము నగరమును దాటినది. ప్రజలు మాత్రము రాముని వదల లేదు రాముడు ప్రజల నెత్తెన మరల్చి చూచెను. అతని కోర్కె నెరవేర లేదు. వారు వెనుకకు మరలుట లేదు. రామునియందలి నద్గుణపుంజము వారిని బంధింపగా వారు వెనుకకు మరలలేదు.

అందుకొంత బ్రాహ్మణ బృందమున్నది. అదికర్మయోగుల బృందము. వారు గావింపిన వేదోక్త కర్మానుష్ఠానములకు ఫలమే రాముని రూపమున అయోధ్య యందవతరించినదని నిర్ణయించుకున్న భక్తబృందము. వారు గృహస్థులకు విధిం

చిర విధికల్మలను ఆచరించుచునే భక్తి, ధ్యాన, జ్ఞాన యోగముల యాదుత్తీర్ణులై న బ్రాహ్మణోత్తములు. వారు బ్రాహ్మణునకు మాత్రమే అర్హతగల వాజపేయమును మహాక్రతువును కూడ ఆచరించిన బ్రాహ్మణ సామ్రాట్టులు. బ్రాహ్మణునకు వాజపేయయాగము రాజునకుగల సార్వభౌమాధిపత్యము వంటిది. అట్టి అధిపత్యము గలిగి ఎనుబది సంవత్సరములకు పైబడిన వృద్ధభూసుగులెందరో రాముని వెంట వెంటనంటినారు. వారి భుజములపైన ఆరణులు కూడా ఉన్నవి. (అరణులంటే యజ్ఞాలలో అగ్నిని మధించే కర్ర) ఆ అరణులలో తమతమ నిత్యాగ్నిహోత్ర విధులను నెరవేర్చుకొనుటకు మంత్రపూర్వకముగ అగ్నిహోత్రమును అందు ఉంచుట శాస్త్రవిధి. ఆవిధులనుసరించి వెళ్ళు బ్రాహ్మణులు కొందరు రాముని రామా! నీవు వెళ్ళవద్దు నిలుమని బిగ్గరగ వణకెడు స్వరములతో వేడుకొనుచుండి రట. వాల్మీకి వర్ణించినారు ఈ సందర్భముననే మహర్షిబ్రాహ్మణుల భుజములనెక్కి అగ్నులుకూడా రాముని వెంటనంటినవని వర్ణించినారు. వారి నెరసిన వెంట్రుకల తెలుపును వారి శిరములందున్న వాజపేయ యాగమునందు ధరించిన వారి శ్వేత చ్చత్రములును రాముని వెంటనంటి, రామా! మా శ్వేతచ్ఛత్రములతో వనమున నీకు నీడను కల్పించుమనుచుంటిరట అంతేకాదు మేము ఇంతకాలముగా అగ్ని హోత్ర విధులనెరవేర్చిన దానికి ఫలితము నిన్ను వెంటనంటుచేసని వేదములుద్వో పించుచున్నవిగాన మేము నీవెంట నంటితిమని వివరించి రథముతోపాటు వారును పరుగెత్త నారంభించినారు. రథము ఆగక వెళ్ళుచుండ అరథమునకు కట్టబడియున్న గుట్టములనుకూడ ప్రార్థించినారు. మీరైనా మా మొరను ఆలకింపుడని. రాముని రథము ఆగలేదు. కాని రాముడు రథమును దిగినాడు. అప్పుడు వారు రామా! మే మొక్కరమే నిన్ను అడవికి వెళ్ళవద్దని యాచించుటలేదు. చెట్లపైనున్న పక్షులును చెట్లునుకూడ సమాధినిష్ఠను పొందినవి చూడుమనినారు. “పక్షిణోపి వ్రయాచంతే” అనినారు. రామునిప్రయాణమాగలేదు.

రాముడెంత ధర్మమూర్తియై ఆరణ్యములకేగుచుండెనో వ్రజుల హృదయము లంత రాముని అనుసరించినవి. ఈఘట్టమున వాల్మీకి ఒక విశేషమును చెప్పినారు.

భారతదేశమున నాటి బ్రాహ్మణులకు తరగని ధనము వేద వాఙ్మయము, ఆ ధనము నాడు గ్రంథాలయములందు నిక్షిప్తమైలేదు. భారతదేశము నెందరు కొల్ల

గొట్టివను ఆధనము వేరొకరికి స్వాధీనమగునదికాదు. ఆ విషయమును బ్రాహ్మణులు రామునితో చెప్పుకొన్న మాటనుగా వర్ణించినారు.

“హృదయే ష్వేవ తిష్ఠంతి వేదా యేనః పరంధనం”

వేదవాఙ్మయమును ధనము వారి హృదయములయందే విక్షిప్తమైయున్నదట. వారి మస్తిష్కములే నాటి గ్రంథాలయములు.

పర్యవసానమున రాముని పన పయనమును అపుట కెవ్వరును సమర్థులు కాలేదు రాముడధిరోహించిన రథమును, ఆరథమును వెంటనంటిన ప్రజలును అట్లే కొంతదూరము పయనించినారు. వారందరును తమసా నదీతీరమునకు చేరినారు. నదీమతల్లి మాత్రము రాముని పయనమునకిష్టపడునా? ఆ తమసానది తన ఉత్తరంగ తరంగ హస్తములతో రాముని నాటి వ్రయాణమును నివారించినది. రామునకు రథమునాపుకొనక తప్పినదికాదు. అప్పటికి సాయంకాలమైనది. సీతా రామలక్ష్మణులును, ప్రజలును గూడ ఆ తమసా నదీతీరముననే నిలిచినారు. ఆర్థాత్రికి వారి నివాసమక్కడనే. మనమును ఈనాటి కిక్కడనే ఆగుదుము.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః

తరువాతి కథా భాగము రేపు.

3వ రోజు పూర్తి.

4వ రోజు

శ్లో॥ రామేతి వర్ణద్వయమాదరేణ సదా స్మరణ్ ముక్తిము

పైతి జంతుః

కలాయుగే కల్యషమానసానామన్యత్ర ధర్మే ఖలు

ACC. 100.1421 - 294.592

SRG - V.2

నాధికారః

భక్తప్రియం భక్తసమాధిగమ్యం చింతాహరం చింతిత

సుబ్రహ్మణ్యశర్మ, నంద్యాల కామధేనుం

రవీందుకోటిద్యుతి భాస్వరంతం రామం భజే రాఘవ

రామచంద్రమ్

శ్రీమద్వాల్మీకి శామాయశాస్త్రస్థాపనములు
- ప య న ము -

ఆర్యమహాశయలారా !

నేటి మన ఉపన్యాసమేమి? రాముని దండకారణ్యపయనము. నిన్నటి మన ప్రవచన మెంతవరకు నడచినది? రాముని రథము తమసానది యొద్దన నిలిచినది. మన ధనుర్మాస కార్యక్రమము నందిది పదకొండవరోజు. రామునితో పయనమైన పురవాసులును ఆ తమసానది ఒడ్డుననే నిద్రించినారు. వారందరును రామునితో దండకారణ్యములకు వెళ్లుటకయ్యే అతనిని వెంటనంటి వచ్చినారు. గుంపులుగుంపులై వారందరును అచ్చటచ్చట నిద్రించినారు.

ఆవజల నందర తనతోపాటు ఆ మహారణ్యముల దుఃఖభాగులు గావించుటకు రామునకు మనసొప్పలేదు. కావున వ్రజలు గాధనిద్రలో నుండుటను గుర్తెరిగి రాముడు తన పయనమును సాగించినాడు.

రాముని రథము తమసానదిని దాటినది. వ్రజలకు తాను వెళ్ళిన త్రోవ గుర్తు పట్టుటకు వీలుకాకుండునట్లే సుమంత్రుని రథము తోలమనగా సుమంత్రుడట్లే చేసినాడు.

సూర్యోదయమైనది. ప్రజలు మేల్కొనినారు. రాముని రథమేది? రథ మార్గమును గుర్తింప యత్నించిరి గాని ఆమార్గము వారిశర్థము కాలేదు. ప్రజలకు అయోధ్యయే శరణ్యమైనది. కన్నీటిధారల కార్చుకొనుచు, రామవియోగమునకు వారి దురదృష్టమును సృష్టించుకొనుచు అయోధ్యకేగినారు. అది రాముడు లేని అయోధ్యకావున అదినగర రాజమైలేదు ఈష్కించిన మహా సముద్రమువలె నున్నది. రాచబాటలుమాడ ముచ్చటలైలేవు. వివణివీధులు లక్ష్మీనిలయములుగకస్ప ట్టటలేదు. కళావిహీనమగు ఆనగరముపై చూచుచు ప్రజలును, బ్రాహ్మణులును తమతమ గృహముల కేగినారు. ఆగృహములును శాంతినిలయములైలేవు. గృహ ణులు దుఃఖభాగినులై వారి కెదురుగ వచ్చినారు. రాముని త్రిప్పితీసుకొని రాలేని భర్తలను నిందించుచు వారు గౌరవించలేకపోవుట ఈమట్టమునందలి ప్రత్యేకత. విజముగ వారందరును భర్తలయొక పూజ్యభావము లేని గృహిణులవి మీరు తలచు కుదు.

రాముడశరణ్యమునకేగగా రామునకందదండలై నిలువదగిన పురుషపుంగవులు మరలగృహముల కేతెంచగా, రాముని వదలిన ఈగృహస్థాశ్రమము జన్మమే సార్వ కము గావించలేదను వారి పరితాపము వారి విందాపూర్వకములగు ప్రేమసూక్తులతో నుట్టమైనది.

కిం ను తేషాం గృహైః శార్యం కిం దారైః కిం ధనేన వా
పుత్రైర్వా కిం నుభైర్వాపి యే నపశ్యంతి రామశం.

ఎవరి చూపునుండి రాముడంతర్దానమయ్యెనో వారికి గృహస్థాశ్రమ మెందుకు? ధన దాన్యములును దాదాపుత్రాదులును వారికి కృతార్థతను కల్పింతురా? మీరేమని తలచి మరల ఇంద్రకేతెంచిరి? అని ఆగృహిణులు తమభర్తల నిందించినారు. ఇదినిందయా? వదేశమా? రాముని కటాక్షమునకు పాత్రులుకానివారి గ్హాస్థ్యము వ్యర్థమని వారి నము

అంతేకాదు. వారు తమ భర్తలతో స్త్రీపురుషుల మందరమును రాముని ద్దకు పోదమనినారు. “యత్రరామో భయంనాత్ర నాస్తి తత్ర వరాభవః” అని పిద్ధాంతీకరించినారు. రాముడెక్కడకలదో అక్కడ భయముండదు. అక్కడ వరా భవముండదు. మా స్త్రీల కందరకును సీత రక్షకురాలుకాగా పురుషులకు రాముడు మోగక్షేమముల కల్పించునని తమ భర్తల ప్రోత్సహించినారు.

ఎంతటి దురదృష్టవంతులము కాకున్న రాముడులేని అయోధ్యయందు వసించుమా? అని బాధనొందుచు, దండకారణ్యములందలి వృక్షలతానికుంజములును అక్కడి పర్వత శ్రేణులును తమకంటె ఎంతయో పుణ్యముగావించుకొన్న జీవులని ఆస్థావరములను పొగిడినారు. వాటి పుణ్యమేమియట? ఆ వృక్షలతా నికుంజములు రామునకు ఫలపుష్పప్రోవహారములనందించి ధన్యత నొంద నోచుకొన్న వని నారు. అందలి నరస్సులును సీతారాముల స్నానపానములతో కృతకృత్యత నొందు గదా? అని వాపోవుచు రాముని తమ హృదయముల నిలుపుకొనినారు. ఇక మనము రాముని యొద్దకు పోవుము.

రాముడు తమసానదిని దాటి, నిత్యవిధులను గావించుకొని, వేదశ్రుతి, గోమతి స్మందికానదులను దాటి కోసలదేశమునకు దక్షిణదిశయందున్న గంగానది యొడ్డున తమరథమును నిలుపుకొనినారు. మధ్యమధ్యనెన్నియో పల్లెలును, గ్రామములును గడచినవి. వారందరి ఆదరముల వందుకొనినాడు.

ఆ నది ఒడ్డుననే ఇంగుదీవృక్షము. అక్కడనే శృంగిబేరపురము. దానికి పరిపాలకుడు గుహుడను నిషాదుడు(బోయ). అతడు వరమభాగవతుడు. ఆ గుహునకు స్థపతి అనునది ప్రసిద్ధనామము అచ్చటి అటవీప్రదేశమంతయు ఆగుహుని పరిపాలనలోవిడే. అతడు రామునకు ఆప్తమిత్రుడు. రాముడక్కడి కేతెంచుట తెలియుటతోడనే రామదర్శన కాంక్షయై ముత్రి జ్ఞాతి బాంధవులతోకూడ బయలుదేరినాడు.

రాఘవేశ్వరునకు నేను రాజవంశమున జన్మించితి నను జాత్యహంకారము లేదు. రాముడు గుహుని రాకనుచూచి అతడు కొంతమారమునందుండగనే లక్ష్మణునితోకూడి రాముడెదురేగినాడు.

అది భగవద్భాగవత సమాగమము. ఒకభక్తుడు భగవద్దర్శన కాంక్షయైవచ్చుచుండ ఆభక్తశ్రేణునకు భగవంతుడెదురేగెను. ఇదివరమార్గము. కదా భాగమునకు వత్తము.

రాజశేఖరుడు కాదగినరాముని తావన వేషధారణము గుహుని హృదయమును భేదించినది. రాముని కౌగలించుకొనినాడు రాముడిప్పుడు గుహునకు అతిథి కూడనై కన్పట్టినాడు. గుహునిహృదయ ముప్పుంగినది. “కః ప్రాప్స్యత్యతిధిం

ప్రియం" ఇట్టి అతిథినెవ్వరు సంపాదించుకొనగలరని అతని అంతరాత్మతాండవించి వది. అత్మజ్ఞుడగు వినిచినాడు.

రామా! ఈసామ్రాజ్యమునీది. నేను నీవాడను. ఈనారాజ్యము అయోధ్యకు వేరైలేదు. ఇవిగో నునంపన్నముగ బోజ్యపదార్థములని రామునకు నివేదించు కొని స్వాగతము పలికినాడు.

అభక్తశేఖరునిపలుకులు భక్తిరసాయన ఘటికలైనవి. ఆగుహుని రాముడు గఢాలింగనము కావించుకొనినాడు.

గుహుడు రామునకాపుడు, విశ్రుడు, భక్తుడు. రాముని ఆలింగనమునందీ భాగములన్నియు ఇమిడియేయున్నవి. కాని అతడుతెచ్చిన బోజ్య పదార్థములను మాత్రము స్వీకరించలేదు. గుహుని యోగక్షేమములనారసి గుహ! నేనిప్పుడు మని ధర్మము నాశ్రయించితిని గావున ప్రతిగ్రహము చేయనని చెప్పి తన రథవాహకము లగు అశ్వములకు గ్రాసమును కూర్చుమని ఆజ్ఞాపించినాడు, గుహుడు రామాజ్ఞను శిరసావహించినాడు. అదిరాముని ఆదరపూర్వకమగు ఆజ్ఞయే.

నాటిరాత్రి ఇంగుడి వృక్షమూలమే రామునికి నివాస స్థానము. లక్ష్మణుడు అందించిన గంగాజలమే ఆహారము. కటికినేలయే హంసతూలికాతల్పము. సీతతో కూడ ఆ తల్పమున రాముడు నిద్రించినాడు.

లక్ష్మణునకు నిద్రలేదు. సీతారాముల నిద్రాకాలమున కూడ అతడు వారికి రక్షకుడు. గుహుడు లక్ష్మణునకు శయ్య నేర్పరచి వరుణదమనెను కాని అతడు వరుణదలేదు. రాముని రక్షణకు నేనుంటినని గుహుడు చెప్పెనుగాని లక్ష్మణుడా మాటకు మౌనమును దాల్చి తన కర్తవ్యమును నెరవేర్చుకొనినాడు.

గుహుడును పేల్కొనియే యుండెను. నాటి ఆ భక్తశేఖరుల జాగరణము మనకేమైన జన్మసార్థకతను ఉపదేశించెనా? సాధుసమాగమము శాలమును వ్యర్థము గావింపదు. నాటిరాత్రి గుహుడు లక్ష్మణునితో చెప్పుకొన్న అతని జీవితలక్ష్యము మనకు తత్వోపదేశము.

లక్ష్మణా! నాకు యువకంటె ప్రియమైన వస్తువు ఈ భూమిపైన లేదు. ఇది నామమాత్రము కాదు. అత్మసాక్షిగ చెప్పుమాట. నాకీసంపరంకయు రామాను

గ్రహము. నాకు ధర్మజీవితము గడచుట రామ కటాక్షము అని చెప్పుకొనినాడు. ఇంతకంటె తత్వోపదేశ మేమి కావలెను? గార్హస్థ్యమున ముక్తిమార్గ మిదియే. గుహుని అహంత రామున కర్పితమైనది. అతని సంపదకు రాముడు యజమాని నాది యనునది గుహునకు దూరమైనది. తిష్ఠిని భక్తి ఇట్టిదే.

జాతి భేదమును చెప్పి వేదాధ్యయనాధికారము కొందరకే కలదన్న భారతీయ ధర్మము జాతినమైక్యతకు భంగము కల్పించిన దనువారి నేటి వాదము నేమనవలెనో నాకు తెలియదు. వేదవేదాంగముల పరింపకున్నను తపస్యులు కాకున్నను తిన్నడు, గుహుడు మొదలగువారు ఆధర్మపాత్రలై తరువాతి వారికి ఉపదేశముల నిచ్చినారు. వేదవిధులు నాడును నేడును కలవు. కథకు వత్తము.

తెల్ల వారినది. ఇక రాముని వయనము సాగవలెను. ఆ గంగా ప్రవాహములు దాటినగాని సీతారామ లక్ష్మణుల వయనము సాగదు

లక్ష్మణుడు గుహునకు అన్నగారి ఆజ్ఞను తెలుపగా గుహుడు పడవను సిద్ధము చేయించినాడు. కాని గుహునకు రాముని వయనము ఇష్టములేదు. రాముడు మిత్రుని ఒడంబడిచినాడు. ఇక సుమంత్రుని ఇంటికి పంపి, తాము నావను అధిరో హించవలెను. అయోధ్యకు తిరిగి వెళ్ళవలసిన సుమంత్రునకు తన తల్లిదండ్రులకు తెలుపదగు క్షేమవార్తల తెలిపినాడు. మాతాపితరులకు వందన సమర్పణల గావించినాడు. తనతోపాటుగనే సీతాలక్ష్మణులును వందనముల గావించెనని దశరథ కౌసల్యులకు తెలుపుమని భక్తి వినమ్రతలతో సుమంత్రునకు చెప్పినాడు. రాముడు మర్యాదా పురుషోత్తముడుగదా? అయన కర్తవ్య నిర్వహణలయందు లోపమేముండును? సుమంత్రునకు చేయదగిన అప్పగింతలన్నియు సక్రమముగనే జరిగినవి. మనమొక్కమారు సుమంత్రుని వై పుకు మరలుదము.

సుమంత్రుని ముఖమండలము చిన్నబోయినది. కన్నుల నీరు నిండినది. సుమంత్రుని ఊహ తారుమారైనది. తానును రామునితో పదునాలుగు సంవత్సరములును అరణ్యముల గడవసలెనన్న ఉత్సాహముతో రథమును తోలుకొనిరాగా అతని మనోరథము కన్నమైనది. రాముడు లేని రథమును తోలుకొని అయోధ్యకు వెళ్ళవలసి వచ్చినది. దుఃఖము పొర్లి వచ్చినది.

రాముడు సుమంతుని ఓదార్చి వెళ్ళదగు కారణముల ప్రతిపాదించి పంప వలెను. సుమంతునకు ముఖ్యావసరముల కొన్నిటిని తెలిపి అతని భక్తిప్రపత్తులకు తన కృతజ్ఞతను తెలిపి సుమంతుని ఒప్పించినాడు.

సుమంతుడు అయోధ్యకేగి తమ గమనమును కైకకు తెలుపుట చాల అవసరము. తన మాతాపితరుల ఆదరించుటకు తనప్రతినిధిగ సుమంతు డయోధ్య యందుండుట అత్యంతావసరము. సుమంతుడు కాదనలేని కారణము లివ్వి. రాముడీకారణముల తెలుపగా సుమంతుని మనసు కరిగి నీరై నది. అతడు రామా జ్ఞనే శిరసావహించినాడు. అత డయోధ్యకు వెళ్ళక తప్పలేదు.

సీతారామ లక్ష్మణులు శుచిర్భూతులై ఆ గంగా నదీమతల్లికి ప్రణామముల వర్పించి నావ నధిరోహించినాడు.

రాముడిప్పుడు వానప్రస్థుడు. అతడు జడల ధరించవలెను. గుహునిచే పుత్రిపాలను తెప్పించి, ఆ దివ్యశోభనుడు జడదారి యయ్యెను. నావికులు రామా జ్ఞచే పడవను వదలినారు. నావ నదీ మధ్యమునకు చేరినది. సీత తన రెండుచేతుల జోడించి నా భర్తను సోదరసమేతముగ చల్లగ చూడుము తల్లీ ! మా వనవాసము పూర్తయై అయోధ్యకు చేరగనే నీ పేరుతో భూతములకు సమారాధన గావించునని ప్రమోక్కినది.

భారతక్షేత్రమున గంగాదితీర్థరాజములు పరాశక్తి యొక్క అంశభూతములు. అవి జలమాత్రములుకావు. వైదికధర్మ ప్రతిపాదికము రామాయణము పాశ్చాత్యుల దేశచరిత్రలవంటి చరిత్ర మాత్రమే కాదు ఈ మహాకావ్యము.

నావ నదీమధ్యము నుండి అవ్వలబడ్డుకు చేరినది. ఆ పడవను దిగిన సీతారామ లక్ష్మణులు ఆ బడ్డున కొంత దూరము నడచి అందొక వృక్షమూలమున బలచినారు. అప్పటికి అస్తమయమైనది. రామలక్ష్మణుల సాంధ్యకృత్యములు తీరినవి. ఆ రాత్రికి వారి నివాసమక్కడనే. ఆకులలమలతో వారు శయ్యాశలముల నేర్పరచుకొనినారు. రామునకు నిద్ర వట్టలేదు.

తండ్రిని తలచుకొనినాడు. కై కేయియు స్మృతికి వచ్చినది. భరతుడు కాత గారి యింటినుండి వచ్చినతరువాత జరుగబోవు కార్యక్రమమును అతడు తలచినాడు.

నా తండ్రి ముదుసలి. అనాథ. నేనును ఇంటలేను. కైక దుర్మార్గురాలు. తండ్రి వృద్ధుడగుటే కాదు కామాత్ముడు గూడ. కైక చేతిలోని కీలుబొమ్మ. తన కొడుకు యింటికిరాగానే కైకేయి తప్పక భర్తను చంపును. నా తల్లిని కూడ చంపును. అప్పుడు వృద్ధభూషణి నాతల్లి నెట్లు రక్షించును! నా తండ్రి అంత సమర్థుడగుచో ఆడుదానిమాటకు అనుకూలమై వర్తించి జ్యేష్ఠపుత్రుని అరణ్యము లకు పంపునా? ఎంత మూర్ఖుడును చేయని అకార్యమును కామము నా తండ్రిచే చేయించినది. కామ మెంత గొప్పది. ధర్మార్థ కామములందు కామమునకున్న బలము ధర్మార్థములకు లేదుగదా? అన్న ఊహితరంగములు రాముని గంభీరాంతః కరణమున ఉన్వేషింతున లేచినవి. వెంటనే తన ఊహాప్రకంచమును లక్ష్మణున కెరింగించి లక్ష్మణా! నీవిప్పుడు అయోధ్యకేగుట చాల అవసరమని తమ్ముని ప్రేరేపించినాడు.

రామాయణ కథాభాగమునందిదియొక విచిత్రమగు ఘట్టము. సామాన్యముగ నమ్మరాని విషయము. రాముడు తన తండ్రిని ఎంతటి మూర్ఖుడును చేయరాని కార్య మును కామాత్ముడై చేసెనని నిందించెనా? రాము డయోధ్యనుంచి బయలుదేరు వప్పుడు దశరథుడు రాముని దృష్టియందు కామాత్ముడు కాకుండ దైవతమై ఇప్పుడు దోషి అయ్యెనా? మూర్ఖుడయ్యెనా? అయ్యెను. ఇదిగో మూలము.

“కోహ్యవిద్వాన పిపుమాన్ ప్రమదాయాః కృతేత్యజేత్

చందానువర్తిం పుత్రం తాతోమామివ లక్ష్మణః”

ఇదియే రామునిలోని ప్రత్యేకత. కథలోని గాంభీర్యము. విమర్శనీయమగు విషయము.

అసలు రాముడరణ్యమునకు వయనమగుట యందున్నది పితృ భక్తి కాదు. పితృవాక్య పరిపాలనము. విధి నిర్వహణము. భక్తి, విధి నిర్వహణము కాదు. భక్తియందు విమర్శకు స్థానములేదు. ఆజ్ఞా పాలనమున యజమాని ఆజ్ఞలోని దోషము తెలిసియు అతని ఆజ్ఞకు పాలించిన సేవకుడు విజ్ఞుడు. “జ్ఞాత్వాకర్మాణి కుర్వీత” అన్నది గీతా శాస్త్రము. కావున రాముడు పితృవాక్య పరిపాలనా విధి నిర్వహించి దశరథుడు కామమునకు బద్ధుడగుట యను దోషమును విష్ణుక్షపాతముగ తెలిపినాడు. విజ్ఞుడగువాని కర్మకు జ్ఞాని కర్మయని కూడ చెప్పవలెను. కావున

రాముడిప్పుడు చేసినది పితృనిందకాదు. విషయ విచార్యనయే. ఇదికాక వ్రస్తు తమున లక్ష్యము నేల ప్రేరేపించెను? అనునది కూడ మనము గ్రహించ వలసిన విషయము.

లక్ష్యముని హృదయమును పరీక్షించి అతడు తనతో వచ్చుటను రాముడు నిర్ణయించదలచినాడు. కైకను నిందింపగా తనతో కలియును. దశరథుని రక్షణ తన్ను మెత్తపడవచ్చును ఇదియొక హృదయము. అంతియేకాని తనకు రాజ్యము పోయివదలుటకును, తండ్రిని నిందించుటకును కాదు. ఇదియే ఈ ఘట్టములోని ప్రత్యేకత.

లక్ష్యముడు కదలనా? అతడు కదలలేదు. ఆ ఆలోచనకిది సమయము కాదని సమాధాన మిచ్చినాడు. ఆరాత్రి గడిచినది అక్కడనే. ఆనాటికి వనవాస దీక్షకు మూడురాత్రులు గడచినవి. మరునాడు పయనము సాగినది. వారక్కడనుండి భరద్వాజ ఆశ్రమమున కేగినాడు. అక్కడ ఒక్కరాత్రి గడిపినారు. ఆమునివర్యుని ఆతిథ్యమును స్వీకరించి, అచ్చట నుండి వారి యనుమతితో చిత్రకూటమున కేగినారు. ఆ పర్వత రాజము భారతీయుల పుణ్యపుంజము. అది ప్రకృతి సుందరి కొక ప్రత్యేకమగు అలంకారము కూడ. శ్రీరామచంద్రుడక్కడ కేగునప్పటికి వాల్మీకి మహర్షి వారి ఆశ్రమమక్కడనే యున్నది. ప్రప్రథమముగ సీతా లక్ష్యము లతో ఆమహర్షి పాదపద్మములకు వందన మాచరించినారు శ్రీరామచంద్రులు. ఇక సీతారామలక్ష్యములకొక నివాస స్థానము కావలెను.

లక్ష్యముదొక వర్ణకుటీరమును నిర్మించినాడు. అది వాస్తుశాస్త్ర ప్రసిద్ధమగు నిర్మాణము. అప్పుడు వారికిదియే సుందరభవనము. వసతులన్నియు అందు చక్కగ చేకూర్చబడినవి. అగ్న్యోగారమునకొక ప్రత్యేక గృహము నిర్మితమైనది. అందే ఆయుధాగారము కూడ. ఆకుటీరము గాలివానలకు గురికాదు. నాటి రాజపుత్రులకు చేతగాని కార్యములు లేవు.

వాస్తు పురుషు నర్పించి గృహదేవతల పూజించి శాంతి బలుల నర్పించి రాముని కుటుంబమును ప్రవేశించినది. అవతార మూర్తియగు శ్రీరామచంద్రుల పవిత్ర పాద స్పర్శకై ఎదురుచూచు ఆ పర్వత రాజునకు పుణ్యపుంజము పరిపాకము కాగా సీతా లక్ష్యములతో రాముడక్కడ వసించినాడు. చిత్రకూటము భరద్వాజ

మున్యాశ్రమమునకు పది క్రోసుల దూరము. ఆ చిత్రకూటము చాలవంది మునులకు కూడ స్థానము. ఎందరో మునులక్కడ జీవించినారు. ముందు కథకు పోదము.

అది సాయంకాల సమయము. రాముని పట్టిన సుమంత్రుని రిక్తస్యందనము అయోధ్య కేతెంచినది సుమంత్రుడు దుఃఖ భాగుడయ్యే అయోధ్యకే తెంచినాడు. రాముని వియోగ మెవ్వరికి దుఃఖ కారణము కాదు ? ప్రజలు గుంపులు గుంపులై సుమంత్రుని, రామ వృత్తాంతమును అడగిరిగాని అతడు వారికేమియు చెప్పకయే నగరమధ్యము నుండి రథమును దాటిండు కొనినాడు. రాముడు భరద్వాజాశ్రమము నకు వెళ్ళువరకు గుహుని వలన వినెను గావున సుమంత్రువకు రాముని వృత్తాంతము కొంత తెలిసినను దానిని ప్రజలకు వివరించలేదు.

సుమంత్రుని రథము అంతఃపురమునం దెనిమిదవ కక్ష్య యందున్న వృద్ధ భూపతి యగు దశరథేశ్వరుని మందిరము కడ నిలచినది. సుమంత్రుడు రథముదిగి లోపలి కేగినాడు. శోకసముద్రమున ఈదులాడు దశరథుని చూచినాడు. రాజు పొదములకు ప్రణమిల్లి రాముని వార్త వేందించినాడు. పుత్రుని వార్త నంక్షకొన్న ఒక్క షణకాలముననే దశరథునకు మతి తప్పినది. నేలకూలినాడు. దశరథున కెంత కష్టకాలము వచ్చినదో చూచితిరా ? ఇదియే సంసారాటవిలోని పాంథుని వయనము.

రాజాంతఃపురములు సంసారాటవులు కాకపోవు. చక్రవర్తియు ఒక బాట సారియే. దశరథుని పరికింపుడు.

వృద్ధాప్యము. పుత్రవియోగము. మరణకాలమానన్న మగుట. అంతఃపురము అగ్నిశాల యగుట కంటె ఏమికావలెను ? సంసారము కర్మఫల రూపమని గుర్తెరుగుట ఈసన్ని వేశములోని సారాంశము.

కథకు వత్తము.

కౌసల్యా సుమిత్రలు దశరథుని సమీపముననే యుండుటచే వేవేగవచ్చి, ఆతని సేదతీర్చి ఒక ఆననముపై న కూర్చొనబెట్టినారు. దశరథుడేప్పుడు కర్తవ్యతా మూఢుడై కూర్చొనినాడు. రాముని ఆరణ్య ప్రయాణమును గురించి సుమంత్రుని అడుగలేదు. వారి ప్రసక్తి ఎత్తుకొనలేదు.

కౌనల్య దుఃఖము ఏరై పోవినది. కైకకు భయపడెడి భర్తనే ఆమె ఎరుగును. నిర్భయముగ తన్నాదరించిన రోజులు ఉండెనో లేదో. ఇప్పుడు కూడ అతడట్లే యుండెనని ఆమె నిర్ణయించుకొన్నది. దశరథుని చూచి, నాథా! కైక ఇక్కడలేదు. రాముని క్షేమ వార్తలను గవచ్చును సుమంత్రుని అని హెచ్చరించినది కన్నీరు కార్చుచునే. అమాట తనకు బాధాకరమైనను కోపము తెచ్చుకొనకయే దోషదర్శియై దశరథుడు పెదవి విప్పినాడు. రామాదుల క్షేమమును అడిగినాడు.

సుమంత్రుడు వెనుకకు మరలివచ్చి, రాముడు గంగా నదిని దాటునప్పటి విశేషములు చెప్పి, తానుమరల అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చువరకు గల సందర్భముల నన్నిటిని చక్కగ వివరించినాడు. అందు మనకు ముఖ్యములగు రెండు ఘట్టములున్నవి. వాటిని వివరించెదను. ఒకటి లక్ష్మణుడు తన తండ్రికి చెప్పమన్నమాట. రెండు సుమంత్రుడు తాను అయోధ్యకు వచ్చునప్పటి దృశ్యవర్ణనము.

సుమంత్రుడు ప్రప్రథమముగ రాముడు తండ్రికి అందించిన ప్రణామము లను ఆవృద్ధ దంపతులకు తాను స్వయముగ అందించి ఆతని వార్తల నందించినాడు. తరువాతది లక్ష్మణుని సందేశము. లక్ష్మణుడు కన్నుల నెరుపుచేసికొని నాకు నాతండ్రి యందు తండ్రియను భావము లేదని చెప్పినాడు. నాకు తల్లియు, తండ్రియు సోదరుడును, ప్రభువును ఆత్మబంధువు కూడ రాముడేనని గర్జించి పలికి నాడని దశరథునకు తెలిసినాడు.

శ్లో॥ అహం తావన్మహారాజే పితృత్వం నోప లక్షయే.

బ్రాతా భర్తా చ బంధుశ్చ పితా చ మమ రాఘవః

ఇది లక్ష్మణుని సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతము ధర్మచోపమా? అనునది ప్రశ్న. కాదనునది సమాధానము. ఇక్కడ లక్ష్మణుని పాత్ర సామూహ్య ధర్మము నతిక్రమించినది. విశేష ధర్మము నాశ్రయించినది శరీర సంబంధ బంధుత్వము నాతడు వదలినాడు. ఆత్మబంధుత్వము నాశ్రయించినాడు.

తనకు కలుగు దుఃఖములను భక్తులు భరింతురు. తన ప్రభువునకు కలుగు బాధలనుగాని, కల్పించు వ్యక్తులనుగాని వారు క్షమించలేరు. వారు ప్రేమించిన భగవంతుని కొరకే వారి జీవితము. ఇక్కడ దశరథుడు స్త్రీ వ్యామోహముచే

భగవంతునకు దూరమై లోక బాంధవునకు కల్పించిన దుఃఖమునాతడు ఓర్వలేక పోవుటయే ఈనిందకు తాత్పర్యముగాని ఇది పితృనిందకాదు. తరువాతి విషయము సునుంతుడు తాను వచ్చునపుడు త్రోవలోని విశేషముల తెల్పుట వినుడు.

దశరథేశ్వరా ! ఇక నారథము అయోధ్యాభిముఖమైనది. కాని రథవాహకము లగు గుర్రములు ముందుకు అడుగిడలేదు. దుభాఃశ్రువులరాల్చినవి. అంతలో నేనాశ్చంగిబేరపురమును వదలక గుహాని సేనపక్షితో రామునివర్తమానము నందు కొనిబయలుదేరినాను. అరణ్యములు నాకంట బడినవి. ఉద్యాన వనములు చూచినాను. సరోవరములును నాకెదురైనవి. అరణ్యముల స్వేచ్ఛగ చరించు కృర మృగములను నేను చూడకపోలేదు. విషసర్పములెన్నియో నాకంట బడినవి. మహారాజా ! అవన్నియు రాముని అరణ్యవాసమును తలచి శోకోవహతములై కన్నటికివి గాని సహజములై అవి నాకంట బడలేదు.

ఆ మహారణ్యముల వృక్షరాజములు చిరుమొగ్గలతో కూడి రామ విరహ క్లేశమును ప్రదర్శించినవి అతానికుంజములును అంతియే. ఉద్యానవనములు ప్రతి నిత్య పోషకములై అత్యంత సుకుమారములై కనుపట్టదగియు తమ కోమలత్వ మును కోల్పోయి యున్నవి. రాజా ! అరణ్యముల స్వేచ్ఛా సంచారమున ఆహారముల నందుకొను మనపుతేసుగలుగు, వ్యాఘ్రభల్లూకాదులును గూడ తమ ఆహారములమోని స్తబ్ధములై రమలోని శోకమును ప్రదర్శించివవి. కృర సర్ప ములును తిరుగడలేదు. నేనేమని వర్ణింతును ? సరస్సులలోని కలకల ధ్వనులు నాచెవిని బడలేదు. సీబి కాకులు సైతమును కదులాడకయుండ ఆవద్మినులును వ్యాకులములైనవి. వేయే ? రాముని అరణ్యవాసము స్థావర జంగమాత్మక ప్రకృతినంతను కన్నీటి బిందువుల కార్పించింది. నారథము అయోధ్యాయందు ప్రవేశించినది. నగరలక్ష్మియును కన్నీరు కార్చుచునే నాను దర్శనమిచ్చినదనినాడు.

శ్రోతలారా ! స్థావర జంగమాత్మక ప్రకృతి అంతయు రామునెట్లు ప్రేమించి నదని వర్ణించిన వాల్మీకి రామునెవ్వనిగ నిరూపించెను ? రామడంత ప్రపంచము నకును ఆత్మకాకున్న ప్రపంచమంతయు ఏకాకారమై రామునెట్లు ప్రేమించును ? వాల్మీకి అట్లు చిత్రించె భనుకొనకుడు. అట్టి రాముని తెలిపెననుకొనుడు ముందుకురండు.

దశరథుడేమైన ఈ ఘట్టమున మాటాడెనా? తన అంతరాత్మ తన తప్పు త్రోవను వట్టిండుట నాతడు గుర్తెరిగి బయటకుచెప్పి ఏడ్చినాడీ ఘట్టమున. నేను నా వృద్ధమంత్రులతో ఆలోచింపక మోహపూరితుడనై చేసిన తప్పిదమిదియని వాపోయినాడు.

కై కేయ్యా వినియుక్తేన పాపాభిజనభావయా
మయా న మంత్రకుశవైర్వృద్ధైస్సహ సమర్థికం॥

న సుహృద్భిర్నచామాత్యైః మంత్రయిత్వా చ నైగమైః
మయాయమర్థస్సంమోహాత్ శ్రీ హేతోస్సహసాకృతః

రామాయణ మహా కావ్యము దశరథుని వంటి మహారాజుల నెంత సుకు మారముగ విమర్శించినదో చూచితారా? రాజు వృద్ధ మంత్రుల నాలోచింపక చేసిన కార్యఫలమును ప్రదర్శించినది. రామాయణ మహాకావ్యము లోకవ్యవహార ప్రబోధకము. (వ్యవహారవిదే) అనినారు అలంకారికులు.

అంతలో సుమంత్రుని సంభాషణ ముగిసినది. కౌసల్య దుఃఖమాగలేదు. సుమంత్రుడోదార్చినాడు. పుత్రవిరహాదుఃఖము స్త్రీలకు భరింపరానిది. కావున సుమంత్రుని ఓదార్పుమాటలు ఆమె కన్నీటి ధారలు తుడవలేక పోయినవి.

జీ వు ని మ ర ణ కాల ము

మనమొక ఇంటి నుండి వేరొక ఇంటిలోనికి ప్రవేశింప బోవుట వంటిదే మరణ కాలము. నేటి జనన మరణములు పూర్వజన్మ కర్మాధీనములు. ఇది కావన రాని సిద్ధాంతము.

మరణ కాలమున జీవుడు తానొనరించిన పుణ్యపాపకర్మల గురించి విమర్శించుకొనును. తాను గావించిన పాపముల తలచి బాధపడును. పుణ్యమును చేసుకొనక పోతినని పశ్చాత్తాపము నొందును. ఈ విషయమును తైత్తిరీయోపనిషత్తు ప్పికది. “కిమహ్నాగ్ంసాదునాకరవం” “కిమహంపాపమకరవమితి”

దశరథునకు మరణసమయము ఆసన్నమైనది తనకొక కాలమున ప్రాప్తిం చిన మునికావము స్మృతికి వచ్చినది. తానిప్పుడు చేసిన తప్పులను వెంటాడినది. మామిడి తోటను నంకి మోదుగచెట్టును వెంచితిననుకొనినాడు. ఒకడు మామిడి

పూతను చూచి, మోదుగపూవును చూచి, మామిడి పూతకంటె మోదుగ పువ్వు పెద్దదనుకొని ఆపువ్వు అందించు ఫలము నాశించి మామిడి తోటను నరికి మోదుగ చెట్టును పెంచినాడట. నేషట్లు చేసితినని బాధపడినాడు మామిడి తోటను నరకుట యన రాముని వట్టాభిషేక విఘ్నమును కావించుట, మోదుగచెట్టును పెండుటయన కైకకు స్థానమిచ్చుట. ఈ రెంటినితలచి బాధపడినాడు. వెంటనే కౌసల్యను పిలిచి తనకు ముని ఇచ్చిన శాపమును చెప్పినాడు. ఆశాపమిని. నీపుత్రులెవ్వరును దగ్గర లేని సమయమున హా! పుత్రా! యని తపించుచు ప్రాణమును వదులుదువు అని. దశరథుడు కౌసల్యను వివాహమాడుటకు పూర్వము వచ్చిప శాపమిది.

దశరథుడు వేటకై వెళ్ళి అరణ్యమున అర్ధరాత్రియందు ఒకజంతువు అను కొని ఒకముని బాలుకుని చంపినాడు అముని ఈశాపము నిచ్చినాడు. అత్యుత్కృష్టములగు పుణ్య పావఫలములు ఈజన్మయందే ఫలించునని సిద్ధాంతము. అదియే దశరథునకు జరిగినది.

అది అర్ధరాత్రి సమయము. ఇకతన ప్రాణము నిలువదని దశరథునకు నిశ్చయమైనది. దేహిదేహమునుండి వయనమగునప్పుడు అతడే స్థితిసనుభవించునో ఆయనుభవమాతనికి గోచరమైనది. తనచిత్తము నశించుటచే ఇంద్రియములు కూడ తమ తమ కార్యముల నెరవేర్చుట లేదని ఆరాజు గుర్తెరిగినాడు. ప్రక్కనున్న కౌసల్యతనకు కనబడుటలేదు. రామ బియోగిన్ని జ్ఞానములు చెలరేగినవి తనవంటి పాపాత్ము లీశోకమున లేరని నొచ్చుకొనినాడు. రామునివంటి పుత్రుడెక్కడుండు నని కుమిలినాడు. చివరకు కౌసల్యను పిలిచి తనను ఒక్కమారు తాకుమనినాడు. కౌసల్యా! నీకిట్టి దుఃఖమును కల్పించితినని వాపోయినాడు. సుమిత్రకు కూడ తన వశ్చాతాపమును తెలుపుకొనినాడు. కైకను పెంచిచినాడు. అంతలో ఆదశరథునకు భగవంతుని పుత్రునిగా కనదగిన మహాభాగ్యము మూర్తయై ఆయనను వరించినది.

దశరథుని మనోనేత్రమునకు రాముడు గోచరించినాడు. ఆయన చిత్తము రామాయత్తమైనది. ఆ అంతః కరణమున ఆత్మరాముడు స్వసంకల్పముచే అవతరించిన కళ్యాణ విగ్రహమును దర్శించినాడు దశరథుడు.

వరిపూర్ణ పూర్ణిమా చంద్రమండలమునలె తాపహారియై, హాయిని చేకూర్చు రాముని ముఖ మండలము ఆయనకు దేయమైనది. శాంతిరసమును చిమ్ముచు జీవుల కనుగ్రహవ్రణాయకములగు ఆరాముని ఆకర్ణాంతనేత్ర ద్వంద్వము శాంత

రసము నందించినది. అప్పుడే ఆరాముని ముఖమండలమున తీర్చిదిద్దిన కను బొమల యందచందము గూడ తననాకర్షించగా, ఈసుందరాంగుని ఇక నేనీ లోకమున చూడజాలను. దర్శించుకొను ధన్యులెవరో అనుకొనుచు, హా ! రామా ! హే ! మహాభాహా ! మమ ఆయాసనాశన ! పితృ ప్రియ. ఎక్కడుంటివి ? ఎక్కడికేగితివి ? అక్షచూడగనే ప్రాణము లామహారాజు దేహము నుండి పయనించి నవి. స్థూలదేహము ఇక్కడ నీలిచినది. సూక్ష్మశరీరము శరీరతో పుష్పలోవి వాసనలను వాయువు గొంపోవునట్లు పయనించినది. చూచువారలకా సూక్ష్మదేహము కనబడదు. ఆదుండు జీవుని కూడ ఎవ్వరును చూడజాలరు. పుష్ప నుండి వెడలి వచ్చు సుగంధమును మోసుకొనిపోవు గాలి నెవ్వరు గమనించగలరు ?

ఇప్పుడు దశరథుడు అయోధ్యయందు లేడు. దశరథుడను పేరునొందిన శరీర మక్కడనే యున్నది. ఆ శరీరము లోపల నేను దశరథుడను రాజును, నా భార్యలు వీరు, నా బిడ్డలు వీరని గుర్తించుకొనుచుండు దేహి పయనించినాడు. తరువాతి కథకు పోదము. కాలమెవ్వరికిని సంబంధించి నడువదు. తనంతట తానే పయనించు చుండును. రాత్రి కాలము వెళ్ళిపోయినది. తెల్లవారు జాము వచ్చినది. అది జీవులందరును నిద్రనుండి మేల్కొను సమయము. నేను మహారాజుననుకొన్న జీవుడు మేల్కొనుటకు ఆతని రాజ్యమున కొన్ని మర్యాదలు జరుగుచుండును. అయోధ్యా నగరమున రాజమర్యాదలు ప్రారంభమైవేని. వందిమాగధులు మేలుకొలుపుల పాడి నారు. వీణావేణు మృదంగ వాయిద్యముల ధ్వని తరంగములును ఆ రాజగృహమున వతిధ్వనించినవి. రాజు నిద్రనుండి లేవలేడు. దశరథుని ప్రత్యేకముగదర్శించి నిద్ర పుటకై కొందరు ప్రియ అనున పడకటింటిలోని కేగినారు. ఆతడు కన్నుల తెరువ లేడు. అది నిద్రయేనా? అను అనుమానమునకు వారు గురికాక తప్పలేదు. మెల్లగ వారు దశరథుని శియ్యాకలము దగ్గర కేగినారు. వారి అనుమానమునకు బలము చేకూరినది. వారాతని తాకినారు. కదలికలేదు. శ్వాసగాలిని వరీక్షించినారు. అదియు మృగ్యమైవది. వారు ఆ గృహాంతర్భాగముననే పరుండియున్న కొనల్యా సుమిత్రల వద్దకేగినారు. ఆ రాత్రంతయునిద్రలేమిచే అప్పుడే కుసుకుపట్టిన ఆ ఇద్దరురాణులును దశరథునివలెనే శుష్కించిన తనువులతో కన్నులలో నీలిచిన ప్రాణములతో నుండి నారు.

అంతఃపురములోని కేగిన వారి గుండెలు బద్దలైనవి. అందరొక్కమాదుగ ఎలుగెత్తి ఏడ్చినారు. అంతలో కౌసల్యా సుమిత్రల కన్నులు తెరువబడినవి. వారును మహారాజును పరికింపగా రాజు మృతినొందెనని అందఱకు నిర్ణయమైనది. దశరథునకు మూడువందల ఏబదిమంది భార్యలు ముగ్గురు రాణులు. ఇప్పుడందరొక్కచోట కూడినారు. వారి ఏడ్పులు మిన్నుముట్టినవి. అందు కైక లేచిపోలేదు. కైక పాపిష్టులన్న నినాదముతోడనే వారందరి ఏడ్పులును ఆకసము నంటినవి. ఆ సమయమున రాజాంతఃపురమొక్కటే శోకమయమగుటకాదు. నగరమంతయు అట్లే అయినది. నగరవాసులందరును కైకను తిట్టుచునే శోకించినారు. రాజద్రోహమునకు గురియైన కైక, భర్తృ ద్రోహమాచరించిన కైక, పుత్రద్రోహము చేసిన కైక ప్రజాద్రోహములకు కారకురాలైన కైక అను నినాదము లేనిచోట ఆ రాజధానియందు లేదు. రాజు శవమా రోజున తైలద్రోణి యందుంపబడినది. శవము కుళ్ళకుండుటకే ఆ విధానము పుత్రులున్నవారికి వారి పుత్రులు వచ్చి దహనసంస్కారములు గావింతుట సనాతన భారతీయ సంస్కృతి. ఆ రోజు గడచినది. అప్పటికి రాముని వసవాసము ఏడురోజులు ముగిసినవి. దశరథుని పుత్రులెవ్వరును ఇక్కడ లేరు గదా? ఆ తరువాతి విషయము రేపు.

ఈ నాటికి ఉపన్యాసము సమాప్తము —

ఓమ్ శాంతి శాంతి శాంతి.

4 వ రోజు సమాప్తము.

5 వ రోజు

శ్లో॥ శ్రీరామచంద్రం ధృతచాపసాయకం
నీలోత్పలాభం నలినాయతేక్షణం
సౌమిత్రిణా సేవిత పాదపంకజం
సీతా సమేతం శరణం భజేఽనిశమ్.

ఆర్యమహాశయులారా !

మన రామాయణ కథా ప్రవచనమున విన్నట్టి యువన్యాసమెక్కడ నిలిచినది? దశరథుని అస్తమయముతో నిలిచినది. రాముడరణ్యమున కేగిన ఆరవనాటి రాత్రి దశరథుని మరణము ఏడవ రోజంతయు దశరథుని మృతకళేబరము తైలద్రోణి యందే నిక్షిప్తమై యున్నది. (తైలద్రోణియన నూనెపాత్ర) అనాటి రాత్రి గడచినది. నేడెనిమిదవ రోజు. ఈ నాటినుండి జరుగబోవు చరిత్రాంశము నేటి మన యువన్యాసము

దశరథుడస్తమించగా, రాముడరణ్యమునకేగగా, భరతుడు తాతగారింట నుండగా నాటినుండి పరిపాలకుడెవ్వడనునది ప్రశ్న. ఈ సమస్య నెవ్వరు పరిష్కరించవలెను? అనాడీ సమస్యను మంత్రులు పరిష్కరించలేదు. ప్రజలును పరిష్కర్తరైగ లేరు.

ఉదయభానునితోపాటు నాడు గౌతమ, మౌద్గల్య, కాత్యాయన, మార్కం దేయ, జాబాలి, కాశ్యప, వామ దేవులను బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠులందరొక్కచోట కూడి నారు. మంత్రసత్తములతో వారొక సభను ఏర్పాటు చేసినారు. రాజపురోహితు లంద్రగగణ్ములు వశిష్ట మునీంద్రులు. ఆ వశిష్ట మునీంద్రులవంక తిరిగి, గౌతమ కాత్యాయనాది బ్రాహ్మణులందరును రాజు మరణించుటచే విన్నట్టి దినమొక్కటే నూరేండ్లవలె గడచినది. కావున రాజపీఠమున శ్రేష్ఠుడగు రాజకుమారునొక్కని ప్రతిష్ఠించుట అవసరము. రాజ్యము అరాజకము కాగూడదు. రాష్ట్ర విప్లవములు చెలరేగును. కావున రాజునొకనిని నిర్ణయింపవలెనన్నారు. ఆ సమయమున రాజులేని రాజ్యమున జరుగు ఘోరములు మన రామాయణమున పర్ణింపబడినవి.

రాజు లేని రాజ్యము

రాజులేని రాష్ట్ర మిట్లుండునట.

మొదటి మాట సకాలమున వర్షములుండవట. రైతులు పంటలు పండించరట. కారణమేమి? తాము పండించిన పంటలు తమకు దక్కునన్న సమ్మకము వారి కుండదు. దొంగలవలన భయము మెండై యుండును. ఇట్లే కొన్ని ప్రతిబంధకముల వర్ణించినారు మహర్షి. మంచి మంచి వనములను నాశము చేయుదురు. మనోహరములైన ఉద్యానవనములు పరిశుభ్రములై యుండవు. సభలు సక్రమములై సాగవు. ఉత్సవములు జరిగవు. తగవులు న్యాయముగ పరిష్కారములు కావు. అధికారులు లంచము తీసుకొనుటకు వెనుకాడరు. కళలు పరిపూర్ణములై యుండవు. ఇట్లెన్నియో దోషములు రాష్ట్రమును పాలించు సమర్థుడగు రాజు లేనప్పుడు కలుగునని మహర్షులు కొందరు పర్ణించి దేశమును పాలించుటకు రాజెంత అవసరమో చెప్పినారు చివరకు వారు సిద్ధాంతీకరించిన సిద్ధాంతమిది.

“రాజా సత్యంచ ధర్మశ్చ రాజా కులవతాం కులం

రాజా మాతా పితాచైవ రాజా హితకరో నృణాం”

సత్యధర్మములన రాజే. ప్రజలకు తల్లిదండ్రులును రాజే. వేయేల? దేశ భద్రత రాజుపైననే ఆధారపడినదనినారు. తరువాతి కథ.

కాశ్యపాది మహర్షులును మంత్రులును కూడ ఈ విషయముల చెప్పగా వశిష్టులు భరత శత్రుఘ్నుల కొరకై దూతలను కేకయ రాజ్యమునకు పంపినారు. నేనాదేశించితినిని వారికి చెప్పి తీసుకొని రండని దూతలకు చెప్పినారు. దళరధుని మృతిని వారికి తెలుపవద్దనినారు.

అది అర్ధరాత్రి సమయము. కేకయ రాజ్యమునకు గిరివ్రజముని కూడ పేరు. అయోధ్యనుండి బయలుదేరిన దూతలు కేకయ రాజ్యమునకు వేవేగ వయనించి చేరుకొనినారు. అది రాత్రికాలమగుటచే వారు రాజభవనముకు వెళ్ళలేదు. తెల్లవారి నది. దూతలు భరతుని దర్శించినారు. భరతుని చేతికి తాము తెచ్చివ కొంత ధనము నందించి, కేకయ రాజునకును, అతని పుత్రునకును ఆ ధనమును పంచమనగా భరతుడట్లే చేసెను.

కాని భరతుని మనస్సు శ్వాహమై లేదు. దూతలు కేకయరాజ్యమున కాలు పెట్టిన ఆ రాత్రియే భరతునకు భయంకరముగ స్వప్నము వచ్చినది. అది దళ రథుడు గార్ధభములు కట్టిన రథముపై నెక్కి కొందరు స్త్రీలు వల్లనై యుండగా వచ్చని వర్ణముగల మరికొందరు స్త్రీలాతని పరిహసింపచుండ ఎర్రని పూలమాలలధరించి దక్షిణదిక్కునకు పయనించెదట. తానునుమాసిన బట్టలతో కొండపై నుండి క్రింద నున్న సేదగుంటలో పడినట్లు కలను. నెను. ఇట్లు కొన్ని దుష్టమట్టముల నాతడు కలలో చూచి భయస్థుడై యుండెను. తన స్నేహితులతో తన భయమును చెప్పుకొనెను. అంతలో దూతలువచ్చి, భరతా! నీవేనచ్చి తీర్చదగు ఒక కార్యముండుటచే నిన్ను శీఘ్రముగ తీసుకునిరమ్మనెనని, దూతలు చెప్పగా భరతుని గుండెలదిరినవి. అతడు త్సుకుడై లేడు. ఒక్కమాట. అతని దుష్టస్వప్నముల కేవియో ప్రతికృతులు జనుగక పోలేదు

మొదటి జామున వచ్చినకల సమవత్సరమునకు ఫలించును. రెండవ జామున వచ్చినకలకు ఎనిమిదినెలలు గడువు. మూడవ జామునకు మూడునెలలు. నాలుగవ జామునందు వచ్చిన స్వప్నము మానములోపల ఫలించును. మంచికలలు వచ్చిన తరువాత నిద్రించరాదు. చెడ్డకలలురాగా శుద్ధుడై శాంతిని చేసుకొనవలెను. మంచి కలలను తెల్లవారగనే బ్రాహ్మణులతో బెట్టి ఆశీస్సులనొందవలెను. ఇట్లేన్నియో భర్మ ములను చెప్పినవి భారతీయశాస్త్రములు.

భరతుని చిత్తవృత్తిని కలత నొందించినదీ స్వప్న మొక్కటేకాదు. దూతలు నీవేతీర్చవలసిన కార్యమునకు చిన్ను వేవేగ తీసుకొనిరమ్మని చెప్పినారు గదా? కైకవలన ఏదియో అనర్ధకము జరిగి యుండవచ్చునని కూడ అతడూహించినాడు. దూతలను అందరిక్షేమముడు పునప్పుడు కైకనిట్లు వర్ణించి అడిగినాడు.

“అత్యకామా సదా చండీ క్రోధనా ప్రాజ్ఞమానిసీ
అరోగావాపి మే మాతా” అనినాడు.

ఆమె స్వార్థపరురాలట, చండియట, నేనే చండితురాలనన్న అహంకారము కలదట. భరతుడు తొందరగనే తాతగారి వద్దను మేనమామ దగ్గరను అన్వజను గొని వారిచ్చిన యత్కారములను తప్పనిసరియగుటచే గ్రహించి, అందర ఆను మతితో ప్రయాణమయ్యెను. మధ్యేమార్గమున ఆతని వయనము కొన్ని నమలను

వనములను వనమధ్యములందలి దేశములను చాటుచునేసాగినది. ఆతడు ఏడు రోజులు వరునించి ఎనిమిదవరోజు మార్కొరయమునకు అయోధ్యకుచేరెను.

అయోధ్య నిరానందమై ఆతని కగవడినది. వేదపాఠములు వినవచ్చుట లేదు. వచ్చుపోవు ప్రజల సంభాషణములేదు. మంగళ వాద్యధ్వనులు నగరసమీపము నకు వచ్చినను నినవచ్చుటలేదు. అవన్నియు అట్లుండ నందనోద్యానవనమువలె నుండు బాహ్యోద్యానవనములు రాలుచున్న ఆకులతో విరిగిపడెను కొమ్మలతో గోలపెట్టి ఏడ్చుచున్నట్లున్నవి. ఆ దృశ్యమాత్రని మనస్సును తొందరపెట్టగా సారథితోచెప్పి, ఆరనిమంటలు మనస్సును పరుగులెత్తింపగా ఆతడయోధ్యానగర మేదియో యొకవివర్తనకు గురియైయ్యెనని నిశ్చయించుకొనినాడు. యధార్థమాతని కెట్లు తెలియును?

భరతుని రథము దశరథేశ్వరుని ప్రాసాద ద్వారమున నిలచినది. భరతుడు తండ్రిని చూచుటకై వేవేగలోనికి వెళ్ళినాడు. అతడక్కడలేదు. సరాసరి భరతుడు కైకేయి మందిరమునకేగినాడు.

కైకకిది యొక మహోత్సవసమయము. భరతుడు తల్లిమందిరమున కేగు నప్పటికి కైక ఎత్తైన సువర్ణపీఠము నధిష్ఠించియున్నది. భరతుడామె కంటబడగనే తటాలున దూకినదా పీఠమునుండి. భరతుడును తల్లిపాదములపై వ్రాలినాడు. పుత్రుని కౌగిలిండుకొన్నది శిరమును వానన చూచినది. పుత్రస్నేహమును వలకపోసి నది. తన పుట్టింట్లోవాని యోగక్షేమముల నన్నిటిని పేరుపేరు వరుసన అడిగినది భరతుడు తల్లి అడగుప్రశ్నలకు చాల తొందర తొందరగ సమాధానమిచ్చినాడు. ఆతని దృష్టియందలి ప్రధానములై లేవు. ఇప్పుడాతనికి శీఘ్రముగ తెలియదగిజది తండ్రి వృత్తాంతము.

భరతుడు తల్లిశయనమందిరము నంకమాడగా ఆమెశయ్యాతలము కళావి హీనమై యున్నది. రాజనంధువుల ఏడ్చులేవియో వివరించుచున్నవి రాజకార్యముల వదలుచో దశరథుని వినానమీ కైకేయిమందిరముననే యుండెడిది. అదిలేదు. తండ్రి ఎక్కడి కేగెను?

ఆతని మనస్సు అనేకవిధములుగ సంబేహించినది. తల్లిగడిగినాడు. కైకకిది యొక పెద్దపట్టముకాదు దశరథుని మరణవార్తను ఆమెచాల తేలికగనే భరతున

కందించినది ఏమని? భరతా! నీ తండ్రి, పుట్టిన భూతములన్నియు సహజముగ ఏత్రోవకువయించునో ఆత్రోవకే వెళ్ళెనని, తండ్రికొగలింతలోని స్వర్గసుఖము నందు కొందమని ఉవ్విళ్ళూరారు భరతునకీవార్త నందించినది.

భరతునకది పిడుగుపాడైనది. హా! తండ్రియని గండ్రగొడ్డలిచే నరకబడిన వృక్షశాఖవలె నేలకూలినాడు లేడినాడు. ఆతనికదియొక ఉన్మాదావస్థయైనది. లేచును. మరల కూచును. తండ్రి! అని పిలుచును. నేను భరతుడనని చెప్పు కొనును.....

కైక దృక్పథమున భర్తలేడు. కొడుకుండెను. భరతుని బుజ్జగించినది. కాలము భూతముల మ్రింగకుండునా? అని వేదాంతమును బోధించినది. కాని భరతుడు నేలపైబడి పొర్లుటను ఆమె ఆపలేకపోయినది. అతడనుకొనివచ్చిన ఊహ ప్రపంచము వేరు. జరిగినపుట్టుమువేరు. వాణి తలచుకొని బాధపడినాడు. భరతుని దుఃఖము రాముని స్మృతికే దెచ్చినది. తండ్రి తనకందించు ఆలింగన భాగ్యమును రాముడందించుననుకొనినాడు. కైకవై పుకు తిరిగినాడు

తల్లీ! ఎవడు నాకు అన్నమో, ఎవడునాకు తండ్రికూడనో, బంధువెవ్వరో! నే నెవ్వరికింకరుడనో గణనియేగు ఆరామునకు కబురు పంపునుచెప్పి, ఆతని పాదములపై వ్రాలుటకు ఉత్సుకపడినాడు అంతలో అతనికింకొకసమస్య సుప్పించి వది. ఆంధ్యకాలమున నా తండ్రి నాకేమైన సందేశమునందించి వెళ్ళెనా? అని తల్లిని అడిగినాడు.

కైక ఈవిషయమున అబద్ధమాడుటకు పూనుకొనలేదు.

భరతా! నీ తండ్రి ప్రాణములవదలుచు హా! రామా! హా! లక్ష్మణా! సీతా! మీరు తిరిగివచ్చుట ధన్యులు చూతురనుచు ప్రాణముల వదలెనని చెప్పినది.

భరతుని మనసు త్రుళ్ళివడినది తండ్రి మరణసమయమున రాములక్కణు లేలలేరు? సీత ఎక్కడికేగినది? అని ప్రశ్నించినాడు.

కైక రాముని అరణ్యవయనమును తెలిపినది. కారణము భరతుని ఊహ కందలేదు. దండకారణ్యములకు రాముని పంపదగిన తప్పులను రాముడేమిచేసెను?

బ్రాహ్మణధనముల నాశించెనా? నిరపరాధుల శిక్షించెనా? పరదారల పరిగ్రహించెనా? ఇట్టి శిక్ష అతనికి కేల విధింపబడెను? అని తల్లినడిగినాడు. కైక రాముడట్టి తిప్పలను చేయలేదు. రాముడట్టి దోషముచేయువాడు కాడు. అతడు పరదారల కన్నెత్తిచూడడు అని చెప్పినది. మరి?

కైకకొక్క మారుగలోలోన సంతోషము పొంగినది తన ఘనకార్యమును నివేదించగా తనవలెనే భరతుడును సంతోషించి, తన మహాప్రయత్నముచే సంపాదించిన ఈ ఇక్ష్వాకు సామ్రాజ్య లక్ష్మిని చేపట్టుననుకొన్నది భర్తను పొట్టబెట్టుకొంటినన్న బాధ ఆమెను బాధించలేదు. ప్రజల ఆర్తనినాదములున్న ఆమెచెవిని బడలేదు ఈ క్షణము వరకును. కైకఇట్టి ఘట్టమున కాదర్శసాత్ర.

పుత్రునకు రాముని దండకారణ్య పయన కారణమును సమగ్రముగ తెలిపి, రాజ్యలక్ష్మిని చేకొనమన్నది.

శ్రోతలు భరతునివైపున కొక్కమారు మరలుడు. అతడు తల్లికి బిడ్డకాలేదు. అతడు రఘువంశ ప్రతిష్ఠావకుడు ధన్యమూర్తి. అతని జీవితము రామునకంకితము. అతడు రాముని సోదరుడేకాదు. అతడు రాముని దాసుడు. భక్తశిఖామణి, అతని వినిర్మల జీవితమునకిదియొక పరీక్షా ఘట్టమైనది వచ్చును. మహామహుల జీవితములోని సద్వాసనలు బహిర్గతములై తోకమున గుఱాళించవలెనన్న వారి జీవితము నందు కొన్ని ఘట్టములు వారినెదుర్కొని వారి జీవితముల మధించవలెను భరతున కిప్పుడు వచ్చిన ఘట్టమట్టిదే. భరతుడు తల్లిమాటను వినట తడవుగా కాలిన పుండుపై బడిన కారమువలెయైనది అతని హృదయ వేదనము. అది భరింపరాని దుఃఖమైనది. క్రిందపడి మూర్చిల్లినాడు. లేచినాడు. కైకపై అతని చూపులు ప్రసరించినవి. అవి మహోగ్రరూపములైన చూపులు. భరతునకామె తల్లియైకడబడలేదు. దళరథున కామెరాణియని అతడు తలచలేదు. తండ్రి తన అజ్ఞానముచే నిష్పాను తెచ్చుకొనెనని అతడు భావించినాడు. ఈ రాజసంశమును భక్షించుటకై వచ్చిన కాళియని ఆమెను చూచినాడు.

ఆమె నివృద్ధిమిచేసిన తన క్రోధము తీరును! నిశితకరవాలమున ఈ ఘాతుకి కుత్తుకను కోయవలె ననుకొనినాడు. రాముడాతని అంకికరణయందు సాక్షాత్కరించగా ఆగినాడు. రాముడు కైకను తల్లీ! యని పిలుచును. అది భరతుని అడ్డొంచినది. ఈ మహాపాపిష్ఠురాలు నాతల్లియా? ఆహా! నేనెంత దురదృష్టవంతు

డను ? ఈమె అందించు రాజ్యమునకు నేను రాజునా ? చీ ! అని తానలంకరించు కొన్న మణి సువర్ణ భూషణముల నూడబెట్టి నేలవేసినాడు ఈ ఘాతుకీకి వాగ్దండము నైన విధించుట రాజధర్మమని తలచెనేమో తాను తలచిన భావములను వాగ్దాపము నొందించి తల్లిని నిందించినాడు. మంత్రులతో ఈ రాజ్యము రామునిదేనని కంఠోక్తిగ చెప్పివారు. అరణ్యమున తానుండుటకు నిర్ణయించుకొనినాడు. కౌసల్యా మహాసాధ్విని తలచుకొనగా ఆతని దుఃఖము పెల్లుమీరినది. కౌసల్యా సుమిత్రలను దర్శించుట కాకడు బయలుదేరినాడు. ఏకైకపుత్రుడుకలిగిన కౌసల్య రామునికొరకై వడు బాధ నాతడనుభవించినాడు.

అది కౌసల్య గృహము. భరత శత్రుఘ్నులిద్దరును కౌసల్యమందిరమున కేగినారు. కుష్మించిన శరీరముతో నేల నంజీయున్న ఆ దీనురాలిని చూచినారు. భరత శత్రుఘ్నులకు దుఃఖ మాగలేదు. దుఃఖితులయ్యె ఆమె పాదముల పైబడి ఆ తల్లిని కౌగలించుకొని దుఃఖింపగా, కౌసల్యయు పుత్రవిమోగ దుఃఖము ఏరులై పార పెద్దపెట్టున ఏడ్చుచునే భరతుని—

భరతా ! రాజ్యము కావలెనను నీ కోరిక నఫలమైనది. క్రూరురాలై కైకేయి సంపాదించినది ఇక నీవనుభవింపుమన్నది. ఆ మాట భరతున కెట్లుండును ? పుండుపై సూది గ్రుచ్చుకొన్నట్లయిపడి. “విష్యదేభరతస్తీవ్రం వ్రణే తుద్యేవ సూచినా.” భరతుని కౌసల్య వాక్యము చాల బాధించగా, మరల ఆమెపాదములపై బడి తల్లీ ! నేను రాజ్యకాముడను కాను. నేనీరాజ్యమును కోరియున్నచో పాపులు వెళ్లు లోకములకు నేనును పోయెదనని ఏడ్చుచునే చెప్పినాడు. ఆ పాపము లెవ్వి ? వినుడు.

ప్రేష్యం పాపీయసాం యాతు సూర్యం చ వ్రతిమేహతు

హంతు పాదేవ గాం సుప్తాం యస్యార్యోనుమతే గతః॥

తల్లీ ! రాము డడవికిబోవుట నాకు సమ్మతమయ్యెనేని నీచులకు సేవ చేసిన వారును, సూర్యున కెదురుగాగూర్చుండి మూత్రపురీషముల విడుచువారును, పరుండి యున్న గోమాతను కాలదన్ను దుష్టులను పోవు మహానరక కూపములకు నేను పోయెద ననినాడు.

బలిషడ్బాగ ముద్భృత్య నృవస్యోక్షతః ప్రజాః
అధర్మోయోఽస్య సోస్యాస్తు యస్యోర్మోనుమతేగతః॥

ప్రజలవలన వంటలోని యాచనపాలు గప్పము గొనుచు ప్రజలను
సంరక్షింపక ఆ ప్రజలను ఆకలిదప్పులను లోనుచేయు రాజుపోవు పాపలోకము
నకు నేను పోయెద.

విశ్వాసా త్కదితం కింఛిత్పరివాదం మిథః క్వచిత్
విష్మతోతు స దుష్టాత్మా యస్యోర్మోనుమతే గతః॥

స్నేహితుడు తనయందుగల మిత్రభావముచే గొప్ప రహస్యమును తనకు
చెప్పగా నద్దానిని వెలిబుచ్చువాడు వెదలు సరకలోకమునకు నేనును పోయెదను.

ఉభే సంద్యే శయానస్య యత్పాపం పరికల్ప్యతే
తచ్చ పాపం భవేత్తస్య యస్యోర్మోనుమతే గతః॥

సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయ కాలములందు విధిపూర్వకముగ సంద్యాను
ష్ఠానముల నిర్వర్తించక, దైవప్రార్థనల నలువక నిద్రించు దుర్మార్గుడు పొందెడు
యమయాతనను నేనును పొందెదను.

ఇట్లెన్నియో శపథముల గావించినాడు భరతుడు. కౌసల్య భరతుని తత్వ
మెరుగనిది కాదు. ఆమెచే పుత్రపరహ క్లేశమట్లు పరికించినది. అంతియే. ఆ
మాటనే ఆమె భరతునికి చెప్పి, అతనిని తనతోడపై నిడుకొని ఆదరించినది. నీకు
పాప మెక్కడిది నాయనా? అని దీవించినది. ఆ రాత్రి భరతునకును, అతని
పోదరునకును, కౌసల్యాదులకును అల్లె గడచినది.

తెల్లవారినది. వశిష్ఠమునీండ్లు చేతెంచినారు. తైలద్రోణేయందుంచిన శపథము
నెంత కాలముంచుదురు? మునీండ్లులు భరతు నోదార్చి, అతనిచే దహనసంస్కారాది
క్రియలు చేయించినారు. ప్రేతకార్యములు సమంత్రకములై నెరవేరినవి.
పండెందు రోజులు.

అది పదమూడవ రోజు. అత్యంత దుఃఖ సంతప్తుడైయున్న భరతుని
శత్రుఘ్నుడు ఓదార్చు సమయము. అప్పుడే తూర్పు వాకిట కేతెంచినది మంధర.
భరతుడు తన్ను గౌరవింపగా శత్రుఘ్నుడా భరతుని యనుసరింప, అందరును

తన మెడను పూలదండలతో నింపు ననుకొన్నది ఆ దాసి. భరతుడు వచ్చిన తరువాత కైకకు జరిగిన రాజమర్యాద మంధరకు తెలియలేదు కాబోలు. మంధర ఇట్లేతిండినదట.

తన ఒడలంతయు మంచిగంధము పూసుకొన్నదట. పూలను ముడుచుకొన్నదట శిఖయందు. కైక యచ్చిన దశరథేశ్వరుని చొక్కాను చక్కగ తొడిగికొన్నదట. ఇంక ఏమైన అంగవస్త్రములున్న వల్లెవాటుల వేసుకొని, ఆ లంగాలపై, కైక యచ్చిన బంగారనగలను, రత్నాభరణములను అలంకరించు కొన్నదట, నడుమున వడ్డాణము పెట్టుకొన్నదట. నడుమునకు తాడు కట్టిన కోతివలె వచ్చినదట. వాల్మీకి వర్ణించినారు. “రజ్జుబద్ధేవ వానరీ” అని వింటారా? వాల్మీకి చమత్కార రచనను? తరువాతేమి జరిగినది?

మంధర వచ్చిన ద్వారముకడ నిలిచిన ద్వారపాలకులు దానిని చేతబట్టి తీసుకువచ్చి, శత్రుఘ్నునకు వప్పగించినారు. మంధర ఒక్కతయే రాలేదు. ఆ కుబ్జకున్న సఖురాండ్రందరును వచ్చినారు ఆ దాసిని చుట్టి.

రాజపుత్రా! శత్రుఘ్నా! ఇదిగో కొంపకు నిప్పు ముట్టించిన మంధర అని వదలినారు.

నిజమునకు శత్రుఘ్నుడు నిత్యశత్రుఘ్నుడే. ఆయుధము ఆ పాపదాసిని చూచి ఉగ్రుడయ్యెను. అది మహోగ్ర క్రోధము. ఆ శత్రుఘ్నుని కోపమును చూచి దాదులందరును తలొక దానికి పారిపోయిరిగాని మంధర మాత్రము ఆ యత్నమున సఫలత నొందలేదు. వట్టుబడినది. అచ్చటి సేవకులు దానిని కదలనివ్వలేదు. పెద్దగ ఏడ్చినదిగాని మంధర గయ్యాశితవచుక్కడ సాగలేదు.

శత్రుఘ్నుడొక్కతన్ను తన్నగా అది నేలకూలినది. మరల తన్నగా దొర్లి వది. మరల తన్నియు శత్రుఘ్నుడు కాంతింపలేదు. భరతుడు నివారించినాడు ప్రీ హత్యకు భయపడి. కైక ఆ దాసిని రక్షింప వచ్చినది. చివాట్లతో ఆమె మరలినది. శత్రుఘ్నుని చేతిలో కైకకు దెబ్బలు తప్పినవి. తప్పించుకొన్నది. అంతలో మంధర ఘట్టము ముగిసినది. కైకయు మౌనము వహించినది. భరతుని పితృకర్మ సమాప్తమైనది. ఇది పదునాల్గవ రోజు. తరువాతి కర్తవ్యమేమి?

భరతుడిక రాజు కావలెను. మంత్రులు సభామండపము నేర్పరచినారు. సభ నిండినది. వశిష్ఠాది మునులును ఆందుండిరి. పురవాసులు భరతుడు రాజగుటకు ఎదురుచూచుచున్న సమయమది. భరతుడు సభాస్థలి కేతెంచినాడు. మంత్రులందరును భరతా! దేశము అరాజకమగుట దేశోపద్రవమునకు కారణము గావున ఈ రాజు సింహాసనము నధిష్ఠింపుమని ప్రార్థించినారు.

స్వార్థత్యాగమునకు భరతుని పాత్రయే ఆదర్శము. భరతుడు అభిషేక సామగ్రికంతకును ప్రదక్షిణ నమస్కారము గావించి నేను రాజును కాను ఈ సామగ్రినంతను రామునివద్దకు గొంపోయి అతనినే నేను రాజును చేతునని సమాధానమిచ్చినాడు. భరతుడు రాజుకాలేదు సరిగదా రాముడు తీర్చవలసిన వనవాస దీక్ష నాదియని నిర్ణయించినాడు. ప్రజల హర్షధ్వనములు మిన్ను ముట్టినవి. రామునివద్ద కేగుటకు అందరును సిద్ధమాకండని మంత్రులందరినీగాక ప్రజానీకమునంతను ఆజ్ఞాపించినాడు. రామునివద్ద కేగుటకు మార్గములు చక్కదిద్దవలెనని కూడ భరతుని ఆజ్ఞ యైనది. ఆ రాత్రి గడచినది. రెండవరోజు ఘట్టము.

మరల ప్రాతఃకాలమున రాజసభ ఏర్పాటైనది. రాజసింహాసనమును ఆ సభాస్థలియందుంచబడినది. భరతుడా పరిషన్మధ్యమున షేరొక ఆసనముపై కూర్చొని నాడు వశిష్ఠులును సుఖాసీనులైరి మరల భరతుని రాజు గావించుట కీనాటి ప్రయత్నమును వశిష్ఠులు పరిగ్రహించి మునివర్యులే కోరినారు. భరతా! ఇదిగో నిష్కంటకమగు ఇక్ష్వాకు సామ్రాజ్యము. నీ తండ్రి దశరథుడును, తండ్రి ఆజ్ఞను పాలింప బద్ధ కంఠుడైన రాముడును నీ చేతికందించినారు. కావున శీఘ్రముగ వట్టాభిషిక్తుడవు కమ్మనినారు. అంతేకాక నాల్గదిక్కులనున్న సామంత రాజులందరించు రత్నములను కూడ గైకొనుమని ప్రోత్సహపరచినారు.

మన మొక్కమారు భరతునివంక తిరుగుదము.

భరతుని ముఖమండలము దుఃఖముచే ఆనరింపబడినది. కన్నులవెంట నీరు కారినది. అతనికది భరింపరాని దుఃఖమైనది. గద్గదకంఠుడై సిగ్గువదలి సభామధ్యముననే ఏడ్చుచు హంసస్వరమువంటి కంఠస్వరమున వశిష్ఠునిపై గౌరవము తొలగగా ఆమహర్షిని తిరస్కరించుచు కంఠస్వరమును పెంచి సమాధాన మిచ్చినాడు.

మునీంద్రా! వేదము పఠించి వేదాంగము నభ్యసించి, తదర్థముల గ్రహించి వాని ననుష్ఠించుచు శాస్త్రమర్యాదకు బద్ధుడైన నావంటి వాడెవ్వడును ఈ రాజ్యము నపహరింపడు దశరథునకు పుట్టినవాడింతటి అధర్మము నాచరించునని తాము తలచి తిరా? నేనును, నా రాజ్యమునుగూడ రాముని యధీశము. కావున ఈ ధర్మమును రామునకు బోధించి రామునయోధ్యకు మరల్పుమనినాడు.

శ్రోతలు భరతుని మాటలలోని ప్రత్యేకతనేమి గ్రహించితిరి? అర్థము గావించుకొనదగిన విషయములిన్ని. భరతుడు బ్రహ్మచర్యముచేసి వేదమును చదివె నట. గురువులు నీ విద్యపరిపూర్తియైన దనునంతవరకును విద్యాభ్యాసము గావించి స్నాతకుడయ్యెనట. అంతియేగాక, విద్యారహస్యముల గ్రహింపగలిగిన బుద్ధికాలి యట అపన్నియ అట్లుండధర్మము నాచరించుటయందే నియతమానసుడై యుండెనట. ఇన్ని అర్హతలుగల వాడెవ్వడును ఇట్టి చోరత్వమునకు పూనుకొనదట. మానవున కుత్తమ సంస్కారము కానలెనన్న కేవల విద్యనభ్యసించుటకాదు. ధర్మమును తన ముందుంచుకొనుట భారతీయ జీవవిధానము. జ్యేష్ఠనిభాగమును కనిపిండువరిగ్రహించుట చోరత్వమని భరతుడు సిద్ధాంతీకరించినాడు. అదట్లుండ పురోహితుని సభయందు నిండినకూడదు. అయ్యును భరతుడు నిండించినాడు. కారణమేమి? పురోహితులైన తాము నాకిట్టి అధర్మమును బోధించుటయా? అది యట్లుండ ప్రజలందరును విన్ను కోరుచుండిరి. రాజులందరును నీవు రాజగుటకు అంగీకరింపినారు. వారు నీకు ప్రవుములు కట్టుదురు. బోకులు నింపింతురను భయమక్కరలేదు. నిర్భయముగ నీవు రాజ్యమును తీసుకొనవచ్చుననిగదా? సభామధ్యమున వశిష్ఠులు చెప్పిరి? నేను నా ప్రభుత్వమును నిలుగురును అంగీకరింపకను భయముచే ఈ రాజ్యమును నా కక్కర లేదంటినా? నేను ఇంతకు పూర్వము రాజకర్తలను చెప్పగా మరల ఈ సభయందేల చెప్పిరి? అనుభావము భరతుని వివకుని గావించినది. కావున రహస్యముగ నిండినవలసిన పురోహితుని గూడ బహిరంగముగ సభయందే నింపించి తన విశ్చితాభిప్రాయమును వెల్లడించినాడు. ఇంతకన్న స్వార్థత్యాగమేమున్నది?

ఒక్కమాటు దేశమును ముందుకు నడిపింపదలచిన నేటి విద్యావిధానమును మీరే యూహించుకొనుడు. తరువాతి కథ.

భరతుని మాటలకు వశిష్టులేమనిరి? ఏమందురు? అతని ధర్మతత్వమువ కానంద పడినారు. అంతతో ఆ సభ ముగిసినది. వశిష్టాది మునిండ్రులును ప్రజా నీకమును భరతుని ఆజ్ఞను పాలించినారు. రాముని దర్శింతుమన్న పరమోత్సాహము శ్రీ పురుషులయందు పెల్లుమీరగా అయోధ్యా పుర వాసులందఱును రామదర్శనమునకై బయలుదేరినారు. వశిష్ట జాబాళ కాశ్యపాది మహర్షులును ప్రయాణమైరి. కౌసల్యా సుమిత్రలతో కైకేయి పయనము కాకపోలేదు భరతుడిక రాజ్యమును గైకొనడను నిశ్చయము కలుగుటచే కైకయు సంతోషముతోడనే బయలుదేరినది. వేయేల? అయోధ్యంతయు రాముని దగ్గరకు బయలుదేరినది. ఒక్కమాట.

వాల్మీకి మహర్షి వారానాడు మానవ సమాజముగందేయే వృత్తులు కళాత్మిక ములై యుండెడివో ఈ ఘట్టమున పర్ణించినారు.

రత్నముల సానబట్టువారు, కుమ్మరులు, కమ్మరులు, కమసాలులు, కంబళ్ళ నేయువారు, సుగంధ మార్జముల తయారు చేయువారు, నెమలి ఈకలతో విసనకర్రల కట్టువారు, తలయెటువారు, బెస్తలు, గొల్లలు, వైద్యులు, కల్లగీయువారు, చాకలి వారు మొదలగు ఎన్నియో జాతులవారిని వర్ణించినారు. రథగజతురగాది వాహనముల తోనోకాక ఎడ్లబండ్లుకూడ నాడు వాహనములైనవి. ఇంతకు పూర్వముననే మార్గ మంతయు చక్కజేయబడినదగుటచే వారి పయనము సునాయాసముగ సాగినది.

అది గంగాతీరము. అనాటికి భరతుని పయనమక్కడ ఆగినది. గంగానదీ పవిత్ర తోయముల గ్రుంకులిడి దశరథేశ్వరునకు తర్పణ మాచరించుటకే అక్కడ నిలిచినది. శృంగిబేరపురమునకు అధివతి గుహుడు. అతని అధీనమునందున్నవి ఎన్నియో నావలు. నావికాయానమే శతాబ్దమున కనుగొనిరి? మనవారు? అను అమాయక చరిత్రకారులను తలచకుడు. సృష్టి అనాది. భారతీయుల ప్రతి విజ్ఞాన సూత్రమును అనాదియే అను సిద్ధాంతమును మీబుద్ధి వృత్తులనుండి తొలగవీయ కుడు వేదములయందు కూడ పడవల పర్ణనమున్నది. కథకు వత్తము.

భరతుని రాక గుహునకు తెలియగనే తన బంధు వర్గముతో గుహుడు స్వాగతమిచ్చుటకు బయలుదేరినాడు. గంగను దాటించు నావలనన్నిటిని సిద్ధము గావించుట కాజ్ఞనిచ్చినాడు. తాను బంధువులతో భరతుని కలియుట కేగినాడు. భరతునకు గుహుడు రాముని అత్తదను పిషయమును సుమంత్రుడు తెలువగా భరతు

దావందించినాడు. వారిద్దరు కలిసికొనుట జరిగినది. వాడభయులును సుస్వాగతముల నందుకొనగా గుహుడు భరతునకును మిత్రుడయ్యెను. సుమంత్రుడు గుహునకీ యరణ్య భాగమంతయు పరిచయమైనదియని తెలిపినాడు. భరతుని కోరికపై గుహుడు మిమ్ముల నేనును నా వారును బాణముల ధరించి వెంటనంటుదుమని భరతునకు దైర్యము నొసంగినాడు.

ఆనాటి భరతుని నైవ్యమునకంతకును ఆతిథ్యము గుహునిదే. అంతలో ప్రొద్దు గ్రుంకినది. ఈ రాత్రి ఇక్కడనే వసింపుడని గుహుడు భరతుని కోరగా రాముని ఆత్మ స్నేహితుడు రాముడేనను భావమున గుహుని సన్మానించినాడు భరతుడు. వారిద్దరును ఆప్తమిత్రులనుకొనుట సందేహములేదు. ఆయ్యను గుహునకు భరతుని గూర్చిన సందేహము అంతర్గతమై యున్నదనుట నిస్సంశయము. రాముని యుడు గుహునకు గల భక్తియే అందుకు కారణమనక తప్పదు. గుహుడు బయట పడినాడు.

భరతా ! నీవయనము నాకు సందేహమును కల్పించుచున్నదనినాడు. కారణ మేమందువా ? రామునితోడితెచ్చుట కింతనైవ్యమొందుకు ? ఇనియే నా సంశయము నకు కారణమనినాడు.

ఈ భావము గుహునకు మొదటనే కలిగినది. నేను రామునకు స్నేహితుడ నగుటచే నన్ను బంధించుటకుగాని, రామునిపై దండెత్తుటకుగాని ఈతడు వయన మయ్యెననియే భావించినాడు. కావుననే అతడు తన బంధువులనందర జాగ్రత్త పరచి నాబంధువులతో కూడ వచ్చి మీకు దారి చూపుదుననినాడు. ఈ ఘట్టమున భరతుని సమాధానమేమి ? ఈ ఘట్టమున భరతుని సమాధానమును, అతని పాత్రయు వాల్మీకి మహర్షిచే చాల చక్కగ వర్ణింపబడినవి ముందా శ్లోకమును వినుడు. భరతుని వర్ణన ఇది.

తమేవమభిభాషంతమాకాశఇన నిర్మలః

భరతశ్చక్షయా వాచా గుహా పచనకుబ్రవీత్.

గుహుడడిగిన ప్రశ్నకు ఆకాశమువలె నిర్మలుడై మధురముగ సమాధాన మిచ్చెనట భరతుడు. ఇచ్చట భరతుని ఆకాశమునకు పోల్చినారు కవి ఆకాశము అతిస్వచ్ఛము. దానికి సంగదోషములేదు. అది ఎన్నడును మలిన

సహితముకాదు. చూచువారలకు మాత్రమే మేఘములచే కప్పండినట్లు కనబడును. అది చూచువారి అజ్ఞానము. ఇక్కడ గుహునికి భరతునిపై కలిగిన అనుమానమునకు కారణము గుహుని అజ్ఞానమని సూచించినారు. ఇక భరతుని సమాధానమును వినుడు.

“మాభూతృకాలో యత్కష్టం న మాం శంకితుమ్హరసి

గుహా ! నీవు శంకించదగు శంకకు అవకాశమిచ్చునది ఈ యుగము కాదని నాడు. కలిదోషము నన్నావరింపలేదనినాడు. తన భ్రాతృభక్తిని వెల్లడించి తన నిజ హృదయమును గుహునకు తెలిపినాడు. గుహుడు తన సంతోషమును గూడ వెలిబుచ్చినాడు. కాని అంతతో వారి సంభాషణ ముగియలేదు. తనకు రాముని యందుగల భక్తి ప్రపత్తులను లక్ష్యమునకు రాముని యందలి ప్రేమాతిశయములను వర్ణించుచు గుహుడు కొంత కాలమును గడపినాడు. అంతలో సూర్యుడస్తాద్రి తేగినాడు. రాత్రియగుదెంచినది. సామాన్యమగు భూతజాతమంతయు నిద్రజెందినది.

భరతునకు నిద్రపట్టలేదు. అతని హృదయక్షేత్రమున రాముని కఠిన కాంతార క్లేశములు పరివర్తనలగుచుండ అతడెట్లు నిద్రపోవును ?

భరతుని చిత్తమిప్పుడొక అగ్నికుండమైనది. సకలము లాతని వదలుట లేదు. మానసిక తాపమును చల్లార్చునది ఆత్మప్రియమును గూర్చువారి గుణకథనము. ఇప్పుడు భరతుడు దానినే కోరి గుహుని దగ్గర తేగినాడు.

గుహుడు రామభక్తాగ్రేసరుడు. రాముని గుణవర్ణనము నాతడు చేయగలడు. భక్తశేఖరుల ముఖము నుండి వెలువడి వచ్చునవి అమృతపూక్తులు. అవి భగవద్గుణానువర్ణన లగుటయే ఆసూక్తులకాపేరు వచ్చినది

గుహుడు భరతునకు రామలక్ష్యముల ప్రయాణ విశేషముల వర్ణింపట ప్రారంభించినాడు. అందు లక్ష్యముని భక్తి తత్పరత వర్ణితమైనది. రాముని ప్రభావమును రాకపోలేదు.

భరతుని చిత్తమొక మన పదార్థముకాదు. ద్రవీభూతమగు చిత్తము. తన ప్రభువుయొక్క సౌకుమార్యమాతని కనులకు కట్టినట్లుండగా ఆసుకుమార గాత్రుని కఠిన కాంతార క్లేశమును అతని చిత్తమునందు నిలవినవి. ఆదృశ్యమాతడు భరింపరానిది అంతతో భరతుడు క్రిందకూలినాడు. అదియొక విధమగు మూర్ఛ.

దానినొక విధముగ సమాధిస్థితి యగుట కథా ప్రపంచమును అడ్డగించు మాటకాదు. రాముఁడా శ్రవణయొక ధ్యాన యోగమునకు సార్థక నామము. కావున భరతుని వతనము మూర్ఛయు, భక్తి సమాధియు గూడనైనది. మనము కథా భాగమును తలచుచో కౌసల్యకు భరతుని మూర్ఛ దుఃఖకారణమైనది. ఆమె విలపించినది. పుత్రవియోగమునకిది తీసిపోకయే భరతునిమూర్ఛ ఆమెను శోకసముద్రమున ముంచింది. అంతనొక్క ముహూర్తకాలము గడచినది. భరతుడు లేచినాడు. కౌసల్య నోదార్చినాడు.

భరతునకు అన్నగారెక్కడ పరుండిరో ఆహారములనెక్కడ స్వీకరించిరో తెలుసుకొంటున్న యూహ పొడవైనది. గుహుని అడిగినాడు. గుహుడు నాడు రాముడు తాను సమర్పించిన సరసవదార్థముల గ్రహింపక లక్ష్యబుడిచిన జల పానముచే గావింపుటను తెలిపి రాముడు సీతతో కూడ శయనించిన స్థలమును చూపించినాడు. అదికరుకునేల. ఆనేలపైన దర్భశయనము. ఆకరుకు దర్భలపై హంస తూలికా తల్పముల సౌభాగ్య భాగముల పరుండదగు సుకుమారగాత్రుని శయ్యాతలము. భరతుని హృదయమేమగును? ఎట్లుండును? ఆయన భవము భరతునిదే. కాని భరతునివంటి వారిది కూడ కావచ్చును. భరతునకు దుఃఖ మాగలేదు. రాముని శయ్యాతలమునకు వ్రక్కనే యున్న జానకీరమణి నిద్రించిన స్థలమును అతడు చూచినాడు. సీతాకాంత ధరించిన పట్టుపుట్టము నందలి దారము లాతని కంటబడగా, పొంగి పొరలి వచ్చు దుఃఖము నాజపుత్రుడు మ్రింగలేక పోవుట అతని అసామర్థ్యము కాదు. ఆశోక వేగమాతని మెత్తని మనసును కోసి వైచినది. అంతలో సీతాసాధ్వి ధరించిన ఆభరణములందలి సూక్ష్మ ఖండములును ఆతనికంట బడినవి. అట్లా పుట్టమంతయు కనకు భరింపరాకదై భరతుని మనవాస దీక్షనొసంగినది. ఆక్షణమునకే భరతుడు నేవిప్పుడు రాజపుత్రుడనుకాను. అరణ్యక వ్రతదీక్షితుడననుకొవినాడు. నారచీరలుధరించి జడ దారి యగుట కాతని చిత్తము గట్టదైనది. అది మూలనట్టి తాత్కాలిక వైరాగ్యముకాదు. ఆక్షణముననే అతడు నారచీరలు ధరించినాడు. చేతులెత్తి దేవతలకు మ్రొక్కినాడు. నేను రాముని పట్టాభిషిక్తుని గావించెద. అరణ్యజీవితమును నేను గడపెద. ఓ దేవతలారా! నా సంకల్పమును సఫలము గావింపుడు అన్నది అతని దీక్ష.

నేటిక్షణము మొదలు భూమిపైననే పరుండెద. లేక దర్భలపైన పరుండెద. కందమూలములే నాకాహారములు. వనవాసమున రామునకు గడిచిన రోజులుగాక మిగిలిన రోజులు నావి కాగా శత్రుఘ్నుడు నన్ననుసరించును. అక్షిణుడు రామునితో రాగా అయోధ్యయందలి బ్రాహ్మణోత్తములా రామునితో రాజ్యాభిషేకము గావింపవలెను. దేవతలారా నాకోర్కెను సఫలముగా వింశదని, రాముడు పరున్న ప్రదేశమున పరుండినాడు. ఆరాత్రి గంగ ఒడ్డుననే గడచినది. మరుసటి దినము కథ రేపే. ఈనాటికి మన ఉపన్యాసము సమాప్తము—

ఓం శాంతి శాంతి శాంతి శాంతి:

6వ రోజు

శ్లో॥ యత్పాద పంకజ రజ శ్శుతిభిర్విమృగ్యం
యన్నాభి పంకజ భవః కమలాససశ్చ.
యన్నామసార రసికో భగవాన్ పురారిః
తం రామచంద్ర మనిశం హృది భావయామి.

ఆర్యమహాశయులారా!

మన భారతీయ వాఙ్మయమొక మహాసముద్రము. ఈ మహాసముద్రమే ఈ విశాల విశ్వభరావలయమున వ్యాపించి ఖండ ఖండాంతర వాసులకును విజ్ఞాన విశేషముల నందించినది. సృష్టి ఖండమునందలి సమస్త విజ్ఞాన ప్రపంచులును ఈమహాదధిలోని అంశాంశము లేననుట అత్యుత్తమము.

వాగ్దేవియొక్క తొలి యవతారమును గుర్తెరిగించినది మన వాఙ్మయమే అదియే శబ్దకావ్యము సృష్టికి పూర్వము నందున్నదేదో నిర్వచించినది మన వాఙ్మయమే అదియే ఉపనిషద్వాఙ్మయము. ఇది వేదములలోని భాగము. భారతీయ వాఙ్మయము అదిమానవునితో ప్రారంభమైనదని భావించుట విజ్ఞాన ప్రపంచమున తప్పకుండుగులువేయు శైశవావస్థ.

జగ్గ జరామృత్యువుల నెదుర్కొని స్థిరతనొందిన ఆత్మానందము ననుభవించుటకు మానవుడు సమర్థుడని చాటినది భారతీయ వజ్జయమే.

శ్రోతలారా! వేదశాస్త్రములు సమాజనిర్మితములను బాలకుల వాదములలో ప్రౌఢత్వమున్నదని భ్రాంతి నొంతకుడు. ఆంధకార బంధురమగు మహా సంసారారణ్యమున పయనించు బాటసారికి తోవనుచూపునవి. వేదశాస్త్రములలోని విజ్ఞానకరదీపికయే. ఈ కరదీపిక ఆరిపోవునడికాదు. శృతిమ సృష్టిలోనిది కాదు.

కర్మకు పత్తము

మనము భరతునితో పయనించుచుంటిమి. అతడు తనకెదురై వచ్చిన నిష్కంఠక సామ్రాజ్యలక్ష్మిని ల్యాగము గావించి రాముని పాదారవిందముల సమర్పించుటకై బయలుదేరి విన్నవితాత్రి గంగానదియొద్దన ఇంగుదీవృక్షము క్రింద నిలచి నాడు నిన్నమనమును అక్కడనే నిలచితిమి. ఈనాడు అక్కడనుండి అతడు రాముని వద్దకు బయలుదేరును. మనమును పయనింశము

రాత్రి గడచినది. ఇక భరతుని పయనము సాగవలెను. భానుడును ఉదయాది నెక్కినాడు.

గంగానదవంతి అగాధమగు మహానది. కాపువ దానిని దాటుటకు గుహుని నావలు బారులుతీరినవి. అవి అయిదువందల నావలు. నావికులు గుహునిబంధువులే.

తన నారితోడను తన బలగముతోడను బ్రాహ్మణ ప్రవరుల తోడను ఆ నావల నదిరోహించినాడు భరతుడు. ఎక్కువారి అర్హతల ననుసరించియే ఆ నావల మర్చబడినవి. క్రిక్కిరిసిన జనమును క్రమబద్ధముచేసి వడవల నెక్కించుటకు రక్షకభటులక్కడ లేకపోలేదు ముందు వశిష్టాది మునులును తరువాత బ్రాహ్మణ ప్రవరులును అతరువాత మహారాజ కుటుంబములును ఎక్కినారు. పైవ్యమును ఇతర వర్గములును, ధనధాన్య సంపదమును ఆ వడవల ఆదారముననే దాటవలెను. ఆ నావలన్నియు స్వస్థిక చిహ్నములతో పతాకాలంకృతములైనవి. వడవలకు తెరచాపలెత్తబడినవి. నావికలత్యుత్సాహముతో నడువ నారంభించినారు. నాటికి నావికాయానము లేదాకుడు.

నావలన్నియు మనాయానముగనే గంగకు అవ్వలి ఒడ్డును చేరుకొన్నవి. అప్పటికి మైత్ర ముహూర్తము వచ్చినది. నదిని దాటుటకు ఆరుఘడియల కాలము

పట్టినది. మైత్ర ముహూర్తమున ప్రాతఃకాలమునుండి మూడవ ముహూర్తము. గంగకు అవ్వలి ఒడ్డుననే ప్రయాగవనము. భగతాదులు అవనమునే నివాసముగ చేసుకొనినారు. అవపమునకొక క్రోసెడు దూరమున్నది భరద్వాజ మునీంద్రుల ఆశ్రమము.

భరద్వాజమునీంద్రులు చాల తపఃప్రభావ సంపన్నులు. మూడు వందల సంవత్సరములు బ్రహ్మచర్యదీక్షితులై వేదాభ్యయనము గావించిన వేదివినులు. ఆ మహర్షి వారిని దర్శించి వారి ఆశీస్సులతో భరతుడు రామదర్శనమును గావించుకొన వలెను. మహారాజులు ధనుర్దరులై మహర్షుల ఆశ్రమములకు వెళ్ళకూడదు రథముల నెక్కియు, అశ్వవాహకులయ్యును వెళ్ళరాదు. సైన్యముల నక్కడ దింపకూడదు. పాదచారులై పవిత్రమూర్తులై వారిని దర్శింపవలెను. భరతుడట్లే తన సైన్యమును ప్రయాగవనమునందే యుంచి తాను పాదచారియై వశిష్టుల ముందిడుకొని పురోహితునితో మునీంద్రుల దర్శింపవెళ్ళినాడు. భరతుని కిది యొక వరీజ కేంద్రము.

భరద్వాజులు వశిష్టున కెదురేగి తోడికెచ్చి అర్ఘ్యపాష్యాది విధులనర్పించి భరతుననుగూడ తిథి సత్కారముల గావించినారు. కాని ఆ మహాముని అంతితో తృప్తి నొందలేదు. భరతుని ప్రయాజరహస్యమును తెలుసుకొనదలచినారు.

భరద్వాజుడు భరతునిట్లు సూటిగ ప్రశ్నించినారు. ఏమని?

భరతా! నీచేతి కంచిన మహిరాజ్యము నీకు తృప్తి కలిగించక సైన్యముతో రామునిపైకి యుద్ధమున కేగుచుంటివా? అని. ఇప్పుడు భరతుని స్థితిఏమి? అతని హృదయ మొక్కమాదుగ అగ్నిమండలమున పడినది. సువర్ణమువలె తావరప్తమైనది. మెరసిపోవు అతని హృదయకొంతులు బహిర్గతములైనవి. హతోస్మి! హతోస్మి! మునిసర్వా! తమనెట్టి మహనీయురే నన్నిట్లు సంశయించగా నేనెట్లు బ్రతుకగలను? నేను రామునిపైకి యుద్ధమునకు పోవుటలేదు. ఈ ప్రజానీకముతో ఈ సైన్యముతో రామసాదారణిందముల దర్శించి నా అంజలిఘటించి రాముని అయోధ్యకు తీసుకొనివచ్చుట కేగుచుంటిననినాడు.

భరద్వాజునకు భరతుని హృదయము తెలియనిది కాదు. ఆ భరతరాజ్యుణిని సాసబట్టినారు. రత్నము శాణనిఘృష్టముగాక మెరయునా? కావుననే భరతా! నిన్ను

వేనెరుగని వాడనుకొను. సీభక్తిని మెరుగుపెట్టుటకై ఇట్లంటినని సమాధానమిచ్చినారు. భరతుని మనసును గట్టిపరచినారు.

భరతుడు రాముని వద్దకేగుటకు మార్గమును తెలుపుడని మునిని అడుగగా రాముని నివాసము చిత్రకూటమునందని తెలిపి, ఆమార్గమునుకూడ విశదీకరించి నేటికి సీవయస్సమాపి వైన్యముతోగూడ మా పరిపూర్ణ ఆతిథ్యమును స్వీకరించి వెళ్ళుచునినారు.

భరతుడు ఋషి అందించిన కందమూలములకు తృప్తిని ప్రకటించియు వారి ఆజ్ఞను శిరసావహించి భరద్వాజాశ్రమమునే ఆరాత్రి నిలచినాడు.

భరద్వాజుని ఆతిథ్యము

ఇది ఒక అపూర్వమగు ఆతిథ్యము. భౌతికవిజ్ఞానమును మాత్రమే చూడ గలిగి యాత్రిక జీవితమునకు మాత్రమే విస్మయము నొందుచు, ఇంద్రియములచే గ్రహింపరాని విషయముల నెరుగని కూపస్థమందూకములై యుండువారు నమ్మజాలని ఆతిథ్యము.

గ్రుడ్లగూబ పగటికాలము నెరుగదు. సూర్యుడుండెనని నమ్మదు. అంతియే భౌతిక విజ్ఞానమాత్ర పరిమిత ప్రకాండుల బుద్ధి వైభవమని గ్రహించి మహర్షివారి కవఃప్రభావ సంపన్నత్వమును గ్రహింపుడు.

శక్తులు రెండు విధములు. బాహ్యశక్తి, అంతరశక్తి అని. అంతరశక్తి ఒక మహాసముద్రము. బాహ్యశక్తి అంతలి తరంగములు. సృష్టిఖండమంతయు దీనిని నడసరించియే యున్నది. శబ్దము స్థూలము, ధ్వనితరంగములు సూక్ష్మములు. సరళియ కవఃప్రభావ సంపన్నత్వము సూక్ష్మతీసూక్ష్మము. కథలోనికి పోదము.

భరద్వాజమునీంద్రులు భరతునకివ్వదలచిన ఆతిథ్య ద్రవ్యమును చేకూర్చుటకై వారి వర్ణకాల యదౌకభాగమున నిర్మితమైయున్న అగ్నిహోత్ర గృహములోని కేగినారు. ఆవమనము చేసినారు. కన్నుల నరమొడ్చినారు. అర్ధవిమీలిత క్రులై ఆపౌరుషేయము ఆతొరికమునగు వేదమంత్రములతో దేవలోకములలోని దేవతల నాహ్వానించినారు. ఆదేవతలను పిలుచుటకు వారు పలికినపలుకులు క్రమ బద్ధములు. దీనినే చాల్మీకిమునులు శీఘ్రస్వర సమాయుక్తములని వర్ణించినారు.

ప్రకృతిలోని సృష్టి విశేషముల కన్నిటికిని యజమానులగు వారు కొందరుండరు. వారిని నియమించివాడు భగవంతుడు. మన శోకమున జీవులకు భోగ్యములగు వదార్థములన్నియు లోకాంతరములలోని ఆయజమానుల స్వాధీనమునందుండును. వారికే అధిష్టాన దేవతలనిపేరు. వారి శరీరములు జేజోమయములు. వారి సంకల్పములు సత్యసంకల్పములు. వారి సంకల్ప మాత్రముననే స్థూలమగు భౌతికసృష్టి ఆకృతినొందును. ఒక్కొక్క కళయందారి తేరిన పుణ్యాత్ములకే ఆయా అధికారము లివ్వబడును. వారందర పిలచి ఈ యీ కార్యముల మీరు చేయుదని కోరుటకే భరద్వాజులు అగ్నిహోత్ర గృహములోని కేగినారు.

విశ్వకర్మ దేవశిల్పి. అతనిని గృహనిర్మాణముల కాహ్వానించినారు. అతనితో అత్యంత వైభవోపేతములగు భవనములు నిర్మితములైనవి.

అవి కేవల రాజభవనములే కావు. గజాశ్వబృందములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేక శాలలు నిర్మితములైనవి. స్నాన భోజన పానశాలలు నిర్మితములైనవి. భోజన వదార్థముల సృష్టికై ఓషధీ నాయకుడగు చంద్రుని ఆహ్వానించగా అతడు భక్ష్య భోజ్య చోష్య రేహ్యది వదార్థములనేగాక మాంసవిశేషములతో అనేక వంటకముల సృష్టించినాడు. త్రాగుట కింపైన పుష్పాసవ మధ్యాసవములు కూడ సృష్టించ బడినవి. భూలోకవాసుల కెరుకలేని పుష్ప గుళుచ్ఛములతో ప్రతి ఒక్కరును తమ కంఠసీమల నలంకరించుకొనదగు పూలమాలలు వేనకువేలు కుప్పలు తయారైనవి.

భూమిపై కన్నట్టదగు సుందరదృశ్యముల సృష్టించుటకు భూదేవిని కోరగా భూకాంత సుందర సుకుమార వనసుందరుల నెందరనో పంపి, మెట్టవల్లములులేని సమతల ప్రదేశముల వారినందర నిలపినది. అది భూదేవి వినూత్నాలంకారములతో అలంకరించుకొని ప్రత్యక్షమైనట్లున్నది. విశ్వకర్మ నిర్మితములైన నాట్యకళా ప్రదర్శన మండపములలో ప్రదర్శనల నిచ్చుటకు గంధర్వాద్యప్పరోగణమును, నారద తుంబురులును ఆహ్వానితులై వచ్చినారు. మరియు వర్షతాదులు తాళవృంతములై చల్ల ని పిల్ల గాడ్పులతో అందరకును విశ్రాంతి సుఖము నొసంగినవి. ఇన్ని మాటలెందుకు ? నాడు భరద్వాజ మునీంద్రుని ఆశ్రమము స్వర్గధామమైనది.

అందొక రాజసభామంటవము నిర్మితమైనది. రాజాసన సభివాసనములు ఆ సభామంటవమున ముఖ్యస్థానములైనవి. భరతుని ఆ సభామంటవ ప్రదేశమున కాహ్వానించి ఆ యాసనముల చూపగా భరతుడు రాజాసనమున కూర్చుండ లేదు. అది రామునిదని సభివాసనమున కూర్చొనినాడు.

బ్రహ్మాది దేవలోకముల నుండి వచ్చిన సుందరాంగనల చేతను నారదాది సంగీత విద్వాంసులచేతను ఆ సభయందు లయతాళ బద్ధములగు నృత్య గీతము లారంభమైనవి.

మారేడుచెట్లు మద్దెలల వాయించినవి. రావిచెట్లు నృత్యముల చేసినవి. లతా వికుంజములు శ్రీ దూపముల ధరించి, ప్రజలను స్నానభోజనాదికముల కాహ్వానించి నారు. తలంట్లు పోయుటకు ఒక్కొక్క మగవానికి ఎనమండుగురు స్త్రీలు మెరుపు తీగెలవలె మెరయుచు నలుగు పెట్టి జలకముల వాదించినారు.

తెల్లవారినది. ముని ఏర్పరచిన విందు పూర్తయైనది. ప్రాతఃకాలమున భరతుడు భరద్వాజుని దర్శించుట జరిగినది. కౌసల్యా సుమిత్ర కై కేయిలతో. మునివర్యులు నీ తల్లల ముగ్గుర తెలుపు మనగా భరతుడు తనతల్లిని కౌసల్యా సుమిత్రలతో కలవలేదు. రామలక్ష్మణులను కన్న భాగ్యవంతురాండ్రనివారిద్దర పరిచయము గావించినాడు.

ఎవ్వతె గావించిన పాపముచే రామలక్ష్మణులు బ్రతికియు చచ్చినవారివలె అరణ్యముపాలై యుండిరో, ఏ పాపాత్మురాలి పాపముచే దళరధుడు మృతి నొందెనో ఆ కనబడు చండియే ఈ దురదృష్టవంతుని కన్నతల్లి యవి కై కను ప్రత్యేకించి తన బాధను వెళ్ళగక్కినాడు. మునీంద్రులు కై కను భరతుడు నిందించుటకు సమ్మతించలేదు. అరణ్యములలోని దేవదానవాది శాపగ్రస్తుల శాప విమోచనమగుటకు రాముని దండకారణ్యములకువంపిన పుణ్యాత్మురాలీ కై కయేనని భరతునకు సమాధాన మిచ్చినారు. మునీంద్రులీ సమాధానమును భరతున కందించుటకే నీతల్లలను పరిచయము చేయుమని కోరినారు. “నదోషేణావగంతవ్యా కై కేయి భరతత్వయా”. ఇంతతో భరతుని భరద్వాజాశ్రమ కార్యక్రమము ముగిసినది. భరద్వాజ మునీంద్రుల అనుజ్ఞతో వారు తెలిపిన బాటల వనుసరించి భరతుని చిత్ర గుహాద్రి పయనము సాగినది, ఆతని మహా నైవ్యముతోకూడ.

అది ప్రాతఃకాలము. చిత్రకూటమున సీతారాముల విహార యాత్రానందము ముగియగా సీతారాము లొక్కచో కూర్చొని పక్వమాంసముల భుజించుచున్న సమయము. వారు మాంసముల వ్యవస్థ గావించుటకై ఏర్పరచుకొన్న అగ్ని మండలము నుండి ఆకాశమున కెగయు ధూమము చిత్రకూటాద్రి యందున్న రాముని దర్శించుటకై వచ్చు భరతుని నైవ్యమునకు మార్గదర్శకమైనది.

చిత్రకూట పర్వతప్రాంతము సైన్యాక్రాంత మైనది. పర్వత సానువుల యొద్దు తిరుగాడు పశుపక్ష్యాది గణము చిందరవందర యైనవి. ఆకాశమున ధూళి కమ్మినది. రాముడు ఈ సంచలనమునకు కారణ మరయగోరి లక్ష్మణుని ఆజ్ఞాపించినాడు.

లక్ష్మణుడు చెట్ల నెక్కుటయొద్దు నేర్పరి. అతడొక సాలనృక్షము నెక్కినాడు. రథ గజ తురగ పదాతులు వెల్లువయెవచ్చుట ఆతని దృక్పథమున వడినది అది భరతుని సైన్యముని ఆతడు నిశ్చయించుకొనినాడు.

లక్ష్మణుని రక్తము పొంగిపొరలినది. క్రోధము మూర్ఛిభవించినది. ఆతని అంతరంగమున రణరంగము ప్రత్యక్షమైనది. రాముని కవచధారణము గావింపుమని, సీతను గుహాభ్యంతరమున దాచి, పై కెగయు పొగను రాకుండదేయుటకు నిప్పును చల్లార్చుమని హెచ్చరించినాడు. అతడు చెట్లు నుండి దిగలేదు.

లక్ష్మణుని క్రోధదీప్తి రామునకు క్రొత్తకాదు. కారణ మడిగినాడు. లక్ష్మణుడు కన్నుల నెర్రజేసికొని భరతుని రాకను తెలిపి, ఆ వచ్చు భరతుని, భరతుని సైన్యమును కూడ నే నొక్కడనే వధించి చిత్రకూటమును రక్తసిక్తము గావించునని సమాధాన మిచ్చినాడు. భరతుని వధించుట దేనికట? ఇట్టి సామ్రాజ్య లక్ష్మిని రామపాదారవిందముల కర్పించుటకేనట. ఇప్పుడు రాముని కర్తవ్యమేమి? భగ్గుమని మండిన లక్ష్మణుని భ్రాంతిని తొలగించవలెను.

జీవుడు రణోపణ ప్రధానుడైనప్పుడు భగవంతు నెట్లు పరిపూర్ణముగ కనుగొనజాలడో అట్లే భగవద్భక్తులను కూడ కనుగొనజాలడు. భ్రాంతిసహిత చైతన్యము జీవచైతన్యము. భ్రాంతిరహిత చైతన్యము బ్రహ్మచైతన్యము. రాముడు ఆత్మరాముడు. భగవంతుడు. అతడు తన భక్తకుటుంబములోని వారి పరస్పర భ్రాంతులను తొలగించి అందర కృతార్థుల గావించును. లక్ష్మణుని భ్రాంతిని చక్కగ తొలగించినాడు.

లక్ష్మణా! నేను కండ్రిని చంపి, సోదరుల చంపి, ఆ రక్తాన్నమును తిని ఆనందించువాడను కాను. నాకు రాజ్యకాంక్ష లేదు. భరతుడు సోమరథాతకుడు కాదు. అతడు నీవనుకొన్నట్లు మనల చంప వచ్చుటలేదు. ఆతడు గృహమునకు వచ్చుటతోడనే నా అరణ్యవాసము చేవిని బడగా కైకమాటను కాదని నన్ను

వట్టాభిషిక్తుని చేయుటకే ఆత దేతెంచుచుండెను. లక్ష్మణా! నాకీ సంవదలే కావలసి వచ్చుచో ఈ అఖండ మహిషాండలము సంతను నే నొక్కడనే సంపాదించ సమర్థుడను. నీకు రాజ్యము కావలెనన్న భరతుడు వచ్చుట కడవుగా ఆతనికిచెప్పి నీకు ఇప్పించెదను. నీవును, భగత శత్రుఘ్నులును లేని రాజ్యము నాకెందుకు? అని చెట్టుపైనున్న లక్ష్మణునకు సమాధాన మిచ్చినాడు.

లక్ష్మణుడు సిగ్గు పడినాడు. మనల గొనిపోవ తండ్రి వచ్చుచుండెనేమోనని సమాధానమివ్వగా రాముడు కావచ్చునని లక్ష్మణునితో ఏకీభవించి చెట్టునుండి ఆతనిని తన మామలతో దింపినాడు రాముని సత్యవ్రతబోధము లక్ష్మణున్నిభాంతిని తొలగించినది. చెట్టు దిగినాడు.

భగవంతుని అనుగ్రహమిట్లేయుండును. నీతిని బోధించును. నిష్ఠురము లాడును. ధర్మము నెరిగించును. ఆదరించి అనుగ్రహించును. అవియే శాస్త్రములు వేదములును.

లక్ష్మణునకు భరతుని భక్తిని తెలిపినాడు. సోదరప్రేమను కలిగించినాడు. నిష్ఠురముగ మాట్లాడి సిగ్గునొందిన వానిని దగ్గరకుతీసి ఆదరించినాడు.

మనమొక్కమారు భరతుని వయనము వైపుకు తిరుగదము.

భరతుని సైన్యము ఈ చిత్రకూటమునకు కొంతదూరమున నిలిచినది. భరద్వాజాశ్రమము నుండి అంతఃపరకు వారు వాహనము మీదనే వయనించుట జరిగినది. ఇక్కడనుండి పాదచారులయ్యే వారు రామాశ్రమమును కనుగొనదలచినారు. భరతుని హృదయమది. వశిష్ఠులందుకు సమ్మతించగా భరతుడందుకు నిశ్చయించుకొవినాడు. వెంటనే శత్రుఘ్నుని పిలిచినాడు. శత్రుఘ్నా! నీవును ఈ సమస్త జనులును బోయలును కలిసి ఒకవ్రక్క వెతుకుకని ఆతని ఆజ్ఞాపించినాడు. తనతో ఆతని బంధువర్గముతో కూడిన గుహుడును మంత్రముఖ్యులును పెరిష్ట మునీంద్రులును పురజనులును వత్తురని తెలిపినాడు.

మన మిక్కడనుండి భరతుని ఒక రాజకుమారునిగ చూచుటకాదు, ఆతడు రామునితమ్ముడుకాడు. దశరథుని పుత్రుడు కాడు. ఆతనిని అవయవములతో అంద మొందిన భక్తిదీనమల్లు మూర్తి భవించినదను కొనవలెను. ఆ మూర్తి లే చూడవలెను.

రామాశ్రమమును వెతకబట్టె వారందరకట్లా జ్ఞాపించిన క్షణముననే ఆతని హృదయాకాశమున రామబ్రహ్మము సగుణమూర్తియై సాక్షాత్కరించినాడు. రాము దొక్కడే కాదు. సీతాకాంతయు ఎదురనిలచినది. వారిద్దరేకాదు. వారిద్దర సేవించు భాగ్యవంతుడగు లక్ష్మణుడును సాక్షాత్కరించినాడు. అప్పుడే భరింపరానివేదనయు ఆతనికి పొడసూపినది. అప్పుడాతడు శత్రుఘ్నునివైపు తిరిగి చెప్పినమాటలివి.

శత్రుఘ్నా! రామునివెతుకటోదము. నా మనస్సు చాలా అలజడి నొందు చున్నది. ఆ సీతారామలక్ష్మణుల దర్శించునంతవరకును నా అలజడి చల్లారదు. వేయేల? ఆ పద్మనేత్రుడగు రామచంద్రుని దర్శించవలెను. రాజలక్షణ లక్షితము లగు ఆతని పాదముల నాశిరమును మోవవలెను. నా ఆత్మశాంతించవలెను. అంతే కాదు. ఆతడి ఇచ్చెను రాజ్యపీఠమున పట్టాభిషిక్తుడు కావలెను. అదియే నా శాంతికి పూర్ణరూపము. పోదము. రామాశ్రమమును వెదకుదము.

అవి చిత్రకూటమునందలి తావసాశ్రమములు. రాముని వర్ణకుటీర మా శ్రమముల మధ్యభాగముననే.

శత్రుఘ్నుడును సుశుంతుడును ఒకవంక బయలుదేరగా భరతుడు వశిష్ఠ మునీంద్రులతో వేరొకవంక వెదకనారంభించినాడు.

భరతుని భాగ్యరేఖ ఉదయించినది. భరతుడే పొగయొక్కకొనను ఆధారముగా గొని రామాశ్రమమును వెతకబుండెనో పైకిపోవు అపొగకు అడుగుభాగ మాతని కంటబడినది. భరతునకు సముద్రమును వాటి అవ్వలబద్ధుకు చేరినట్లని పించినది. ఆభాగ్యరేఖను బలవరచినది అక్కడి ఆశ్రమవాసులదర్శనము. ఆ తావసులు రామాశ్రమమిక్కడనేనని తెలిపినారు. అప్పుడే ఆతనికి శత్రుఘ్ను సుశుంతులును వశిష్ఠులును కలసినారు. వశిష్ఠుని తనతల్లులవెంట నిడుకొనిరండని వంపి, తాను శత్రుఘ్నునితో రామదర్శన కాంక్షియై వరుగు వరుగున నడువ నారంభించి నాడు.

తావసుల వర్ణకుటీరములు జానులుతీరి యుండవు. శ్రోవలును అంతియే. కావుననే వారాయురణ్యసీమల నడువదగు మార్గములకు కొన్నిగురుతుల నేర్పరచు కొందురు. భరతున కాయాశ్రమాభ్యంతరముల గురుతులు కన్నట్టినవి. ఎత్తైన చెట్ల కొమ్మలపై నారచీరెల పీలికలును ధర్మలును కట్టబడియుండుట నాతడు గమ

నించినాడు. శత్రుఘ్నా! ఇదియే మరల రామాశ్రమమునకు పోవుత్రోవ లక్ష్యముడీ గురుతుల కట్టియుండవచ్చునని ఆతనికి చూపుచు భరతుడు సరాసరి త్రోవను నడచినాడు. అంతలో ఆతనికి అందమై ప్రవహించు మందాకిని కనబడినది. భరతుని మనసు కదలబారినది. కన్నులు చెమ్మగిల్లినవి. చెమ్మగిట్లుటకాదు అంతలో కన్నులనుండి ధారలు ప్రవహించినవి.

వై దేహీ సహితుడై రాజ్యపీఠమున వీరాసనములంకరింపదగిన రాముడు ఈ కారణపులవసించుచుమా? ఆహా! నాజీవితమిందుకుదయించినదా? అని తలచివెక్కివెక్కి ఏడ్చినాడు. తన ఆవేదనను శత్రుఘ్నునకు చెప్పుకొనినాడు. అట్లే ఆకలిఅడుగులు ముందుకు సాగిపవి. ధనుర్పాణశరాసనాలంకృతమైయున్న రాముని పర్ణకుటీరము కానుపించినది. అందేయున్నది ఈశాన్యభాగమునందగ్నివేదిక. అది రాముడు నిత్యమును ఆరాధించుకొను వైదికాగ్నియే. మరి రాముడెక్కడ? భరతుని మనసు పరుగులెత్తినది. చూపులును ఆకలి మనస్సునను సరించినవి అంతలో రాముని విగ్రహము సాక్షాత్కరించిినది అది అయోధ్యలోని రామ విగ్రహముకాదు. కాశ్యత బ్రహ్మవలె వెలుగొందు తాపన విగ్రహము. ఆతని శిరము జటామండల మండితము కాగా ఆతని నేత్రములు వికసితపుంధరీకములైయున్నవి. ఆతడు దరించినవి నారచీరలుగాగా ఆతనిపైనున్న ఉత్తరీయము జింకచర్మము. ఆతడధిష్ఠించినది దర్బాసనము. ఆతని దుఃఖమండలమున రైర్యోత్సాహములు ప్రదర్శించబడగా ఆతని వికాల వక్షమును ఆజానుబాహువులును సింహమధ్యమును రాజలక్షణ లక్షిత ములైయుండ ఆధర్మమూర్తి ఈ వికాల విశ్వంభవావలయ సామ్రాజ్యలక్ష్మికి ఆటపటైవది. మేనికాంతి అగ్నితేజమువలె వెలుగొందగా ఈతడు నా అన్నయేనా? అని పరికించినాడు భరతుడు. ఆ మూర్తికి ఇరు ప్రక్కలనున్న సీతలక్ష్మణులు భరతునకు గోచరించినారు. ఈతడు రాముడేనని నిశ్చయించుకొనినాడు

భరతునకు దుఃఖమాగలేదు. సకలరాజగణ సేవ్యుడై యలరారవలసిన రామ పురుషుడే వనశ్రమ్యగసేవితుడైయుండ, దుకూలముల దాల్చి నూత్నకాంతుల వెలుగదగు సుకుమారమూర్తి వల్కలముల దాల్చి అరణ్యసీమనుండ, వివిధ కుసుమ పుగంధ శోభితుడై విరాజిల్లేడు శోభనాంగుడు జడలను దాల్చి చరించుచుండ, చంద్రాదుల నలదగిన దేహమున భస్మమలది తాపసువిశాలై కన్నట్ట ప్రాయసహోదరుడును భక్తశిఖామణియునగు భరతుని దుఃఖమునకు మేరయెక్కడ? దుఃఖభాగుడయ్యె ఎట్టకేలకు ధర్మాత్ముడగు భరతుడు పరుగుపరుగున వచ్చి, శ్రీరామచంద్రుని పాద సీమకు చేరినాడు. తందృష్ట్యా భరతశ్రీమాన్ దుఃఖశోక వర్ణుతః.

భరతుని నోట మాటవచ్చుటలేదు. అన్నా! అనిపించినాడు గద్గదకంఠము ననే. అంతలో మళ్ల నేలకూలినాడు. అప్పుడే శత్రుఘ్నుడును రాముని పాదసమీపమును చేరగా భరతశత్రుఘ్నుల నిద్దరబట్టిఎత్తి కన్నీళ్ళుతుడిచి రాముడు చారిద్దరకొగలించుకొని తావమార్చినాడు. అంతలోననే పచ్చినారు సుమంత్రుడును గుహుడునుగూడ. దీనితరువాత ఘట్టము (అనగా భరతశత్రుఘ్నుల లేవనెత్తి ఆదరించిన తరువాత) రాముడు భరతుని కుశలప్రశ్నల నేడుగుట.

ప్రశ్నలిప్వి.

రాముః=భరతా! నీవిట్లు చిచ్చితివిగదా? తండ్రి ఏమయ్యెను? తండ్రి జీవించి యుండ ఆయనను దుఃఖపెట్టి ఇబ్బకరుదెంచితివా? పితృమూర్తిని గౌరవించుచుంటివా? జ్ఞానసంపన్నులగు వశిష్ఠులు పూజనీయులై యుండెనా? కౌసల్యా సుమిత్ర కైకేయీలు పూజ్యరాండ్రై ఆనందించుచుండిరా? సీతికాస్త్ర విశారదుడును ధనుర్వేదమున కుపాధ్యాయుడును అగు సుధన్వుని గౌరవించుచుంటివా? నీపురోహితుడు ధనాశచే నీచ కార్యములాచరించుట లేదుకదా? తగియెడుశేఖర నిడించుచుంటివా? అర్ధరాత్రి సమయముననే ఆర్థికమును గూర్చిన ఆలోచన సేయవలెను. రాజకార్యములను ఒక్కరితోగాని చాలమందితోగాని చేయకూడదు. వేయిమంది మూర్ఖులకంటె ఒక్క వండితుడు ఆలోచనలయందు ముఖ్యుడైయుండవలెను. అట్లుండెనా? ఉత్తమకార్యములందు నీచుల నియమించుటయు, అధమకార్యములందు త్తముల నియోగించుటయు వినాశకారణములు. ఉత్తమ మధ్యమ, అధమకార్యముల ఉత్తమ మధ్యమ అధముల నియోగించుచుంటివా? ఉగ్రదండముల విధించురాజును ప్రజలు నిందింతురు. నీవు నిందార్హుడవుకావుగదా? వేగులవాండ్ర వలన సకలవిషయముల నెరుగుచుంటివా? లోకాయతులగు బ్రాహ్మణుల పూజించుటలేదుగదా? (లోకాయతిక బ్రాహ్మణులన నాస్తికులు. వేదప్రమాదములేనివారు) పర్జాశ్రమ ధర్మములు రక్షించబడుచున్నవా? అయోధ్యయనుపేరు సార్థకనామమైయుండెనా? (అయోధ్యయన ఇతరులచే జయింప బడనిదని అర్థము) నియతకాలముల సేవకులకు జీతదత్తములనిచ్చుచుంటివా? దేవ ద్వీజగురువుల పూజించు చుంటివా? అక్కరలేని కాలమున కోపించుట, ఏమనుపాటు, సోమరితనము మదద్రవ్యముల సేవించుట, ఇంద్రియములకు వశుడవగుట, కీడు చేయదలచిన వారితో ఆలోచనసల్పుట, మంగళకార్యముల చేయకుండుట, మంత్రి సహాయములేక తానొక్కడే కార్యనిర్ణయముచేయుట, అనుదోషములకు నీవు గురి

యగుటలేదుకదా? దేశకళ్యాణ సూత్రములగు వ్యవసాయ వ్యాపారములను చక్కగా పాలించు చుంటివా? ధర్మార్థకామములను ఉచితకాలమున సేవింపచుంటివా? ధర్మమును ప్రాతఃకాలమునను, మహ్యాహ్నకాలమున ధనచింతయు, సాయంత్రమున కామమును, అనుభవించవలెను. ప్రాతఃకాల మహ్యాహ్నకాలమున నొకప్పుడు ధర్మార్థములను మార్చుకొన్నను కామమును మాత్రము వ్యత్యాసము చేయరాదు. ఆయోధ్యా షరమున స్త్రీ పురుషులెల్లరును రోగాదులు లేక సంతోషాయత్తచిత్తులై యుండిరా? ప్రజాపరిషత్తులు నిర్విఘ్నముగా జరుగుచుండెనా? నదీ మాతృకయగు ఆయోధ్యా నగరము సత్యశ్యామలయై సింహశార్దూలాది క్రూరమృగములచే బాధనొందక యున్నదా? (నదీమాతృకయన మాగానిపంటలు గల దేశము, దేవ మాతృకయన వర్షము మీద ఆధారపడినదేశము).

నిత్యమును సభాంతరమున ప్రజలకు ధర్మన మిచ్చుచుంటివా? శత్రురాజుల రాజ్యముల యందరాజులపై పడునెనమండ్రు తీర్థులను వినియోగింపితివా? తీర్థులనగా మంత్రి (Minister) పురోహితుడు (Private Secretary) యువరాజు (Prince) సేనాపతి (Commander in chief) ద్వారపాలకడు (Gate-keeper) ఆంశర్వంశికుడు (Palace controller) కారాగారాధిపతి (Superintendent of jails) అర్థసంపాదకడు (ధనమును రాబట్టువాడు) (Revenue officer) కార్యనియోజకుడు (రాజకార్యములను వెల్లడించువాడు) ప్రాడ్వివాకుడు (న్యాయ విచారణకర్త) (judge) సేనానాయకుడు (సేవయందలి ఖతులకు జీత ఐత్తముల వివరించువాడు) సగరాధ్యక్షకుడు (రాత్రికాలమున పట్టణమును రక్షించు శాఖకు అధికారి) కర్మాంతికుడు (ఉద్యోగులకు జీతములనిచ్చువాడు. (A/c general) సభ్యుడు (సభలను నిలపద్రవమున నడుపువాడు) ధర్మార్థక్షు (ఆస్తిపాస్తులందు వచ్చు తగాదాల తీర్పు న్యాయశాఖాధికారి) దండపాలుడు (జారచోరాదుల దండించువాడు) (Magistrate) దుర్గపాలుడు కోటనుకాపాడువారికి పై అధికారి రాష్ట్రాంతపాలుడు (సరిహద్దులను కాపాడువాడు.)

ఈ పడునెనమండ్రు తీర్థులలో మువ్వురైన మంత్రి పురోహితయువ రాజులను విడచి తక్కిన సేనాపతి మొదలగువారివిషయమున గూఢచారులను ప్రయోగింతువా? మంత్రి, పురోహితయువరాజులపై గూఢచారులక్కరలేదు. మిగిలినవరునైదు మంది పైనను గూఢచారులందరినైనను. కాని ఆగూఢచారులొకరినొకరు ఎరిగియుండ కూడదు. అట్లుంచితివా? రాజులకు కన్నులు గూఢచారులు. రాజానశ్చరచక్షుషాః

రాబడిఎట్లున్నది? ఖర్చు ఆవాయమును మించియుండెనా? దేశకాలముల గుర్తెరుగకయే శత్రురాజ్యములపై ఒక్కమారుగా దండెత్తుచుంటివా? నీ రాజ్యమునందున్న బుద్ధి మంతు? పై నీసేనకులు నేరావోవణ గావింపగా నీవు వారి చరిత్రల పరిశీంపకయే శిక్షించు చుంటివా? ఖరతా! నీరాజ్యమెట్లు నడచు చున్నది? ధర్మాత్ముడగు రాజునకు స్వర్గము కరతలామలకము. అనిరాముడు భరతునిపై ప్రశ్నల వర్షమును కురిపించినాడు. నిజమునకీ వర్షము నాడు భరతునిపై నే కురిపిన వర్షముకాదు. ఈ ధర్మ మేఘము ప్రపంచ కళ్యాణమునకై కురియు వర్షము. ఈ వర్షము కురియనినాడు ప్రపంచమున దుర్భిక్షము తాండవమాడును.

దీనికి రామాయణమున కచ్చితస్వర్గయని పేరు. నేనిప్పుడు చెప్పినది ఆ వర్ష ఋతువునందలి వర్షబిందువులను మాత్రమే. సంపూర్ణముగ ఈ స్వర్గము వివరించుచో ఇదియొక గ్రంథమగును. రామాయణములోని ఈ రాజ్యాంగ విధానమును అర్థము చేసికొని నేటి మన ప్రజాస్వామ్యమును పరిశీలించుకొనుట దొడ్డబుద్ధి. ముందు కథకు పోదము. భరతుని సమాధానము.

అన్నా! నాకు రాజధర్మమా? ధర్మయుతమగు రాజ్యములేని నాకు రాజధర్మము స్వర్గము నిచ్చునా? రఘువంశమున సమర్థుడగు జ్యేష్ఠుడుండ కవిష్ఠుడు రాజెప్పు డయ్యెను? ధర్మము నాపట్ల వివరీతమైనది. నేడు నీవు అయోధ్య కేతెంచి వట్టాభిషిక్తుడవగుచో నీవు చెప్పినది నిజమగునని కంట తడిబెట్టి, తండ్రిగారు లోకాంతర గతులయ్యెనని తెలిపినాడు. తండ్రి లోకాంతర గమనమొక చిత్రముగ నడచినదని నాడు. తండ్రి ప్రాణముల వదలునప్పుడు చివ్వరి శ్వాసయు నిన్నే స్మరించుచు, నీమూర్తిపై ననే చూపులు నిలువగా ఆయన బుద్ధి వృత్తియు ఇటునటు జనలేక నీవు దగ్గరలేని లోవమును తలచితలచి కుంగిపోవుచు పితృపాదల భౌతిక కాయమును వదలినది. ఆర్యా! తండ్రికి దహన సంస్కారములు మాచే నడువబడియు అవి పితృమూర్తికి తృప్తి హేతువుకాదు. ప్రియుడివ్వని పిండదానముల పితరులు గ్రహింపరని పెద్దల వాక్యము కావున నీవు తండ్రికి ఉదకదానాదికముల జరిపి ఋణ విముక్తుడవు కమ్మనినాడు.

ప్రియేణఖలుదత్తం హి పితృలోకేషురామవ

అక్షయ్యంభవతీత్యాహుః భవాంశ్చైవ పితృప్రియః.

భరతుడిచ్చిన సమాధానమిది.

ఘనమొక్కమారు రామునివైపునకు తిరుగుదము.

పితృసాదుల మరణవార్త రామునకు గొడ్డలి పెట్టయినది. అతడు మూర్ఛిల్లినాడు. మరల అతడు మూర్ఛనుండి లేవవలెన్న శైత్యోపచారములవసరములై నవి. సీతా లక్ష్మణులు గావించిన శైత్యోపచారములచే రాముడు తెలివినొందినాడు తన దురదృష్టమునకాతడు చింతించి, చింతించి, పెద్దపెట్టున ఏడ్చినాడు. తనను కన్న తండ్రి అంత్యక్రియలను నెరవేర్చు నోచుకొనని పుత్రుడనై తినన్నదే అతని బాధకు కారణము. రాముని మనసునుండి ఇక ఆయోధ్య తొలగినది. తన వ్రతదీక్షనమాప్తి యైన తరువాతకూడ తానిక ఆయోధ్యకు వెళ్లుటలేదని తలచినాడు. రాజకార్యముల నిట్లు చేయుమని తన్ను శాసించు తండ్రి మఱచించగా ఆ మహాకార్యమున తన్ను శాసించి నడుపువాడెవ్వడు? కావున నేనిక రాజ్యమును గైకొనను అను నిశ్చయమును బహిర్గతము గావించి శోకించినాడు. అదియే భరతుడు తన్నయోధ్యకు వచ్చి, వట్టము గట్టుకొమ్మన్న కోర్కెకు సమాధానమైనది. అది భరతుడు భరింపలేని మాట. భరతునకా రాముని సమాధానము గోరుచుట్టుపై రోకలిపోయి కాగా అతడును బాధనొందెను. అంతలో రాముని చూపులు సీతపై బడినవి. సీతా! నీవు మామగారు లేనిదానివై తివని దురస్థిల్లినాడు. అటునుండి, లక్ష్మణునివై పుకు తిరిగి హా! లక్ష్మణా! నీవు తండ్రిలేనివాడవై తివని తలచి తలచి ఏడ్వగా సీతా లక్ష్మణులును ఆపుకొనలేని దుఃఖముతో రామునితో కలసినారు. కొద్దికాలము గడచినది. వారి దుఃఖము కొంచెము వెనుకకు తిరిగినగాని ముందు చేయదగు కర్తవ్యములు నెరవేరవు. రాముడిప్పుడు తండ్రికి పిండదానము గావించవలెను. తర్పణ చేయవలెడి. అక్కడ రామునకు రాజాన్నములు లేవు. తాననుభవించునదే పితృదేవతల కర్పించుట. కావున రామచంద్రులు లక్ష్మణునిచే గారపిండిని తెప్పించి, మందాకినియందు స్నాన మాచరించి ఉదకాంజలుల నర్పించి, ఆ గారపిండితోడనే పిండ దానము గావించినాడు. అంతలో మందాకినీ నదీతీరమునందలి కృత్యము నెరవేరినవి. తాత్కాలికమగు కర్మ కాండ ముగిసినది. పితృవియోగ దుఃఖము ప్రవాహమై మరల పొంగినది. భరత లక్ష్మణులున్న తన ఆశ్రమమున కేతెంచినాడు. తన బాహుద్వంద్వ మధ్యమున వారినిరికొంచుకొని ఏడ్వనారంభించినాడు. రాముడును వారును కలసి ఏడ్చు ధ్వని తరంగములు వర్షతమునంతను వ్యాపించగా భరతుడు రామునికసుగొనెనని దూరము నందు సేనకు అర్థమైనది. అంతలో వారి వాహనములనక్కడనే యుంచి సేనయు, ప్రజాసీకము గూడ చిత్రకూటాశ్రమమును చేరుకొనగా, వశిష్టమునీంద్రులతో కాలి నడకను వచ్చుచున్న కౌశల్యా సుమిత్ర కైకేయీలు కొంచెము వెనుక చిక్కి వచ్చినారు.

అందరకును రాముని దర్శనమభిన్నది. రాముడును తల్లలను గురువులను కూడ దర్శించినాడు. సీతారామలక్ష్మణులు ముగ్గురను పూజ్యులకు వందనముల నర్పింపగా వారును ఆ మువ్వర కాశీస్సుల నందించినారు. మిగిలినవారి ఆదరాభిమానములను కూడ రాముడు చూరగొనకపోలేదు. అంతతో ఆ ఘట్టము ముగిసినది. తరువాతది భరతుడు రామున కందించిన విన్నపమును అతని విన్నపమునకు రాముడిచ్చిన సమాధానమును. ఇదియొక విలక్షణమగు ఘట్టము. సుసంపన్నమగు వైతృక రాజ్యలక్ష్మి తన్ను వరించగా భరతుడు కాదనును. భరతుడే తన పాదముల వైబడి ఈ సామ్రాజ్యము నీది అని వప్పచెప్పగా రాముడు కాదనును. వారి సౌదర్యము లోకవిలక్షణమై ధర్మబద్ధమై నాటికిని నేటికిని లోకాదర్శమై నడచును. ఈ ఘట్టమును మీరెట్లు వినవలెనో మీరే యాహ్నికుకొనుడు.

నాటి రాముని వర్ణశాలాభ్యంతరమిట్లున్నది.

వశిష్ట జాబాలాది మునులందరొకవంక కూర్చొనినారు. సుమంత్రాది మంత్ర సత్తములందరొకవంక యుండిరి. ప్రజాసీకషంతయు అక్కడనే యుండి రాముని ముఖచంద్రమండల దర్శనమున కాష్టాదము నొందుచుండిరి అక్కడనే యుండిరి కొనల్యా సుమిత్ర కైకేయీలు కూడ. అప్పుడట్లు ప్రకృతి మండలము చూపులు రామునిపై నిలువగా రాముని చూపులు భరతునివైపుకు తిరిగినవి. భరతుని హృదయము రాముడెరుగనిదికాదు. ఆతడెందుకు జడదానినై నారచీరెల ధరించి వనవాసి పలెనుండెనో రాముడూహించనిది కాదు. రాముడు దీర్ఘదర్శి. రాముడింగితజ్ఞుడు. కాని భరతుని హృదయము బహిర్గతముకాక ఆతడెట్లు నిర్ణయించును? అంతే కాదు. లక్ష్మణుని అనుమానమును కూడ రాముడు తీర్చదలచెనేమో? భరతుని ముఖముననే అతని రాకను చెప్పించవలచినాడు రామచంద్రుడు. ఇట్లు ప్రశ్నించినాడు లక్ష్మణుని ఎదుటనే.

భరతా! నీవు వేయు రాజ్యమును వదలి జడదానివై ఇక్కడికేల వచ్చితివి? అని.

రాముని ప్రశ్నకు భరతుడు వెంటనే సమాధానమివ్వ సమర్థుడు కాలేదు. కొంచెము తల వంచి నాడు సిగ్గునొంది. రాముడు మరల తమ్ముని కొగిలించి కొవి బుజ్జగించి అడిగినాడు. భరతుడు సరాసరి సమాధానమివ్వలేదు. ఆతడు దోసిలియైగ్గి విన్నముడై దాసుడయ్యె తన బాధను విన్నవించుకొనుచు సమాధానమిచ్చినాడు.

భరతుని విన్నపములోని సారమిది.

భరతుని దృక్పథమున దశరథుడు దోషి. కైకయు దోషియే. వారిద్దరి దోషములును తన కనుబంధమై తాను దేశాంతరమునందున్న సమయమున తన్నంటినవి. ఇప్పుడా బురదను తాను కడుగుకొని శుద్ధుడు కావలెను. ఇది భరతునకు పరేచ్ఛా ప్రార్థనమైనది. పాపమాతడు కోరుకొన్నది కాదు. ఇప్పుడు తానాచరించిన పాపము కాదు. ఒకరివలన సంక్రమించిన దోషము. దానిని భగవదనుగ్రహమను విశుద్ధ జలములచే కడుగుకొనదలచినాడు. జీవుడు శరణాగతినిల్లే చేయవలెను. కొందరు పాపోహం, పాపకర్మాహం, అనుట తగదని, పుణ్యోహం, పుణ్య కర్మాహం అని చెప్పుకొనవలెనందురు. అది చెప్పువారి అజ్ఞానము, లేక అహంకారము, జీవుడు శరణాగతినిల్లే చెప్పుకొనవలెను పాపములతి సూక్ష్మములు. జీవుని స్థూలదృష్టి తాను చేసిన పాపములను కనుగొనజాలదు. కావున భగవంతునివద్ద, “పాపోహం” అని చెప్పుకొని, “త్రాపిహం కృపయాదేవ” అనవలెను. కథకు వత్తము.

రామా! నేను లేని సమయమున తండ్రి శ్రీ వాక్య ప్రేరితులై నిన్ను అరణ్యములకు పంపి, ఆ దుష్కృత్య ఫలమునే ఆకడనుభవించినాడు. నా తల్లియు అమె కోరిన ఫలమునుభవింపక వైధవ్య ఫలమునందుకొన్నది. అమెడిది చాలదు. అమెకు లోకాంతరమున మోరాతి మోర నరకపాతమున్నది తప్పదు. కావున నీవు దేవేంద్రునివలె ఇక్ష్వాకు సామ్రాజ్య పీఠము నలంకరింపుమని ప్రార్థించుచు ఈ సోదరుని, ఈ శిష్యుని, ఈ దాసుని కరుణింపుమని కన్నీటి దారల కార్చుచు రాముని పాదారవిందములపై శిరమును మోపినాడు ఇది భరతుని అభ్యర్థనము.

భ్రాతుశ్శిష్యస్య దాసస్య వ్రసాదం కర్తుమర్హసి.

ఇక రామునివైపు తిరుగుదము.

రాముడు భరతునకు సమాధాన మందించుటయందు పుష్పోత్తముడై రెండు గుణముల వ్రంగిరించినాడు. ఒకటి ఔదార్యము రెండు వ్రతదీక్ష. అతని వ్రతదీక్ష లోనిదే త్యాగశీలత. అతని సమాధాన సంగ్రహమిది.

రాముడు భరతుడాపోపించిన ముగ్గురను దోషులు కారని నిరూపించినాడు. అందు మొట్టమొదటగానే భరతా! నీ యందణుమాత్రమైన దోషముకూడ లేదని అతని విశుద్ధహృదయమును తెలుపుచు తన హృదయమును స్పష్టపరచినాడు. తరువాత దశరథుడు దోషి కాడని నిరూపించి, తానిపుడు రాజ్యాభిషిక్తుడగుటకు

శాసనాతిక్రమముని నిరూపించినాడు. అట్టి పాపమును నేను చేయనని తేల్చినాడు. భరతుని గురించి రాముడు చెప్పినదాని ప్రమాణ వాక్యమిది.

“నదోషం త్వయివశ్యామి సూక్ష్మమవ్యరిసూదన.”

భరతా ! నీయందు సూక్ష్మతీసూక్ష్మమగు దోషము కూడ లేదని విరాఘాటముగ ఉద్ఘాటించినాడు. ఈ కారణమున నీవుకూడ కర్తవ్యముంటివేమో నను అనుమానము నాకావంతయు లేదని చెప్పి భరతుని హృదయమున గుచ్చుకొని యున్న సంశయ కంటకమును తొలగించినాడు. తరువాతి విషయమేమి? దశరథుడు దోషి యనియు, కైక దోషురాలనియు, భరతు డుద్ఘాటించిన ఉద్ఘాటనము. దానిని గురించి రాముడు విప్పిచెప్పుచు భరతుని సంస్కరించినాడు. ముందు కైక నిర్దోషురాలనినాడు. భరతా ! నీవజ్ఞానముచే తల్లిని నిందించుచుంటివిగాని జ్ఞానము కలిగి కాదనినాడు. ఇక్కడ రాముని వాక్యమిది.

“శవాపి జననీం బాల్యా త్వం విగర్హితు మర్హసి॥”

ఈ ఘట్టమున గీత నొక్కమారు స్మరింపుడు. అర్జునుడు ఈ జ్ఞాతుల నందరిని చంపిన పాపమును నేను చేయననెను. అప్పుడు శ్రీకృష్ణులు అర్జునా ! నీవు ప్రాజ్ఞునివలె మాట్లాడుచుంటివే గాని, నీవు ప్రాజ్ఞుడవు కావనెను. “ప్రజ్ఞా వాదాంశ్చ భాషసే” అతడీతడే. అనగా ఆ కృష్ణుడీ రాముడే.

భరతుని రాముడిక్కడ బాల్యముచే కైకను నిందించు చుంటివని స్పష్టముగ చెప్పి, నీవింత అజ్ఞానయుతముగ మాట్లాడతగవని శాసించినాడు. ఇదియే రాముని లోని బౌద్ధాధ్యము. తనను అరణ్యమునకు పంపిన కైకయందాతడు దోషమును చూడలేదు. ఆమెను నిందించుట కాతడు ఇష్టపడలేదు. తరువాతది దశరథుని విషయము. ఆతడెట్లు దోషి కాలేదో చెప్పి, తనకు వట్టము కట్టుకొనుటకును, భరతుడు కట్టుటకును అధికారము లేకపోవుటను నిరూపించినాడు. దశరథుడెట్లు దోషి కాడు? అను ప్రశ్నకు సమాధాన మిది.

కామకారో మహాప్రాజ్ఞ గురూణాం సర్వదానఘ
ఉపపన్నేషు దారేషు పుత్రేషు చ విధీయతే,
వయమస్య యథాలోకే సంఖ్యాతాస్సౌమ్య సాధుభిః
భార్యాః పుత్రాశ్చ శిష్యాశ్చత్వ మను జ్ఞాతు మర్హసి॥

భరతా! దశరథుడు ఆచరించిన ఈ కార్యము లోకమున పెద్ద లెవ్వరును ఆచరించనది కాదు. తనకు అనుగుణ్యముగ చరించు భార్యాపుత్రులయెడ తాము స్వతంత్రించి ప్రవర్తించ వచ్చును. భార్యాపుత్రులును శిష్యులును పురుషు ననుసరించుటను బుద్ధిమంతులు మన్నింతురు. కావున మన తండ్రి నన్నరణ్యము నంసుండుమనియు, నిన్ను రాజ్యము చేయుమనియు శాసించగా ఆ శాసనమును మన మనుసరించవలెనేగాని కాదనుటెట్లు? తండ్రి ననుసరింప వలెను. తండ్రివంటిదే తల్లి గూడ. భరతా! తల్లిని నిందింపక తండ్రి అధికారమును కాదనక నీవు రాజ్యమును చేయుము. నేనీ వనవాసమును చేయును ననినాడు. మాతాపితరుల ఆజ్ఞను కాదని మాన్చుటకు నీకును నాకును అధికారము లేదనినాడు. ఆజ్ఞాపించిన తండ్రి స్వర్గమునకేగగా ఆయన శాసనమును తిరస్కరించుటకు నీకును నాకును అధికారము లేదని రాముడు స్పష్టపరచినాడు. దశరథుని విబుధాది పోషకుః దేవేంద్రునివంటివాడని ఆయన నిర్దోషి యని భరతునకు తెలిసినాడు. ఇది కాదన్న సర్వ లోకేశ్వరత్వము కూడ నా కక్కరలేదనినాడు.

“పితృదత్తం యథాభాగం ఉపభోక్తుంత్వ మర్హసి
చతుర్థశ సమాస్సౌమ్య దండకారణ్య మాశ్రితః
ఉపభోక్త్యేత్వహం దత్తం భాగం పితౄ మహాత్మనా
“యదబ్రవీన్నాం నరలోక సత్కృతః
పితౄమహాత్మా విబుధాధిపోషకుః”
తదేవ మద్యే పరమాత్మనోహితం
ససర్వలోకేశ్వర భావమవ్యహం॥

భరతునకు తెలిసిన వర్యవసానమేమి? రాముడు అయోధ్యకు రావనుట తెలిసది. నీవే రాజ్యమును చేకూరుమనుట తెలిసది. అంతతో ఆనాటి సంభాషణము ముగిసినది. ఆ రాత్రి యంతయు శోకమయమై గడచినది.

ఆది ప్రాతఃకాలము. రామాదులు మందాకినీ నదియందు స్నాన మాచరించి, సంధ్యాద్యనుష్ఠానముల నిర్వర్తించినారు. వశిష్ఠాది మునీంద్రులును, సుమంత్రాది మంత్రుల సత్తములును ప్రశానీకము గూడ రాముని ప్రక్క చేరినది. ఆ సభాస్థలి ప్రశాంతమై యున్నది. ఎవ్వరును ఎవ్వరితోగూడ పలుకక కూర్చొనినారు. రాముని క్రిత మాట్లాడవలసిన పని ఏమియును లేదు. అతడు భరతున కివ్వదగిన సమాధానము

లేక సందేశము సమాప్తమైనది. కాని భరతుని సమస్య భరతుని దృక్పథమున పరిష్కరింపబడలేదు. కావున ఇప్పుడు పెదవి విప్పదగినవాడు భరతుడే. రెండవ రోజున భరతుడే మాటాడ ప్రారంభించినాడు.

భరతుని సంభాషణమీ ఘట్టమున మృదుమధుర పణితో శాస్త్రీయసిద్ధాంతములతో తర్కయుక్తులతో చక్కగ నడచినది.

ఒక్కమాట మనము విన్న రాముడు చెప్పిన దానియందలి సారమును స్మరించి, భరతుడెట్లు ఆయన విషయము ననుసరించెనో చూతము. విన్న రాముని నిర్ణయమేమి? తన కిష్టమగు దాదాపుత్రాడుల కోర్కెల తీర్పుట మహనీయులగు సోధులు ఒప్పుకొన్న మాట కావున దశరథుడు బిడ్డలమైన మనల శాసించుట యుక్తము కాకపోయితి తేల్చి, ఆయన శాసనమును మన మనుసరించవలె ననినాడు.

రాముడు చెప్పినది యుక్తము కాకపోదు. శాస్త్ర సమ్మతము కూడ. కాని అంబోక సూక్ష్మమగు చింతనము భరతుడయగనిది కాదు. “రాముడు” ఉపవన్నేషు దారేషు అనిగదా అనెను? అనగా తనకిష్టమగు భార్యలని అర్థము. ప్రస్తుత సందర్భమదికాదు కైక ఇష్టుకాలై లేదు దశరథునకు. దశరథుడిష్టముతో రాము నరణ్యమున కంపి భరతునకు రాజ్యమివ్వలేదు. కైకేయి నిర్బంధముచే విభాగించిన విభాగమిది. కావున రాముడు చెప్పినట్లు పితృశాసనము ననుసరించి తీరవలెనని ఎక్కడున్నది? దానిని మార్పుట కవకాశమున్నది. ఈ విషయము నాచారముగా గొని భరతుడు మాట్లాడ ప్రారంభించినాడు.

రామా! నా తల్లి నాకిచ్చిన ఈ రాజ్యమును నా తల్లిని ఒప్పించి నీకివ్వ వచ్చిన నన్న సుగ్రహింపుమని కోరినాడు.

“సౌంత్వితా మామికా మాతా దత్తం రాజ్య మిదం మమ
తద్దదామి తవై నాహం భుంక్ష్వ రాజ్యమ కంటకం॥”

ఇప్పుడు భరతుడు తేల్చినదేమి? ఈ రాజ్యమును నీవే నీది యని నిర్ణయించితివి గావున నేను నీకివ్వదలచి యిచ్చుచుంటివి గావున నీవీ రాజ్యమును పరిగ్రహింపు మనినాడు. చక్కగ చెప్పినాడు భరతుడు. తాను పాలింపక తానెందుకీ రాజ్యమును ఇచ్చుచుండెనో రామునకు కారణమును ప్రతిపాదించవలెను గదా? ప్రతిపాదించినాడు.

మహాతేనాంబువేగేన భిన్న స్నేతుర్జలాగమే

దురావారం త్వదన్యేన రాజ్యఖండ మిదంచుహత్.

తానీ రాజ్యమును భరించలేడట. ఎట్లు ? పొరలివచ్చు ప్రవాహవేగమునకు కట్టలెగగా ఆ ప్రవాహ వేగమును ఆపలేనట్లు తానీ రాజ్యమును భరించజాలడట. ఈ రాజ్యపాలనకు తాను సమర్థుడు కాడట. అశ్వవేగమును గార్ధభమనుసరించలే నట్లట. రాముడు గుర్రమట. తాను గార్ధభమట. గరుత్మంతుని ఇతర వజ్రులనుసరించుట జరిగిందట తానీ రాజ్యమును భరించుట. రామా ! నీవు గరుత్మంతుడవు నేనొక సామాన్యజాతి పక్షిని. పీవు రాజ్యమును పాలించుటకును, నేను రాజ్యమును పాలించుటకును సంబంధమున్నది ? అనినాడు కాని రాముని ముఖమండలమున మార్పు రాలేదు. చివ్వరకు ప్రజలుకూడ నిన్నే కోరుచుండిరి రామా ! యని ప్రార్థించినాడు. ప్రజలును రాముని ప్రత్యేకముగ కోరినారు రాముడు మారలేదు. భరతుని శోకవేగ మరికట్టుటకు తత్వోపదేశము చేసినాడు. ఆ ఉపదేశ పారమిది.

భరతా జీవుడు అన్వతంత్రుడు. దైవప్రేరితుడై వదువవలెను ఈ జగత్తునకు రాకపోకలు స్వభావము. మానవుడెప్పుడైనను అనిత్యతయే స్వభావమగు ఈ జగత్తును స్థిరమనుకొనరాదు. అదియే దుఃఖకారణము.

అజ్ఞానయుతమగు అంతరాత్మ విషయ సుఖములకు గురియై రాత్రికాలము వందసుఖవింశదగు భోగములను దలచి సూర్యుని అస్తమయమున కాశందించును. పగటి సుఖములను తలచుకొని సూర్యోదయమునకు సంకసించును. కాల పుడుపుడు తన ఆయుర్దాయమును సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయములతో అపహరించుచుండెనని ఎరుగడు. జీవుడు తన మనస్సును తత్వశాస్త్రము వైపుకు త్రిప్పుకొని ఆలోచించుట చాల అవసరము. తనను గురించిన ఆలోచనయే మానవుని కృతార్థుని గావించును. బాహ్యములగు సుఖదుఃఖములకు నిత్యత్వము లేదు. వేదాంతముల వైపు తిరుగుటకు మనకింకను వార్ధక్యము రాలేదని అనుకొనకూడదు. ఆయుర్పా గ్యము క్షణక్షణమునకు క్షీణించుచుండును. దైవప్రేరితములై వచ్చిన సుఖదుఃఖములను ధీరుడై అనుభవించవలెను. నేనరణ్యమున నిట్లుంటిననిగాని నీ నెత్తిన రాజ్యభారము వడిగది దీనిని నేనెట్లు మోయుదుననిగాని విచారించవద్దు. ఇదంతయు కాతంత్రము. నన్ను గురించిన దుఃఖమును వీడి, నీకు రాదగిన ధీరత్వమును

గురించి నాకి శోకమేలవచ్చినదని శోకించి, శోకకారణమును గుర్తెరిగి నీవాత్మ
ద్వరణమును గావించుకొనుచునినాడు

“అత్మానమనుశోచత్వం కిమన్యమనుశోచసి
ఆయుస్తే హీయతే యన్య స్థితన్యచ గతన్యచ.”

ఇది మనకు రాముడందించిన దివ్యసందేశము. అనతారములిందుకే. కృష్ణావ
తారమునందిచ్చిన గీతాశాస్త్ర సందేశమిదియే.

“ఉద్ధరేతాత్మనాత్మానం అత్మాన మవసాదయేత్
అత్మైవహ్యాత్మనో బంధు ర్నాత్మైవ విపురాత్మనః”

ఇక్కడ అత్మను ఉద్ధరించుకొనుటకు అత్మనే వాడుకొనవలెనని చెప్పినారు.
అనగా మనస్సునే ఇక్కడ అత్మపదముతో చెప్పినారు మనస్సు మనకు బంధువు.
మనస్సే శత్రువు. మన మనస్సును మోక్ష పురుషార్థమువైపుకు త్రిప్పుచో అది
మనకు బంధువుగను. ప్రపంచాభిముఖమును గావించుచో అది మనకు శత్రువై
సుఖదుఃఖరూప సంసారగర్తమున పడవేయును. మోక్ష పురుషార్థ విచారణకు
శాస్త్ర మాధారము కావలెను. అనగా వేదములను ప్రమాణముగా గ్రహించిన మతా
చార్యులనే అనుసరించుట ముఖ్యము. ఇది రాముని ఉపదేశ సారము. ముందుకు
పోదము.

ధర్మాత్ముడగు భరతుడు ధర్మమూర్తియగు రాముని తత్వబోధనంతను విని
నాడు. భరతున కిప్పుడు కావలసినది రాముడయోధ్యకు వచ్చి పట్టాభిషిక్తుడగుట
గాని రాముడు చెప్పు వేదాంతము కాదు. భరతుడు చక్కని సమాధానమిచ్చినాడు.

రామా ! నీవలె తత్వవేత్త లెందరుందురు ? నీకు నీవే సాటియని రాముని
గుణవర్ణనము చేసి తన విన్నవమును మాత్రము తాను వదలక, రాముని తత్వోప
దేశమును గురించి చక్కని సమాధానమిచ్చినాడు. భరతుని సమాధానము తేవల
తర్కయుతము కాదు. వేద సమ్మతము. తర్కము వేదశాస్త్ర బద్ధమై యుండవలె
నని బోధించుచే సనాతన వైదికాచార్యుల ఉపదేశము. జగదురువులగు అదిశంక
రులు, శ్రుతి మత స్కర్మిని సందీయతాం॥ అని శాసించినారు.

భరతుని సమాధాన సంగ్రహమిది.

వేదము రెండువిధములగు ధర్మములను వదేశించినది. ఒకటి ప్రవృత్తిధర్మము, రెండు నివృత్తిధర్మము. ప్రవృత్తి ధర్మమన బ్రహ్మచర్య గృహస్థ, వానప్రస్థా శ్రమములందు నడువదగు ధర్మము. నివృత్తి ధర్మమన సన్యాసధర్మము. బ్రహ్మచర్యమున ఆయాశ్రమధర్మముల పాటించి, గురుకులమునందుండి వేదవేదాంగముల నభ్యసింపవలెను. గార్హస్థ్యమున తన వర్ణమునకు తగిన కన్యను పెండ్లియాడి గార్హస్థ్య ధర్మమును నడువవలెను. అంతతో విషయ సుఖభోగముల నిత్యములని వైరాగ్యముదయించగా ఆ వైరాగ్యము నాధారముగా గొని వనమునకేగి వానప్రస్థుడు కావలెను. అదికేఫల మోక్షకసాధనము. గార్హస్థ్యము ధర్మార్థ కామములను త్యజింపగలదు నిలయము. మోక్షమునుగూడ ఈగార్హస్థ్యము నందుండి సామాన్య ధర్మమునగాక విశేషధర్మము నాశ్రయించి సంపాదించ వచ్చును. అప్పుడి గృహమునే వనము గావించుకొని వనమునందువలె చరింపదగు సామర్థ్యమును సంపాదించుకొనవలెను. ఈచతుర్విధ పురుషార్థములను శ్రుతిస్మృతులు ప్రతిపాదించినవి. వీటిని ఆధారముగా గొనియే రాముడు భరతునితో మాట్లాడుటయు, భరతుడు రామునితో మాట్లాడుటయు జరుగచున్నది. ఇవి నా అభిప్రాయము. ఇది నా అభిప్రాయమునువది మాత్రము ఇద్దరును వక్కాణించరు. ముఖ్యముగ మీరు గమనింపదగినదీ విషయమే. ఇప్పుడు భరతుడు చెప్పిన సమాధానమును వినుడు. ఇందు సమాధానమును శరణాగతియుకూడ ఇమిడియున్నది.

రామా! శాస్త్రములు చెప్పిన ఆశ్రమధర్మముల ననుసరించుచో గార్హస్థ్యము అత్యంత శ్రేష్ఠము. ఇది ధర్మశాస్త్రవేత్తల సమయము (ప్రతిజ్ఞ). ధర్మజ్ఞుడవగు నీవెట్లు ఈధర్మమును వదులుదువు?

“చతుర్థా మాశ్రమాహంహి గార్హస్థ్యం శ్రేష్ఠమాశ్రమం
ప్రాహుర్ధర్మజ్ఞా ధర్మజ్ఞాః తంకథం త్యక్తుమర్హసి?

అని ముందు వనవాస జీవితమిప్పుడు మీరు చరించుట ధర్మశాస్త్ర సిద్ధము కాదనినాడు. కాక క్షత్రియుని ముఖ్యధర్మము రాజ్యపాలనము. జడదానివై అరణ్యమునందుండుట ధర్మముకాదుగదా? గార్హస్థ్యము నందుండి, సుఖభోగము అననుభవించుచు పుణ్యసంసారమును చేయదగు ధర్మమును వదిలి, ప్రజలను పునీతుల గావింపదగు బాధ్యత రాజుయందుండగా మీరీ ధర్మము నాశ్రయించుట యుక్తము కాదు రామచంద్రా!

ఇది ఇట్లుండ పుత్రశబ్దమునకు పున్నామమను నరకమునుండి పితరుల నుద్దరించుటయని అర్థము. అట్టి నీవు తండ్రి ఆపరించిన ఈదోషము నుండి తండ్రి నుద్దరించక యుండుట ధర్మశాస్త్ర సిద్ధముకూడ కాదుగదా? తల్లి దండ్రు లిద్దరును కలిపిచేసిన ఈసాపమును వారిక తొలగించి, వ్రజలను రక్షించు పుణ్యమును కట్టుకొని నన్నును ఉద్దరించుటకై అయోధ్యకు వాదగి యుంటివని సమాధానపూర్వకముగ రాముని అర్థించినాడు.

“శిరసాత్వ భియాచే హంకురుష్వ కరుణాం మయి.

బాంధవేషుచ నర్వేషు భూతేష్వివ మహేశ్వరః”

నాయందు కరుణ చూపుమనినాడు. బాంధవులందరి యందును కరుణనుచూపుమని మహేశ్వరునకు పోల్చినాడు. రాముని మనసు కరగలేదు. అతని వ్రతిజ్ఞ నాతడు వదలలేదు. వ్రజల కన్నులనుండి అశ్రుకణములు రాలినవి. అందు సంతోషమొక భాగముకాగా దుఃఖమొకభాగమును వంచుకొన్నది. ఆరాముని వ్రతదీక్షకు వారాశ్చర్య చకితులై అగండ భాషములు రాల్చుచు రాముడయోధ్యకు రానందుకు దుఃఖభాగులు కాక తప్పలేదు. వారందరును తల్లులను కూడ భరతుని వ్రశంసించి రాముని రమ్మని యాచించినారు. మరి భరతుని మాటలకు సమాధానమేమని ఇచ్చెను? రాముడు కైకేయీ దళరథుల కార్యమును తప్పని ఒప్పుకొనడు. కావున ఒక చక్కని సమాధానము నిచ్చినాడు.

భరతా! ఈరాజ్యము నీకు తల్లి ఇప్పుడు ఇచ్చినదికాదు. నీకు జన్మహక్తై యున్నది. నీతల్లిని వివాహమాడునప్పుడే తండ్రిగారు ఆమెయందు జన్మించు పుత్రునకు రాజ్యము విచ్చెదనని నీ మాతామహునితో వ్రతిజ్ఞుడవేసి, వివాహమాడినాడు. కావున రాజ్యము నీదికాని నాదికాదనినాడు. అది యట్లుండ కైకేయి దేవాసుర సంగ్రామమున మన తండ్రిని రక్షించి ఆయన సంతోషముతోడ యిచ్చిన రెండు వరములనే ఇప్పుడు కోరికొవక ఇప్పుడు నా అరణ్యవాసమును, నీరాజ్యప్రాప్తియు కోరినది. ఆవరముల రెంటిని రాజు దళరథుడిచ్చి, నన్నరణ్యమున కేగుమని అజ్ఞానించగా వచ్చితినిగాని నేను గార్హస్థ్యమును చరింపక వనవాసినగుటకు రాలేదు. తండ్రి సత్యవా. యే వరముల నివ్వగా అతని సత్యమును వ్రతివ్రతములు పుత్ర ధర్మముకావున నీవును నేనును ఆయన సత్యవ్రతమును భంగపరచ కూడదు. భరతా! నీసయోధ్యను బోయి, రాజపృథ్వుము క్రింద నిలిచి, వ్రజలను పాలించి,

తండ్రిగారిని ధన్యులగావింపగా నేను ఈ యరణ్యమున వసించి, చెట్లనీడల ననుభవించుచు మృగరాజులకు రాజునై చరించి తండ్రిగారి సత్యవ్రతిజ్ఞు సార్థకముకావించెదను. నీకు శత్రుఘ్నుడు సహాయముగాగా నాకు లక్ష్మణుని సాయమున్నది. కావున విషాదమును వదలి మన కర్తవ్యమిదియని నీవయోధ్యకేగుము. నేను అరణ్యముల ప్రవేశించెదననినాడు.

రాముడిప్పు డేమని తేల్చెను? కై కేయి దశరథులు దోషులని భరతుని వాదమును రాముదొప్పుకొనలేదు. కాను గార్హస్థ్య ధర్మమును వదలుటను భరతుడు విషేధించగా నేను గార్హస్థ్యమును వదలి వనస్థుడను కాలేదని తేల్చి, తండ్రి సత్యపాశబద్ధుడై కైకేయికిచ్చిన వకములను నేనును నీవును గూడ ఒప్పుకొనవలసివదేనని స్పష్టపరచివారు. వక్యవసావముగ మనము నలుగురముకలసి తండ్రిని సత్యవ్రతుని గావించుట పుత్రధర్మముని ఖండితముగా చెప్పినాడు. భరతుని కోరిక నెరవేరలేదు. వచ్చినవారితో జాబాలిమహర్షి చక్కనివక్త. రాముడయోధ్యకు వచ్చుటకు అతడొక మహాప్రయత్నమును చేసినాడు.

రాముడింతవరకు చెప్పినదేమి? తండ్రికి స్వర్గమును కల్పించవలెనన్న అతని సత్యవ్రతుని చేయవలెనని. ఇదివేదవాదము. ఇది విశ్వాసముపై ఆధారపడియున్న సిద్ధాంతము.

జాబాలి ఒక వాదమునుచెప్పి, రాముని రాజ్యమును గ్రహించమనినాడు. జాబాలి చెప్పిన ప్రబోధమిది.

నృష్టి ఖండమున తెలివిగల వర్గమొకటియు, తెలివితక్కువవర్గ మొకటియు మానవ సమాజమునందున్నదని జాబాలివాదము. ఆ తెలివితక్కువ మానవసమాజమును తెలివిగల సమాజము స్వర్గమున్నదని ఈలోకమున చచ్చినవారు స్వర్గలోకము నకకలోకముల కేగుదురనియు, తెలివితక్కువ వారిని నమ్మించుటకు గ్రంథములను వ్రాసి వీరివలన జీవనము చేయుదురనియు అతడు విర్ణయించినాడు.

వేదశాస్త్రము లనునవి మానవకల్పితములుగాగా అవి స్వయంభుతములు బ్రహ్మ ముఖమునుండి వెడలివచ్చినవని అమాయకులను నమ్మించగా పాపము అమాయకులు కట్టికి కట్టడని స్వర్గ వరకములనునమ్మి దాన ధర్మములను పేరను, పితృ శ్రాద్ధములను పేరను ధనవ్యయమును చేసుకొనుచుండిరేగాని అంతకంటే

వేరేమియులేదనినాడు. మానవ సమాజయంతయు ఒక్కటైయుండ కొందరగ్ర వర్ణమున పుట్టిరనియు మరికొందరు నిమ్నజాతులై పుట్టిరనియు, నిమ్నజాతులు అగ్రవర్ణములకాళ్ళు వట్టుకొని వారిసేవ చేసినగాని వారికి స్వర్ణము రాదనియు నమ్మించి తమ గౌరవములను పెంచుకొనిరేగాని వర్ణములనునవి సృష్టిలోవివికావని విర్ణయించినాడు. తండ్రి సత్యవ్రతమును కొడుకు నిలబెట్టుటయను సిద్ధాంతము అమాయక సిద్ధాంతముగాని తెలివిగల సిద్ధాంతము కాదనినాడు. తండ్రియను పేరు గలవాడెప్పుడో భస్మమయ్యెనుగదా? ఇంక ఆత్మ ఎక్కడున్నది. నాలుగుభూతముల సమ్మేళనమే సృష్టి. భూతములు భూతములలో కలవగా ఆత్మ ఎక్కడున్నది? దేహమే ఆత్మ. దేహమునకంటె వేరొక ఆత్మ ఉన్నచో మనకెందుకు కనబడదు? కావున పురుషుని కుక్కమును, ప్రియొక్క శోణితమును కలవగా సంతానము కలుగుట స్వభావమైయుండ కర్మను ఈశ్వరుని కల్పించి పుణ్యపాపములున్నవని ఆమేధావులు అల్పవ్రజ్ఞ కలవారలని నమ్మించుచుండగా తెలివిగలవాడవైన నీవుకూడ ఇట్లు తండ్రిని సత్యవ్రతుని చేయుటకు రాజ్యమును వదలుట యుక్తముకాదని వ్రటో దించినాడు. ఇది జాబాలి వ్రటోధము. దీనినే నాస్తిక వాదమందురు. లేక బౌద్ధవాద మందురు. చార్వాకమనికూడ దీనికిపేరు.

ఈవాదము లీనాటివేకావు. ఏనాడును కలవాదములే. జాబాలి క్రొత్తవాదమును చెప్పలేదు. బృహస్పతి ఒకప్పుడు రాక్షసులను నాశము చేయుటకీ వాదమును చెప్పినాడు. దీనికి విరోధన సిద్ధాంతమని కూడ పేరు. చార్వాకబౌద్ధములు కొద్ది తారతమ్యములు గల వాదములు. ఆముద్దురును వేదములనొప్పకొనరు. వినుటకు సుందరముగనుండు వాదమునకు చార్వాకవాదమనిపేరు. విజ్ఞానమే ఆత్మయను వాదమునకు బౌద్ధమనిపేరు. చార్వాకమునకు ప్రత్యక్షమొక్కటే ప్రమాణముకాగా బౌద్ధము అనుమానప్రమాణమును కూడ తీసికొన్నది. రాముడిప్పుడే సిద్ధాంతములోని వాదనునది వ్రశ్న. ఇక్కడ రాముడు కన్నుల నెర్రచేసి, జాబాలిని విన్ను నాతండ్రి ఈరాజ్యము నందుంచినందుకు తండ్రిని విందించుచున్నాను గాని విన్ను విందించుటలేదని జాబాలివాదమును ఖండించినాడుగాని ఆతనిని అనుసరించలేదు. అంతతో రాముడూరుకొనలేదు. వేదములను ప్రమాణము గావించి కర్మను సిద్ధాంతీ కరించి, ఈసూర్యచంద్ర గ్రహాది మండలములన్నియు కర్మ విశేషముచేతనే నిలిచియుండగా నాకీనాస్తికవాదమును చెప్పుచుంటేవా? అని జాబాలిని ఖండించి నాడు. పితృలోకములున్నవని నమ్మవలెననినాడు. పూర్వకర్మలేకున్న ఈసృష్టి

భిన్నత్వమునకు సమాధానమేమున్నది? ఒకేతల్లిదండ్రులకు సంతానములోని భిన్నత్వ మెట్లు వచ్చుచున్నది? ఒకడు రూపసియగుట వేరొడు కురూపియగుట ఎట్లు కలుగుచున్నది? శుక్లశోణిత సంయోగమొక్కటే సంతానము పుట్టుటకు కారణమగుచో ఆవిరెందును కలసినప్పుడెల్ల ఎందుకు సంతానము కలుగుటలేదు? కన్నులకు కనబడినదానినే నమ్ముచో ఈతడు వీనిపుత్రుడని నిర్ణయమెట్లు కుదురును? ఇట్టివెన్నియో అసంవర్థములు బౌద్ధ చార్వాకసిద్ధాంతము లందుండుటచే “యథాహి చోరస్సతథాహిబుద్ధః” అని జాబాలిని చివాట్లు పెట్టినాడు. తల్లిదండ్రులనువారు భిన్నమైపోగా ఈరాజ్యము పైత్యమైతైనది? కావున చార్వాక బౌద్ధములు రామ రాజ్యములోనివికావు. రామరాజ్యము వాటికి వ్యతిరేకము. తరువాత కథ ఏమి?

చివరకు జాబాలి నాసిద్ధాంతమడికాదు రామచంద్రా! నేనెఱైనను విన్ను అయోధ్యకు మరలించవలెనని చెప్పినని చెప్పుకొనగా వశిష్ట మునీంద్రులును జాబాలి నాస్తికుడు కాదని వాక్రువ్వగా రాముడు శాంతించినాడు. ఇంతతో జాబాలి భాగము ముగిసినది. భరతునికి జాబాలి వాదము సహాయము కాలేదు. వశిష్టమునీం ద్రులు గురువునకు నామాటను వినుమని రామునికి చెప్పినారు. రాముడు ఒప్పు లేదు. భరతుడు రామునెట్లు ఒప్పించుట? అని ఆలోచించినాడు. ఆతని అంతరాత్మ భరతునకొక మాటచెప్పినది. ఇది బాగున్నదనుకొనినాడు. ఏమది? రాముడు అయోధ్యకు వచ్చువరకును ఆహారమును వర్జించి బ్రాహ్మణునివలె ఒకవైపు తిరిగి దర్శనపై వలండుగట అట్టి నిర్ణయమునకు వచ్చినాడు. సుమంత్రుని పిలిచి దర్శనమును వరచమనినాడు రాముని వర్ణకాల ముందుగనే. సుమంత్రుడు పేక్ష చేయగా భరతుడు తానే స్వయముగ దర్శనమును వరచినాడు.

రాముడు రాజర్షి. రాజర్షియేకాదు. వారియందగ్రగణ్యుడు. వాల్మీకి ఇక్కడ “రాజర్షి సత్తమః అని రామునికి వాడినారు. రాముడు భరతునివంక తిరిగి, భరతా! అప్పుదిచ్చిన బ్రాహ్మణుడు తన అప్పును రాబట్టు కొనుటకై అప్పుతీసికొనిన వాని వాకిట ఒకప్రక్కనే పరులకి, ఇటువంటి పొరలక పండుకొనును. నీకు నేనేమి అవకారము చేసినది నీదీవని చేయతలపెట్టెతివి? ఈకార్యము బ్రాహ్మణునకు తగునుగాని కిరీటమును ధరిండు శత్రుయునకు ధర్మముకాదు. లేలెమ్మనిచెప్పి, పున్వధర్మమును వదలి పరధర్మము స్వీకరించితివి గావున ఆచమిరిది, నన్ను క్షమింతుము అనినాడు. ఎంటేరా? రాముని వర్ణధర్మ నిర్వహణను గురించి? భరతు ధీచేసి నిర్దోషియయ్యే రామునితో మాట్లాడినాడు.

ధర్మశాస్త్రముతో ఒకరు ఆచరించవలసిన వ్రతదీక్షను వారికి బదులు మరి యొక రాచరించవచ్చునని యున్నది. దానిని ఆధారముగా గొని భరతుడు రామునికి బదులు నేనరణ్యవాసము చేసెదననినాడు. కాని ఈ ధర్మము అపద్ధర్మము. దీనికి రాముడు నేనీయరణ్యవాస ధర్మము నాచరింపలేని వాడనుకాను. నాకు అవత్తు రాలేదు. కావున నీవు నాకు బదులుగ ఉండుటకు నేను ఒప్పననినాడు. పర్యవసానమున భరతుడు రాజ్య స్వీకరణమున కంగీకరించలేదు. రాముడును అంతియే. దేవతల కాశ్చర్యము కలిగినది. ఇటువంటి సత్పుత్రులను కన్న దశరథుని వారందరును వ్రతంబించి రామచంద్రునే బలపరచినారు. దేవతల కార్యమిప్పుడు బలవత్తరమైనది. రామునకిప్పుడు రావణ సంహారము ముఖ్యముగాని రాజ్యము ముఖ్యము కాదు. కావున దేవతలు రామునే యనుసరించినారు. భరతుడేమి చేయును? రాముని కాళ్ళమీదపడి మరల ఏడ్చెను. చివరకు రాముడు అరణ్యవాసానంతరము అయోధ్యకు వచ్చుట కొప్పుకొనినాడు. ఇప్పుడు మాత్రము నేను చంద్రునిలోని లక్ష్మి తొలుగుగాక, హిమవంతునినుండి మంచు పోవుగాక, సముద్రము చెలియలి కట్టను దాటుగాక నేను మాత్రము నా ప్రతిఫలను వదలననినాడు.

“లక్ష్మీశ్చంద్రాదపే యాద్యా
హిమవాన్వా హిమంత్యజేత్
అతీమా త్సాగరోవేలాం
సప్రతిజ్ఞా మహంపితుః.

మంత్రులుగాని ఋషులుగాని మరెవ్వరైనను రాముని ప్రతినను తొలగించ లేకపోవుటచే భరతుడు దీనిపై సువర్ణ పాదుకలను రామునకిచ్చి ఈ పాదుకలపై రాముని పాదముల నుంచమని కోరి, ఆ పాదముల శిరమునంతుమకొని ఈ పాదుకలే రాజ్యము చేయునని భరతుడు నిర్ణయించుకొనినాడు. రాముడట్లే చేసినాడు. అప్పుడు భరతుని ప్రతిఫల ఇది.

రామా! నేనీ పాదుకలకే వట్టము గట్టెక. రాజ్యతంత్ర మీ పాదుకలకే విన్న విచెద. నేను పట్టమునందుండను. నగరమున కవ్వలనొక గ్రామమునందుండెద.

జడదారిని నారచీరల ధరించియే యుండెను. నీవు వదియైదవ సంవత్సరము వచ్చిన రోజుననే దర్శనమివ్వకున్న అగ్నియందు ప్రవేశించెదననినాడు. అమూల్యమగు ఆ భరతుని ప్రతిజ్ఞకు రాముడంగీకరించినాడు. భరతుడు తన సైన్యముతో అయోధ్యకు మరలినాడు.

అవి భగవత్పావరవిందములు. జీవరాశి కథయంకరములు. సమస్త లోక పూజ్యములు. నేడు భరతుని శిరము వధిరోహించిన ఆ సువర్ణ పాదుకలు రామునకు ప్రతీకలై అయోధ్యా నగరమున ప్రతిష్ఠితములు కాలేను. భరతుడయోధ్యకు చేరలేను. అతడు చేరినది శందిగ్రామమునకు. అదియే భరతుని రాజధాని. రాముని పాదుకలక్కడే ప్రతిష్ఠింపబడినవి. భరతునివే రామరాజ్యము నడువబడుచున్నది. చిత్రకూటమునకు వత్తము. రాముని పృథ్విరాజమరయుదము.

రాముడా చిత్రకూటము నందడుగిడినది మొదలు అక్కడి మహాష్టలకు రాక్షస బాధలు పెరిగినవి. వారక్కడనుండి పయనము కావలసి వచ్చినది. ఈ విషయమును వారు రామునకు తెలుపక తప్పలేదు, తెలిపి వారక్కడనుండి పయనము కాగా రాముడును ఆ ప్రదేశమును వదిలినాడు.

అది అత్రి మహర్షి ఆశ్రమము. ఆయన భార్య అనసూయా మహాసాధ్వీ. ఈ సాధ్వీమణియే బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరుల ముగ్గుర బాలర గావించి బిడ్డలగావించుకొని చన్నిచ్చిన పృథ్వి తాపసి. అత్రి అనసూయలకు జన్మించిన మహానీయులు దత్తాత్రేయులు. ఇదియొక విచిత్రమగు అవతారము. ఇతడవదూతమూర్తి. అత్రి మహర్షికి అత్రియను పేరెందును వచ్చెనో కూడ చెప్పెదను. మహాభారతమున ఆ మహర్షియే తప నామ నిర్వచనమిట్లు గావించినారు.

“అరాత్రిరత్రి సారాత్రి ర్యాంబాదీతే త్రిరద్యతై.

అరాత్రిరత్రిత్యేవ నామమే విద్ధిశోభనే.

అను. 142. అ.

అత్రి మహర్షి ఒకప్పుడు ఒకేరోజున వేదములనున్నటిని ముమ్మారు వరించి రాత్రులను వగళ్ళను గావించెనట. కావున ఆతడత్రియని పిలువబడెనట. కాకతాను వేదాధ్యయనమును చేయుచు రాత్రి లేవట. అందుచే ఆతడత్రియట. అంతేకాదట. అతడు పాపమునుండి లోకముల రక్షించునట. కావున ఆతడత్రియట. ఈ శ్లోకమున కర్థము మహాభారత వ్యాఖ్యాత నీలకంఠులననుసరించి చెప్పినాను.

రాఘవేశ్వరులొకరాత్రి అత్రిమహర్షివారి ఆశ్రమమున వసించినారు. వృద్ధ తపస్విని అనసూయ. ఆమె ప్రభావము వర్ణనాతీతము, ఆమె ఒకప్పుడు వదిరాత్రుల నొక్క రాత్రియగునట్లు సూర్యచంద్రుల శాసించగలిగిన మహారాజ్ఞి. మరియుకప్పుడు లోకమున వర్షములు లేక దుర్భిక్షము రాగా గంగాదినదుల ప్రవహింపవేసి భూతముల కన్నమిడిన అన్నపూర్ణాపతారము కూడ. ఆ మహర్షియే తన పత్నియొక్క ప్రభావమును రామునకెరింగించి ఆమెకు సీతచే వందనము చేయించమనగా అట్లే చేసినారు రాముడు. ఆ అనసూయా మహాసాధ్వి సీతతో చాలాసేపు మాట్లాడి సీత తన భర్తతో అరణ్యముల కేతెంచుటను ప్రశంసించి సీతాకాంత ముఖముగ సీతాకళ్యాణ కథను విని, ఆమెకు దివ్యాంగరాగముల నొసగి, అలంకరించి, సాయంకాలమునకు రామునొద్దకు పంపగా రాముడానందించుచు ఆ విప్రవత్నిని ప్రశంసించి, ఆ రాత్రి అక్కడనే వసించివారు. తరువాత అత్రి మహర్షివారి ఆజ్ఞను గైకొని దండకారణ్యముల ప్రవేశించుట జరిగినది. ఇంతవరకిది అయోధ్యకాండ.

ఓం కాంతి క్షాంతి క్షాంతిః.

అరణ్యకాండము

శ్లో॥ ఏకేన బాణ మపరేణ కరే చ చాపం
హర్షాద్వహంతమసమాన జటా శిరస్కం
సీతా సహాయ మనుజేన సమం చరంతం
శ్రీరామచంద్ర మనిశం కలయామి చిత్తే॥

- దండకారణ్యముల చరిత్ర -

ఆర్యమహాశయులారా!

మన మిప్పటికి మన రామాయణ మహాకావ్య కథ కథనము నందెక్కడ నిలచితిమి?

అత్రిమహర్షివారి ఆశ్రమమున నిలచితిమి. సీతారాములకు మహర్షివారందించిన ఆతిథ్యము ముగిసినది. అంతతో ఆయోధ్యకాండ ముగిసినది. ఇక రాఘవేశ్వరుని దండకారణ్యవయనము సాగవలెను. అదియే అరణ్యకాండమునకు ప్రారంభము. నేటి ప్రవచనమదియే.

దండకారణ్యము లొకనాడు ఇఞ్శ్వకు మహారాజు పరిపాలించిన మహా సామ్రాజ్యము. అదిలక్ష్మికి నివాసస్థానము. నేడవి మహారణ్యములైనవి.

సూర్య వంశమునకు మనువు మొదటివాడు. ఆమనువున కుత్సన్నమైన ఇఞ్శ్వకువు. రెండవవాడు. ఆ ఇఞ్శ్వకువునకు నూర్వురు పుత్రులు. అందు దండకుడు చివరివాడు. ఆ దండకుని చేతికందిన సామ్రాజ్యప్రదేశమే నేడు అరణ్యసీమలైనవి.

దండకుని చిన్ననాటి దుండగములనుచూచి ఈశదెప్పటికైన ఒక మహా నీయుని చేత దండితుడు కాక కప్పదని తన పుత్రునకు దండుడను నామకరణము గావించినాడు ఇఞ్శ్వకువు.

దండకుడు యువకుడై సామ్రాజ్యమునేలు సమయమి. శుక్రాచార్యులు దండకుని పురోహితుడు. దండకుని రాజధానిలోనిదే శుక్రాచార్యుని ఆశ్రమము అరణ అను కన్యకామణి శుక్రాచార్యుని పుత్రిక. ఆకన్యక తోకై కనువిరి.

దండు దొకనాడు శుక్రాచార్యుని ఆశ్రమప్రాంతమునకు రాగా ఆవనమున విహరించు "అరణ" దండుని కంటబడినది. కామము గ్రుడ్డిది.

దండుడు అరణను సమీపించి కోరినాడు కామోపభోగమునకు. అరణ తన తండ్రి శుక్రాచార్యుడని తెలిపి, ఆతని ప్రభావమును కూడ వర్ణించినదిగాని ఆతడు కన్యక వాక్యములను లెక్కనేయక ఆమెను బలాత్కారముగ అనుభవించినాడు. నాటి మహర్షులకు శిష్యదండములు వారి వాగ్వజ్రములు.

దూశిదూసరితయై కంటనీరుకార్చు పుత్రిక అబ్రహ్మణ్యుని కంటవడగా శుక్రాచార్యులు ఆశ్రమ బాలురవలన దండుని దుర్మార్గమును తెలిసికొని ఈనాటికి ఏడవరోజుకు ఈసామ్రాజ్యము మట్టివానతో నాశమై పోవుగాకయని శపించినాడు. ఆనాటికి తన ఆశ్రమమున వసించు ఆశ్రమవాసులెందరో యుండిరికాని వారందర కును తనకాపమును తెలిపి వారినా ప్రదేశమునుండి తరలించినాడు. తన పుత్రికనేమి చేసెను?

అరణను తవస్సున కాజ్ఞాపించి ఆప్రదేశమునకొక అమడదూరమున సరస్సు నొకదానిని చూచి పుత్రికకు స్థానమును కల్పించినాడు. ఆమె తవస్సు చేసుకొను ప్రదేశమున మట్టివాన కురవదు. తాను వేరొక ప్రదేశమున కేగినాడు

దై వికములై వచ్చు పాప ప్రారబ్ధములను ఉయింపజేయునది తవస్సు. కావున అరణను తవస్సుచేసి శుద్ధురాలవు కమ్మని తాను వెళ్ళిపోయెను.

భారతీయ శాస్త్రములు నిత్య, నైమిత్తిక, ప్రాయశ్చిత కర్మలను వాటివి మానవజీవితమును వచిత్రము గావి,చుటకు విధించినవి. ప్రస్తుతమగు అరణ తవస్సు ప్రాయశ్చిత భాగములోనిది.

అది దండకుని సామ్రాజ్యలక్ష్మికి అస్తమయకాలము. భర్గవుడు శపించిన నాటికది ఏడవరోజు. దేవేంద్రుడు మేఘముల కాజ్ఞాపింపగా అవి దండకుని రాజ్య మున భారాపాతములై మృశ్వర్షమును వర్షించినవి. అక్కడి చరాచరములు నశించగా అది మహారాజ్యమైనది. దానికి అమడదూరమునందున్న ప్రదేశము మాత్రము

శుక్రాచార్యుని అనుగ్రహమునకు పాత్రమగుటచే అది మునులకు ఆశ్రయమైనది. మునులకు ఆశ్రయమైన ప్రదేశమునకు జనస్థానమనిపేరు. ఆ దండకారణ్యము ఇతర మానవులకు చోరరానిదౌటు. అప్రవృత్తి పరాక్రమ శాలియైన రాముడు సీతలక్షణులతో ఈనాడు ప్రవేశించినవి ఆచూకారణ్యములొనికే.

శ్రోతలారా! ప్రప్రథమముగ రామునకు దర్శనమిచ్చినవి ఆ తాపసాశ్రమ మండలములే.

భారతీయ మహర్షుల ఆశ్రమములు చతుర్థక భువనాత్మికమగు సృష్టిభండము లోని విజ్ఞానమునకు నిలయములు.

నాలుగు వేదములును ఆచార్యములును మూర్తులై ఆ తాపస మూర్తుల సేవిండుచుండును. నాడా తాపసాశ్రమముల వశన పారనములను లేని కళలు లేవు. ఆధ్యాత్మిక సాధనలులేవు. అవి బ్రహ్మ విద్యాస్థానములు. భూమండలమును స్వర్గధామము గావించినవి ఆచూకారుల పుణ్యపుంజములు. ప్రస్తుతమున వాల్మీకి మహర్షి ఆ తాపసాశ్రమములను వర్ణించుచు స్వర్గములోని అద్భుతమిన్నలు నిత్యమును ఆఆశ్రమముల వసించుచుండుకని వర్ణించినారు.

రాముని మున్యాశ్రమ ప్రవేశము

రాముడు తారకరాముడు. నాటి మునుల దృష్టియందు రాముడు మానవ మాత్రుడైన ఒక రాజు మాత్రమేకాదు. అతడు ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యమగు బ్రహ్మము. ఓంకారములోని అకార ఉకార మకార, అర్ధమాత్రలు రామలక్షణ భరత శత్రుఘ్నులని రామోత్తరతాపి న్యుపనిషత్తు వర్ణించినది.

ఓంకారములోని అకార ఉకారములచే లక్షణ శత్రుఘ్నులు చెప్పబడగా ఓకారముచే భరతుడు చెప్పబడినాడు. ప్రణవములోని చివ్వరిడగు అర్ధమాత్రయే రాముడు. ఈదృష్టితోడనే దండకారణ్యములకేగిన కోదండరాముని ఆ మునులు దర్శించిరని వాల్మీకి తెలపినారు. కావున ఆమునులను వాల్మీకి “దివ్య జ్ఞానోప సంపన్నాః” అని వర్ణించినారు.

రాముడు తాపసాశ్రమముల ప్రవేశించినాడు. నతీ సోదరులతో వెంటనే మునుల దర్శించినాడు. మునులును రాముని దర్శించినారు. అప్పుడు ఆ మహర్షులు

రామునెట్లు చూచిరి? వారికి రామునభ్యుక్తు నెఱిపొడుపునాటి చంద్రునివలె కన్పట్టె నట. “తంసోమ మివోద్యంతం” అనినారు మహర్షి రాముడిప్పుడు ఉదయవంద్రుడు కాగా తరువాత అమహర్షులకాతడు పోదక కళాత్మిక పూర్ణచంద్రుడు కాగలడు. ఇది కవి భావము.

భగవత్తత్వము రెండు విధములు. ఒకటి సగుణము, రెండు నిర్గుణము. ప్రస్తుత రామబ్రహ్మము సగుణము. మావసుల కల్పెరువు కలిగించు సౌందర్యరాశి. సతీసోదర సమేతముగ కోదండమును చేతబట్టి వనమున కేతెంచిక ఆ రాముని సౌభాగ్యగరిమ అవతవాసుల కెల్లరకును ఆశ్చర్యమును కలిగించినది.

శ్లో॥ రూప సంహననం లక్ష్మీం సౌమహర్ష్యం సువేషతాం
దదృశుర్వి స్మితాకారాః రామస్య వనవాసినః॥

ఎల్లజీవులకును మోహమును కల్పించుకది రూపముగదా? కావున రాముని అప్రాకృత దివ్యసౌందర్యము అతనిని దర్శించిన వారందరకును ఉపాస్యమై ఆశ్చర్యమును గొలిపినది.

తన సంకల్పముచే కల్పించుకొన్న ఆ పరబ్రహ్మముయొక్క కనుముక్కుల తీరు కుఱుమందలమునకు శోభకు మాత్రంగా ఆ మూర్తియొక్క విశాల జడమును, అజానుబాహువులును, సింహాచార్యులును ఆ రూర్తియొక్క దేహమభ్య భాగమున కొక ప్రత్యేక సౌందర్యము నొదంగినవి. అట్లే ఊరు జాను కదద్వంద్వములును మావసుల చూపుల నాకట్టుకొన్నవి. ఇది రూప సౌభాగ్యము తరువాతది దేహ కాలతి. అది ఏ ఇతర జీవునియందును కనుపట్టని కాలతి. అది వినీలాకాశములోని నీలిమ. అది భగవానుని దివ్యదేహమున మాత్రమే చూపట్టును. రాముని దివ్య దేహమును చూడదగిన కన్ను కలిగి చూడగా ఏ జీవి చక్షురింద్రియమున ఆశ్చర్యము మొలకెత్తదు? ఏ జీవుని హృదయము కదలబారదు? కావున ఆ వనములోని చేతనము లన్నియు ఆశ్చర్యముగ చూచినవి. రామునొక్కనే చూచినవా? కాదుకాదు. వైదేహీ లక్ష్మణుల చూడ చూచినారు. కనురెప్పల వల్పుక చూచినారు. తాత్కాలికముగ వారు దేవతలై చూచినారు.

ఇదియే భగవంతుని చూడదగిన చూపు. రెప్పలు అవరణము. అవరణను తొలగించుకొని భగవంతుని చూడవలెను.

“వైదేహీం లక్ష్మణం రామం నేత్రైరనిమిషైరివ
అశ్వరథభూతాన్ దవృకుః సర్వే శ్చ వనచారిణః”

ఋషుల శరణాగతి

ఒక చూపున రాముడు సర్వజగద్రక్షకుడు. వేరొక చూపున దశరథ పుత్రుడగు రాజు. కావ్యమిట్లే నడచినది. మునుల్లిలే చూచినారు.

ధర్మపాలో జనస్వాస్య శరణ్యస్త్యం మహాయశాః.

రామా! నీవు ధర్మసంస్థాపనకై అవతరించిన జగద్రక్షకుడవు. కాపున నీవే ఈ జనులకు శరణ్యము అనినారు. సామాన్య జనులందరును వడు రాక్షస బాధల తొలగించి రక్షింపుమని సామాన్య జీవుల పక్షమున రాముని శరణాగతులైరి. తరువాత తమ శరణాగతి. అది ప్రత్యేకము.

మహర్షులు నాటి రాక్షస బాధలను తమ శమ తపః ప్రభావమున రక్షించుకొనగలరు. కాని వారట్లు చేయలేదు. చేయదలచకయే చేయలేదు. అట్టి తమ అభిప్రాయమును రామునకు తెలిపి ఋషులు శరణాగతిని పొందినారు.

కామక్రోధముల జయించి బౌతిక బాధలకు ఓర్చినగాని భక్తులుకారు. భక్తుల స్థితి ఇది.

అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణావీర్య చ

నిర్మమో నిరహంకారః సమదుఃఖసుఖక్షమీ.

భగ.త.

ఇదియే ఋషుల శరణాగతిలోని ప్రత్యేకత.

న్యస్తదండా వయం రాజన్ జితక్రోధా జితేంద్రియాః

రక్షితవ్యాస్త్యయాశశ్యత్ గర్భభూతాస్తపోధనాః”

శరణాగతియన, నా భారమంతయు వానిపై ననే యుంచితినిని మాటల చెప్పుచు ఆయన గావించిన వేదశాస్త్ర శాసనముల ధిక్కరించుచు వాడే నాచేత చేయించుచుండెనని చేతులతో అభినయించుట శరణాగతి కాదు. వీరు వంచకులు.

ఋషులు, రామా! మా తపోధనమును మేము కోల్పోవకుండ మా తపోధనమును కామక్రోధాది రాక్షసులు హరించకుండ రక్షింపుమనినారు. మేము ప్రస్తు

తమున రాక్షస బాధల నోర్చుకొనుట తపోధనమును హరించు కామక్రోధముల జయించుటేనని విన్నవించుకొనినారు. మేము నీ గర్భములోని వారము. నీవే మా హృదయమున ఆరాధింపబడువాడవు కూడనని విన్నవించుకొని రామువ కాతిధ్యముల నొసంగినారు.

రాముని అరణ్య ప్రవేశమగుటతోడనే శరణాగతులైన ఈ మునులొక తెగ వారు. వీరు పారమార్థిక జీవితమును గడుపుటకే ఈ శరీరమును ధరించిన జ్ఞానులు. లేక భక్తులు, ప్రవన్నులు. జ్ఞానయోగ భక్తియోగములలో కర్మయోగము ఉండక పోదు. కాని వారి కర్మ లోక సంగ్రహము కొరకే. దండకారణ్యముల ప్రవేశించ గనే ఈ జ్ఞానుల ఆతిధ్యమందినది రామునకు. ఆ రాత్రి అక్కడ గడచినది.

తెల్లవారినది. సీతారామలక్ష్మణుల వయనము సాగినది. వారు తావ సాశ్రమ ములనుండి గహనారణ్యముల ప్రవేశించినారు.

విరాధుడను రక్కసుడొక శాపగ్రస్తుడు. ఇంతకు పూర్వమితడు తుంబురు డను గంధర్వుడు. ఇతడు కామార్తుడై రంభతో కూడగా తుబేయదీతనిని రాక్షసు డవు కమ్మని శపించినాడు. ఆ కుబేరుడే రామలక్ష్మణులచేత నీకు నా శాపమోక్షము కలుగునని వరమిచ్చినాడు. విరాధుని తండ్రి జయుడు. తల్లి శతహత. ఇతడు తవస్సుచేసి బ్రహ్మవలన శస్త్రాస్త్రములచేత చావులేకుండ వరములను తీసికొని నాడు. ఆ వరబలముచే వాడు వీరను భేదము లేకుండ రాక్షసులను కూడ పీడించగా వారే ఈతనిని విరాధుడని పిలిచినారు. విరాధుడన లోకకంటకుడని భావము. ఆ రాక్షసునకిప్పుడు శాపమోక్షకాలము రాగా, సీతారామలక్ష్మణుల దర్శనమైనది. వీరు నాకు శాపమోక్షమును కల్పించువారని ఆతడెరుగడు. రాక్షసత్వముచే సీతనెత్తుకొని పోవగా రామలక్ష్మణులారని వెంటబడినారు ఆతడు సీతను వదిలి రామలక్ష్మణులనే భుజముపై నెక్కించుకొని పోవగా వారిద్దరును ఆ రాక్షసుని భుజమును నరికి ఆతనిని గోత్రము పాతిపెట్టి యత్నించినారు. అప్పుడాతనికి పూర్వస్మృతి కలిగి వది. రాముడు భగవంతుడని గ్రహించి రాముని స్తుతించినాడు. అంతలో ఆతని రాక్షస తనువు తొలగగా రాముడు పోదగిన చోటును ఆతడే చెప్పి వంపినాడు. ఆతని గంధర్వ శరీరము ఆతనికి వచ్చినది.

విరాధుడు చెప్పిన విధముగా రాముడు భార్య సోదరులతో శరభంగ మునుల ఆశ్రమమున కేగినాడు.

శరభంగ మహర్షి చాలి వృద్ధుడు. అతనికెప్పుడో బ్రహ్మది లోకములనుండి ఆహ్వానములు వచ్చినను రాషదర్శనమునకయ్యే అతడు వేచియుండెను. ఇప్పుడు రాముని దర్శనమిచ్చినది. మహర్షి రామున కాతివ్యమొసంగి రాముని సుతీష్ఠాశ్రమ మున కేగుమని శెలవిచ్చి, ఒక్క రెండు ఘడియల కాలము రాముని తనముందు నిలిపికొని చితియందు తన శరీరమునుంచి తననుండియే యోగాగ్నిని రగిల్చి స్థూలశరీరమును ఆహుతి గావించి తేజోమయ శరీరముతో బ్రహ్మలోకమున కేగినాడు. అయిన బ్రహ్మలోకమున చతుర్ముఖునిచే స్వాగతము నందుకొనుటను రాముడు దర్శించినట్లు వాల్మీకి చెప్పినారు.

ఇక రాముడు సుతీష్ఠాశ్రమమున కేగవలెను. అంతలో కొందరు మహర్షులు శరభంగాశ్రమముననే రాముని శరణుజొచ్చుట జరిగినది. వారు వైఘానసాది మహర్షులు. వారితోపాటు కొందరు గృహస్థులగు బ్రాహ్మణులు కూడ వాప్రవస్థాశ్రమమున చరించువారుండిరి. అందులో కొందరు మహర్షులును రాక్షసులచే భక్షితులు కాగా రాక్షసుల కలవిగాని వారు మాత్రము బ్రతికి యుండిరి.

వీరు కేవలముగ రాక్షసుల బాధలనుండి మమ్ము రక్షింపుమని శరణుగోరిన మువిఠ్ఠందము.

“పరిపాలయ నో సర్వాన్ రాక్షసేభ్యో నృపాత్మజ॥

రాముడు వీరి శరణాగతిని పరిగ్రహించి వీరు చూపిన మహర్షుల శపథములు కుప్పలు కుప్పలుగా పడివుండుటను కూడ చూచి ఆ తపోధనుల కభయప్రదానము గావించినాడు. మహర్షులారా! చచ్చినవారు చావగా మిగిలిన వారిని బాధపెట్టు రాక్షసానీకము నాశము గావించెద. సోదర సమేక్షుడనై నా ప్రభావము చూపెద చూడుడని శపథము గావించినాడు.

“పశ్యం తు వీర్యమృషయస్సభ్రాతుర్మే తపోధనాః॥

ఇది శరభంగాశ్రమములోని విషయము. తరువాతది సుతీష్ఠాశ్రమప్రవేశము. సుతీష్ఠాశ్రమము శరభంగాశ్రమమునకు చాల దూరమునందున్నది. కొన్ని నదులను ఛాటవలెను. గహనారణ్యముల కూడ కొన్నిటిని గడవ వలెను.

కొందరు బ్రహ్మర్షులు వెంటరాగా సీతాలక్ష్మణులతో కూడ సుతీష్ణశ్రమమున కేగి నారు శ్రీరామచంద్రులు.

శరభంగుని వలెనే సుతీష్ణమహర్షి కూడ రాముని రాకకై ఎదురుచూచుచున్న యోగిపుంగవుడు. రాముడు మహర్షుల ఆజ్ఞ ననుసరించి తన మజిలీలను నిర్ణయించుకొనినాడు వారును రాక్షస సంహారమునకై రాముని ఎక్కడ నిలువవలెనో ముందుగనే నిర్ణయించుకొన్న వారగుటచేత సుతీష్ణ మహర్షివారును ఆనాటికక్కడనే రాముని నిలుపుకొని మరునాటి ప్రాతఃకాలమున సాత్వికములగు తావన భోజ్యములచే సీతారామలక్ష్మణుల కాతిధ్యము నొసంగి మరికొన్ని ప్రదేశములకేగి తిరిగి మరల తన ఆశ్రమమునకు రావలసినదిగ కోరినారు రాముడట్లే సీతాలక్ష్మణులతో మునిబృందము కూడ తనవెంటరాగా మరికొన్ని ఆశ్రమప్రదేశముల దర్శించి అక్కడక్కడ చూపట్టెడు ప్రకృతి సౌందర్యమును తిలకించుచు ధర్మభృతుడను మహర్షి రామున కక్కడక్కడ ఆశ్రమవాసుల విశేషముల తెలుపుచుండ పంచాప్పరో వరమును చూచి మాండకర్ణి తపఃప్రభావమున కచ్చెరువందినాడు.

మాండకర్ణి యను మహర్షి పదివేల సంవత్సరములు తపము గావించి తన తపఃప్రభావ సంపన్నత్వమున యోజిన ప్రమాణముగల ఒక సరోవరమును నిర్మించుకొని ఆ సరోవరము క్రింద అయిదుగురు అచ్చరమిన్నలతో విషయసుఖముల ననుభవించు చుండెను. అది పంచాప్పరోవరము. ఆ తటాకమున కడుగు భాగమున వారాలపించెడు మధురగానములు బయటకు వినిపించు చుండును.

రాముడట్లు ఋషిమండలముల చరించుచు పది సంవత్సరముల గడిపినాడు. తిరిగి సుతీష్ణశ్రమమునకు చేరుకొనినాడు. ఆ మహర్షి వారి ఆజ్ఞానుసారముగ వారి ఆశ్రమముననే మరికొంత కాలము గడచినది బ్రహ్మర్షులతో.

అప్పటికి పాపభూయిష్టుల పాపకర్మల ఫలములును పుణ్యమూర్తులైన భక్త శేఖరుల పుణ్యఫలములును ఫలించు కాలము ఆసన్నమైనది. రామునకు అగస్త్య మునీంద్రుల ఆశ్రమము స్మృతికి వచ్చినది. సుతీష్ణమహర్షియు రాముని ఆ మహా తపస్వి దగ్గరకు పంప సంకల్పించినాడని నాడే. అంతర్ముఖుల సంకల్పములట్లే యుండును.

రాముడు మహర్షి వారిని అగస్త్యాశ్రమ మెచ్చట యుండెనని అడుగగా సుతీష్ణమహర్షి ఆ యాశ్రమమును గురించి రామునకు వివరించినారు.

సుతీక్ష్ణశ్రమమునకు దక్షిణ దిశయందున్నది అగస్త్యశ్రమము. అగస్త్య భాతాశ్రమమును అన్నగారి ఆశ్రమమునకు ముందే యున్నది. త్రోవ మధ్యము నందున్నది పిప్పలీవనము. ఆ వనసీమల మధ్యనుండి రాముడు సీతాలక్ష్మణులతో అగస్త్యభాతాశ్రమమునకు చేరుకొనినాడు. వనసీమలలోని ప్రకృతి సౌందర్యమును తిలకించుచు, ఆ రాత్రి వారు అగస్త్యభాతాశ్రమమువనే వసించినారు.

ఉదయమైనది. అగస్త్యశ్రమమునకు సీతాలక్ష్మణులతో కూడ రాముని పయనము సాగింది.

ఆది అగస్త్యశ్రమ ముఖద్వారము. రాముడక్కడనే నిలచి శిష్యునిముఖముగ తన రాకను మునివర్యులకు తెలిపినాడు.

అఖండ బ్రహ్మచైతన్యము భక్తానుగ్రహముచే ఇట్లు మూడు భాగములై వచ్చి చక్షుర్గోచరమగుట అగస్త్యులెరుగని విషయము కాదు.

మునిచంద్రుడు రాముచంద్రున కెదురుగ నీచి, ఆశ్రమాభ్యంతరమునకు తోడ్కొని వెళ్ళినారు.

అగస్త్యుని ఆశ్రమాభ్యంతరమునం దెందరో దేవతలు వసింతురు. సిద్ధులెందరో అందుండి తమ నారాధించిన వారికి పరముల నిత్తురు. చతుర్ముఖేంద్రాది దేవతాస్థానములును అష్టదిక్పాలకులును గాయత్ర్యాది ఉపాస్య మూర్తులును అగస్త్యశ్రమమున సాక్షాత్కరించగా రాముడా మూర్తుల దర్శించి, ఆ యాశ్రమాభ్యంతరమందలి శ్లోకమృగముల మైత్రికి అచ్చెరు వందినారు. అచ్చటి క్రూరమృగముల మైత్రిని శ్రీనారాయణ చక్కగ వర్ణించినాడు కాశీఖండమున ఆ వర్ణనను వినిపింతును వినుడు.

“కంఠూయనము సేయు గళటి కుండాదండ

పుష్కరమ్మన నింహాపోతకంబు

వాలారుణముల వదన మించుక ఎత్తి

మద్దాడు పులి లేటి ముద్దరాలి

నిండుకొగిట జేర్చి నెక్కిమై దోదేలు

కొదమచింబోతును గుస్తరించు

గుంజమంటవ కుటీక్రోడ మధ్యంబున

నాఖతో చెరలాడు నడవిపిల్లి

ఎండ దాకకయుండంగ నెత్తిపట్టు
బగల ముంగికి భుజగంబు పడగ గొడుగు
కోతితో మైత్రి వాటించు కొండగొరియ
యార్వశేయుని పుణ్యాశ్రమాంశరమున."

అంతలో మునీంద్రుల అగ్నిహోత్రగృహము రామునకు దృగ్గోచరమైనది. పూజ్యపాదుల చరణనన్నిధి కేగినారు రామవేళ్ళరుచు. రాము డిచ్చ దగస్తుని కతిధి. కావున మునివర్యులు రామునకు ఆశనార్హ్యవిధుల నర్పించినారు.

ఇంతలో అగస్త్యమునీంద్రులు రామునకందించదగు ఆతిథ్యము సమాప్తము కాలేదు. వేరొక ఆతిథ్యమున్నది. అది దేవరహస్యము. ఖరమాషణ త్రిశిరసాదులను రాముడు పధించవలెను. వారు సామాన్యములగు బాణములచే చచ్చువారు కారు.

రాము దొకనాడు తన బాల్యముననే పరశురాముని జయించి ఆయన వద్ద నున్న వైష్ణవాత్మమును తనస్వాధీనము గావించుకొని అది వరుణదేవుని కిచ్చినాడు. అది దేవేంద్రుని దగ్గరకు చేరినది. అది కేవల రాక్షస సంహారమునకై బ్రహ్మచే నిర్మించబడిన మహాత్మము. దేవేంద్రుడా యత్తము నివ్వడు అగస్త్యమునీంద్రుల దగ్గరకు చేర్చినాడు రామున కిచ్చునకే. ఆ యత్తమునే కాదు అక్షయతూణీరమును రెండు ఖడ్గములను కూడ సహస్రసాక్షి దండించి వెళ్ళినాడు మునీంద్రునకు. మునీంద్రులు తాపిచ్చిన ఆతిథ్యము పరివార్ణముకాగా ఈ ధనుర్పాణ ఖడ్గశాసనములను కూడ రామున కొసంగినారు ఇవి దేవేంద్ర దత్తములని చెప్పి. రాముడు వాటిని మునివర్యుల ఆశీస్సులతో అందుకొనినాడు. అంతలో వారి సంభాషణము ముగియ లేదు. అతిథిసత్కారము మాత్రమే ముగిసినది.

అగస్త్యమునీంద్రులు రామక్షణులు తనఆశ్రమమున కేతెంచుటచే తనకు కలిగిన ఆనందమును ప్రకటించి సీతతోకూడ మాయాశ్రమమున వసించి మార్గాయాసమును తీర్చుకొమ్మని అదర వాక్యముల పలికినారు. కాని రాముని కార్యక్రమము ఇది కాదు. ఆతడు వేరొక మహత్కార్యమును స్వీకరించి, తాను వేరొక ప్రదేశమున నుండ నిర్ణయింపుమని మహర్షిని కోరినాడు.

రాముని సంకల్పము అగస్త్యు డెరుగనిది కాదు. "సాధులహృదయము నాయది, సాధుల హృదయంబు నేను" అన్న భగవదుక్తి త్రికాల సత్యముగదా.

అగస్త్యమునీండు లొక్క ముహూర్త మాత్రము కన్నులమూసి ధ్యానించి వారు. పరమ పావనమై దేవతల కష్టముల నీడేర్చుదగు పంచవటీ క్షేత్రము మునీం ద్రుల కన్నులయెదుట నిడిచినది. ఇప్పుడు సీతారామ లక్ష్మణులను పంపదగిన దక్కడకే. ఆ ప్రదేశమునే రామునకు అగస్త్యమునీండులు నిర్ణయించినారు. ఇక్కడ వార్మికిమహర్షి అగస్త్యులు రామునకు నిర్ణయించిన ప్రదేశ నిర్ణయము నిట్లు వర్ణించినాడు.

ధ్యాత్వా ముహూర్తం ధర్మాత్మా ధీరో ధీరతతం వచః॥

ధీరుడును ధర్మాత్ముడనగు అగస్త్యమహర్షి రెండు ఘడియల కాలము ధ్యానించి ధీరతర వాక్యమును పలికెనట. ఈ వర్ణనలోని అంతరార్థమేమి ?

“తస్యధీరాః పరిజానంతి యోనిం” అని శ్రుతి. ధీరులగువారే భగవత్తత్వము నెరుగుదు. కావున ధీరుడును ధర్మాత్ముడును అయిన ముని సీతాపహరణ కథామట్టమునే గాక రావణవధాంతము వరకును దర్శించి, రాముని భవిష్యత్కార్య కలాపమును కూడ తన తాపసనేత్రమున దర్శించియే ధీరతరముగ రాముని పంచ వటీ క్షేత్రమున కేగుమని పలికె ననినారు కాకున్న భార్యాసోదరులతో వచ్చిన రాముని రాక్షసుల నోటి కందించునా ? సీత, లోకవిలక్షణ యని అగస్త్యులెరుగక పోలేదు. ఆమె మహా తపస్విని యని ఆత డెరుగును. “శ్లాఘ్యా చ వ్యవదేశ్యా చ యథా దేవీ హ్యరుంధతీ॥ అని సీతను ప్రశంసించినారు మునీండులు. కావున సీతారాముల దివ్యత్వము నెరుగుటను అగస్త్యమునీండులకు వాడిన విశేషణములతో వార్మికి మనకు తెలిసినారు. కావుననే అగస్త్యులు రాముని రాఘవా ! నీవు నీ పితృవాక్య పరిపాలననునెరవేర్చి మరల అయోధ్యకేగుదువని భవిష్యత్తును వచించి నీవెందుకు మా ఆశ్రమము నుండి పయనమగుచుంటివో నాకు నా తపస్సుచే ముందుగనే తెలుసు ననినారు అగస్త్యులు.

హృదయస్థశ్చ తే ఛందో విజ్ఞాత స్తపసా మయా.

అంతేకాదు. రామునితో నీవు నీ భార్యను రక్షించుకొనగల శక్తుడవు కూడ నని వ్యంగ్యముగ అక్కడి రాక్షల బాధలను రామునకు తెలిపినారు మహర్షి. అక్కడ ఉండి తాపసులను రక్షించదగు బాధ్యత నీకు కలదని రాముని అవతార రహస్యమును వెల్లడించినారు కూడ. ఆ శ్లోకమును వినుడు.

“భవానపి సదారశ్చ శక్తశ్చ పరిరక్షణే

అపిచాత్రవసన్ రామ తాపసాన్నాలయిష్యసి॥”

విషమము నెంత నిగూఢముగ తెలిపిరో చూచితిరా ? ఖరరాక్షస వధానంతర కథావస్తువు నంతను రాముని సామర్థ్య ప్రకటనలో ఇమిడ్చి, ఆ యవతాపచరిత్రను వరించినారు మునీంద్రులు. కథకు పోదము.

అగస్త్యాశ్రమమునకు పంచవటిక్షేత్రము రెండు యోజనముల దూరమునందు న్నది? అది యొక మహాపవిత్ర క్షేత్రము. అందైదు ముత్రిచెట్లు ఎంత కాలము నుండియో ఉండగా దానికా పేరు వచ్చినది. పవిత్ర గోదానరీమతల్లి ఆ క్షేత్రము నకు సమీపముననే ప్రవహించు చుండును. అగస్త్యాశ్రమము నుండి చూడగా కనుచూపు మేరకే యున్నది మధూకవనము. ఆ వనమునకు తరముగ నున్నది ఒక ముత్రి. ఆ చెట్టునకు తరముగ పోవుచో ఆ ప్రదేశము కొంచెము మిట్ట యగుటచే ఆ మిట్టను ఎక్కగా పర్వతమిట్ట యున్నది. ఆ పర్వతమున కతి దగ్గరనే యున్నది పంచవటి, కావున అగస్త్యమునీంద్రులా మధూక వనమును చూపి, త్రోవను చక్కగ చెప్పి రాముని పయనము గావించినారు.

ఈనాటి యువన్యాసము సమాప్తము.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః

శ్లో || సీతాయా దక్షిణే పార్శ్వే లక్ష్మణస్యచ పార్శ్వతః
తన్మధ్యే రామవం పందే దనుర్బాణధరం హరిమ్

పంచవటిక్షేత్రము

మహాశయులారా !

మన అరణ్యకాండము నందిది రెండవరోజు. నిన్న రామచంద్రుడగస్త్యా శ్రమము నుండి బయలుదేరినాడు. ఈనాటి యువన్యాసము ఆ పురుషోత్తముని పంచవటి ప్రవేశమును, భూర్పనభా వృత్తాంతమును, పురాతనములగు అయిదు వట వృక్షముల ఉనికిచే దానికి పంచవటియని పేరు వచ్చినది. ఈ రామాయణ మహా కావ్యమున దేవమానవరాక్షస పాత్రలతోపాటు రెండు పక్షులు కూడ ముఖ్య పాత్రలై నిలిచినవి. అందొకటి జటాయువు రెండవది సంపాతి. జటాయువు మన అరణ్యకాండమునందొక ముఖ్యపాత్ర కాగా సంపాతి కిష్కింధకాండయందు మన కగవడును.

రాఘవేశ్వరులు సీతాలక్ష్మణులతో అగస్త్యాశ్రమము నుండి పంచవటికి వచ్చుచుండగా రాముని కంటబడినది. చూచినక్షణమున రాముడా పక్షిరాజును రాక్షసుడనియే భావించినాడు. కాని దగ్గరకేగి, కోభవాన్ నీవెవరవని అడుగగా ఆ పక్షిరాజు నేను ప్రజాపతిసంతతిలోని దానను, నీ తండ్రియగు దశరథున కాత్తమిత్రుడనన్నది. రామున కాశ్చర్య సంభ్రమములు కలిగినవి. దానిని కౌగలించుకొనినాడు. అది రామునకప్పుడే ఆత్మమిత్రుడు కాగా దానితోకూడ పంచవటి కేగినాడు.

రాముని పంచవటి క్షేత్ర ప్రవేశముతోడనే మహారాక్షసవధకథా ఘట్టమునకు మొదలు.

ఆ మహారణ్య మధ్యభాగముననే రామాజ్ఞతో లక్ష్మణుడొక సుందరభవనము వంటి వర్ణశాలను నిర్మించినాడు. అది వాస్తుశాస్త్ర ప్రసిద్ధము. దానిని లక్ష్మణుడు తానారాధించు దైవమునకు నిర్మించుకున్న ఆలయమని కూడ మనము భావించవచ్చును.

నూతన మందిరమునందు ప్రవేశించదగు శాంతి కలాపముల నిర్వర్తించియే వారందు ప్రవేశించినారు. శీతవాతాతపములు వారిని బాధించుటలేదనినారు వాల్మీకి. అది వారికి స్వర్గదామముకాగా వారందు దేవతలై వసించిరని కూడ వర్ణించినారు. తృప్తులగు వారికి సుందరభవనములును వర్ణశాలలును ఒక్కచేననుటకీ వర్ణన మొక ఉపదేశము.

అది హేమంతము. సీతారామలక్ష్మణులకు గోదావరీస్నానము తప్పలేదు. ద్వంద్వములగు శీతోష్ణముల సహించుచే వనమున వసించు ముని జీవితమునకు లక్ష్యము.

ప్రకృతికది వన్నెద్దిదైకు ఋతువు. దావ్యలక్ష్మికది నివాసమందిరము. వాల్మీకిమహర్షి సంవత్సరకాలమునకంతకును శుభమును కూర్చు ఋతువిదియనుచు భూదేవికి ఋతువు శోభను కూర్చుచున్నదని వర్ణించినారు.

“అలంకృత ఇవాభాతి యేన సంవత్సర కృతః”

ఈ ఋతువునందు పండెడు పంటలను కూడ వర్ణించినారు కవి. ఋతు స్వభావము వంతను తీర్చిదిద్దినాడు. అదియొక గ్రంథమగును. కథకు వత్తము.

ఒకనాటి ఘట్టము.

మధ్యగా సుఖాసీనుడై యున్న రామదర్శన మబ్బిన్నది. అది శావగ్రస్తులకు మోక్ష కాలము.

శూర్పనఖ ఇంతకు ముందెన్నడును ఈ దండకారణ్యమున దర్శించిన విగ్రహము కాదిది. దండకారణ్యమున కాదు, మరెక్కడనుకూడ ఆరాక్షసికంట బడ లేదిట్టి విగ్రహము.

ఒక్కమారుగ శూర్పనఖకీ శ్యామసుందరినిపై కామముద్రదీకించినది. ఆ రాక్షసి తన వికృతరూపమును మార్చుకొన్నది. సుందరారియైనది. రాక్షసులు కామ రూపధరులుగదా! సరాసరి రామునివద్దకేగినది. ఆ రాముని రాకకు కారణ మడిగినది సరాసరిగ.

రాముడ బద్ధమాడువాడుకాదు. అందును ఆశ్రమవాసము. తత్రాపిని ప్రీ సమక్షము. అతడు తన చరిత్రనేల మరగు పరచును? తన యనార్థచరిత్రనే చెప్పినాడు. నీవెవ్వలెవను నది తరువాతి ప్రశ్నయేకదా?

రాముడు సౌందర్యవతియై వచ్చిన శూర్పనఖను రాక్షస ప్రీయని గుర్తుపట్టి నాడు. సూటిగ శూర్పనఖను నీవు రాక్షసప్రీవని నాకు తోచుచున్నది. నీవిక్కడి కేల వచ్చితివో చెప్పుమనినాడు.

ఆ రాక్షసి ఆబద్ధమాడలేదు. రాక్షసకుంభకర్ణ విభీషణులకు నేను సోదరి వన్నది. మా తండ్రి విశ్రవోనోబ్రహ్మయన్నది. నా ముగ్గురు సోదరులలో విభీషణుడు ధర్మాత్ముడని చెప్పినది. కుంభకర్ణుని నిద్రమోతు తనమును వర్జించి, రావణుని ప్రభావమును, ఖరమాషణాదుల బలమును కూడ చెప్పి, నేను నీ సౌందర్యమును చూచి నిన్నుకామించి వచ్చితిన్నది. నన్ను నీవు భార్యనుగా పరిగ్రహించమన్నది. నీ భార్య సోదరులు మన దాంపత్య జీవితమున కడ్డమగుచో వీరిద్దరను మ్రింగుదునన్నది ఈ కర్వతారణ్యభూముల స్వేచ్ఛగ చరింతమన్నది.

జనస్థాన వినాశమునకీ శూర్పనఖ కామోద్దీపనము బీజమనక తప్పదు. ఆ రాక్షసి పలుకులకు రాముని ముఖమంతలమున చిరునవ్వు మొలకెత్తినది. రాముడు లక్ష్మణుని వద్దకు పంపినాడు. ఏమనిచెప్పి పంపినాడు? అతడు “అకృతదారుడు, అనురూపశృతే భర్తా” అని చెప్పుచు మేరువునకు సూర్యకాంతివలె ఆతనికి నీవు తగుదువని చెప్పి పంపినాడు.

ఆ రాక్షసి రాముని వదలినది లక్ష్మణుని సమీపించినది లక్ష్మణా! నీవు నాకు భర్తవు కమ్మన్నది. నేను నీకు తగిన భార్యనన్నది. లక్ష్మణుడు నవ్వినాడు. ఆ రాక్షసి పిచ్చితన మాతనికి కోపమును తెప్పించలేదు. కాని సమాధానమిట్లేచ్చి నాడు.

కథం దాసస్య మే దాసీ భార్యా భవతుమిచ్ఛసి?

నేనొకరికి దాసుడను. నీవు నాకు భార్యవై దాసినగుటకు ఏమి బాగుండును? అని అంతతో అగక నాకు నాదుడైయున్న ఆ రామునే పెండ్లియాడుమని సలహా నిచ్చి, సీత సౌందర్యమును వర్ణించుచు ఆసీతను విడిచి విన్నే అతడు పెండ్లి యాడునని కూడ చెప్పినాడు. అతడు శూర్పనఖతో మాట్లాడినది చమత్కార భాషణము. రాక్షసికి చమత్కారము తెలియలేదు. మరల రామునిదగ్గర కేగినది. వర్జకాల లోపలికి వచ్చినది. అతి తీవ్ర రూపమున సీతను మ్రింగుట కుద్యమించి నది. కాని రాముని హుంకారమారాక్షసిని అడ్డగించినది. వెంటనే రాముడు లక్ష్మణుని పిలిచి ఈరాక్షసిని వికృత రూపను గావింపుమని ఆజ్ఞాపించినాడు. లక్ష్మణుడు వెంటనే ఆరాక్షసి ముక్కుచెవులు కోసి శిక్షించినాడు. ఇది ఈనాటిఘట్టము.

ఒక్కమాట.

కొందరు ఒకత్రీ వచ్చి తన్నుకామించగా తనకు ఇష్టములేకున్న పౌమ్మన వలెనుగాని ముక్కుచెవుల కోయుట రామునిదేమి న్యాయము? అని అందురు. నేటి విజ్ఞానవంతుల విమర్శనాజ్ఞాన పాటవము భారతీయ గ్రంథములయందలి రంధ్రా న్వేషణకే పనికి వచ్చుచున్నదిగాని భారతీయ విజ్ఞాన భాండారములలోని విజ్ఞాన రత్నముల సేకరింప సమర్థమగుటలేదు. విమర్శింతము.

నిన్ను పెండ్లి చేసుకొనదలచినాను. ఇప్పుడున్న నీభార్యను మ్రింగుదును. తమ్మునికూడ మ్రింగుదువని సతీసోదరుల మ్రింగజూచిన రాక్షసి నేమిచేయవలెనట? దాని నోటికి వీరినందించ వలెనా? అక్కడికిని రాముడు మొదటిసారి దాని దృష్టిని మార్చుటకు మాత్రమే లక్ష్మణుని వద్దకు పంపినాడు. లక్ష్మణుడు కాదనగా మరల వచ్చి సీతను మ్రింగబోయినది. హుంకారమున దాని ఉద్యమమును నివారించి, లక్ష్మణునిదే శిక్షింపజేసినాడు. అతడు శిక్షింపజేసినది తనను పెండ్లి చేసికొమ్మందుకు కాదు. సీతను మ్రింగబోయినందుకు. అది యట్లుండ శూర్పనఖయే రామలక్ష్మణులను “తావసౌ ధర్మచారిణౌ” అని తమ్మునితో చెప్పినదిగదా! విమర్శకులకి సత్యములు కనబడవు.

కథకు పోదము.

ముక్కుచెవులు తెగిన ఆరక్కసి వర్షాకాల మేఘమువలె గర్జించుచు, ఎర్ర ధారలవలె కారుచున్న రక్తధారలతోనే ఖరునివద్దకు వెళ్ళి స్మృతి తప్పి నేలకూలి నది. ఆదృశ్యమును చూచిన ఖరునకు నాసోదరికిట్టి ఆవమానమును కల్పించిన వాడెవ్వడన్న రాక్షసాహంకారమొక్కమారుగ విజృంభించినది. కన్నులెర్రబడినవి. మతి తప్పిపడియున్న శూర్పనఖను లేపగా ఎట్టకేలకు కళ్ళను తెరచినది అమహా రాక్షసి. దానినే వృత్తాంతమడిగినాడు.

శూర్పనఖ ఏమని చెప్పును? సరాసరిగ తన వృత్తమును బయటపెట్టక రామ లక్ష్మణుల వర్ణించినది. ఆవర్ణన మపూర్వము.

రక్కసి కెక్కడనో వెనుకప్రక్క దాగియున్న భాగ్యరేఖ నేడుదయించి వది. కాకున్న రామని రూపురేఖా విలాసములు దాని హృదయమున హత్తుకొనునా? కామరూపమున హత్తుకొన్నవి. శూర్పనఖ వర్ణనలోని ప్రధానాంశమేమి? రామ లక్ష్మణుల రూపురేఖావిలాసముల వర్ణించి తన కామమును రాముని వర్ణించుటతో అనుభవించుచు ఒకవంక వారు దళరధపుత్రునియు మహాబలి పరాక్రమములు కల వారనియుచెప్పి, నిజమునకు వారు దేవతలా? మానవులా? అని ఊహించుటకు అలవి కాదన్నది.

“దేవో వా మానుషో వా తౌ న తర్కయితు ముత్సహే”

వారిచరిత్ర ఊహకు అందరాని అతర్క్యమగు చరిత్రయన్నది. మహర్షి రాక్షసి ముఖముగకూడ వెలువడిన బ్రహ్మవస్తువును మనకందించినారు. ప్రకృతియే సీతయని చాటినారు రాక్షసి ముఖముగనే.

తరుణీ రూపసంపన్నా సర్వాభరణభూషితా

దృష్టా తత్ర మయా నారీ తయోర్మధ్యే సుమధ్యమా॥ అని.

తరువాతది రాముడు జనస్థానమున ప్రదర్శించిన మహాబలి పరాక్రమ వర్ణనము. అక్కడనే దేవతలకు కూడ భయభాంతులు కలుగునట్లు తనలోని అనిర్వచనీయ పరాక్రమమును చూపినారు. అది క్రోధమయ విశ్వరూపము.

యుద్ధము

అది రాక్షసుల కంఠకాలము. శూర్పనఖ సీతను వర్ణించి శాకీవికృతమావ
వరాభవమువకు మూలకారణము ఆ ప్రమదయేనని ఖరుని యుద్ధమునకు పురి
గొలిపినది.

వెంటనే ఖరుడు కదలలేదు. సీతారామ లక్ష్మణులను చంపి తీసుకొని వచ్చు
టకు మహాబల వరాక్రమ శాలుర వసునాలుగుమంది రక్కసుల పరిపినాడు, శూర్ప
నఖయు వారికి దారిచూపు నెపమున బయలుదేరినది. వారి యుద్ధము మొదటిది.

శ్రోతలారా!

ఇక మీరిప్పుడు దశరథరాముని చూచుటకాదు ధర్మదేవత తనచేతనొక
బాణమును ధరించి దుష్టరాక్షస సంహారమున కేతెంచియదని రామునిపై చూపుల
నిలుపుడు. రాముడే ధర్మదేవత, ధర్మదేవతయే రాముడు

రాముడా వదునాల్గుమంది రక్కసుల చూచినాడు. సువర్ణమయమగు మహా
చాపమును చేతబట్టినాడు ధనుష్టంకారము మాచమ్రమోత మోగినది. ముందుగనే
సీతను రక్షించుటకు లక్ష్మణుని ఆజ్ఞాపించినాడు. ఇక వారిని పరిమార్చవలెను.
కారణమును ప్రతిపాదింపక మరణశిక్ష నెట్లు విధించును? రాక్షసుల కెదురై నిలచి
తన వృత్తాంతమును తెలిపి, ఆదండకారణ్యమునకును మహర్షులు తన్ను అభ్య
ర్థించిరని చెప్పి, వారి పాపనిరూపణతో వారిపై యుద్ధమును ప్రకటించినాడు.
వారితో రణరంగము సాగినది. శూర్పనఖ చూచుచుండగనే వాని భూమిపై వ్రాలి
ప్రాణముల కోల్పోయినారు. వారొక విధముగ పుణ్యజీవులు. కాకున్న రామున
కభిముఖులై ప్రాణములనెట్లు విడుతురు?

దండకారణ్య రాక్షస వధాఘట్టము వీరితో ప్రారంభమైనది. ఇక ఖరునితో
కలసి మహానైరృతము కదలవలెను.

ఆమహానైరృతమును కదిలించి ఖరాది రాక్షసులను సంహరించుటకు నిమి
త్తము శూర్పనఖయే కావలెను.

శూర్పనఖ సరావరి ఖరునివద్ద కేగివది. సోదరుని రామునితో యుద్ధము
నకు పురిగొల్పి ది. వసునాలుగు వేలమంది రాక్షసులతో చతురంగబలములతో
ఖరుడు రామునిపై దండెత్తినాడు రాముడెవ్వడని ఖరుడూహించెను! రామలక్ష్మ

ఋతు సామాన్యమానవులని అడదూపించుచో ఇంక నైన్యమెందుకు? ఆ రాక్షసుల దృష్టిలో రాముడు అమానుష పరాక్రముడు. నేటి అధునాతన వైజ్ఞానికుల దృష్టిలో మనుష్యమాత్రుడయ్యెను. కారణమును నేనూహింపలేను.

ఖరుని యుద్ధయాత్రసాగినది. రథ గజ తురగ పదాతి నైన్యము భూభాగము నాక్రమించినది. వారి శంఖధ్వనములు దిక్కుల పిక్కటిల్ల జేసినవి. ఆరక్కసుల వీరాలాపములు మిన్ను మట్టినవి. అప్పుడా నైన్యము కదలగా భూభాగము కదులు చున్నట్లున్నది. ఆయుధము ఖగోళ భూగోళములు రెండును ఖరా! నీకు జయము చేకూరదని శకునరూపమున జోష్యము చెప్పినవి. అహంకారులకి శకున శాస్త్ర మెందుకు? అకాలమృత్యువుకు బలియగువారికి శాస్త్ర విశ్వాసముండదు.

ఖరుడు వెనుకకు తిరుగలేడు. ఇదియొక విచిత్రమగు యుద్ధదృశ్యము. ఇది ధర్మాధర్మముల ఖోరాటము. మహర్షిబృందమును దేవతాసమూహమును ఈ యుద్ధమున నైతికులుకారు. నైతికులు కాకపోరు. సంకల్పములకొక సత్యశక్తిని చేకూర్చుకొన్న నైతికులు. వీరు మాకెందుకు? అనుకొనలేదు. ఈచతుర్దశనహస్ర రాక్షసులతో ఖోరాటనున్న రాముని, ఖోరాటమునుకూడ చూచుటకు ప్రేక్షకులై నిలిచి ఆశీస్సులను అప్రముఖతో రామునకు సాయము చేసినారు క్రిందమహర్షులు, పైన దేవతలు.

“స్వస్తి గోబ్రాహ్మణేభ్యస్తు లోకానాం యేభిసంగతాః
జయతాం రామవన్శంభ్యే పౌస్త్యాన్ రజనీచరాన్
చక్రహస్తో యథా యుద్ధే సర్వా నసురపుంగవాన్”

ఇది నేలపై ఋతుల జయధ్వనములు. వీరికంతములతో ఆకసమున నిలిచిన దేవతల కంతరవములు కలసినవి. రాముడు మాత్రము శకునముల పరికించినాడు. తనజయమునునిశ్చయింజుకొనినాడు. సీతలక్ష्మణునిచే ఒక పర్వత గుహయందు రక్షి. పబడుచున్నది. రాముడు యుద్ధమునను సన్నద్ధుడై విలిచినాడు.

రాక్షస నైన్యమంతయు తమ తమ ఘోరవర్ష ఆయుధ ద్వజ విశేషములతో రథముల నధిరోపించి కొందరును, పదాతులై కొందరును సింహనాదముల గావించుచు రామునకభిముఖులై నిలిచినారు. ఆ రాక్షసానీకముయొక్క శంఖదుంధుభి నినాదములతో అవనమంతయు నిండి కోలాహలముగా నున్నది. అఘట్టమున

రాముని చూపులొక్కమారుగ ఆరాక్షసాసీకముపైకి వెళ్ళినవి. నలుమూలల తిరిగినవి. అరణ వండీతుని దృష్టులుమరల రామునివద్దకురాగా రాముడ శుక్రగమూర్తియై ప్రళయ కాలమందలి అగ్నిహోత్రునివలె వెలిగినాడు ఆరుద్రమూర్తిని వనదేవతలు చూడ జాలక పరుగులెత్తినవి. ఆరాక్షసాసీకముతో రాముని యుద్ధము కొనసాగినది.

రాముడా రాక్షస మండల మధ్యమున కేగినాడు. ఖరుడు రథస్థుడై రాముని ఎదిరించగా రాక్షసులందరును రాముని చుట్టుముట్టగా ఖరరాక్షసుని బాణ సహస్రములు రాముని ముంచివేయగా, రాముడారాక్షసులు పదలు బాణసహస్రములను సముద్రుడు తనలోనికి వేవేగవచ్చు నదీనదముల గ్రహించినట్లు గ్రహించినాడేగాని కొంచెమైనను వ్యధనొందలేదట. అనగానేమి? రాక్షసులందరును ఒక్కరూపులై రాముపై బాణవర్షములు కురిపించగా రాముడవలీలగ ఆబాణముల ఖండించుచుండేనేగాని ఆబాణముల తాకిడికాతడు గురికాలేదు. మరి రాముడు ప్రయోగించు బాణములో? అవి రాక్షసుల లోపలికివెళ్ళి వారిప్రాణములను తోడుకొని వచ్చుచున్నవేగాని అవి వ్యర్థమగుటలేదు. ఇక సైన్యము బ్రతుకు పేమున్నది? కన్ను మూసి కన్ను తెరచినంత కాలముననే రాముడారణ రంగమున పదునాలుగువేల రాక్షసులను హతము గావింపగా ఖర దూషణ త్రిశిరసులను వారుముగ్గురు మాత్రమే మిగిలినారు. వీరిముగ్గురతోటియే రాముని ద్వంద్వ యుద్ధము మిగిలినది.

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణాం

హతాన్యేకేన రామేణ మానుషేణ పదాతినా.

బలవంతులగు పదునాలుగువేల రక్షసులతో ధర్మమూర్తియగు రాముడొక్కడెట్లు యుద్ధము చేయునో చూతమని వారందరును కుతూహల పడినారు. మనమొక్కమారు వాల్మీకిమహర్షి నారద మునీంద్రులను ప్రశ్నించిన ప్రశ్నల దగ్గరకేగుదము. మునీంద్రా! “కన్యభిభ్యతి దేహశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే”. ఎవడు క్రోధ మూర్తియై రణరంగమున నిలుచుచో దేవతలుకూడ భయచకితులగుదురో అట్టి పురుషుని చెప్పుమనినారు. అతడే ఇతడు. రౌద్ర రాక్షస హంతయై నిలిచినాడు. అట్లత్యుగమూర్తియైయున్న రామచంద్రునిచూచి భూతములన్నియు గణగణ లాడినవట.

“ఆవిష్టం తేజసా రామం సంగ్రామ శిరసిస్థితం

దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని భయాద్వివ్యధిరే తదా.

అప్పుడు రామమూర్తియందు ప్రవేశించిన తేజము రుద్రతేజమనినారు వాల్మీకి.
“బభూవరూపం క్రుద్ధస్య రుద్రస్యేవ పినాకినః”

రాముడిప్పుడు పినాకపాణియైన రుద్రమూర్తియేకాదు. అగ్నిమూర్తి కూడ
వట. “విధూమోగ్నిరి వోద్ధితః” పొగలేక జాజ్వల్యమానమై వెలుగొందు అగ్ని
మండలమువలె వెలుగొందెనట రాముని తేజము. ఇదిరాముని వీరరస ప్రధానమగు
మూర్తి. విజముకు రామావతారమున రామ రావణ యుద్ధమునకంటె రాముని వరి
పూర్ణ రసము రసవాహినియై ప్రవహించినది ఈరణరంగముననే. రాముని వీరరస
ప్రధాన కళ్యాణ విగ్రహమును దేవతలీ రణరంగమున దర్శించుట జరిగినది.
మప్పది మూడుకోట్ల దేవతలును తమ విమానములనెక్కి ఈ మూర్తిని చూత
మనియే వచ్చినారు. వద్దాడుగు వేలమంది రాక్షసులు, రామదొక్కడు యుద్ధమెట్లు
జరుగును? అన్నది దేవతల ప్రశ్న.

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణాం

ఏకశ్చ రామో ధర్మాత్మా కథం యుద్ధం భవిష్యతి ?

పైనికులు నాశము కాగా మిగిలివారు ఖర దూషణ త్రిశిరసులు ముగ్గురు.
అందు దూషణ త్రిశిరులను వారిద్దరును చావగా ఖరుదొక్కడే మిగిలినాడు.
ఖరుడును విరధుడు కాక తప్పలేదు. కావి ఖరుని చేతనొక గద మిగిలినది. గదను
చేతధరించి ఆతడు భూమిపై విలిచినాడు. ఖరుడే ఇక్కడ ప్రధాన నాయకుడి రాక్షస
గణమునకు. ఆతనికి కొన్ని నిర్ణయముల చెప్పి, ఆతనితో యుద్ధమును చేసి,
ఆతనిని అంతమొందింపదలచినాడు రాముడు, రాముడు ఖరువకి సమయమున చెప్పి
నవి మాటలుకాదు. శాస్త్ర సిద్ధాంతము.

ఇప్పుడు చేసిన కర్మ జన్మాంతరమున ఫలమునిచ్చునా? ఈలోకమునకూడ
ఇచ్చునా? అన్నవి ప్రశ్నలు. రాముడీ రెంటికిని సమాధానమిచ్చి లోకకంటకుడగు
వాడెంత బలవంతుడైనను ఆతనిని మృత్యువుబలిగొనక తప్పదని సదుపదేశమిచ్చి
చంపినాడు. అందొక ఉపదేశమిది.

“ఉద్వేజనీయోభూతానాం నృశంసః పాపకర్మకృత్

త్రయాణానుపిలోకానాం ఈశ్వరోపి న తిష్యతి.

ఎవ్వడు లోక కంటకుడై ఘాతుక కృత్యములకు పాల్పడునో ఆతడు మూడు
లోకముల ప్రభువయ్యను జీవింపజాలడట. అతీక్షణస్వభావుడగు వాని చావును సర్వ

జనులను కోరుచుందురట. అందుకు విష సర్పము నుదహరించినాడు. తీక్షణ సర్వజనోహంతి సర్పం దుష్టమివాగతం" అని.

రెండవది.

“అవశ్యం లభతే జంతుః ఫలం పావస్య కర్మణః

ఘోరం వర్యాగతే కాలే ద్రుమాః పుష్ప మివాంతరం.

ఏ జంతువైనను పాపకర్మఫలమును అవశ్యమనుభవించును. కాని కాలము రావలెను. పుష్పఫలాదికము ఎట్లు ఋతుకాలముల ననుసరించునో కర్మఫలము జీవుల నట్లనుసరించునట.

ఈ మాటలను చెప్పి ఖరునితో యుద్ధము నారంభించినాడు. ఖరుని చిత్తమే మైన మారునేమోయని ఉపదేశించినాడు. మారలేదు ఆ దుర్మార్గుని చిత్తము యుద్ధము తప్పలేదు. ఖరుడ సామాన్యుడు. ఖరుని యుద్ధము రాముని వెనుకడుగు వేయించినది. నిమిత్త మాత్రముగ రాముడు వెనుకడుగు వైచి ఒక మహోగ్ర బాణమును తీసినాడు. అది దేవేంద్ర దత్తము. దేవేంద్రుడు పంపివది. బ్రహ్మదండ సమానము. అదియే ఖరుని కూల్చినది. ఖరుడు చచ్చినాడు. యుద్ధము సమాప్తమైనది. దేవర్షి బ్రహ్మర్షి రాజర్షుల కోర్కెలు తీరినవి. లోక కల్యాణము చేకూరినది. వారందరును రాముని సమీపించి తమ హర్షమును తెలిపినారు. ఒక్క విషయము.

రామునిక్కడకు చేర్చిన వారెవరు? ఋషులందరును కలిసి మేమే నిన్నిక్కడకు చేర్చితిమని చెప్పినారు. శరభంశ్రమమునకు దేవేంద్రుడు వచ్చుటను చెప్పినారు. యుద్ధరంగము శాంతమైనది. మహర్షులతో ధనుర్ధారియైన రాముడు వర్ణశాల తేగినాడు.

అది సీతారాముల వర్ణశాల. మహర్షులందరితో ధనుర్ధారియై రాముడు రాగా సీతాకాంతయు లక్ష్మణుడును గిరి గుహమండి ఆశ్రమమున కేతెంచినారు. సీతాకాంత చూపులొక్కమారుగ తన ప్రాణనాథునిపై బడినవి. అలయక సొలయక ఒక్క అర్ధాధిక ముహూర్తకాలమున వదునాలుగువేల రాక్షసాసీకమును వధించి వచ్చిన ఆ మనోహర మూర్తిని చూచిన సీతాకాంత హృదయ మొక్కమారుగ ఉప్పొంగినది. ఆమె విదేహరాజతనయ. రాముని చుట్టియున్న మహర్షులందరును

అమెకు బిడ్డలై కన్పట్టగా ధనుర్బాణముల ధరించి మనోహర మూర్తియై తన ఎదుట విలిచిన ప్రాణశధుని చూచి ఎట్లూరకుండగలదు? అశోకై కజనని తన బిడ్డలకందర కుసు ఆనందమును చేకూర్చిన ప్రాణనాథునకు తన సంతోషమును తెలుప రాముని గాఢాలింగనము గావించినది. ఈ సమయముననే తమ మనోహరముగ నాల్మీకి పర్ణించి నారు తగిన పదజాలమున. శోకమిది.

“తద్యష్ట్యా శత్రుహంతాకం మహర్షీణాం సుఖావహం
బభూవ హృష్టా వై దేహీ భర్తారం పరిషస్వజే”

శత్రువుల సంహరించి మహర్షులకు సుఖమును కల్పించి పచ్చిన భర్తను చూచినదని సీతాకాంత. సీతాకాంత కాదట, వై దేహీయట. వాల్మీకి ఇక్కడ సీతయన లేదు వై దేహీయనినారు. చూడుటతోడనే అమె మనస్సేమైపడట, సంతోషమున విండినదట. కావుననే అమె వై దేహీయైనది. విదేహరాజతనయ సార్థకనామధేయము గలదై నది ఒడలు మరచినది. అమె శరీరమును మరచి భర్తను కౌగలించినది. సామాన్యముగ కౌగలించుటకు అలింగన పదమును వాడక పరిషస్వజే అనినారు. ఈ పదముయొక్క ప్రత్యేకత ఏమి? కౌగలించి సామాన్యముగ ప్రేమను సూచించగా పరిష్వంగము గాఢముగ ప్రేమను చెప్పును. తన ఉన్నత కుచమండలముతో నాధునికి యుద్ధమునందు కలిగిన శరీర వ్రణముల మాన్పినదా? యసునట్లు కౌగి లించినదను భావమును కవి సూచించినారు. అనగా అమె శరీరమునందలి ఒక భాగ మునేగాక ఆ శృంగార మూర్తియొక్క వెనుక ముందరలను పార్శ్వ భాగములను కూడ గాఢానురాగమున కౌగలించి, స్పర్శ సౌఖ్యమును కల్పించినదని భావము. మిది వయ్యలింక శృంగారమునేల వర్ణించిరి? అని మీరనుకొనవచ్చును. మీరనుకొనుట కాదు, వన్నోక మిత్రుడు అడిగినాడు కూడ. మీరీ ఘట్టమునందలి సంభాషణను వినిపించెదను.

మిత్రు : శాప్రిగాయ! కోపించకండి. నాశోక సందేహమును తీర్చుకొనుటకయ్యె
మిమ్ములనడుగుచుంటిని.

నేను : తప్పక అడుగవలసినదే.

మిత్రు : ఆర్షగ్రంథముల చాల ధర్మయుక్తములుగదా?

నేను : అవును.

మిత్ర : మరి ఆ గ్రంథములయందు దేవుడు పేరు చెప్పి వచ్చి శృంగారమును వర్ణించుట సభ్యతయేనందురా?

నేను : వారు వర్ణించునది పచ్చిశృంగారము కాదు. పరివర్జ్యముగ వండిన శృంగారము.

మిత్ర : అంటే?

నేను : నీవనుకొన్న పచ్చిశృంగారము మోహములోనిది. వండినశృంగారము ప్రేమ మూర్తులలోనిది. మోహముచే అనుభవించు శృంగారమున దుఃఖమిడి యుండగా ప్రేమ శృంగారమున జన్మరాహిత్యమునకు తావు కలుగును. సీతారాములు ప్రేమమూర్తులు. పార్వతీ పరమేశ్వరులు ప్రేమమూర్తులు. రాధాకృష్ణులు ప్రేమమూర్తులు. పార్వతీ పరమేశ్వరులకే కామేశ్వరీ కామేశ్వరులని పేరు. రాధాకృష్ణులును, సీతారాములునుకూడ కామేశ్వరీ కామేశ్వరులే. పరిపూర్ణానందము నొసంగునది ప్రేమ. క్షణికానందము నొసంగి, మరుక్షణమున దుఃఖరూపముగ కరిణమింప చేయునది మోహము. ప్రేమమూర్తుల శృంగారము అఖండము. ఆ శృంగారమున ఖండత్వములేదు. పూర్ణానుస్వారము విసర్గలైనట్లు (అరసున్నలైనట్లు) పరిపూర్ణ శృంగారము, లేక పరిపూర్ణ ప్రేమ రెండు ఉపాధులైనది. అంతియే. అఖండాత్మ ఖండాత్మయగు జీవున కాశ్రయమైనది. ప్రీత్యము ఖండాత్మయగు జీవుడు కాగా, పూర్ణాత్మ పురుష ఉపాధితో జీవున కాశ్రయమైనది. రాముడు పూర్ణానంద విగ్రహము. సీత జీవుడు (లేక) క్షేత్రము, మాదృమూర్తి. సీతారాముల పవిత్ర ప్రేమామృత స్వరూపముగ దర్శించినవారు మహర్షులు. వారా సీతారాముల పరిపూర్ణ శృంగారము వర్ణించి కృతార్థులై మనల కూడ కృతార్థుల గావింప మాన కృతిహీన పురాణకావ్యములందు ఆపవిత్ర శృంగారమును వర్ణించినారు. పరబ్రహ్మము రస స్వరూపము. “సోవైరసః” అని శ్రుతి. కామేశ్వరుని ప్రేమ రత్నమునకు ప్రతివజ్రమై యున్నది కామేశ్వరీ మహాదేవి కుచద్వంద్వము. “కామేశ్వర ప్రేమరత్నమణి ప్రతివజ్రస్తనీ” అని లలితా సహస్రనామ. ఆ పరమేశ్వరీ కుచద్వంద్వము ప్రణవము. (ఓంకారము) మిమ్ములను మిత్రులుగనే గ్రహించి నేనొక సలహాను చెప్పదలచినాను. మీరెప్పుడును ప్రస్తుత కాలమున నవీన పండితుల పాండిత్య విమర్శల నాధారముగా గొవి మన గ్రంథములను చూడ దధి. మీకేమైన కోపమా?

మిత్రు : నా సందేహము తీరినది

నేను : ఏ నిర్ణయముపై తీరినది?

మిత్రు : పరిపూర్ణాత్మకమైన స్వార్థవదులుగాక, విషయ భోగముల వదలిన మహర్షులకు సభ్యత తెలియనిచో అల్పప్రాణులను, అల్పాయుష్కులను అయిన వీరికి సభ్యత తెలియుటేమిటి? అని నా మనస్సునకు నిర్ణయమైనది ఇప్పుడు. ఇట్లే మిమ్ములను మీ ఉపన్యాసములలో కలుగు సందేహముల నక్కడక్కడ అడుగుచుండెదను. క్షమించి చెప్ప ప్రార్థన.

నేను : ఇంతకంటె నాకు మహాభాగ్యమేమున్నది? తప్పక చెప్పెదను. ఉపన్యాస మధ్యమున కాక ఒంటరిగా వచ్చి అడిగినందుకు చాల సంతోషమని చెప్పి, మిత్రుని పంపినాను. ఈ ఘట్టమున రాముని సీత కౌగలించినదన్న వర్ణన లోని రెండవ శ్లోకమిది.

“తతస్తు తం రాక్షస సంఘమర్దినం
సభాజ్యమానం ముదితైర్మహర్షిభిః
పునః పరిష్వజ్య శశిషభావనా
బభూవ హృష్టా జనకాత్మజా తదా.

రాక్షస సంఘమును మర్దించి ఆనందాతిరేకము ననుభవించు మహర్షులచే పూజింపబడు ఆ రమరాముని ఆ జనకాత్మజ పరమానందమున చంద్రమండల సదృశ ముఖమండలముతో మరల మరల కౌగలించి ఆనందించినదట ఆ సమయమున.

ఇంతటితో ఈనాటి ఉపన్యాసమును ముగింతము తరువాతి కథాభాగమురేపు. లేవకండి. ఈనాటి కథాశ్రవణమున కలుగు ఫలమును స్కొందపురాణము ఇట్లు చెప్పినది.

“శృత్వా శ్రీరామజయం పావబంధాత్ప్రముచ్యతే
తదైవ శృంఖలాబంధాత్ ఋజుబంధాద్విముచ్యతే.
శృత్వా పుష్పవతీ నారీ తనయం వంశవర్ధనం
లభతే రాఘవేంద్రస్య ప్రసాదా త్క్రియార్థనం.

ఈ ఖరదూషణాదుల వధించిన శ్రీరామ విజయమును నినుటచే పాపము తొంగునట. కారాగృహబంధము విముక్తమగునట. ఋణవిముక్తుడగునట. రజస్వలయైన అయిదవ రోజునుండి ఈ కథాశ్రవణము చేసినస్త్రీకి రామానుగహామచే సత్సంతానము కలుగునట గూడ.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః.

3 వ రోజు

శ్లో॥ జయతు విజయకారి జానకి మోదకారి
తపన కుల విహారి దండకారణ్యచారి
దశవదన కురారి దైత్య విచ్ఛేదకారి
మణి మకుట ధారి చండ కోదండధారి

మహాశయలారా !

అరణ్య కాండము నందీనాటి ఉపన్యాసము మూడవది. రామవేళ్ళకుని జ్యోవల్లి వినాదము జనస్థానమున శాంతించినది. ఇక లంకాద్వీపమున మారు మ్రోగవలెను. సీతాపహరణము దాని కథా బీజము.

అకంపనుడు జనస్థానమున మిగిలిన రాక్షసుడు. రావణుని హితుడు. జనస్థాన వినాశము రావణునకు తెలుపుటకై ఆతడు లంకకేగినాడు. అప్పుడే ప్రహస్తాది మంత్రి వర్గముతో తీర్చిదిద్దిన సభాస్థలి నలంకరించి కూర్చొనినాడు రాక్షసరాజగు రావణుడు.

అకంపనుడు రావణునకు జోహారుల నర్పించి జనస్థాన వృత్తాంతమును తెలిపినాడు. కాని రాముని పరాక్రమమును మూతము విశదీకరింపలేదు. తాను చెప్పుదానిని క్షమించి రక్షించుటకు దశగ్రీవుడభయప్రదానము చేసిన గాని చెప్ప

వీలులేదు. రావణుని అజ్ఞయైనది. అకంపనుడు రాముని చరిత్ర నంతను సంగ్రహముగ చెప్పి, అతని స్వరూప స్వభావ సౌందర్యముల వర్ణించి ఆతడొక్కడే మూడు ఘడియల కాలమున జనస్థానమును హతమౌర్చినాడని తెలిపినాడు.

రావణుడు తన పరాక్రమమునకు దీటగు పరాక్రమ మీముల్లోకములందును లేదని ఆత్మనిశ్చయము కలిగియున్న వ్యక్తి. రాముడొక్కడే ఆరాక్షసుల చంపెనన్న వార్తను ఎట్లు నమ్మును? "ననురేంద్రదేణ సంయుక్తో రామస్సర్వామరైస్సహ" రామునకేమైన దేవతలతో వచ్చి దేవేంద్రుడు సాయము చేసెనా? అని ప్రశ్నించినాడు. ఆ ప్రశ్నకు అకంపనుడు సమాధానము చెప్పవలెను. అతని ఒళ్లు వణకినది. ప్రభూ చెప్పమందురా? అని సవినయముగ ప్రశ్నించి రాముని అద్భుత పరాక్రమముతో కూడిన యుద్ధము వర్ణించినాడు.

ఆ రాముడు జ్యోవల్లీ నినాదమును గావించి, నారిని అకర్ణాంతముగ లాగి విశిఖ వ్రాతముల వదలునప్పుడు ఆబాణసహస్రములు అయిదు తలల నర్ప రాజములై రాక్షస సమూహమును భక్షించుట గాక అప్పుడు వారే యేదిక్కులకు వరుగులెత్తి తప్పించుకొన జూతురో ఆనూ దిక్కులకెల్ల ఈబాణ సహస్రములు వరుగులెత్తి వారిని చంపినవని చెప్పినాడు.

శత్రువులకు దుర్నిరీక్ష్యుడై లోకమునెల్ల గజగజలాడించిన రావణుడు అకంపనుని మాటల వినగనే ఆరాముని సంహరింతునని ఉగ్రమూర్తియై లేచినాడు.

అకంపనుడు రావణుని బలా బలముల నెరుగనివాడుకాదు. నిజమునకు రావణుని సచివుల కందరకును రావణుని విరంకుశత్వము నెట్లు మరల్చవలెనో తెలిసియే వారాతనివద్ద మెలగుచుండి. రామునితో యుద్ధమున మీరు గెలవలేరన్నచో అప్పుడే ఆతడు తనను చంపును. అందుకు అకంపనుడు రాముని యుద్ధరంగమున గెల్చుట సాధ్యము కానివనియని రావణునకు చెప్పుచునే రాముని చంపదగు వేరొక ఉపాయమును గూడ చెప్పినాడు.

అకంపనుడొకమారు రాముని భార్యయగు సీతను వర్ణించి, రాముడు కాము కుడవి చెప్పి, ఆ సీతను మీరెత్తుకొని వచ్చుచో ఆ ప్రేయూరాలి వియోగమును నహించనేరని ఆపీడిడు తనంతట తానే కృశించి చచ్చునని సలహా నిచ్చినాడు.

రావణునకు అకంపనుని వాక్యము చాల నచ్చినది. తలను పంకించినాడు రావణుని వంటివారి దగ్గర బ్రతుక తలచిన వారెట్లే మాటలనేర్చి బ్రతుకవలెనేమో.

రావణుడు సీతాపహరణమునకు పయనమయ్యెను. సారథి రథమును గూడ ఆయత్త పరచినాడు.

రావణుని రథము దివ్యము. అదిభూమిపై నడచుచదికాదు. ఆ రథవాహకములు గుఱ్ఱములు కావు. గార్దభములు. ఆ దివ్యస్యందనము మేఘ మండలములను గూడ చాటుగావిందుకొని మహావేగముగ పయనించును. ఇప్పుడట్లే పయనించినది.

మారీచుడు రావణుని ముఖ్యస్నేహితుడు. సచివుడు కూడ. అతడిప్పుడు ఒక ఆశ్రమమును నిర్మించుకొని ఈ దండకారణ్యములందే జనించుచుండెను. ఇది ఋషి జీనితము కాదు. రావణుని రథము మారీచాశ్రమము వద్ద నిలిచినది. మారీచుడు మనకు క్రొత్తవాడు కాదు. ఇతడు తాటకి కొడుకు. తాటకియు మారీచుడును కూడ మనకు బాలకాండ యందు పరిచితులు. తాటకి చావగా మారీచుడు బ్రతికియుండెను.

రావణుడు రథము దిగి ఆశ్రమమున కాలిబెట్టినాడు. మారీచుడు లేచి పాద్యార్ఘ్యములనిచ్చి గౌరవించుట జరిగినది. తరువాతి కుశలప్రశ్నలలో రావణుడు జనస్థాన పృథ్వితమును మారీచునకు తెలిపినాడు. ఇక ప్రస్తుతమగు తన అవసరమును చెప్పవలెను. చెప్పినాడు. తానిప్పుడు చేయదలచిన సీతాపహరణ మహా కార్యమునకు సీనహాయము లేక నెరవేరదని.

నేటి మారీచుడు ఒకనాడు రావణుడెరిగిన మారీచుడుకాదు. రాముని బాణపు దెబ్బలలోని రుచిని కనుగొన్న మారీచుడు. ప్రస్తుతమున రావణుని హితమును కోరిన మారీచుడు. రావణుడు తలబెట్టిన ఈ నీచకార్యము రావణుని స్వబుద్ధి కాదని ఆతడు గ్రహించినాడు. పరోపదేశమని నిర్ణయించుకొనినాడు. వినయ పూర్వకము గనే రావణుని సూటిగ ప్రశ్నించినాడు.

అఖ్యాతాకేన సీతాసామిత్రరూపేణ శత్రుణా

మహారాజా ! నీకీ ఉపాయమును చెప్పిన మిత్రరూప శత్రువెవ్వడని. అంతతో ఊరుకొనలేదు. నీవు తలబెట్టిన ఈకార్యము నీవినాశనమునకేగాక సర్వ రాక్షసవినాశనమునకు గూడ కారణము కాగలదని ఉద్ఘాటించినాడు. మనకు పర్యవసానమేమిటేలినది ? అకంపనుని ఉపాయము రావణుని చంపుటకేనని లేలినది. ఇట్టి వారెందరో రావణుని దగ్గర ఉండిరి. మిత్రరూప శత్రువు లిట్లుందురని కావ్యవాణి పలన మనము గ్రహించవలెను.

తరువాతి కథ.

రావణునకు మారీచుడు రాముని పరాక్రమమును వర్ణించిచెప్పి, రాక్షసేంద్రా! నీవు నీలంకకేగి నీభార్యలతో క్రీడించి తృప్తినొందుట మంచిదని చెప్పి, రాముడు అతని ఏకైక పత్నితో అరణ్యముల వసించునని హితబోధను చేసినాడు. సామదావ భేద దండోపాయములతో రావణుని ఈకార్యము నుండి మరల్చినాడు. ఈఘట్టమున రాముడను సింహము, రాక్షస మృగముల చంపి ప్రస్తుతము నిద్రనొంది యున్నది. ఆ సింహము నెందుకు లేవెదవని భయపెట్టగా రావణుడు తిరిగి లంకకేగినాడు. ప్రస్తుతమున రావణుడీ కార్యమునుండి విరమించినాడు. వచ్చిన దారిని లంక కేగినాడు. తన వికాల భవనమున ప్రవేశించినాడు.

మృత్యువు జీవులను బలిగొన దలచినప్పుడు వారి కర్మాను గుణ్యముగ ఆ పరిమునందించ దలచి తన దగ్గరకు పంపించదగు ప్రేరకులను ఆజీవుల దగ్గరకు పంపును. అప్పుడా ఫల పరిపాకము గావించు దేశకాలములు మృత్యువున కధీన ములై యుండును.

రావణ వినాశనమునకును లంకాపురీ విధ్వంసమునకును హేతుభూతమగు పాత్ర కూర్పనఖ యనక తప్పదు.

మారీచాక్రమము నుండి సీతావహరణ కార్యమును విరమించుకొన్న రావణుడు తన పుష్పకవిమానాగ్రభాగమువ సూర్యమండల కాంతివలె వెలుగొందు కాంచన సింహాసనము నధిష్ఠించియున్న సమయమిది. అతని మంత్రుడుండలి అంకయు అతనిని చుట్టియున్నది. దానిని మరుద్గణముతో కూడిన దేవేంద్ర సభ యనుట అతిశయోక్తి కాదు.

నేడే మహాభాగ్యవంతుని భాగ్యమును కూలద్రోయ తలచుకొన్నది కూర్పనఖ. అందుకు కారణము లేకపోలేదు. ఉన్న ను అది అంతర్గతము. కూర్పనఖకు వైధవ్యమును చేతబెట్టినవాడు రావణుడే. కూర్పనఖ భర్త రావణుని చేతిలోనే చచ్చెను. కావున రావణుని నాశనము గావింపదగు సమయమిదియేనని కూర్పనఖ యూహించెనేమో? కూర్పనఖకు రాజనీతి లేదని మనమనుకొనకూడదు.

కూర్పనఖ సరాసరి లంక కేతెంచినది. సభాసీనుడైన రావణుని చూచినది. రావణుని ఉనికిని విమర్శించినది. జన్మస్థానముల్లు రామునిచే నాశనము కాగా రాక్షస

రాజువైన నీవిట్లు కూర్చుని శత్రువు ను పేక్షించుట రాజనీతి కాదని రాజనీతిని ఉపన్యసించి సోదరుని చివాట్లు పెట్టి రావణుని చిత్తమును ఉద్రేకింప జేసినది. అకంపనుని వలన రాముని బలవరాక్రమములను విన్న రావణుడు శూర్పనఖను మరల ప్రశ్నించి యుద్ధవిశేషముల నన్నిటిని అడిగి తెలుసుకొనినాడు. ఇంతవరకు అకంపనువకును శూర్పనఖకును తేడాలేదు. కాని శూర్పనఖ సీతావహరణ కార్యము నందు రావణుని విమగ్నుని కావించినది. అది శూర్పణఖలోని నేర్పరితనము. శూర్పనఖ తన వికృతాకారమునకు కారణమును చెప్పుచు రామలక్ష్మణుల దగ్గరకు తాను వెళ్ళినది రావణుని కొరకేనని రావణుని ఆశగొలిపినది. నీ కొరకు వెళ్ళియే నేవిట్టి అవస్థపాలైతివన్నది. నాకొరకేల వెళ్ళితివి ? అందువేమో. రాముని భార్య యగు సీత త్రిలోకసుందరి యగుటచే ఆ సీతను నీకు పెండ్లాముగ చేయుటకు యత్నింప వెళ్ళితివన్నది. ఆమెలోని సౌందర్యమున కుపమానము దొరకదన్నది. ఆమె ఎవరిని సంతోషమున కౌగలించుకొనునో వానికికొరతలేదన్నది. ఆమె కౌగలించిన పురుషుడు దేవేంద్రుని కంటె గొప్పవాడన్నది.

యస్య సీతా భవేద్భార్యాయం చ హృష్టా పరిష్వజేత్
అతిజీవేత్సర్వేషు లోకేష్వపి పురందరాత్.

ఈవిధముగ చెప్పుట అకంపనునకు తుదరలేదు. రావణుని హృదయమున సీతా సౌందర్యమునేగాక ఆసుందరి ప్రత్యేకతను ముద్రించినది. రావణుని ఎవ్వరు కాదన్న ను ఆ సీతావహరణ కార్యమునుండి వెనుదీయకుండునట్లు తయారుచేసినది. శూర్పనఖ ఉపన్యాసములోని ప్రత్యేకత ఏమి? నీమీదనున్న ప్రేమచేతనే నాకి గతి పట్టినదని తేల్చినది. కాని ధర్మాత్ముడగు రాముడు నన్ను చంపక వదలెనన్నది. నీకు చెప్పితిని కాదు, ఆసీతను చూచిన నీకే తెలియునని రావణుని గట్టివరచినది.

రావణుని హృదయమున సీత దివ్యసౌందర్యము ముద్రితమైనది. మన్మథుడును తన బాణమును రావణునిమీదికి ఆసునంధించినాడు. మారీచుడు వర్ణించిన రాముని వీరత్వమును రావణుడు తలచలేదు. రాముని వలన భయము తీరినది. ఏదియో తనలో నిశ్చయించుకొనినాడు.

రావణుడు సభనుండి లేచినాడు తానెక్కడికి పోవుచుండెనో ఎవ్వరికిని చెప్పలేదు. వాహనశాల కేగినాడు. రథమునెక్కినాడు. అది రావణుని సంకల్పము ననుసరించి వెళ్ళదగు రథము. (కామగము)

అతడు పదిశిరములతో, ఇనుపది బాహువులతో తన తేజమును విరజిమ్ముచునే బయలుదేరినాడు. మరల తన ఆప్తమిత్రుడగు మారీచుని ఆశ్రమమునకే వెళ్ళినాడు మారీచునితో పాతపాటనే పాడినాడు. నా సీతావహరణమునకు నీ సాహాయ్యము తప్పదనినాడు

మారీచుని గుండె బద్ధలై నది. ఒడలు వణకినది. పెదవులెండినవి. ముఖము కుష్కించినది. మృత్యువాతని కెదురై నిలచెనను భావహృదయించినది. ఇప్పుడు రామరావణులిద్దరును అతనికి మృత్యువులయ్యె యుండిరి. రావణుడు చెప్పినది కాదన్నచో ఇతడు మృత్యువు. అవునన్నచో రాముడు మృత్యువు. ఎట్లయినను తన బావు తప్పదనుకొనినాడు.

వాల్మీకి మహర్షివారి దృక్పథమున మారీచుడిప్పుడు మహాప్రాణ్ణాశయ్యెను.

“ప్రత్యువాచ మహాప్రాణ్ణః మారీచో రాక్షసేశ్వరం॥”

అవినారు మహర్షి.

రాముడెవ్వడో రావణున కాతడు తన అనుభవమును ఆధారముగాగొవి బోరించినాడు.

అతని తోదామృత ముఖ్యసూత్రమిది.

“రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః సాధుస్సత్య పరాక్రమః

రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవానాం మఘవానివ.”

రాముడు విగ్రహరూపము ధరించియున్న ధర్మమట. సాధుమూర్తి యట. అతని పరాక్రమము త్రికాల సత్యమట. రాముడి భూలోకమునందలి అయోధ్యా రాజ్యమునకే రాజుకాడట. సర్వలోకములకును అతడు ప్రభువట. మున్నదిమూడు కోట్ల దేవతలకెల్ల ఇంద్రుడు ప్రభువో అట్టివాడట రాముడు. ఇది మారీచుని నిర్ణయము. ఈ నిర్ణయమును చెప్పి, ప్రస్తుత పరిస్థితిని చెప్పినాడు.

రావణా! రాముడు దండకారణ్యమున ప్రవేశించిన తరువాత నాజీవితము మారి నది, నేనొకనాడు దీప్తజిహ్వా తీక్షణదంష్ట్రులతోకలసి ఋషుల మాంసభక్షణము నను వారి రక్తపానమును కాలముగడపుచు, రాముడు తాపసవేషమున చరించుటచే ఆతడిష్ట దహింసాప్రతమును పాటించుచుండెనని భ్రాంతి నొంది, మృగవేషమున ఆ యిద్దరితో రాముని మీదికి పోయితిని. నిజమునకు నేను రాముడు బాల్యమున విశ్వామిత్రయాగ రక్షణ సందర్భముగ నా మీద ప్రయోగించిన బాణపుదెబ్బను మరువలేను. అయ్యును ఆతనిమీదికి ఉరికినాను. రామునిమీదనున్న పూర్వ వైరము నన్ను వదలలేదు. కాపున ఆవైరమును తీర్చుకొనుటకై వెళ్ళినాను. రాముని పరాక్రమ మసామాన్యము. మృగశరీరధారలమైన మాముగ్గురనకడు గ్రహించి మా ముగ్గురపైన నొక్కమారుగ మూడు బాణముల నొదలినాడు. ఎట్టకేలకు నేనా బాణపాతమునుండి విముక్తుడనై తినిగాని దీప్తజిహ్వా తీక్షణదంష్ట్రులు మాత్రము ప్రాణముల కోల్పోయినారు. అంతటితో రామునిపై నున్న క్రోధము నా శునసున శాంతించినది. రాముని నేను జయించలేనను భావము నాకు స్థిరమైనది. నా అంత రాత్మయే నాకు సన్యాసమిచ్చినది. అంతతో నాలోపలదాగియున్న దుష్కృత్య వాసవలన్నియు ఉపశమించినవి. రాముడు కోదండపాణియై దండపాణివలె నాఅంత రాత్మయందు నిలిచినాడు. ఈ దండకారణ్య మధ్యభాగమునందున్న ప్రతి వృక్షము నంనును రాముడు నాకు సాక్షాత్కరించుచుండెను. కామకాదు. వృక్షగ్రములందు రాముడు. ఆసు ఆకునరాముడు. పుష్ప పుష్పననురాముడు. లతాపుష్ప వికుంజము లన్నియు నొకప్పుడు రాముడయ్యే కన్పట్టుచున్నవి. రాముని జ్యావల్లీనినాద తరంగ ములు నా శ్రవణరంధ్రములనుండి నన్నాక్రమించగా ఆతని బాణపుదెబ్బను గ్రహించిన నా చిత్తము రామమయమైనది. రకారము ఆద్యక్షరమైన ఏ ఒక్క శబ్దమును విన్నను నాచిత్తము భీతిల్లుచున్నది. రత్నరథ శబ్దముల నుచ్చరింప నావాక్కు భయ వడుచున్నది. నిన్ను రావణా! యని సంబోధించుటకు భయము నొందుచున్నది నా చిత్తము. నారచీరబధించి, చేతనున్న తీక్షణ కోదండముతో రాముడు నాకి ప్రదేశమునంకటను సాక్షాత్కరింపగా నేనీ జాగ్రదస్తమిండి తొలగి నిద్రింప నారంభించినాను. స్వప్నమున గూడ నన్ను రాముడుచంపునన్న భయము వదల లేదు. స్వప్నమునందును రాముడే నాకన్నులఎదుట నిలబడుచుండెను. వేయేల? రావణా! జాగ్రత్స్వప్నముల రెంటియందును రామునే చూచుచుంటిని గాని వేరొక వస్తువు నాకంటికి కనబడుట లేదనినాడు. రావణునకిట్లు బోధించి మారీచుడు రామునితో యుద్ధమునకుదిగి నీరుడవై తనువును చాలించుటగాని, ఓరిమి వహించి కీర్తి

నాందుటగాని నీకు మంచిదని చెప్పి, నిన్ను అనుసరించుట నాకిష్టములేదనినాడు. నీవు రామునిచేత తప్పక చత్తువనినాడు. నిన్ను బంధువుగ భావించి హితమును చెప్పిననినాడు.

రామునిపై నిందలు మోపువారికిది బుద్ధిచెప్పిడి ఘట్టమని నా ఊహ. కథను తిరికింపుడు.

మారీచుని బోధలు రావణునకు రుచించలేదు. నేను నిన్ను సలహా వడుగుటకు రాలేదనినాడు. నా చేతిలో చచ్చెదవా? నాకు సాయముచేతువా? అని సరాసరిగ అడిగినాడు. మారీచుని సమాధానమిది. రావణా! ముందు నాచావును, తరువాత సవాంధవముగ నీ చావుననినాడు. రావణుడప్పుడును మారలేదు. తన సీతావహరణ కార్యమునకు మారీచుని కర్తవ్యమును నిర్ణయించినాడు. ఉపాయము రావణునిది, అవరణ మారీచునిది.

మారీచుడు బంగారులేడియై సీతను లోభపెట్టవలెను. ఆ లేడిని ఆమె కోరి, తెచ్చుటకు భర్తనువంపును. ఆ లేడి రామునివాలదూరము గొనిపోవలెను. అక్కడ హా! సీతా! లక్ష్మణా! అని అర్తస్వరమున వలకవలెను. అందుకు భయపడి లక్ష్మణుడు కూడ వెళ్ళగా సీత ఒంటరిదికావలెను. అప్పుడు తానెత్తుకొని పోవలెను. ఇది రావణుని ఊహ. దీనినే మారీచునకు తెలిపినాడు.

కాలము కలసివచ్చినది. మారీచుడు తల ఊపినాడు. నీవిప్పుడు మారీచుడవనిపించుకొంటివని ప్రస్తుతించి తనరథముపై నెక్కించుకొనినాడు. వారి రథము అకసమున కెగసినది.

మాయలేడి

అది జానకీరాముల వర్ణకాల. ఆ వర్ణశాలాభ్యంతరముననే లక్ష్మణార్యుడును కలడు.

రాముని వర్ణశాలకు చుట్టును కదళీవనము, అశోకములును ఉన్నవి. కన్నులకింపులై కెప్పుడవలె కన్నట్టు కొండగోగు పూగుంపులక్కడ లేకపోలేదు. అది ఒక విధముగ విశారదలమైయున్నది. కావుననే సీతాకాంత ఆవన శోభల తిరికించుచున్నది. పుష్పావచయమును కూడ చేయుచున్నది.

సృష్టిభండమునందెన్ని చిత్రములున్నవో ఎవ్వరెరుగుదురు? రాబోవు కాల ప్రభావములు కూడి అట్టివే. శంకరులీ సృష్టినిగురించి దేశకాల కలనా వైచిత్ర్య చిత్రీకృత మనినాడు. దీని ప్రభావము అనిర్వచనీయము.

అక్కడనే చరించుచున్నదొక బంగారుతేడి. దాని ముఖము తెలుపునలుపుల కలయికగలిగి ముఖమునకు పై భాగమున ఎర్రదాసురవలె భాసింప, క్రిందిభాగము నల్లకలువరేకుల నలుపుదనము కలిగియున్నది. దాని శృంగగ్రములు నీలమణి ప్రభాభాసురములు. దాని ప్రక్కభాగములు వెనుక పువ్వురంపు దగిలి సువర్ణ నిర్మితములట్లుండును.

దాని శరీరముపైనున్న చుక్కలు తెల్లని తెలుపులై యుండుటచే ఆచుక్కలు చెక్కిన వెండి పూవులవలె కాన్పించును. దాని యుదరము చూచువారలకు చంద్ర జ్యోత్స్నయై తెల్లగ కానుపింపగా దాని పుచ్ఛము ఆశమున చూవట్లు ఇంద్ర ధనస్సువలె నానావర్ణ విరాజితముగ యుండి చూపరుల కాశ్చర్యమును గొలుపు చుండును. దాని గిట్టల చూచిన అవి వైడూర్యమణులని భ్రాంతి పడ పోదు. ఆ మృగమునకుపై అవయవ నిర్మాణమట్లుండ అదియొకప్పుడాసలింపగా దాని నాలుక మేఘమధ్యమందలి మెరుపుతీగవలె తళుక్కుచునుచు అగ్నిజ్వాలలవలె వెలుగు చుండును. దాని రోమరాజి బంగారు తీగలని తప్పక నమ్ముదురు. వేయేల? దానిని రత్న సారముల నిర్మించ బడినదనుట యుక్తము.

వన్యమృగములు దానిని సమీపించును గాని ఆమృగమును వాసన చూడగనే పారిపోవును. అందుచే అది మృగజాతికి చెందిన సామాన్యమృగము కాదని బోధ పడుచున్నను కాలమునకే శక్తి సంపన్నత్వ మెక్కువ యగుటచే సీతాకాంత దానిని మృగమనియే భావించినది. ఆ ముగ్ధురాలి భావనా వింత మృగము గ్రహించ కుండునా? మారీచమృగము సీతాకాంత ముంగట తన చాకచక్యమును చూపుచు గంతులిడ నారంభించినది. సీతకిది క్రీడామృగమైనది. తన చెల్లెండ్రకు దీనిని ఆట వస్తువుగ చూపుదమనుకొన్నది. రామలక్ష్మణుల పిలచి ఆమృగమును చూపి దానిని తన కందింపుమని రాముని కోరినది.

రామునకా మృగముయొక్క స్వరూపము తెలియునో తెలియదో మనకు స్థూలముగ తెలుసుకొనుట కవకాశము లేదు. రాముడు సీత కోర్కెను మన్నించి లక్ష్మణునకు ఆమృగమును తెచ్చి మీ వదిలకిత్తునని ఎరింగించినాడు. లక్ష్మణుడు

యధార్థవాది. ఆకార్యమునండి రాముని మరలింపయత్నించినాడు. ఇదిమృగముకాదని స్పష్టముగ చెప్పినాడు. అచ్చటి రాజుల నెందరనో భ్రాంతులగానించి వారి నీరాక్షన మృగము పొట్టను పెట్టుకొనుచున్నదని తెలిపినాడు. ఇతడు మారీచుడు కావచ్చునని కూడ వాక్కుచిచ్చినాడు సీతకాతని మాటలు నచ్చలేదు. రాముని గట్టిగ కోరినది. రాముడాహరిణ సౌందర్యమును చంద్రమండలములోని మృగము వంటిదని దాని దివ్యత్వమును వర్ణించి ఎఱ్ఱైన దానిని వెంటనంటి అమృగమును హరించుటకు కొన్ని కారణముల ప్రతిపాదించినాడు.

ఆ కారణము లివ్వి.

ఒకటి అది మృగరత్నమగుట. రెండు మాంసమువలె వేటాడుట. మూడు అది రాక్షస మృగమగుచో ఋషులకిచ్చిన శరణాగతికి దానిని వధించుట. ఇందే కారణమును పురస్కరించు కొన్నను దాని వెంటవెళ్ళి దాని సంపాదనకు యత్నించుట అవసరమనిచాడు. కాని మూడవకారణమున అతడు రాక్షసుడగుచో ఒంటరిగ పోవుట ప్రమాదము కాదా? అనుప్రశ్న లక్ష్మణున కుదయించవచ్చును గావున అగస్త్యమునీంద్రుని గర్భమున వాతాపి దగ్ధమైనట్లు నాధర్మతేజమున రాక్షసుడు దగ్ధమగునని ముందుగనే సమాధానమిచ్చినాడు. కావున మారీచమృగము ముందును రాముడు వెనుకను బయలుదేరినారు. రామునిప్పుడే మనవలెను? దేశకాలజ్ఞుడగు రాముని అజ్ఞాదనవలెనా? లేక సర్వజ్ఞుడై భావికాలమును గుర్తెరిగి మృగము వెంట వెళ్ళినవలెనా? ఎట్టి ప్రజ్ఞావంతులైనను కొన్ని సమయముల మందప్రజ్ఞులగుదురని మాంపులకుచాటి అదర్శమూర్తి యయ్యెననవలెనా? రామునే మనవలెను? రాముడజ్ఞుడను కొను అజ్ఞులకు మన సమాధానమక్కరలేదు. రాముడాదర్శమూర్తి యగుటకే అవతరించెనను వాడమున అన్ని సమాధానములును కుదురును. చంద్రమండలములోని మృగమును భూమండలములోని ఈమృగమును దివ్యమృగములని నిర్ణయించిన రాముడు అజ్ఞుడగునా? మృగలాంచనుడు చంద్రుడు. చంద్రమండలములోని మృగమెట్లు చిహ్నమో అట్లే ఇదియు నామమాత్ర మృగమని చాటినరాముడు అజ్ఞుడెట్లగును? రామావతారమును గురించి మనము ప్రధానముగ గ్రహించదగినది మర్త్యత్వ ప్రకటనకు ప్రాధాన్యతనిచ్చుచు తన సర్వజ్ఞత్వమును అవసరమగుచోట స్వంగ్యముగా చూపుచుండునను విషయము. కథకు రండు. మాయలేడి రాముని అంతదూరము గ విపోయినది ఆశయును లేడి మాంపుని తన వెంట గొంపోయి సల్లే చరించినది.

దాని అంశ్యకాలము రాముడెరుగనిదికాదు. మాయకు వశీకరుడైన వానివలెనే రాముడా మారీచునితో చాల దూరము పోయి బ్రహ్మానిర్మితమైన దివ్యాస్త్రమును తీసినాడు. అది మృగమే ననుకొన్న రాముడు బ్రహ్మానిర్మితమగు అస్త్రమును తీయునా? రాక్షస సంహారకమగు దివ్యాస్త్రమును తీసి బాణమునందునుసంధావము గావించి మారీచుని చరణకాలమును గుర్తెరిగి జ్యావల్లిని ఆ కర్ణాంతముగ లాగి బాణమును వదలినాడు. హా! సీతా! లక్ష్మణా! యని అర్తుడై శ్రీరామచంద్రుని కంఠస్వరమునే అనుసరించి పరుకచు శ్రీంక కూలినాడు మారీచుడు. మారీచుని భయంకర రూపము బయటపడినది. కామరూప భయం స్వస్వరూపము మరణకాలమున బయటపడును. రాముని కర్తవ్యము నెరవేరినది. మనమొక్కమారు రాముని పర్యకాల కడకు వత్తము.

సీతా పహరణము

రావణుడు సీతాపహరణమునకై పన్నిన పన్నాగము పలికినది. సీతను ఒంటరి దానిని గావించుట రావణుని ఆశయము. దొంగతనమునకు కావలసిన ప్రథమ కర్తవ్యమేమి? తానపహరింపదలచిన వస్తువును నిస్సహాయత కలదానిని గావించి ఆ వస్తువును గ్రహింపవలెను.

సీతను రాముని కంఠస్వరము దీనమై వినబడినది విజమునకు భర్త దీనుడై రక్షింపుమన్న స్వరమును వినిపింపగా భార్య ఏమనుకొనును? భర్త సంతక్షణమే శ్రీకి ముఖ్య లక్ష్యము. భర్త బ్రతికివ తాను బ్రతికినట్లుని భావించు శ్రీయే సీతాకాంత. భర్త జీవితము తరువాతి జీవితమును ఏ శ్రీయైనను కోరదు. మాంగళ్య అమాంగళ్య జీవితములు రెండున్నవని తలచిన అడువారి విషయమును నేను చెప్పినాను.

తనకు వినిబడిన కంఠస్వరము సీతను కదలించినది. సీత హృదయము కంపించినది. భయభ్రాంతయైనది. అప్పుడామె కర్తవ్యము తన రక్షణకై నిలిచి యున్న లక్ష్మణుని రాముని సహాయమునకు పంపుటయే. కావున సీత లక్ష్మణుని రామునివద్దకు పంప ప్రయత్నించి, లక్ష్మణుని ప్రేరేపించినది.

లక్ష్మణుడు రాముని పరాక్రమము నెరిగిన వీరశిఖామణి. సీత కూడ రాముని పరాక్రమము నెరుగనిదికాదు. కాని సీత అబల. ఉపాధిధర్మము ఉపాధిని వదలి

ఉండదు. ఒక కాలమున అది కనబడకున్నను సూక్ష్మవాసనారూపమున అంతఃకరణమున దాగియే యుండును. సీత లక్ష్మణుని రామునివద్దకు ఆతనికి సహాయకునిగ వంపుటయే లక్ష్మణుగ ఆతని ప్రేరేపించినది. లక్ష్మణుడు తాను రాముని దగ్గరకు వెళ్ళనక్కరలేని కారణములనున్నట్టిని ప్రతిపాదించినాడు. అందు ముఖ్యకారణము రఘువంశీకులు తమకు వచ్చిన మరణభయమును గురించి దీనవాక్యమున పలుకరను మాటను గ్రుద్ది చెప్పినాడు.

భర్త కేదియో ఆపద వచ్చినదని తలచిన సీతకు లక్ష్మణుని హేతువులు నచ్చలేదు. తన్ను పాలించుట ప్రధానముగా గలిగి మాటాడిన లక్ష్మణుని, సీత అపార్థము చేసుకొన్నది. లక్ష్మణుడు తన్ను కామించి పోదరాని ఆపత్తును వెనుకకు నెట్టెననుకొన్నది మనోబుద్ధి చిత్తాహంకారములతో కూడిన అంతఃకరణకు సత్యమునే ఊహించగల శక్తి ఉన్నదనుట పరమ సిద్ధాంతము కాదు. రాగద్వేషములకు అవకాశమునిచ్చు అంతఃకరణకు భ్రమ ప్రమాదములున్నవను వైదిక సిద్ధాంతమును కాదనువారికే నాస్తికులని పేరు. ప్రకృతమున సీత నాస్తికురాలు కాదు. కాని భర్త కేదియో ఆపత్తు కలిగినదని నమ్మిన ఆపన్నురాలు. కావున సత్యమునూహించలేక పోయినది. లక్ష్మణుని అపార్థము చేసుకొన్నది. లక్ష్మణునిపై కోపపూరితయైనది. క్రోధము రాబోవు అనర్థకమును చూడజాలదుగదా? తన ఒంటరితనము వలన తనకు రానున్న అనర్థకమును ఆమె ఆలోచించలేకపోయినది.

లక్ష్మణా! నీవు నన్ను పరిగ్రహించుకోరి రాముని రక్షించుటకు పోననుచుంటి వన్నది. అది లక్ష్మణుస్థు ధరింపరాని మాట. కన్నీరు కార్చుచు సీత ఈ మాటను మాట్లాడినను లక్ష్మణుడు చలించకయే రాముని వీరత్వమును తెలిపి ఆమె భయమును వివారింప యత్నించినాడు. ఆమెను రాముని గూర్చిన భయము వదలలేదు. దీనికే కాలగతియని పేరు. ఆ సీతాకాంతకు కోపము వెరిగినది. లక్ష్మణుని రాముని జ్ఞాతిగ పేర్కొన్నది. నీవిప్పుడు చూపునది జ్ఞాతి శత్రుత్వమన్నది. లక్ష్మణా నీవు పరమ పాపివై ఇట్లు మాట్లాడుచుంటివని ఘాటుగ పలికినది. భరతుడు నిన్ను పంపగా వచ్చితివన్నది. అది జరగదన్నది

ఒక్కమాటు మఱుము లక్ష్మణునివైపు తిరుగుదము. సీత కఠినోక్తులు రామాజ్ఞను పాలింపదగు లక్ష్మణుని సేవా ధర్మమును ఆక్రమించినది. లక్ష్మణుడు చలించినాడు. సీత కఠినోక్తులు కూలములై లక్ష్మణుని హృదయమున గుచ్చు

కొన్నవి. బాధ భరింపరానిదై నది. సీతకు రానున్న అపదకూడ అతడెరుగకున్నను లక్ష్మణుని మనసువందొక విధముగ గోచరించుచునే యున్నది. రెండు ఘట్టముల మధ్యభాగమున లక్ష్మణుడు నిలిచినాడు. కాని భావికాలక్షాతని అవ్వలకు తరిమి నది. పోవుటకు కాలాడకున్నను ఆతని పయనమునకే కాలము బలమును చేకూర్చి నది. అతడిక సీతకు అడ్డు చెప్పలేదు. రాముని దగ్గరకు పోవుటకే నిశ్చయించు కొనినాడు.

సీత కఠినోక్తులకు సమాధానమును కఠినముగ చెప్పలేదు. నా అంతరాత్మ యొక్క పారిశుధ్యమును తెలుపువారు దేవతలేనని వాక్కుచ్చి, సీతాకాంతను ఓవార్చి నాడు. తల్లీ! నన్ను నీవు శంకించుట త్రీ స్వభావము చేతనేనని మాత్రము తెలిపి నాడు. కాని ఎంతటి ఉమావంతులనైన వాత్సల్యములు పీడింపకపోవు. లక్ష్మణుడు పయనించునప్పుడు సీతకు అభివాదన గావించియు చేసీ చేయని నమస్కారముచే తన బాధను ప్రకటించి, సీతకు మంగళాశీస్సుల నొసంగుచు మరల మరల వెనుకకు తిరిగి చూచుచు పయనించినాడు. ఒక్కమాట.

లక్ష్మణుడు పోవునప్పుడు ఏడు గీతల గీసి సీతనీ గీతల చాటవద్దని చెప్పి నట్లు చెప్పుదురుగాని అది రామాయణమునందున్న కథకాదు

తరువాత జరిగిన కథ ఏమి?

పవిత్రములును పవిత్రతమములును అగు వేషములను కొందరు దుర్మార్గులు తమ దుర్మార్గ కార్యములకు వినియోగించుట సృష్టియందు క్రొత్త విషయము కాదు.

సన్యాసాశ్రమము వరమ పవిత్రమైనదనుట కెట్టి సంశయమును లేదు. దీనిని కొందరు కపట కార్యములకు వినియోగించుట కూడ కలదు.

పంచవటి క్షేత్రమున సీతయున్న వర్ణశాలనుండి లక్ష్మణుడు వెళ్ళగనే ఒక సన్యాసి సాక్షాత్కరించివాడు. ఆతని ముఖమునుండి వేదమోష వెలువడుచున్నది. చంకన యోగకూడమున్నది. ఆతని మేనిపైనున్న జందెమును, రుద్రాక్షమాలికలును ఆతనినొక మహానుభావునిగనే తెలుపుచున్నవి. అతడు ధరించిన పాదుకలును, చేత నున్న కమండలమును, పై నున్న గొడుగును అతడు త్రిదండి సన్యాసియని తెలుపు చున్నవి. వయోముఖ విషకంఠముల చూడగనే తెలుసుకొనుట చాల కష్టము. కార్య

రూపము నొందినగాని దుష్కార్యల హృదయమును గుర్తెరిగలేము. త్రిలోక సుందరి యగు సీతను దర్శించిన ఆ పరివ్రాజకుడు పూజింపబడి పూవుటమ్ములకు గురి యయ్యెను. సీత సౌందర్యమాత్రదోషపుడు వినియున్న వాడగుటచే నాటి సంస్కార మిప్పుడు సన్యాసిని సన్నాసిని గావించినది.

ఆతడప్పుడు మన్మథ శరాఃస్థుడయ్యె సీతను పలకరించినాడు. అతడే మన కథానాయకుడు రావణుడు. ఆతడెప్పుడో సీత ఎరుగకున్నను అచ్చటి పన దేవకలును, గోదావరీనదియు, ఆ కఠోరహృదయుని ఎరుగనివారు కారు. ఆ ప్రదేశమునందున్న భూతములన్నియు ఆ చండశాసనుని శాసనముల ననుభవించనివి కావు. కావున ఆ కవటసన్యాసి రాగనే వారందరును మౌనము వహించినాడు. సీతను పలకరించిన పలకరింపులలో తేనెలుట్టివడు నట్లుండెను గాని కఠినములై లేవు ఆ పలకరింపులు. సీత ఆ కఠిన కాంతారమున ఒంటరిగ యుండుట కాతడెంతయో వెతచెందినట్లు పలుకరించినాడు. కళ్యాణీ! అని సంబోధించి, దేవ గంధర్వులు కూడ చరించరీ ప్రదేశమున. ఇవి రాక్షసావాసము. నీవేల యిందు ఒంటరిగ చరించు చుంటివని తాలిబడి నట్లడిగినాడు. సౌధాంతర్యాగముల చరించ దను సుకమారగాత్రిని నీవనినాడు విన్ను చూడచూడ నా మనసుకు సిచ్చెత్తు చున్నదనినాడు. నీవు దేశతాత్త్విలోని దానవని భావించుచుంటి ననినాడు. చివరకు రతీదేవివలె యుంటివని వాపోయి నీరా? ఈ కృతమృగ నిషేవిత పనవాసమని, ఆమె జన్మకథను, అత్తవారింటి చరిత్రను కూడ సాకల్యముగ వ్రళ్ళించినాడు.

సీత ఆ జడదారి ప్రశ్నలకు వెంటనే జవాబు లివ్వలేదు. ఆతడు నిలచి యుండెనుగదా! అతనిని గౌరవించక మాట్లాడుట ధర్మముకాదని ఆమె నిర్ణయము. భారతీయ ధర్మము వచ్చినవారికి ఆసనమిడి పాద్యార్ఘ్యముల నిచ్చి, క్షేమనమారముల నడిగి వారి ప్రశ్నలకు సమాధాన మివ్వజలెను. ఆ ధర్మమునే సీత అనుసరించినది. అతిరి సత్కారముల గావించినది. కందమూలముల నక్కడుంచినది. స్వస్థచిత్తమున భుజింపుచున్నది.

“కాషాయ దండమాత్రేణ యతిః పూజ్యో న సంతయః” అను ఆర్యోక్తిని పొట్టించినది. సన్యాసివేషముననున్న రావణుని మనస్సు సీతావహరణమునకు తొందరపెట్టినది. ఆ రాజవత్నిని అపహరింప నిశ్చయించినాడు. తన చావునకే సీతా వహరణమునకు పూనుకొనినాడు.

సీతాకాంత తన కర్తవ్యమును కాయక వ్యాపారము నిర్వర్తించుచునే రామ లక్ష్మణుల రాకకై మనసున తొందరపడు చున్నది.

ఇక సీత కర్తవ్యము ఆ కవటనన్యాసి ప్రశ్నలకు త్వరమిచ్చుచే. బ్రాహ్మణుడేమైన కావము నివ్వవచ్చును. పెద్దలగువారికి కోపము రాకుండ కాపాడుకొనుట చాల అవసరము. కావున సమాధానమివ్వ దలచినది. తానీ యరణ్యములకు వచ్చుటకు కారణమును, తన జన్మస్థలమును, తన భర్తయొక్క ప్రభావమును చక్కగ సంగ్రహరూపమున వ్యాఖ్యానించినది. ఆ సమాధానముననే రాముడన మర్దుదై అరణ్యములకు రాలేదని తేల్చి, ధర్మవ్రధానుడై పితృవాక్య పరిపాలనకై ఏతెంచినాడన్నది. సతీమణుల కర్తవ్యము భర్త సనుసరించుటను కూడ తెలిపినది. తాననుభవించిన భాగ్యభోగ్యముల వర్ణించినది తానును తన భర్తయు ధర్మ పరిపాలనకై ఆ భాగ్యభోగ్యముల వర్జింతిమని చెప్పినది. ఒక్క మాటలో రాముని ప్రతిభను చెప్పి, రామునితోగల అన్యోన్య దాంపత్యమును తెలిపినది.

తన భర్త మహాతేజము కలవాడనుటతోడనే అపక అతని యౌవనమును కూడ చెప్పి, తన నయోవిశేషమును కూడ తెలిపినది. ఇట్లు తెలిపి, పివెవ్వరవు? నీ గోత్రమేమి? నీ నివాసమీ అరణ్యమెట్లైనది? అని తిరిగి ప్రశ్నించినది. ఆ కవటనన్యాసి ఇక తానెవ్వరో చెప్పి సీత నెత్తుకపోవలెను.

నేను లంకాధీశ్వరుడను. నా పేరు రావణుడు. నేను పౌలస్త్య వంశము నకు చెందినవాడను. నేను నిన్ను వట్టమహిషిగ కావించుకొనదలచి వచ్చితిని చెప్పి, అయిదు వేలమంది దాసీప్తీలు నీకు పరిచర్యలగావించురని ఆశను గొలిపి రావణుడు సమాధాన మిచ్చినాడు. సామాన్యముగనే ఆమె వశ మగునని ఊహించి నాడు రావణుడు.

సీత భారత నారీమణులకు మహారాణి. కర్తవ్యకర్తవ్యముల నెరిగిన రాజ పుత్రిక. వీరవత్స. ఆమె రావణునివంటి నీచుల శక్తింపజేయుట తేతెంచిన మహారాణి. కావున ఈ సమయమున ఆమె భయభ్రాంత కాబేదు. రావణునకు భుద్ధి చెప్పుటకు వెనుదీయబేదు. రావణుడు వర్ణించుకొన్న ప్రతిభావిశేషములలోని ప్రతిభను చక్కగ ఖండించినది. రామరావణుల భారతమ్యమును తూచి, పాతి ప్రత్య ప్రభావము సహజాలంకారమైయున్న సతీమణులదృక్పథమున నీవు వీరుడవు కావు నరిగదా? జంతువులయందు కూడ నీచజంతువైన నక్కవని రావణుని

తేల్చినది ప్రపంచమున సహజతేజః ప్రభావ సంపన్నములగు వస్తువుల నొక్కచో చేర్చి, వాటితో పోల్చుటకు వీలుగాని నీచవస్తువుల రావణునిముందుంచి నీవు ఆ నీచపదార్థములలో చేరిన వాడవని తేల్చి, రాముని సహజ వైశిష్ట్యమును ప్రకటించినది.

సీత రామ రావణుని పోల్చిన పోలిక లివ్వి.

బంగారము, సీసము, చందనగంధము, బురద, అడవివీనుగ, అడవిపిల్లి, అను వాటిని రావణుని ముందుంచినది. రామునకు నీకును ఆ పదార్థములకున్న అంతరమున్న దన్నది.

“యదంతరం కాంచన సీస లోహయోః

యదంతరం చందన వారి పంకయోః

యదంతరం హస్తీ బిడారియోర్ద్వనే

తదంతరం దాశరథేస్త దైవచ॥

లోహసామ్యమున్నను జన్మసామ్యము లేదు బంగారమునకును, సీసమునకును. సహజతేజము కలిగి జన్మభద్రత్వము కలది బంగారము. సీసము లోహములము. ద్రవద్రవ్యములే చందనమును బురదయు, కాని సవ్వాసనా వాసితము చందన గంధము. బురద ముగము. చందనము నలంకరించుకొనువారు రసికులగు వారు. బురదను వాడుకొనునవి జంతువులు. ఆ జంతువులయందును పందికి బురదయన్న చాల ఇష్టము పండు లయముకొని పుష్కముకొను బురద ద్రవమున చందనమువలెనున్నను నీచఉపాధులకు మాత్రమే భోగ్యము. వీనుగయు, పిల్లియు రెండును అడవియందే పుట్టి ఆ అడవియందే చరించుట సమానము కావచ్చును కాని జన్మయందా రెంటికిని సంబంధము లేదు. గుణభేదమును కలదు. జన్మస్థల ప్రధానము కాదు. కావున రాముడు బంగారముకాగా నీవు సీసమవు. రాముడు చందనముకాగా నీవు బురదవు రాముడు అడవివీనుగవంటి వాడు కాగా నీవు పిల్లివి అన్నది.

రావణుడు సీత సామదానభేదములకు పశురాని కాదని నిశ్చయించు కొనినాడు. దండమునే ప్రధానము గావించుకొనినాడు.

రావణా! నీ ప్రకాపము నిక కట్టిపెట్టమన్నది.

దేవేంద్రుని భార్యను ఎత్తుకొనిపోయి నీవు బ్రతికిన బ్రతుక వచ్చును. కాని నన్ను దూషించి అమృతపానము చేసి కూడ నీవు బ్రతుకవన్నది.

ఇంతవరకు రావణుడు పరివ్రాజక వేషము తోడనే సీతతో మాట్లాడినాడు. ప్రయత్నము ఫలించలేదు. కపటరూపమును కదలినాడు. తన భయంకర రూపమును చూపినాడు. ఆరూపముతో తనను కామించమని కోరినాడు అదియు సిద్ధించలేదు. ఆరూపముతోడనే సీతను ఎత్తుకొనిపోవ నిశ్చయించినాడు. తన ఎడమ చేతితో సీత తల వెంట్రుకలను పట్టుకొని ఓడిచేత తొడలనుపట్టి ఓడిలోని కెత్తుకొనునట్లు సీతను ఎత్తి మాయామయమగు తన రథమునందుంచినాడు.

ఇప్పుడెత్తుకొని పోవు సీత మాయ సీతయని వాల్మీకమున లేదు. సీతను చేతితో ముట్టలేదు, గడ్డ పెళ్ళగించెనని కూడ వాల్మీకి చెప్పలేదు.

వాల్మీకి సిద్ధాంతము ననుసరించి రావణుని తపస్సు గొప్పదగుటచే సీతను ముట్టకున్నను రావణుడు నాశము కాలేదని సుందరకాండయందు హనుమంతుడు వానరులతో చెప్పినాడు. కావున మాయాసీత వాదమక్కరలేదు. మరొక వాదమున్నది రావణుడు సీతను తల్లిగ భావించి తీసుకు పోయెననునది కూడ. అది ఒక వ్యాఖ్యాత అభిప్రాయము. దానికి వారు సీతను రావణుడు బుద్ధుడు రోహిణీ నక్షత్రమును గ్రహించినట్లు అన్న ఉపమానమును చూపెదరు. అది సరిపోదు. వాల్మీకి జ్యోతిశ్శాస్త్ర ప్రసిద్ధములగు ఉపమానములను చాలచోట్ల వాడినారు. యుద్ధ కాండమున రామరావణ యుద్ధమునందు దేశాష్టకములైన కొన్ని ఖగోళ దృశ్యములలో బుధగ్రహము రోహిణిని ఆక్రమించున కూడ ఒకటిగా వర్ణించబడినది. తల్లినిగా సీతను రావణుడు భావించి తీసికొనిపోవుచో సీత రావణుని మాట్లాడిన కఠినోక్తులకు అర్థము కుదరదు. కథంతయు అడ్డము తిసిగును. కావున ఆ అర్థమక్కరలేదు. రావణుడు కాముకుడయ్యె సీతను ఎత్తుకొని పోగా రాముడాతనిని వధించుటయుక్తము. ఒక విధముగ అన్వయించవచ్చును. సీత లోకమాత ఆమెను వరిగ్రహించె ననవచ్చును. కథకు వత్తము.

సీత రావణుని రథము నందుంచబడినది. రక్షకులు లేరు. ఎలుగెత్తి ఏడ్చినది. సీత విలాపము అరణ్యరోదనమైనది. దుఃఖభాగినియగు సీత మ్రొక్కని దేవతలు లేరు దేవతలు స్వార్థపరులై యూరకుండిరి.

చతుర్ముఖ బ్రహ్మగారు మాత్రము రావణుడు చేయదగిన పనినే చేసినాడని సంకసించినాడు. రామునిచేత రావణుడు చావగలడని ఆతని ఆభిప్రాయము. ఆనమయమున సిద్ధులగువారు రావణుని నాశమునుకోరి మౌనమును ధరించినారు. హా! రామా! లక్ష్మణా! అన్న సీత రోదకధ్వనిని ఎవరును వినిపించుకొనలేదు. నన్ను రావణుడెత్తుకు పోయెనని రామునకు తెలుపుడని వనదేవతలకు జంతుజాలమునకు మృగ పక్షి గణములకు సైతము చెప్పిపెట్టివది. కైకకోరిక నెరవేరినదని విలపించినది. అంతలో జటాయుపక్షి ఆమెకింటబడినది. ఆపక్షిని శరణు వేడినది. శరణార్థులకు వారు వీరనునడమున్నది? కనుపడిన వారినెల్ల నయావదను తొలగింపుడని అర్థింతురు. అతే అర్థించినది సీతామ తల్లికూడ. నన్ను రక్షింపకున్నను రామునకు వృత్తాంతమును తెలుపుమన్నది.

సృష్టి యందందను స్వార్థపరులుండరు. దేవతలు సైతము మూగనోము వట్టి ఊరకుండగా అనాథయై ఆర్తస్వరమున ఎలుగెత్తి తనను అర్థించిన సీతను రక్షింప జటాయువు పూనుకొన్నది.

ఆ పక్షిరాజు అరువదివేల సంవత్సరముల నాటి వృద్ధ గృధ్రము. అయ్యును ధీకొన్నది. తన యశశక్తిగా పోరాడినది. రావణా! నాకన్నుల ఎదుట నీవుసీతను బలత్కారముగ గొనిపోవ సమర్థుడవు కావన్నది.

తమంతట తామై ఆవిర్భవించిన వేదములను కేవల తర్కముతో అందలి సిద్ధాంతములను కాదని వాదించువారిని వేదధర్మ కోనిదులెట్లు ఎదుర్కొందురో అట్లు నిన్ను నేను ఎదుర్కొందునని యుద్ధమునకు తలపడినది.

“వశ క్తస్త్వం బలాద్ధర్తుం వై దేహీం మమ పశ్యతః

హేతుభిర్న్యాయసంయుక్తైః ధృవాం వేదశ్రుతీమివ”

వేదములకును సీతకును పోల్చింది. వేదములు ఒకరిచే సృష్టించబడిన వాఙ్మయముకాదు. సీతయు ఆయోనిజ. రావణుడు ధర్మవాదికాదు. హేతువాది. వేదధర్మములు హేతువాదుల చేతబడినప్పుడు ఆవేదవిదులు పోరాడి ధర్మస్థాపనకెట్లు ప్రయత్నింతురో అట్లునేను ప్రయత్నింతునన్నది. జటాయువు రావణునితో యుద్ధమునకు పూనుకొన్నది. రెండు ఘడియలకాలము పోరాడినది. రావణుని చేతి ఖడ్గముచే రెక్కలు కొట్టబడి నేలకూలివది. దురదృష్టము పెద్దది. సీతకు జటాయు సాయము అక్కరకు రాలేదు.

అది అరువదివేల సంవత్సరములనాటి వృద్ధగృధ్రము. అయ్యును రావణునితో ధీకాని సీతనురక్షింప యత్నించినది. అట్లే ఈ కలిపురుషుడు వేదసిద్ధాంతములను హేతువాదములతో ఖండింపయత్నింపగా వేదధర్మముల నుద్ధరింప యత్నించుట సనాతనుల బాధ్యత యనక తప్పదు. నేను అందుతోని వాడనయ్యే రామాయణము వ్రాయదలచినాను నాయధాశక్తిగ.

ఇక కథాభాగము నందుకొనినము.

రావణుని రథము జటాయువుచేత కూల్చబడినది. సారథియు చచ్చినాడు. సీతను చంకనెత్తుకొనియే రావణుడు లంకకు పయనించినాడు. ఆతని పయనము ఋష్యమూక పర్వతము మీదుగ సాగినది. సీత ఆపర్వతములపై న తన ఆభరణముల కొన్నిటిని ఉత్తరీయమున మూలగట్టి పడవైచినది. అది రావణునకు తెలియదు. అక్కడ అమరుగురు వానరులుండుట గమనించియే ఆమె నగల నక్కడ వైచినది.

సీతాకాంత రావణునిచే అంకానగరమునకు చేర్చబడినది. అందొక రహస్య స్థలమునందుండుబడినది. రావణుడు కొందఱు రాక్షసులను రాముని చంపుడని నియమించినాడు. మన మొక్కమారు కథాభాగమున వెనుకకు వత్తము. రాముని వృత్తాంతము తెలియును.

రాముడు మారీచుని హతమార్చినాడు. ఆతనికేనియో కొన్ని అవశకునములు సీతాపహరణమును చెప్పుచున్నవి. శంకితుడయ్యే రాముడు ముందుకు సాగినాడు. లక్ష్మణుడు కంటబడినాడు. రాముని హృదయము కలతబారినది. సీత ఏమైనదో?....

లక్ష్మణుని కలసినాడు. చిన్నబోయిన ముఖముతో లక్ష్మణుడు తనరాకకు కారణముల తెలిపినాడు. రాముడు లక్ష్మణుడు చెప్పిన కారణములకు తృప్తి పడలేదు. ఆడువారి కోపమును లెక్కచేసి నాఆజ్ఞను ఉల్లంఘించితివని లక్ష్మణుని దోషమును స్పష్టపరచినాడు.

శక్తునకు (లేక) సేవకునకు ఆజ్ఞపాలనమే ప్రధానముగాని తన ఆత్మగౌరవము ముఖ్యముకాదని ఈ ఘట్టము తేల్చినది రాముని ముఖముగ. తరువాత? సంకయాత్ముడయ్యే రాముడు వర్ణశాలకు సోదరునితో వెళ్ళినాడు.

మన మిప్పుడు చూడబోవు రాముడు ఉన్నట్టుడు. మీరు వినబోవు కథా భాగము కావ్యాత్మకముగ సీతారాముల వియోగ శృంగారము. ఇది నాయికా నాయికల వియోగము. లేక జీవేశ్వరుల వియోగము. రాముడు వియోగి.

అది రాముని వర్ణకాలాభ్యంతరము. వర్ణకాలయందు సీతతోడు. ఒక దర్శనము వేయబడియున్నది. కమండలమున్నది. ఆశ్రమాభ్యంతరము నందున్న పుష్పలతా నికుంజ వృక్షరాజములన్నియు వాడు పూపియున్నవి. ఆవనము శూన్య గారమై యున్నది రాముని దుఃఖము పొంగినది. సీత ఏడుయ్యెను? సమాధానమిచ్చు వారెవరు? ఆవనమందున్నవి చెట్లును, పుట్టలును, జంతువులును. రాముడు పిచ్చివాడై వాటినే సీతను మీరేమైన చూచితిరా? తెలువగలరా? అవి ఏడ్చుచు అడిగినాడు. రాముడిప్పుడెవడు? సామాన్యజీవుల కంటెకూడ దుఃఖభాగుడు కన్నీరు మున్నీరుగా ఏడ్చు వీరుడు.

రాముడు వీరుడగుచో ఇట్లెలవిడ్చును? దేవుడు రాముడగుచో ఇట్లేడుచునా? పర్వవ్యాపకడైన దేవుని కన్నులకు సీతకనుపడదా? రాముడెవ్వడో నేనిప్పుడు చెప్పును. చెప్పలేను. రామునితోకలసి వాల్మీకి ఏడ్చుచుండెనా? వాల్మీకియే ఏడ్చుచుండి రాముడేదైనని తన కవితాప్రభావమును చాటుచుండెనా? ఇవన్నియు నా సందేహములు. ఈ సందేహములను తరువాత చూచుకొందము. రాముని శోకమును ఇంకకొంత గ్రహింతము.

తనలో తాను క్రుంగి కృశించుట శోకము. కన్నీరుకార్చుచు బయటకు ఏడ్చుచు మరొకరితో చెప్పుకొని బాధపడుట దుఃఖము. రామునికిప్పుడు దుఃఖ శోకములు రెండును ఏకమైనవి. లక్ష్మణునివైపు తిరిగి, సీత ఏమైయుండునని ఎలుగెత్తి రాముడేడ్వగా లక్ష్మణుడు ఓవార్చినాడు. ఈవనమధ్యము నందేమైన విహరించుచుండెనేమో? పుష్పలతోయబోయేనేమో? గోదావరికి స్నానముకేగినదేమో? కర్వలతోటకేమైన దాగినదేమో. అన్నావెతుకుదము శోకింపకుము. ఏడ్చువారికి ఆదరించువారి అవసరము చాలయున్నది లక్ష్మణుని ఆదరవాక్యములు రామునకు కొంత ఆశను గొలిపివచ్చి. రామలక్ష్మణు లిద్దరును కలసి వెతికినారు. సీత తని పొందలేదు. లక్ష్మణుడు కూడ బాధపడినాడు. ఆయుధము దైర్యమునే అవలంబించి రామునకు దైర్యమును చెప్పినాడు. శ్రీ మహావిష్ణువు బలిని బంధించి భూమిని సంపాదించినట్లు సీతావహార్తను బంధించుదమనినాడు. ఆ మాట రామునకుదైర్యము

నొసగలేదు. హా! ప్రియే! అని ఎలుగెత్తి బిగ్గరగపడ్చినాడు. కొద్దిసేపు మాటలేదు. స్తంభించిన దుఃఖము. అంతరమునలేచిన అగ్నిజ్వాల. అంతలో ఆ అగ్నిబహిర్గత మగుట. మరలమరల ఏడ్చుట. అంతలో సీత రామునకెదురైనది. సీతను రాముడు కన్నులార చూచినాడు. హా! సీతా! అనినాడు. అంతలో సీత అంతర్ధావమైనది. దాగితివా? హాసీతా! అనిపిలిచినాడు. ఎదుటలేకయే ఉన్నటుల కనుపించిన సీతనే రాముడు చూచినది. ఇది మన్మథా వస్థలలోని ఒక అవస్థా విశేషము. మదనార్పిత దైన రాముని చిత్తవికాశమున సీత కనుపించినది. సీత అవయవశోభలు రాముని స్మృతికి వచ్చినవి. అవిస్మృతిరూపములు. అంతలో రాముని శోకము అందలి మృగసమూహము మనసును కరిగించినది. అవి రామునకు తెలుపుదమను కున్నను సీతపోయిన మార్గమును నోటచెప్పలేకపోవుట ఒక దురదృష్టము కావచ్చును. కాని అవి కన్నులనీరుగార్చి రామునకేదియో చెప్పినవి. రాముడు గ్రహించి సీత ఇకలేదని నిశ్చయించుకొనినాడు. రాముని ప్రస్తుత సీతా వియోగదుఃఖము మరికొన్ని తన దురదృష్టములను జ్ఞాపకమునకు తెచ్చినది.

రాజ్యమును కోల్పోవుట. బంధువియోగము. తండ్రిని కోల్పోవుట. తల్లి దూరమగుట. ఇవన్ని తలపునకురాగా శోకాగ్నిమరింత ప్రజ్వలించినది. లక్ష్మణునితో ఈమాట చెప్పుకొని ఏడ్చినాడు.

“రాజ్య ప్రణాళస్వజనైర్వియోగః పితుర్వివాశో జననీ వియోగః
ఏతాని మే లక్ష్మణ శోకవేగం ఆపూరయంతి ప్రవిచింతితాని”

ఇప్పుడు రాముడు తనదురదృష్టము నొకవిధముగ కొలుచు కొనదలచినాడు. కొలతబద్ధ లేకపోయినది. ఇంతదుఃఖమును కల్పించినదెవరు? తన పూర్వకర్మయే. ఒకనాటి నాడుష్కృతమేనని నిశ్చయించుకొని ఏడ్చినాడు. రాముని ఏడుపులోని విశేషమిదియే. అంతలో రాముడొక శిలాతలమును చూచినాడు అది సీతతో అప్పు డప్పుడు కూర్చొని మాటాడు ప్రదేశము. ఆ ప్రదేశముననే కూర్చొని మరదివి హాస్యమాడుట రామునకు జ్ఞప్తికి వచ్చినది. లక్ష్మణునకది జ్ఞాపకమునుచేసి బాధ పడినాడు. అంతలో గోదావరీవదియు, ఆనదిలోనికేగి సీత పువ్వులకోయదలచుటయు జ్ఞాపకమురాగా అదికాదని ఆతడే నిశ్చయించుకొనినాడు. తానులేక గోదావరికి విలాసముగపోవునది కాదనియే ఆతని నిశ్చయము. కావున గోదావరికేగి వెళుట

మానినాడు. ఇది రాముని అంతరంగమున పొగలెగసిన మర్కటాగ్ని. శ్రోతలారా! ఆ రాముని అంతరంగమున సీతావియోగాదలము జ్వాలాభీలము కాగా తనకిప్పుడు సీత ఏమైనదో జాడనుచెప్పువారెవ్వరను నని రామునకు ప్రశ్నయైనది. అంతలో అతని చూపొక్కమారు గగన మండలమున కేగినది.

ఈ సృష్టి ఖండమున జీవులు మనోవాక్కాయములచే జేయు ప్రతికర్మ కును సాక్షియై చూచువాడు సూర్యుడు. అతడు తనకీ విషయమును తెలుపవలసి యుండగా ఇంతవరకాతడు తన బాధ్యత ఏ నిర్వర్తించలేదు. కావున సూర్యుని సంబోధించినాడు తెలుపుచుని. వాయువును కూడ సంబోధించినాడు. అంతలో లక్ష్మణుడు ఆశ్వాసించగా రాముని చూపు క్రిందకువచ్చినది. అప్పుడే కొన్నిమృగములు రామునివంక చూచుచు ఆకాశమునకు తమ ముఖములను చూపుచు కన్నీటివారల కార్చి దక్షిణదిశకు పయనింపినది. సీతపోయిన మార్గమిదియేనని రాముడూహించినాడు. రామ లక్ష్మణుల పయనములు సాగినది. కొంతదూరముపోగా అక్కడొక పూలమాల క్రిందపడియున్నది. అది వాడు చూపలేదు. ఆ పువ్వులు రాముడు సీత కొరకై తెచ్చిన పూవులే. రాముడు గుర్తుపట్టినాడు. కాని ఆమాల ఎందకు ఎందుకు పాడలేదు? క్రిందపడి ఎందుకు వలగలేదు? గాలికి ఎందుకు దూరముకొట్టుకొని పోలేదు? సీత ఇటు పోయినదని చెప్పుటకే ఆమాల అట్లున్నది. సూర్యుడును, వాయువును, భూమియు ఆమాలనట్లుంచినాడు. ఈ విషయమును రాముడూహించినాడు.

అక్కడ ప్రసవణ వర్వతమున్నది. ఆ వర్వతమేమైన సీత పోయిన మార్గమును చెప్పునేమోయని రాముడు వెళ్ళినాడు. కామార్తులకు చేతనా చేతన వ్యవహారముండునా? అయ్యును రాముడావర్వతరాజును వలకరించి, సీత నార్తము చెప్పెదవా? లేవా? లేకున్న నిన్ను హతమార్చెదనని వర్వతరాజును భయపెట్టినాడు. ఆ వర్వత శ్రేష్ఠము రాముడావనిని చేయునుకొన్నదేమో సమాధానమిచ్చినది. వీచేత విడువబడిన సీత నాచేత చూడబడినదని. వర్వతమెట్లు చెప్పినదని మీరు భావించుచుంటిరా? వర్వతగుహలనుండి వచ్చిన ప్రతిధ్వనియే సమాధానమైనది. ఇక్కడ చాల్మీకి మహర్షివారి కనితను వినుడు.

“కచ్చిత్ క్షితిశృతాం నాథ దృష్టౌ సర్వాంగసుందరీ

రామా రమ్యవనోద్దేశే మయా విరహితా త్వయా

క్షితిభృత్లన వర్వతములు. క్షితిభృతనరాజు. ఓషర్వతరాజమా! అని రాముడు సంబోధించగా వ్రతిధ్వని ఓ రాజా! అని వచ్చినది. నాచేవిరహితమైన సీతనీచే చూడబడినవా? అన్న మాటకు వ్రతిధ్వని నీ విరహితమైన సీత నాచే చూడబడినదని అర్థము వచ్చినది. ఈ సందర్భమున రాముడు మృగమువలెంటి పోవుటను ఆపలేదు. వెళ్లుచునేయుండును. అంతలో రామునకొక దృశ్యము కన్పట్టినది.

జటాయు మోక్షము

అది యుద్ధభూమి. విరిగిపడిన రథము. తెగినతలలు. భగ్నమలైనధనువులు. బాణసంచయము. అక్కడనే ఒక మహాన్యతమై కూలిన తపావు. రక్తసిక్తమగు నా వ్రదేశమును రాముడు కొంచెముమారుము నుంచే చూచినాడు. రథసారధికూడ అక్కడకూలియుండెను. రాముడిట్లుహించినాడు. రాక్షసులెవ్వరో ఇద్దరు కలసి కొట్లాడుకుని సీతను భక్షించియుండవచ్చునని ఊహించినాడు. రాముడు మారినాడు. రాముడిప్పుడు దశరథరాముడుకాదు. కాముకుడైన దీనుడుకాదు. తానెవ్వరై యుండెనో ఈ ఘట్టమున రాముడు చెప్పినాడు వినుడు. ధర్మము సీతను రక్షింపని పక్షమున నేను ఊరుకొనెను. అత్మజా! నేనెవ్వరనై సీతకొరకిక్కడ చరించుచుంటినో దేవతలకు తెలియలేదు. పెద్దామును కోల్పోయివిడుచుచున్న మానవునిగ దేవతలు తలచుచుండిరి. నేను సృష్టికర్తనై జగమును సృష్టించి దేవతల రక్షించుటకై ఇట్లువచ్చితిన్న మాటను దేవతలు మరచినారు. నా మెత్తనిమనసును దేవతలు సరిగ అర్థము చేసికొనలేదు. నా పరాక్రమమును వారు మరచినారు. అని తన దైవత్వమును తెలిపినాడు.

ఎంటిరా? శ్రోతలు? రాముడు దుఃఖించిన మాత్రమున మనము రాముడు మనుష్యమాత్రుడను కొనుట తప్ప. నాటకరంగమున ధృతరాష్ట్రుని వేషమువేసిన నటకుడు కన్నులమూయవలెను గాని తెరువకూడదు. అట్లే రాముడును తనపాత్రకు తగినట్లు వటించినాడు మనుష్య ధర్మముగ.

నేను సృష్టికర్తనే కాదు. అయకర్తనుకూడ. ఒక్క త్తణకాలముననే నేనీ దేవదానవ కిన్నెరకింపురుషాది గణమునంతను నాశము చేయగలను. నేను బాణము లెక్కుపెట్టి విడుచుచో అది ఎన్నడును వ్యర్థముకాదు. ప్రకృతి సిద్ధములగు జరా జన్మ మృత్యువు లెట్టివో నా శరపాతమట్టిది. అత్మజా! దేవతలందరును కలసి నా సీతను నాకివ్వనిచో ఈ మూడు లోకముల దగ్ధము గావించుననినాడు. ఈ

మాటలు నా మాటలుగావు. రామాయణములోని శ్లోకములే. అందొక్క శ్లోకమును మీకు వినిపింతును.

“కర్తారమపి లోకానాం కూరం కరుణ వేదినం

అజ్ఞానాదవమన్యేరన్ నర్వభూతాని లక్షణ.

విజ్ఞులెందరో రాముడు తాను దేవుడనని ఎక్కడను చెప్పలేదందురు. వాల్మీకమున లేదందురు. సీత కొరకై దుఃఖించిన దుఃఖములోని భాగమే నేను సృష్టికర్తనను ఈ నిర్వచనము. దీనినేమనవలెను? రాముడొక విధముగతన నిజ స్వరూపమునే చెప్పెను. భారతీయ గ్రంథము లందలి చరిత్రాంశములయందు భగవత్తత్వమిట్లే మెరుపు తీగెవలె మెరయును. కథకురండు. రాముని మహోగ్రక్రోధమును లక్ష్యముచూచినాడు. నిజమునకు ఇట్టి కోపమును లక్ష్యముదెన్నుదును చూచి ఎరుగడు. “అదృష్ట పూర్వం సంక్రుద్ధం దృష్ట్వా రామంతు లక్ష్యతః” అనినారు వాల్మీకి. అప్పుడు లక్ష్యముచూచి లేకున్న రాముని కోపము ఎటు పయనించెడియో? వెంటనే రామునికి లక్ష్యముచూచి దోసిలి యొగ్గినాడు. ఎవడో ఒక్కని అపరాధమును ఆధారముగా గొని లోకమును నాశము గావింప సీకు తగదని వినముదై పలికి సీతను వెతకవలసిన ప్రవేశమున్నట్టిని వెతకి దేవతలు దారిచూపనిచో ఈకృత్యమును అప్పుడు నెరవేర్తువుగానియని ప్రజామహాచరించినాడు. అంతేకాదు ఒకవిధముగ “త్వద్విధాహినశోచంతి” అని ఊరడించినాడు. రాముడు శాంతించినాడు. అంతతో ఆశుత్వము ముగిసినది. రాముని క్రోధము మాత్రము చల్లారలేదు. మోపెట్టి యున్న రాముని ధనుర్భాణములతోడనే ఆ గిరిమర్గముల వెతుకదలచినారు. అన్న దమ్ములు.

అంతలో రాముని కంటబడినది పడియున్న ఒక పెద్ద శరీరము. అదియే జటాయువు. రాముడు దానిని చూచి సీతను భక్షించిన దిదియేనని భ్రాంతి నొందినాడు. అంతలో ఆవక్షిరాజు ముఖమునుండి దీనస్వరము వినిపినది.

హే ఆయుష్మన్ నీవీ యరణ్యమున ఓషధిని వెదకువానివలె ఏ సీతను వెతకుచుంటివో ఆ సీతను, నా ప్రాణముల గూడ రావణు డపహరించినాడు. నీవులేని నమయమున సీతను రావణు డపహరించుటను చూచి నేనాతని అద్భుతావగా నన్నిక్కడ కూలవైచి తనరథ సాధులు భగ్నము కాగా సీతను ఎత్తుకొని ఆకాశ మార్గమునవయనించినాడు. నారెక్కలు కూలి ఇక్కడ పడినానన్నది. నీబాణముచే నన్ను కొట్టవద్దన్నది. రాముడు మారినాడు. దుఃఖము రెట్టించినది. రాముని దుఃఖ

దృష్టమిప్పుడు మిన్నుముట్టినది. తన దురదృష్టము అగ్నిని కూడ తగలబెట్టు నను
కొన్న రామునిమాట రూపొందినది. మొదటిది రాజ్య భ్రష్టము. రెండవది వనవాసము.
మూడవది సీతా వియోగము. నాల్గవది పక్షిరాజు కూలుట. ఒకదానివెంట నొకటి
ఇట్లు వరుసకాగా నా దురదృష్టము అగ్నిని తగలబెట్టుననినాడు రాముడు. మానవ
జీవితమున దుఃఖము లిట్లరాగా రామునివంటి ధీరుడే బ్రతుక గలడు. “ఈ
దృశీయం మమా లక్ష్మీర్నిర్దహేదపిపావకం” అంతేకాదట. తన దురదృష్టమొక
బడ బానలమట. ఇదిసముద్రుని శుష్కింప జేయునట. ఆహా ! రామా ! ఏమి !
నీ మానవత్వ ప్రదర్శనము ? వేవేగ వచ్చి ఆపక్షిరాజును కౌగలించుకొనినాడు.
రక్తసిక్తమగు ఆపక్షి శరీర మాతనికి నింద్యము కాలేదు. పక్షిరాజు ఈ ఘట్టమున
రామునకు దళరధునివలె కన్నట్టినాడు. సీతను రావణుడెత్తుకొని పోవుటను
విపులముగ తెలుపుమనినాడు. జటాయువు రావణుడు సీతనెత్తుకొని దక్షిణదిశ
కేగెనను వంతరికు తెలిపి, ఇక నాప్రాణములు నిలువవని చెప్పుచునే రావణుడు
నిందముహూర్తమున సీత నవహరించెను. ఆమెవానికి దక్కదు. ఆ ముహూర్తము
నందెవ్వడు దొంగ తనమును చేయునో ఆవస్తువు యజమానికే దక్కునుగాని,
చోరునకు దక్కదని ప్రశ్నభాగమును చెప్పుచునే ఆ జటాయువు అత్యంత దుర్ల
భములగు తన ప్రాణములను వదలినది. రాముని దుఃఖమునకు మేరలేదు. ఇక్కడ
రాముడొక దివ్యసందేశము విచ్చినాడు.

లక్ష్మణా ! ధర్మమూర్తులగు సాధువులు మానవ మాత్రులయందే ఉండునను
నియమములేదు. తిర్యగ్గుంతువుల యందున కలరనుటకు ఈ పక్షిరాజే సాక్ష్యమని
నాడు. శరణాగత రక్షణమున కంటె ధర్మమొక్కడున్నదని ఆ పక్షిరాజు యొక్క
శౌర్యమును శరణాగత రక్షణమును ప్రశంసించి దహన సంస్కారముల గావించి
నాడు. ఆసంస్కారము కుంత్ర పూతమగు సంస్కారము. ఇదియే చిత్రము.
అరువది వేల సంవత్సరములుగా సంతతిరేక పుత్రకామేష్టిని చేసిన దళరధునకు
రాముని చేతిమీదుగ దహన సంస్కారము జరుగలేదు. అరణ్యమునందు పక్షికి
ఆ అదృష్టము వట్టినది. అదియట్లుండ రాముని ప్రత్యేకత ఇక్కడ చూపబడినది.
ఏమది ? రాముడు సాక్షాత్సారాయణుడనుమాట. అతడు లోకనాధుడను విషయము.

రాముడిప్పుడు జటాయువును చితియందుంచి అన్నమాట ఇది

యాగతి ర్యజ్ఞశీలానాం ఆహితాగ్నేశ్చ యాగతిః
అపరావర్తినాం యాచయాచభూమిప్రదాయినాం
మయాత్వం నమసుజ్ఞాతో గచ్ఛలోకా ననుత్తమాన్
గృధ్రరాజ మహాసత్వ సంస్కృతశ్చ మయావ్రజ.

వైదికములగు యజ్ఞములను చేసిన చారే పుణ్యలోకములకేగుదురో, యుద్ధ రంగమునుండి తిరిగి రాక వెన్ను చూపని వీరులే వీరస్వర్గముల నొందరింతురో, భూదానము నొసంగిన చాతలే పుణ్యలోకములకేగుదురో ఆలోకములకు నా అనుజ్ఞచే నీవు వెళ్ళమని పలికినారు ఆపులుగును చితియందుంచి. ఈవలుకు నెవ్వరు పలుకుదురు? నా అనుజ్ఞయను పదమిక్కడ గమనింపదగు పదము. ఆతరువాత రామలక్ష్మణులు స్నానము నాచరించి ఉదక దానముల గావించి పిండ దానమును గూడ చేసినారు. ఇప్పుడు రాముడెవరు? నారాయణుడును మర్యాదా పురుషోత్తమ డుకూడ.

అక్కడ నుండి బయలుదేరినారా రామ లక్ష్మణులు. మరికొందరను కడ తేర్చదగు అవసరమున్నది. కబంధుని కృతార్థుని కావించవలెను. శబరికి పుణ్య లోకముల ప్రసాదింపవలెను.

జనస్థానమునకు మూడుక్రోసుల దూరమునందున్నది క్రౌంచారణ్యము. ఆ క్రౌంచారణ్యమును సమీపించినదే వేరొక అరణ్యము మతంగాశ్రమము కూడ. ఆ క్రౌంచారణ్య మతంగాశ్రమముల మధ్యనున్న ఆ అరణ్యము చాల గంభీరమును గహనము కూడ. కాగా అందొక మహా రాక్షసి యున్నది. ఆ రాక్షసికి అయోముఖి యని పేరు. ఆ రాక్షసికి లక్ష్మణునితోటి కామానుభవము కానలెనని పించి, లక్ష్మణునివట్టుకొన్నది. లక్ష్మణుడా రాక్షసిని వికృతరూపిని గావించగా ఆరక్కసి పరుగెత్తినది. తరువాత వాడు కబంధుడు. ఆ రక్కసునకు పొట్టసీదనే నోరున్నది. ఆ రాక్షసుని బాహువులు మాత్రము ఒక యోజనముండును. ఆతని చేతికందిన జంతువులను గాని, మనుజులను గాని ఆతడాహారముగ తీసుకొనును. రామలక్ష్మణులారతని చేతికి చిక్కినారు.

కబంధున కది శాపవిమోక్షకాలము. అతడొకప్పుడు సుందర విగ్రహుడే. స్థూలశిరుడనుముషిని అవమానపరచి వికృత రూపుడయ్యెను. తనవికృత రూపము నకు విముక్తిని ఆముషిని కోరగా రామునిచే నీబాహువులు చేధించబడి నీవు ముక్తు తవు కాగలవని అనుగ్రహించినాడు. ఇంతలో అతడు తపస్సును చేసి దీర్ఘాయుర్దాయమును సంపాదించుకొని దేవేంద్రునిమీదికి యుద్ధమునకు పోగా ఆదేవరాజు వజ్రాయుధముచే శిరమును ఖండించి ఊరుభాగమును కూడ లోపలికి త్రోసినాడు. కాని బ్రహ్మయిచ్చిన వరవిశేషముచే అతడు చావలేదు. అకలిబాధ పీడించగా

ఇంద్రుని అనుగ్రహమున పొట్టమీదనే ముఖము నుంచుట జరిగినది. అతడు దనువు యొక్క కొడుకు. అతని బాహుయుగ్మమున చిక్కిన రామ లక్ష్మణులారాతని బాహువులను నరికివేయగా అతనికి పూర్వ స్మృతికలిగి తన చరిత్రను వారికి చెప్పుకొని తన్ను దహనము చేయుమని కోరినాడు. రామ లక్ష్మణులల్లె చేయగా ఆ రాక్షస దేహము పోయి అతనికి దివ్యదేహము వచ్చినది. అంతతో అతడు రామునకు రాబోవు కులమునంతను చెప్పి, రాముని ఋష్యమూకమున కేగుమనియు, సుగ్రీవుని మిత్రునిగా గ్రహింపుమనియు అబోవలనే మతంగాశ్రమమున నీ కొరకై శబరియను మహా భక్తురాలు కనిపెట్టుకొని యున్నది గావున ఆమె అందించు ఆతిథ్యమును గ్రహించుమనియు చెప్పి అతడంతర్ధాన మొందినాడు.

రాముని వయనము అక్కడనుండి ఋష్యమూక వర్వత ప్రాంతమునకు సాగినది. మతంగ మహర్షుల ఆశ్రమమక్కడనే. శబరి ఆశ్రమమును అదియే. రాముడు శబరి ఆతిథ్యమునందు కొనినాడు. భారత క్షేత్రమున శబరి మహనీయుల సేవచేసి కృతార్థురాలైన పుణ్యప్రీ యవక తప్పదు. ఆమె ఋషుల వంశమునకు చెందినదికాదు. వేద వేదాంగముల చదువలేదు. కాని ఆమె బ్రహ్మణ్యులైన మతంగ మహామునుల పాదముల నాశ్రయించి, కామక్రోధముల జయించి, గురు కటాక్షము లకు పాత్రురాలై రామ పాదారవిందముల తాకి ఆ బ్రహ్మణ్యునకు ఫలహారముల నందించి మహర్షు లందఱును వెళ్ళదగు పుణ్యలోకములకు వెళ్ళిన ఆచారికప్రీ ఆమె రామునకు వన్యపరిములతో ఆతిథ్యము నొసంగి, ఆ రాముని ఎదుటనే ఒక చితిని వీర్పరచుకొని, యోగ మార్గమున తప జీర్ణదేహమును దగ్ధము గావించుకొన్న యోగిని.

భారతీయ శాస్త్రములు గిరిజనులు మొదలగువారి మోక్షమును గురించి కన్నెత్తి చూడలేదనియు, ఒకనాటి ధార్మిక వర్గము వారిని దూరముగ త్రోసివేసి రవియు చెప్పువారినేమనవలెనో ?

శబరి ఆశ్రమ ప్రవేశముతో అరణ్యకాండ ముగిసినది. మహర్షుల ఆశ్రమ ప్రవేశముతో రామానుగ్రహము ప్రారంభమై శబరి జీవిత విమోక్షముతో అంత మైనది ఈకాండము. గీతాశాస్త్రములోని భక్తియోగసారమే ఈకాండము.

కిష్కింధ కాండము

శ్లో॥ రామం రాక్షసమర్ధనం రఘువరం దైతేయ విధ్వంసనం
సుగ్రీవేప్పితరాజ్యదం సురపతేర్భిత్యంతరం శార్జిణం
భక్తానామభయప్రదం భయహరం పాపౌఘ విధ్వం
సకం

సామీరిస్తుత పాదపద్మయుగళం సీతాసమేతం భజే॥

- రామ సుగ్రీవ మైత్రి -

అర్య మహాశయలారా !

మన మీనాటికి మన రామాయణమహా కావ్యమున మూడు కాండల గడచి నాము. నాల్గవది కిష్కింధకాండము. ఈకాండమునందలి ప్రాధాన్యములైన పాత్రలు వానరములు. ఈకావ్యమున మహానాయకుడగు రామునకును ఈ వానరములకును గల ప్రత్యేక సంబంధ మొక చరిత్రయై విలసిల్లినది. ఒక విధముగ విచారించుచో ఈవానరులకును రామునకును గల సంబంధము తాత్కాలిక మనుట రామాయణ మున కుదరదు. రాముడు మానవమాత్రుడేకాదు. దైవము మానుషరూపము నొంది వదన్న నే రామాయణకథ కుదురును. అట్లే ఈకిష్కింధ కాండయందలి వానరములు ప్రాకృత సృష్టిలోని వనుజులు కుదరదు. ప్రాకృత వానరశరీరములతో అప్రాకృత శక్తులు తప్పన్నమగుట రామాయణ మహాకావ్య కథాభాగములోని ప్రత్యేకత. కాకున్న హనుమంతుని పాత్రను మనమెట్లు సమన్వయింతుము? హనుమంతుని తోటివారలే మిగిలిన వానరులుకూడ. రావణ సంహారమునకు శ్రీమహావిష్ణువు మనుష్య శరీరమును ధరించగా దేవతలును, దేవతాయోవి వికేషులును వానరరూప ములతో భూమిపై కేతెంచినారు. ఇంద్రుడు వాలియైరాగా, సూర్యుడు సుగ్రీవు డయ్యెను. ఇట్లే అగ్ని నీలుడయ్యెను. వాయువు హనుమంతుడయ్యెను. దేవతా వ్రీలును ఈవానర వత్సులై జన్మించినారు. వీరు కామరూపధరులు. ఎప్పుడేరూపము

కావలెనన్న ఆహూవములు ధరింతురు. ఈ భూఖండము నందెన్నియో పర్వతరాజములున్నవి. అందొకటి ఋష్యమూకము. భూఖండము నందవతరించిన వానరహూవ దేవతలకందరకును ఇదియే ప్రత్యేకమగు రాజధాని. ఈ ఋష్యమూక పర్వతాంతర్భాగముననే కిష్కింధానగర సామ్రాజ్యము. భూఖండమునగల పర్వతరాజములెన్నియో వానరశరీరధారులగు దేవతలచే ఆక్రమించబడినవి. మలయుము, ద్విరము మొదలగు పేర్లుగల పర్వతములు ఈ కాండమున వర్ణించబడినవి.

ఆ పర్వతము లిప్పుడెక్కడ యుండెనో నిర్ణయించుట కావివని. ఈ పర్వతములేకాదు. ఈకాండ యందెన్నియో భూగోళ విశేషములు వర్ణింపబడినవి. వాటిని నేడు ఈప్రదేశమిది, ఈప్రదేశమిది అని నిర్ణయించుట కేవల ఊహ ప్రపంచము కాగలదు. రామాయణచరిత్ర ఇరువది ఎనిమిదవ మహాయుగమునందలి వైవస్వత మన్వంతరములోనిది. అయ్యును కొన్ని పర్వత ప్రదేశములును, నదులును, నగరములును సూత్రప్రాయములుగా నేడు కన్పట్టవచ్చును. ఒక విధముగ ఋష్యమూక పర్వతము దగ్గరనున్న పంపా సరోవరము నేటి హంపీక్షేత్రమని వాడుకయున్నది. కావచ్చును. లంకయెక్కడ? మహేంద్ర పర్వతమెక్కడ? అను ప్రశ్నలకు ఆనాటి ఆప్రదేశములను నేటి చరిత్రకారులు చెప్పెదరు. కాని వారు వారసుకున్న ప్రదేశముల ననుసరించి, రామాయణకాలమును, ఆనాటి ఆవారములను తెలుపుచు ఆర్యనాగరికతను బయటకు లాగితిమను కొనుచుందురు ఆనాటి రామాయణము ఆర్యద్రావిడ చరిత్ర కావచ్చునని నీటిమీద గీతలవలె నిర్ధారణ గావించుదురు కూడ. అది నాపనికాదు. పాశ్చాత్య చరిత్రల సాధారణముగాగొని వ్రాయు ఆ పండిత ప్రవరులతో నాకు వివాదములేదు. భారతీయాధ్యాత్మిక తత్వజిజ్ఞాసువుల కందించు దగు విజ్ఞాన సూత్రమున వ్యాఖ్యానించిన వాల్మీకి సారస్వతమును మీ ముందుంచుట నాప్రయత్నము. కథాభాగమున ప్రవేశింతము. ఈనాటి ఉపన్యాసము రామసుగ్రీవ మైత్రి.

అది ఋష్యమూకమను పర్వతరాజము. అక్కడనే పంపాసరోవరము. ఆ పర్వతమునకు సంబంధించినదే మతంగమహర్షివారి ఆశ్రమము. భూ సుందరికా పంపాసరోవర ప్రాంతముకే అమూల్యాభరణ మవకతప్పదు. ఆ సరోవరమును తిరికించు శ్రీరామచంద్రుడు లక్ష్మణునితో....

లక్ష్మణా! ఒక విధముగ భరతుని వియోగదుఃఖము నన్ను క్రుంగదీయు చుండగా సీతావిరహము దానికి తోడై నది. ఈముద్దరి విరహ వేదనమును కూడ భరింపజాలక తాపతప్తుడ నై యుండగా అట్టినాపను ఈపంపాసరోవర భాగ్యలక్ష్మి శోభనుకూర్చుచున్నది. చూచితివా? అనినాడు. ఇక్కడ వాల్మీకిమహర్షివారు కావ్య సుందరికెంతయో సొగసును కూర్చుచు అందున్న వృక్షలతా నికుంజములను, అందుచరించు తుమ్మెదల రొదలను, పింఛముల విప్పియాడు నెమళ్లును వర్ణించి ప్రకృతి సుందరిని తీర్చిదిద్దినారు. ఇదియొక అపూర్వవర్ణనము. దీనినిట్లుండుదము సమయము చాలదు.

రాముని విరహవర్ణనముకూడ చాల విస్తృతమైయున్నది. రాముడు పంపాసర స్తీరమున సీతావిరహ కాతశుడై శోకించునను వాల్మీకి చాల వర్ణించినారు. కావ్య నిర్మాతలు కవితావిశేషమును చూపుటకు వియోగవర్ణనము విహారస్థలము. ప్రకృత మున మనమిప్పుడా రంగస్థలమును వదలి కథకు వత్తము.

రాముని విరహశోకము లక్ష్మణుని వైరాగ్యబోధచే ఉపశమించినది. నష్ట వస్తు సంపాదనము శోకమువలన ప్రాప్తించదు. అన్నా! ప్రయత్నము అవసరము. స్వస్థచిత్తుడవగు మనినాడు లక్ష్మణుడు. వెంటనే ధైర్యసాహసముల రఘువీరుని ముందు విలిచినవి. రామలక్ష్మణులు సీతాన్వేషణ కార్యక్రమమున ప్రవేశించినారు.

వారి సుగ్రీవులద్దరును సోదరులు. వారిప్పుడు బద్ధశత్రువులు. వారి చాల బలవంతుడు. సుగ్రీవుడును బలవంతుడే. కాని వారి సుగ్రీవున కంటె మిక్కిలి బలవంతుడు. వారిచే సుగ్రీవుడు రాజదానిమండి వెడలగొట్టబడినాడు. సుగ్రీవుని తార్యపేరు రుమ. రుమను వారి తన స్వాధీనమునందుంచుకొని తమ్ముని తరిమి వేయగా సుగ్రీవుడిప్పుడు యుక్యమూక పర్వతమున దాగినాడు వారిచేత చతునన్న భయముతో. వారి ఆపర్వత ప్రాంతమున అడుగిడడు. అదియే సుగ్రీవునిధైర్యము. వారికి మతంగాది మహర్షుల శాపమున్నది. కావుననే వారి ఆప్రాంతమునకు రాడు. కాలము గడచుచున్నది.

ఒకనాటి ఘట్టము.

రామలక్ష్మణుల పంపాసర స్తీరముననే సీతాన్వేషణ గావించు సమయమది.

తీక్షణకోదండముల చేతబూని ఆపంపాసర స్తీర వృక్షాంతర్భాగములందెక్కడైన రావణుడు సీతను దాచెనేయోయని రామలక్ష్మణులు వెతుకుచుండిరి. అజాను

బాహువులతో శత్రువులకు కన్నెత్తి నూడనలవికాని ఆవీరశిఖామణులను సుగ్రీవుడు చూచినాడు. సుగ్రీవుడా ఋష్యమూక పర్వతసానువుల అటునిటు తిరుగుచున్న నమయమది. సుగ్రీవుని గుండెబద్ధం లెనది. వారి తన్నుచంపుటకు పంపిన గూఢ చారులు వీరు కావచ్చునని సుగ్రీవుడూహించినాడు. గూఢచారులవలన శత్రువుల నిర్మూలింపటకూడ రాజనీతిలోని ఒకభాగముగదా?

సుగ్రీవుడొక్కడే ఋష్యమూకమున లేడు. ఆతని సచివులును కొందరుండిరి. ఆ సచివులం దొకడు హనుమంతుడు. ఇతడు మహానుభావుడు, వేదవేత్త, ఈశ్వరాంశ సంభూతుడు. కేసరియను వానరోత్తమునకు క్షేత్రజుడు. వాయుదేవునకు ఔరసుడు. అనగా కేసరి భార్యయగు అంజన యందు వాయువునకు జనించినవాడు. కావున వాయువునకు ఔరసుడును కేసరికి క్షేత్రజుడును అయ్యెను. కల్లిపేరు అంజనాదేవి కావున ఈయనకు అంజనేయుడని పేరు వచ్చినది. ఈతని ప్రభావమీ కిష్కింధ కాండమున ప్రారంభమై సుందరకాండ యందు విస్తరించును.

రామలక్ష్మణులను చూచి వారిచే పంపబడు హంతకులు వీరని భయపడిన సుగ్రీవుడు వరుగు వరుగున ఆ పర్వత పైభాగమున కెగ్రటాకి అటునిటు తిరిగి ఒక్కచో కూర్చొనగా ఆతని సచివులును కొందరాతనినే అనుసరించి ఒక్కచో కూడిరి దోసిళ్ళనొగ్గి.

వ్రస్తుతమున సుగ్రీవుని సమన్య నేనిక్కడ వసింపటయా? మరెక్కడికైన వెళ్ళి ప్రాణముల నిలుపుకొనుటయా? అనునదే. ఆతని దరిజేరిన కవులును సార్థక నాములై యుండిరేగాని సలహాదారుడెవ్వడును కాలేదు.

హనుమంతుడు ఒక్కడే భయభ్రాంతుడై కూర్చొన్న మహారాజునకు ఏమాటలు చెప్పి భయమును తీర్చవలెనో ఏ సాయమునుచేసి ఆ రాజును కృతార్థుని గావింపవలెనో గుర్తెరిగిన సచివుడు. హనుమంతుడు సుగ్రీవుని మొదట "సంభ్రమస్త్వజ్యేతాం" భయమును వీడమని వాక్రుచ్చి ఆతడు భయపడకుండుటకు వ్రధాన కారణమును ప్రతిపాదించినాడు. మహారాజా! వారి ఇక్కడకు రాడుగదా? నీకేల భయము? అని సుగ్రీవుని మనస్సున చోటుచేసుకొన్న మృత్యుభయమును అవ్వలకు నెట్టినాడు. సుగ్రీవునిలోని చపలత్వమును తొలగించి, ముందు దీరుడవై ఆలోచింపుమని, ఇది రాజవర్మమనినాడు. మరి సుగ్రీవుని సమాధానమేమి?

రామలక్ష్మణుల భయంకర ధనస్సులను వారి ఆకారములను కనుగొన్న ఎవరికి భయము కలుగదు ? ముందు వారెవ్వరో తెలియుట మనకవసరము గావును వారెవ్వరో తెలుసుకొని వారిని నా ఎడమకు గొనిరమ్మని అంజనేయుని కోరినాడు.

ఇక్కడనుండి హనుమంతుని పాత్ర గూఢవారియై సత్యాన్వేషణమును గావించునదైనది. సత్యాన్వేషణ సామగ్రి ఆతనికి కొరతలేదు.

హనుమంతుడు కామరూపధరుడగుటచే సన్యాసివేషమును స్మరించినాడు. ఆతని కపిరూపము తొలగినది. సన్యాసిరూపము వచ్చినది. హనుమంతుడా వర్వతా గ్రము నుండి క్రింద కొక్కదూకు దూకినాడు. విచిత్రవేషములతో వచ్చు ధనుర్ధారులగు రామలక్ష్మణుల కెదురై నిలిచినాడు. హనుమంతుని హృదయము రామలక్ష్మణుల నిజస్వరూపమును చక్కగ తెలిపినది. కాని హనుమంతుడు వేషమును మాపుకొనలేదు. సన్యాసి వేషధారియయ్యే యుండెను. తాను అధ్యయనము గావించిన వేదవేదాంగములసారమే ఈమూర్తులద్దరునని నిశ్చయించుకొనినాడు. గగనమండలము నుండి దిగివచ్చిన సూర్యచంద్రులు కాకున్న వీరి రూపము లిట్లెందు కుండునని ఊహించినాడు.

వారిద్దరి విశాల వక్షములును వారి ఎగుభుజములును, అజానుబాహువులును వారి ఆకర్ణాంత నేత్రములును, ఈ మూర్తుల దేహచ్ఛాయలును ఆతనికి ఆశ్చర్యమును గొలిపినవి. అందొక్కని దేహము వినీలవర్ణమున భాసించుచు మరొక్కని దేహకాంతి సువర్ణవర్ణమున వెలుగొందుచు దేహకాంతులు భిన్నములై యున్నను ఈ రెండు వర్ణములును లోకవిలక్షణములై అనిర్వచననీయములై యున్నవనియే ఆతడు భావించినాడు.

అంతలో హనుమంతుని చూపులు వారి అజానుబాహువులతో ధరించిన మహావ్రమాణ విస్తీర్ణములగు ధనస్సులపై బడగా, ఈ ధనస్సులు మానవమాత్రులు రించునవి కావని ఆతనికి నిశ్చయమై ది ఇక వారి చూపులను గమనించినాడు. వారి చూపులు ఏదో ఒక ముఖ్యమగు వస్తువును కోల్పోయినవారు అవస్తువుకొరతై వెతుకులాడుచున్నట్లున్నవి.

వీరు రాజ వంశీకులు జడబట్టలై ఈ యరణ్యముల కేతెందుట కేదియో యొక బలవత్కారణ ముంధకబోదు. శత్రువు లెవ్వరును వీరిని అరణ్యములకు

పారద్రోలలేదు. మణి సువర్ణ భూషణాంబరముల ధరించడగు ఈ మంగళ విగ్రహముల చూడజాలని దురదృష్టవంతులెవ్వరో ! వీరి చేతనున్న ఆయుధము దేవరాజు చేతనుండు ఆయుధము. వీరు చతుస్సముద్ర ముద్రితమగు నీధరామండలమును ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నేలదగు వీరులు సుమా ! అని నిశ్చయించుకొని, తానూహించిన భావములనే వ్యక్తపరచుచు ఆ రామలక్ష్మణుల ప్రశ్నించిరాడు. ఇది హనుమంతునిలోని ప్రత్యేకత.

రామలక్ష్మణుల నుండి సమాధానము హనుమంతునకు రాలేదు.

తానెవ్వడై వచ్చి అడుగుచుండెనో తన చరిత్రను చెప్పకయే వారు సమాధానమిత్తురా? ఆ విషయమును గ్రహించిన హనుమంతుడు తన చరిత్రను చక్కగ విశదీకరించి తాను వచ్చిన పనినిగూడ రామలక్ష్మణులకు తెలిపినాడు.

రామునకు హనుమంతుని సంభాషణలోని ప్రత్యేకత అర్థమైనది. విషయమును ప్రతిపాదించునప్పుడు శబ్దార్థమును, ఆ అర్థమునకు తగిన తాత్పర్య నిర్ణయమును భిన్నములై లేకుండుట. ఉచ్చరించు ఉచ్ఛారణ యందు భావనిర్ణయము స్పష్టమై వినువానికి వ్యక్తమగుచుండుట. (స్పష్టమగు పలుకుబడి కలిగియుండుట) శబ్దోచ్ఛారణ కనుగుణ్యముగ అంగాభినయ ముండుట ఇవి వక్త కుండదగిన ప్రత్యేకతలు. ఇవి వేదశాస్త్రాధ్యయనములవల్ల గాని రావు. వ్యాకరణముజేత శబ్దవ్యుత్పత్తియు, తర్కముచే పదార్థజ్ఞానమును, మీమాంసచే వాక్యాన్వయ జ్ఞానమును కలుగును. ఇది భారతీయ విజ్ఞానము.

రాముడు హనుమంతుని యందీ విషయములు పరిపూర్ణములై యుండుటను గ్రహించి, హనుమంతుని విద్యావిజ్ఞానమును కొనియాడి, తమ అవసరమును తెలుపుటకు లక్ష్మణుని ఆజ్ఞాపించినాడు.

లక్ష్మణుడు సుగ్రీవుని మైత్రి కోరియే యిచ్చటకు వచ్చెనని తెల్పినాడు. ఆ తేచ్చటయందే రాముడు సాక్షాత్సారయణుడన్న భావమును నిగూఢముగ వ్యక్తము చేయుటను వాల్మీకి తెలిపినారు.

“లోకనాథః పురాభూత్వా సుగ్రీవం నాథమిచ్ఛతి”

ఒకప్పుడు లోకనాథుడైన రాముడిప్పుడు సుగ్రీవుని నాథుని గావించుకొనుటకు వచ్చెననినాడు. ఇందలి లోకనాథ పదము భగవంతుని వ్యక్తికీరించుచు ప్రస్తు

తమున రాముడు చక్రవర్తియై కూడ మిత్రలాభమునకై ఇట్లువచ్చెననికూడ తెలియ వచ్చినది. వాల్మీకి కవిత్వములోని ప్రత్యేకత ఇదియే.

అది సుగ్రీవుడు వసించియున్న ఋష్యమూక పర్వత భాగము. హనుమ రామలక్ష్మణులను తన భుజస్కంధమున నిడుకొని సుగ్రీవుని వద్దకు తీసుకొని వెళ్ళినాడు సుగ్రీవుని భయము తీరినది. సుగ్రీవుడు వానర రూపమును వదిలి మనుష్యరూపము ధరించినాడు. రామునకు మిత్రలాభము కలిగినది. ఇక వారి మైత్రి స్థిరము కావలెను. రామ సుగ్రీవులిద్దరును ఒకరిచేతి నొకరు కలుపుకొని మిత్రులము మనమిద్దర మనుకొనినారు.

ఇక వారిద్దరిమిత్రత్వమును తాత్కాలికముగాకుండ శాశ్వతము కావలెను. వారిద్దరిమధ్య నొక సాక్షి మధ్యవర్తికావలెను. అతడును శాశ్వతుడు కావలెను. భార్యభర్తలమైత్రి కూడ ఇట్టిదే.

భారతీయ సిద్ధాంతమున అగ్నిసాక్షికము ముఖ్యము. కావున రామసుగ్రీవుల మైత్రి అగ్నిసాక్షికమైనది.

హనుమంతుడు భిక్షురూపమును వదిలి కట్టెలతెచ్చి అగ్నిని రగిల్చినాడు. వారిద్దరును ఆ అగ్నికి ప్రదక్షిణమాచరించి, ఒకరిపై నొకరు స్నేహభావమును ప్రకటించు చూపుల బరచుకొనుచు తమ స్నేహభావమును స్థిరీకరించు కొనినారు అదొకరికి శుభకారణముకాగా వేరొకరికి అశుభకారణమైనది. సీతకు రామసుగ్రీవుల మైత్రి కాలమున ఎడమకన్ను అదరినది. వానికిని రావణునకును కూడ ఎడమకన్నే అదరినది. ఈ భాగము వారిద్దరిచావును సీత బంధవిమోక్షమును సూచించినది. తరువాతది రామ సుగ్రీవుల మిత్రభాషణము.

సమాన స్కంధముననే మిత్రత్వముండును. ఉండవలెను. ఉన్ననే ఆమైత్రి చెడదు. రామసుగ్రీవుల దుఃఖము లొక్కచే. సామర్థ్యములును అట్టివే. ఒకరి కొకరు తీసిపోని ధర్మమూర్తులు.

వ్యధ తెలియనివానితో తనవ్యధను చెప్పికొనగా అతడు దానిని కథగ వినును.

రామసుగ్రీవుల కిక్కడ కలిగిన దుఃఖము ఒకేరూపము. రామ సుగ్రీవులిద్దరును తమ భార్యలను కోల్పోయిన వ్యక్తులు. వారిద్దరును తమ భార్యలను

సంపాదించుకొనవలెను. కావున ఒకరికధ నొకరు సఖ్యభావమున చెప్పుకొనినారు. సుగ్రీవుడు వారి తన భార్యనపహరించెనని చెప్పగా రాముడు తన భార్యను రావణుడెత్తుకొని పోయెనని చెప్పినాడు ఈ పుట్టమున రాముడు సుగ్రీవునకు సాయము గావింపగా రామునకు సుగ్రీవుడు సాయముచేయును. దీనినే వారిద్దరును నిశ్చయము గావించుకొనినారు. వారిని వధించి నీ భార్యను నీకిత్తునని రాముడు వ్రతిజ్ఞుని చేయగా వేదశ్రుతిని తెచ్చినట్లు సీతను తెచ్చి నీకిత్తునని సుగ్రీవుడు వ్రతిజ్ఞుని చేసినాడు.

తరువాత ఒక సన్నివేశము జరిగినది.

రావణుడు సీతనెత్తుకు పోవునప్పుడు సీత తన ఆభరణముల మూటనీ ఋష్యమూకమున పడవై చినది. దానిని సుగ్రీవుడు జాగ్రత్తపరచినాడు. రావణుడెత్తుకొని పోవునప్పుడు హా! రామా! లక్ష్మణా! అని ఆక్రోశించిన ప్రీ సీతయే అయి పుండునని ఊహించిన సుగ్రీవుడు, ఆ విషయమును రామునకు చెప్పి, తాను భద్ర పరచిన నగలమూటను రాముని ముందుంచినాడు. అయిదుగురు వానరులతో కలసి రావణుడు సీతనెత్తుకుపోవుట నేను చూచితిని చెప్పుచు ఈ మూటను ముందుంచగా రాముడప్పుడెట్లుండును?

రాముని ముఖమండలమున దుఃఖమువయించగా ఆతని ముఖము మంచుచే ఆవరించబడిన చంద్రమండలమైనది. సీత ఆభరణములు రాముడెరుగనివికావు. ఆ పట్టు పుట్టము సీతదే. రాముని దైర్యము కుంగినది. కన్నులవెంట నీరుకారినది ఆతడు మూర్ఛిల్లినాడు....

కొద్దికాలము గడచినది. తేరుకొనినాడు. లక్ష్మణుని వంకతిరిగి లక్ష్మణా! మీ వదినె ఆభరణములను గుర్తింపుమనినాడు.

ఆమె దరించు ఆభరణములెవ్వయో లక్ష్మణుడేమి ఎరుగును? ఆతడెన్నడును సీతామాత ముఖమండలమును చూచి ఎరుగడు. వ్రతినిత్యమును లక్ష్మణుడా మాతృమూర్తి పాదపద్మములయందు దృష్టిని నిలిపి వందన మాచరించును కావున ఆమెకాలి అందియలను మాత్ర మాతడెరుగును. ఆ మాటనే అన్నగారికి చెప్పి అందెలు మాత్రము వదినవేసినాడు.

“నాహం జానామి కేయారే నాహం జానామి కుండలే
నూపురేత్వ భిజానామి నిత్యం పాదభివందనాత్.

చెవికమ్మల నాకడెరుగడుట. కేయారమ్మల నాకడెరుగడట. (దండకడియ
ములు) వరదారల యందు దృష్టిని నిల్పగూడని ప్రదేశము లివ్వి, ముఖము, వక్ష
స్థలము.

రాముదొక్కమాడుగ సుగ్రీవునివైపు తిరిగి సుగ్రీవా! రావణుడున్న
ప్రదేశమెక్కడ? అని అడిగినాడు. సుగ్రీవుడు నేనెరుగనని సమాధానమిచ్చినాడు.
నిజమునకు సుగ్రీవుడు రావణుని ఎరుగనవాడుకాదు. ఇది మిత్రద్రోహమా?
అబద్ధమా! రెండునుకాదు. ఇది సుగ్రీవుని దూరదృష్టి. సుగ్రీవుడప్పుడు రాముని
కన్నీటి బిందువులతుడిచి ఆకరించగా వానిద్దమును మరల తమ తమ కర్తవ్యముల
నెరవేర్చుటను గురించి ప్రతిజ్ఞలకావించుకొనినారు. రాముడు ముందు వాలిని వధించి
సుగ్రీవునికార్యము నెరవేర్చవలెను. అవిరేపు—

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః

స్వస్తి ప్రణామః

2 వ రోజు

శ్లో॥ రామం రాక్షసమర్దనం రఘుపతిం శక్రకారి విధ్వంసినం
సుగ్రీవేప్పిత రాజ్యదం సురపతేః పుత్రాంతకం

శార్ఙ్గణమ్

భక్తానామభయప్రదం భయహరం పాపౌఘ

విధ్వంసనం

సీతా సేవిత పాదపద్మయుగళం రామంభజేశ్యామలం

వాలి వధ-అందలి సంశయ నివారణము

ఆర్య మహాశయులారా !

నేటిది కిష్కింధ కాండయందలి రెండవ ఉపన్యాసము. చెట్టువాటునుండి వాలిని వధించుట రాముని పరాక్రమమునకు కళంకము కాదా? అన్న ప్రశ్నకు సమాధానము నేటి ఉపన్యాసములోని ముఖ్యాంశము.

కథా భాగము.

వాలి సుగ్రీవుల మైత్రి విన్నటి కథాభాగము. నేడు దాని తరువాతి కథాంశము.

రామసుగ్రీవు లొక ఏకాంత ప్రదేశమున చేరినారు. రామునకక్కడనే సుగ్రీవుడొక ఆసనమును కల్పించగా రాముడు సుఖసేనుడయ్యెను. అప్పుడే సుగ్రీవుడు తన కష్టమును రామునకు విన్నవించుకొని భయార్తుడనైన నాకు అభయ ప్రవాసమివ్వమని అర్థించగా రాముడభయదానమును గావించినాడు. అంతట సుగ్రీవుడు నా కష్టమును తీర్చు విధానమునకు కూడ నీకే స్వతంత్రము నిచ్చు చుంటినని సుగ్రీవుడు ఒప్పుదలకాగా రాముడు నీభార్యనపహరించిన వాలిని సంహరించి నీభయమును తీర్తునని సమాధానమిచ్చి తన బల సామర్థ్యములను కూడ తెలిపినాడు. ఆతరువాత రాముడు మీ ఇద్దరి వైరకారణమును చెప్పుమనినాడు మిత్రుని. సుగ్రీవుడు తనకును తన అన్నకును వచ్చిన విరోధకారణమును ప్రతిపాదించినాడు.

నేనిప్పుడు వారి సుగ్రీవుల సంబంధమును, వారిద్దరి వైరకారణమును ప్రతిపాదించెదను. మొదటిది వారి సుగ్రీవుల సంబంధము.

ఋక్ష రజసుడు బ్రహ్మమానసపుత్రుడు. ఆకదోకప్పుడు పార్వతిచే శపింపబడిన ఒక కొలనిలో దూకగా ఆకనికి ఆక్షణముననే ప్రీత్యము వచ్చినది. అప్పుడామె వానరియే. కాని ఆమెది లోకోత్తర సౌందర్యము. ఆ వానరి సౌందర్యమునకు ఇంద్రుడును సూర్యుడును గూడ మోహించి ఆమెను కూడగా ఇంద్రుని వీర్యము ఆవానరి లోకయందును సూర్యుని వీర్యము ఆవానరి మెడయందును పడగా వారిముపై బడిన ఇంద్రుని వీర్యమునకు వారియు మెడపైబడిన సూర్యుని వీర్యమునకు సుగ్రీవుడును పుట్టిరి. ఆ ఋక్షరజసుని శాపము తాత్కాలికము. వెంటనే అతడు పురుషుడయ్యెను. పురుషత్వము వచ్చిన వెంటనే ఋక్షరజసుడు జేష్ఠుడైన వారికే కిష్కింధా రాజ్యము విచ్చెను. కావున కిష్కింధారాజ్యము వారిది. ఇది వారి సుగ్రీవుల సంబంధము. తల్లి ఒక్కతి, తండ్రు లిద్దరు. ఈ సోదరులిద్దరును కిష్కింధా రాజ్యమునందే యుండిరి. వీరిదింత వరకు విరోధములేవి పౌదర్యము.

మాయావియను వాడొక రాక్షసుడు. అతడు చాల బలవంతుడు. మాయావి కిని వారికిని ఒక ప్రీసంబంధముగ తగాదా వచ్చినది. అది వారిద్దరికిని యుద్ధకారణమైనది. ఆయుద్ధమొక కొండగుహలో జరిగినది. ఆ సమయమున సుగ్రీవుడు వారి వసుసరించినాడు. అప్పుడు వారి సుగ్రీవుని వారిద్దరి యుద్ధము సాగుచున్న కొండగుహకు వెలువలి ద్వార రక్షకుని గావించుట జరిగినది. ఆయుద్ధము వారిద్దరికిని సంవత్సరకాలము జరిగినది. సుగ్రీవుడు ఆలోచనలో పడినాడు. ఇంతకాలమా? నా అన్న యుద్ధము? అని. అంతలో ఆగుహ లోవలనుండి నెత్తురు కాలవలుగా పారుటయు, దీనాలాపములు వినబడుటయు సుగ్రీవుని ఆలోచనకు బలము వచ్చినది. సుగ్రీవుని ఆలోచనలో అన్నగారికే ప్రమాదము జరిగి యుండవచ్చునని నిర్ణయమైనది. శత్రువులతోటి యుద్ధము ఇంతకాల మక్కరలేదు. నేడది విపరీతమైనది. అదియే సుగ్రీవుని అనుమానమునకు కారణమైనది. సుగ్రీవుడు భ్రాంతుడై రాక్షసుడు బయటకు రాకుండ ఆగుహకు ఒక రాయిని అడ్డమువేసి కిష్కింధ కేగినాడు. వారి చచ్చినట్లు మాత్రమెవ్వరికి తెలుపలేదు. అయ్యును మంత్రులు తెలుసుకొని సుగ్రీవుని రాజునుచేసినారు.

వారి యుద్ధము ముగిసినది. మాయావిని చంపి అతడు బయటకురాగా రాయి అడ్డమున్నది. సుగ్రీవుని పిలిచినాడు. అతడు వలుకలేదు. అబంధను కాలితో తన్ని

బయటకు వచ్చినాడు. అటునిటు చూచి కిక్కిరిస్తూనే ఉన్నాడు. వెంటనే సుగ్రీవుడు సింహాసనమును దిగి వారికి తన భ్రాంతిని తెలిపి, దోసిలియైగ్గి రాజ్యమును వప్ప చెప్పినాడు.

వారి సమ్మతించక సుగ్రీవునియందు దోషారోపణగావించి అతని భార్యను లాక్కొని సుగ్రీవుని పైగుడ్డకూడ లాక్కొని తరిమి చంపుటకు రాగా సుగ్రీవుడా సమయమున వారిని నిగ్రహించగల సమర్థుడయ్యును అన్నగదాయని వదలి ఈ ఋష్యమూకమున దాగినాడు. సుగ్రీవుడు రామునకు తమ వైరకారణము నిట్లు ప్రతిపాదించినాడు. రాముడు విని వారిని చంపుటకే నిశ్చయించుకొని వారిని తప్పక పట్టించుకొని సుగ్రీవునకు గట్టిమాటను ఇచ్చినాడు.

తరువాతి కథ.

సుగ్రీవుడు వారిబలము తెలిసినవాడు. రాముడు చంపునన్న నమ్మకమాతనికి ఎట్లు కలుగును? సుగ్రీవుని ముఖమున దైర్యచిహ్నము వెలువడలేదు. వారిబలమును వర్ణించి చెప్పినాడు రామునకు.

ఒకప్పుడు వారి వేయి ఏనుగుల బలము కలిగివ దుండుభియను రాక్షసుని చంపి పైకి వినరెనట. వారి సంద్యవార్పుటకై ప్రౌద్ధనలేచి నాల్గనముద్రముల చుట్టివచ్చునట ప్రతినిత్యమును. అతడొకప్పుడు ఉత్సాహమురాగా పర్వతములతో బంతులాడునట. ఇంతేగాక ఆపర్వతముపైగల సాలవృక్షములను చేతితో ఊవగా ఆదెట్ల ఆకులు జలజల రాలినట ఇంతటి బలవంతుడు వారియని రామునకు తెలిసినాడు. రాముడు పరీక్ష ఇచ్చి తన బలమును సుగ్రీవునకు విరూపించుకొనినాడు.

వారి చంపి వడవైచిన దుండుభి శరీరమును కాలిబొటనవ్రేలితో తొలగించగా అది వదియొజనముల దూరమున పడినది. సుగ్రీవునకు ఆ ఘట్టము నమ్మకమును కలిగించలేదు. ఆపర్వతమునందున్న సాలవృక్షము నొకదానిని బాణముతో భేదింపుమని రామునికోరగా అట్లేబాణమును వదలినాడు. ఒక్క సాల వృక్షమునకై వదలిన బాణముయొక్క వేగము ఏడు సాలముల భేదించి భూమి లోనికి చొచ్చుకొనిపోయి మరలరాముని అమ్ములపొది యందు దూరినది.

సుగ్రీవునకు భయము తీరినది. వారి నీకడు చంపగలడన్న దైర్యము వచ్చినది. దృఢముగ నిశ్చయించి రాముని ఘాటతో సుగ్రీవుడు వారిని యుద్ధమున

కాహ్వానించి యుద్ధమొనర్చినాడు. కాని రాముడు వారిని కొట్టలేదు. సుగ్రీవుడు వారితో బాహుబాహి యుద్ధమొనర్చియు గెలువలేక ఎట్లో ప్రాణములను దక్కించుకొని బయటపడి ఋశ్యమూకమున కేకెంచి ప్రాణములను నిలుపుకొనినాడు. సుగ్రీవుడిక రాముని కలవలేదు. అతడేకాంతముగ కూర్చొనినాడు. రాముడే హనుమంతుని తీసికొని లక్ష్మణునితో కూడ సుగ్రీవుని దగ్గరకేగి, మిత్రుని వలకరించి తానెందుకు వారిపై బాణమును వదలలేదో చెప్పినాడు. నీవును నీ అన్నయు ఒక్క పోలికయందుండి ఒకే విధముగ యుద్ధము చేయుటచే నా అమోఘబాణము నిన్నే చంపుచో నేను మిత్రఘాతకుడ నయ్యెడు వాడనని సత్యముచెప్పి, సుగ్రీవుని గుర్తువట్టుటకు వీరగ గజపుష్ప మాలాలంకృతుని గావించి రెండవసారి యుద్ధమున కాహ్వానింప జేసినాడు.

రెండవసారి సుగ్రీవుడు వారిని యుద్ధమున కాహ్వానించినప్పుడు వారిభార్య తార వారిని యుద్ధమునకు వెళ్ళవద్దన్నది. అందుకు తగిన కారణములను ప్రతిపాదించినది. రామాయణమున వారిభార్య తార పాత్ర చాల చిత్రమైనది. నాటి ప్రీతి ప్రజ్ఞా విశేషములు మీకీనాడు తెలియుట చాల అవసరము.

ముందు సుగ్రీవుడు ఇంతకు పూర్వముననే ఓడి మరల ఆహ్వానించుటను మొదటి కారణముగ చూపి నాధా! యుద్ధమునకిప్పుడు సమయము కాదన్నది. సుగ్రీవుని కంఠద్వానమును రెండవ కారణముగ నిరూపించి అతడు ప్రత్యేక బలమును చేకూర్చుకొని నిర్భాహ్వానించు మండెనని నిరూపించినది. ఇది నేను అనుమాన ప్రమాణముచే చెప్పుట కాదన్నది. అంగదుడు గూఢవారుల వలన విని నాకందించిన సమాచారమన్నది. అంతతో ఊరుకొవక సుగ్రీవునకెవ్వరు సహాయముగ నిలచెనో ఆరాముని వర్ణించినది.

ఇవి తార రాముని గురించి చెప్పినమాటలు.

నాధా! అని భర్తను తన కభిముఖుని గావించునొనుటకై కొగిలించి లాలనతో చెప్పిన మాటలిన్ని.

రాముని కోవము ప్రశంసాగ్ని సదృశ్యమన్నది. అందుకని అతడు దుర్మార్గుడు కాదన్నది. సాధువులగు వారికి అతడు నివాసవృక్షమన్నది. అవన్నులగు జీవులకాకడే గతి యన్నది. అర్చులకాతడు ఆశ్రయ మన్నది. ధిగంతములయందు

వ్యాపించడగు యశశ్చంద్రికల కాశదొక్కడే ఆధారమని రాముని ప్రత్యేకతను తెలిపినది. జ్ఞానవిజ్ఞానములను ఐశ్వర్యమాతని పరించినదన్నది. తండ్రిఆజ్ఞను పాలింపగా ఆతడదవులకు వచ్చిన ధర్మాత్ముడని ఆతని ధర్మమును నిరూపించినది. హిమవత్పర్వతము రత్నములకు స్థానమైనట్లు మహాన్నతములగు సుగుణముల కాతడు స్థానమన్నది. ఆతనితోటి విరోధము కూడదన్నది. మహానుభావుడగు రాముని బలహీనుడని భావించకుమని యుద్ధకర్మలయినాతడు అరితేరిన దీశాలియన్నది.

ఇక్కడ తార రాముని సాధువులకు నివాసవృక్షమన్నది. నివాస గృహమని ఏలఅనలేదు? గృహము ఒకయాజమానియొక్క ఆధీనమునందుండును. వృక్షము నర్వులకును స్వతంత్రము. కావున రాముడు వీరికిని వారికనికాక సమస్త భూతములకును ఆశ్రయమునిచ్చువాడని చెప్పినది.

దేవుడు అందరకును సమానుడుగదా? కొందరనే ఏల రక్షించుచుండెను? అనుచో చెట్టు నిష్పక్షపాతముగనే నీడను యిచ్చినను తనదగ్గరకు వచ్చువారికే ఇచ్చును. కావున భగవంతుడుకూడ తన్నాశ్రయించిన వారికే సాయముచేయును. అంతేకాదు. చెట్టు ముందు తాపమునుతీర్చి పుష్ప ఫలాదులచే ఇంద్రియ ప్రీతివిగూడ కల్పించును. భగవంతుడట్టివాడే. భగవంతుడు కూడ తన్నాశ్రయించిన వారికే సాయము చేయును. అందును ఆ భగవంతుని ఆశ్రయించు వారెవ్వరు? అన్నచో సాధుపుంగవులే ఆతనిని ఆశ్రయింతురుగావున సాధువులకు నివాస వృక్షమన్నది. ఇందొక ప్రత్యేకత కూడ యున్నది. ఆతనిని ఆశ్రయించుటచే సాధువగునా? సాధువయ్యే ఆశ్రయించవలెనా? రెండును కలవు. సాధువై ఆశ్రయించువాడు ఉత్తమోత్తముడు. అర్జుడైగాని లేక అర్ధార్ధియైగాని ఆశ్రయించియు సాధువగును. అర్జుడు, జిజ్ఞాసువు, అర్ధార్ధి, జ్ఞాని, వీరు నలుగురును పుణ్యాత్ములేననినారు గీతలో. తరువాత అపన్నులకు పరాగతియనియు అర్జులకు ఆశ్రయమనియు చెప్పినది. అర్జులన భౌతికైశ్వర్యమున భ్రష్టులై దానిని కోరువారు. అపన్నులన పరమార్థైశ్వర్యమును కోరువారు. అట్లే జ్ఞాన విజ్ఞాన సంపన్నుడని చెప్పినది.

జ్ఞానమన ఆత్మజ్ఞానము. విజ్ఞానమన శిల్పానిశాస్త్రములు (కళలు) ధర్మమును అడుగు దాటడనుటకు తండ్రి ఆజ్ఞచే ఇక్కడ కేతెంచెనని చెప్పినది. అడయల్లుండ నమస్తగుణములకును ఆతడే అధిష్ఠాతయని నిర్ణయించినది. ఆతని ఐశ్వర్యము అపారవారమన్నది. యుద్ధవిశారదుడనికూడ తేల్చి వినెట్లు చంపవలెనో ఆతడెరుగ నన్నది. కావున ఆతనితో విరోధము వద్దన్నది. అంతేకాదు. సుగ్రీవునితెచ్చి

పురమునందుంచి సౌదర్యమును నిలబెట్టు కొనచున్నది. విచారా! తానామృత బోధను? ముందుకు పోదము. వారి తానామృతను తిరస్కరించి అతడు ధర్మాత్మ డగుచో ధర్మము తెలిసినవాడు నాతోయుద్ధమును ప్రకటించకయే వన్నెందుకు చంపును? అతడు నీవుఅనుకొన్నంత ధర్మాత్మకుకాదని అధునాతన పండితులవలెనే రాముని త్రోసివైచి యుద్ధమున కేతెంచినాడు. తారలోలోపల బాధపడుచు భర్తను పంపినది. వారిసుగ్రీవులకు యుద్ధము ప్రారంభమైనది వారియుద్ధము బాహుబాహియే కాదు. ముష్టాముష్టియేకాదు. ఆ పర్వత శిఖరాగ్రముల కలంకారములై యున్న వృక్షములును వృక్షశాఖలును గూడ వారికి ఆయుధములు కాగా సాగినది వారి యుద్ధము. కొంతవేపు సాగగా సుగ్రీవుని బలము మందగించినది. సుగ్రీవుని చూపుచు రాముని వైపుకు తిరిగినవి. రాముడు గ్రహించినాడు. జీవుని బలము క్షీణించినగాని భగవంతు డనుగ్రహించడు కాబోలు.

సుగ్రీవుడు తనకై ఎదురుచూచుటను రాముడేగి నిల్లుచు వెక్కుబెట్టి అల్లె త్రాటిని మ్రోగించగా అధ్వని ప్రళయశాల ధ్వనియై దిక్కుల పిక్కటిల్లజేసినది. ఆ ప్రళయస్వని తరంగముల తోడనే రాముని బాణమును పయనించి, వారి పక్ష స్థలమును చేరించినది. వారి ఆశ్చర్యము మానమున ఇంద్రోత్సవమందలి పతాకవలె నేలకూలినాడు. ప్రాణములను కోల్పోవలేదు. నాటుకొన్నబాణము ఆ వీరుని పక్ష స్థలముననే యున్నది. అప్పుడు సువర్ణకంఠాభరణముతోని కంఠియు బాణతేజమును కంఠమాలలోని దివ్యతేజమును వారి యందున్న సహజ తేజమును కలసి ఒక వినూత్నతేజము కాగా వారి భూతలమున వెలుగొందుచు పడియుండెను. ఇంతవర కిది కథాంశము. తరువాత మనకు కావలసినది సందేహనివారణాంశము.

ఈ ఘట్టమున మామిత్రుడొకడు వారి వధను గురించి నన్నడిగిన ప్రశ్నలను నేను చెప్పిన సమాధానములను వినిపింతును. మీకు సందేహనివారణ మగును.

మామిత్రుడు : శాస్త్రిగారు! నిన్న మీ వారి వధను గూర్చిన ఉపన్యాసమును కోల్పోయినాను. కొద్ది సమయమును నాకిచ్చి నా సందేహముల తీర్చ నా మనవి. అనినాడు. నేను ఒప్పుకొని అడుగుచునినాను. అతని మొదటి ప్రశ్న ఇది.

వీరభామణియగు రాముడు వారిని చాటునుండి ఏలకొట్టెను! అది యుద్ధ ధర్మమేనా?

నాశ్రవణ : మీ అభిప్రాయమేమి?

మిత్ర : అది అధర్మమనియే నా నిశ్చయము.

నేను : అది ధర్మమేకాని అధర్మముకాదు. ధర్మాధర్మములు శాస్త్రాధీనములు.

మిత్ర : ఎట్లు?

నేను : ధర్మమే విగ్రహరూపము నొందిన రాము డధర్మము నెందుకుచేయును? ధర్మమునే ఆచరించును.

మిత్ర : యుద్ధమున శత్రువును చాటునుండి కొట్టుట ధర్మమేనందురా?

నేను : కాదు.

మిత్ర : మరి....

నేను : వాలివధ యుద్ధము కాదు. వాలితో రాముడు యుద్ధమును చేయలేదు. వాలి ఆచరించిన అధర్మమునకు శిక్ష విధించినాడు.

మిత్ర : ఆ శిక్ష వాలికి ఎదురుగ ఉండిమే విధించుట ధర్మము గదా!

నేను : మృగముల శిక్షించుటకు ఎదురుగ వచ్చి చంపవలెనని గాని ఎదురుగ వచ్చియే కొట్టవలెనని గాని నియమములేదు. వరుగెత్తు మృగమును కొట్టవచ్చును. భయంపితమైన మృగమును కొట్టవచ్చును. ఒక మృగము మరియొక మృగముతో యుద్ధము చేయుచున్నప్పుడు కొట్టవచ్చును. కావున రాముడు దానిని చాటునుండి కొట్టుట అధర్మము కాదు.

మిత్ర : వాలి మృగమగుచో నీవు ధర్మమునతిక్రమించితివి గావున నిన్ను శిక్షించితి సని రాముడు సమాధాన మిచ్చెగదా? మృగములకు మనుష్యుల ధర్మ శాస్త్రము లెట్లు వర్తించును?

నేను : వాలి ధర్మశాస్త్రముల నెరిగి రాముని ప్రశ్నించిన మృగము కావున వానిని మానవుల శిక్షాస్మృతుల ననుసరించి శిక్షించి, మృగధర్మమువనుసరించి చాటునుండి కొట్టినాడు. వాలిపైన రామునకు రెండధికారములున్నవి.

మిత్ర : వాలి అధర్మమేమందురు?

నేను : సోదరుని భార్యను బలాత్కారముగ తీసుకొనుటే దోషము. ఆ దోషమునకు మరణ శిక్షయేగాని వేరొకశిక్ష లేదు శిక్షాస్మృతిలో.

మిత్రు : తారను సుగ్రీవుడను భవించెనుగదా? ఈ ధర్మము అక్కడేమైనది?

నేను : సుగ్రీవుని తన్ని వారి బలాత్కారముగ రుచును తీసుకొనగా తార ఇష్టము వైన వారి చచ్చిన తరువాత సుగ్రీవుడు గ్రహించినాడు. అట్లు వరిగ్రహించుట జాతిధర్మము.

మిత్రు : రాముడు ముందు వారిని చంపి నీకు సాయము చేతునని ప్రతిజ్ఞను చేసి తరువాత మీ ఇద్దరి వైర కారణమును చెప్పుచునేను. నీవు చెప్పిన తరువాత మీ ఇద్దరి బలములనుసరించి నీకు సాయము చేసెదననెను. ఇక్కడ రాముని మాటకు సమన్వయము (సందర్భము) కుదిరినదా? బలాబలము లేమిటి?

నేను : కుదిరినది. ఒక న్యాయాధికారి తన కాళ్ళపై బడి ఒకడు రక్షింపుమని కోరగా నీ శత్రువును చంపియైనను నిన్నురక్షింతునులెమ్ము నాకట్టి అధికారమున్నదనును. అట్లే రాముడు శరణాగతుడై నాకష్టమును తీర్చుమని అడిగిన సుగ్రీవునకు మొదట వారిని చంపి నీభయమును తీర్తునని తరువాత వైర కారణమునడిగెను. ఇక్కడ బలాబలములన వైరము ప్రబలమా? వైర కారణము ప్రబలమా? అనుసది ప్రశ్న.

వైరము ప్రబలమగుచో అందొకరిని శిక్షింపక వేరొకరికి న్యాయమును కూర్చుట కుదరదు. వైరకారణము ప్రబలము గాక చిన్నదగుచో వాది ప్రతివాదుల నొక్కచో చేర్చి కారణమును సర్దువచ్చును. ఈ కారణము లచే రాముడు మొదటగ వారిని చంపెదని తరువాత వైరకారణమును ప్రశ్నించినాడు. ప్రస్తుతమున రాముని దృష్టియందు సుగ్రీవుడు కూడ ఏదియోతప్పు చేయకున్న వారి ఎందుకు విరోధియగును? అన్న ఊహ లేక పోలేదు. అయ్యును సుగ్రీవునిది స్వల్పదోషము. వారిది ప్రబల దోష మైనది. ఎంత శత్రుత్వమున్నను భార్యనువహరించుట ప్రబలదోషము. కావున వారికి మరణ శిక్షను విధించినాడు.

మిత్రు : ఇద్దరి మధ్య దోషమును విచారించి శిక్షించు నప్పుడు సాక్ష్యాధారము కావలెను. వాది ప్రతివాదుల నిర్దరచేర్పవలెను. రాముడట్లు చేసెనా?

నేను : చేసెను. రామునకు ఇక్కడకు రాకముందే కబంధుడు వీరిద్దరివృత్తాంతమును చెప్పినాడు. అది ప్రబల సాక్ష్యము హనుమంతుడు సుగ్రీవుని వక్షమున నిలిచినాడు. ఇదియొక సాక్ష్యము సుగ్రీవుడు ఒంటరివాడై యుండెను. ఇది ప్రత్యక్షసాక్ష్యము. నిజముగ వారి ఈతని భార్యనపహరించెనా? అన్న సందేహమునకు తావులేదు.

మిత్రు : పర్యవసానమున రాముడుచేసిన వారివలె ధర్మమును, నిర్దోషమునందురు.

నేను ; తప్పక. ధర్మముకాకున్నచో లక్ష్యముడు ఇంద్రజిత్తును చంపునప్పుడు

“ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథిర్యది

పౌరుషే చ అవ్రతి ద్వంద్వశ్శరై నం జహి రావణిం”

అని కొట్టగా ఇంద్రజిత్తుచచ్చెను. రాముడు ధర్మాత్ముడనుటకు ఇంతకంటె సాక్ష్యముకావలెనా? ఇదిగాక వారియే రామా నీవుచేసినది ధర్మము. నేను బాధచే నిందించితిని గాని అంతకంటె వేరులేదని ఒప్పుకొనెను. దెబ్బ తినిన వారియే ఒప్పుకొనగా మీకెందుకు ఈ న్యాయవాదిత్వము? వారి చివరికు దోసిలి ఒగ్గినాడు రామునకు.

మిత్రు : కవి వారిచే అట్లు చెప్పించే నేమో? దోసిలి యెగ్గించెనేమో?

నేను : అప్పుడు కవిని దోషముగాని రామునిదేమి దోషము? వారిని కొట్టించినవాడు కవి. చెప్పించిన వాడుకవి. ఇక్కడ రాముని ప్రసక్తి ఏమున్నది? ఇన్ని మాటలెందుకు? వారి రాముని ధర్మాత్ముడనెను. వారి భార్యతార అనెను. అంగదుడనెను. వారికి రామునిపై కోపములేదు. అంగదుని వప్పచెప్పినాడు. మనకు రాముని విషయమున సందేహమెందుకు? రాక్షసులే రాముని ధర్మాత్ముడని ప్రశంసించగా వారికంటె క్రూరులము మనమెందుకు కావలెను? రాముని తలచి తరింతము.

మిత్రు : ధన్యుడను. నాసందేహములు చక్కగా తీరినవి.

శ్రోతలారా! మా సంభాషణ అంతతోముగిసినది. ఇదియే వారి వధయందలి సంశయ నివారణాంశము. తరువాత కథ.

వారి నేలకూలెనని వానరులందఱును భయపడి పులై వారి వృత్తాంతమును తారకు తెలిపినారు. తార పారిపోవు వానరుల నివారించి కిష్కీంధనుండి దుఃఖ సంతప్తయై బయలుదేరినది. వారి పడియుండుట చూచినది. పైబడి ఏడ్వసాగినది. తాను చెప్పిన మాటను కాదని భర్త ఇట్లయ్యెననునది ఆమె దుఃఖాగ్నిని రగుల్కొల్పగా హనుమంతుడు వేదాంతబోధచే ఓదార్చినాడు. తారకు అవి ఓదార్పుమాటలు మాత్రమే అయినవి. ఇక వారితోడనే నాకు స్వర్గముకావలెనని కోరుకొన్నది. అంతలో వారి ప్రాణము ఆతని దేహమునుండి వెడలిపోవుకాలము ఆసన్నమైనది.

ఆ సమయమున వారి సుగ్రీవుని బిలచి, సుగ్రీవా! నీవే రాజువు. ఇదిగో ఇంద్రదత్తమగు మాల అని ఆతని మెకలో వేసినాడు. అది వారి ప్రాణములు పోవుచో తేజోవిహీనమగును. కావున వారి ముందుగనే అట్లుచేసినాడు. అంగదుని పిలిచి, వదలరాని ప్రేమ వీక్షణముల ఆతనిని వీక్షించి ఆతడు ముందు కాలము వందుండదగు నీతి విధానమును బోధించినాడు. అంతలో వారి ఆత్మ ఆతని శరీరమును వదలివది. ఇప్పుడు వారిది మృతకశేబరము. వారిని చుట్టియుండి వారికొరకై దుఃఖించువారు ఆతని బంధువులు. కోతి గుంపులన్నియు వారి చుట్టునుచేరి దుఃఖించగా సోదరుడగు సుగ్రీవున కెట్లు దుఃఖమాగును? ప్రకృతి స్వభావ ముట్టిది. అన్నతోడనే తానును వెళ్ళదలచి రాముని ఆశ్రయించినాడు. రామునకును దుఃఖమాగలేదు. అతడును కన్నీరు కార్చినాడు. అది కరుణారసమునకు సంబంధించిన కన్నీరు. అప్పుడే రాముడు తారను ఓనార్చదలచి తారదగ్గరకేగినాడు. తార ఇప్పుడు రాముని ఎట్లు దర్శించివ దనునది ప్రశ్న. ఈ సమయమున తార పాత్రలోని ప్రత్యేకతను మనము దర్శించుట చాల అవసరము.

రాముడు తార రగ్గరకు వెళ్ళగనే అక్కడివారు తారను వారినుండి విడదీసినారు. ఎట్టకేలకు భర్త శరీరమునువదలి తార తన చూపులను రామునివైపునత్రిప్పినది. రాముడు దనుర్ధారియైయ్యే తార ఎదుట నిలిచినాడు. నిష్కళంక చంద్రుడగు రాముడు స్వప్రకాశమున వెలుగు సూర్యభగవానుని వలె భాసించగా తార రాముని చూచినది. తారకు రాముడు తన భర్తను చూపిన క్యారుడై కనబడలేదు. అపూర్వము. ఒక మహాతేజము ఇట్లు శరీర ధారియై నిలబడినదనిపించినది ఆమె అంతవాత్మ అందు. ఆక్షణముననే తార నేత్రముల నావరించిన దుఃఖాశ్రువులు వైదొలగగా ఆమె నేత్రముల యందలి సహజ వైశాల్యము నేడు రాముని చూడ ముచ్చట

వడినవి. అప్పుడు కరుణా రసపూరణమున నిండి తొణికిసలాడు ఆరాముని నేత్ర ద్వంద్వముతో తార చూపుచును స్నేహము చేసినవి. తార అంతరాత్మ అంతర్యామి రాముని దర్శించగా తార నేత్రద్వంద్వము కళ్యాణశాముని దర్శించి ఆనందించినది.

ఆసమయమున తార అంతరాత్మవేరై శరీరము వేరైనది. తార శరీరము తాత్కాలిక దుఃఖ చిహ్నములతో కూడియుండగా ఆమె అంతఃకరణము శుద్ధ సర్వ ప్రధానమై విశుద్ధాదర్శమువలె యైనది. ఆమె విశుద్ధాంతకరణమున రాముని నిజ తత్వము ప్రతిబింబించి వెలువల నిలిచివున్న రాముడను నేనే అని ప్రబోధము నందించినది. ఈనా ఎదుట ధనుర్ధారియై నిలచినది సర్వ భూతాంతర్యామియని ఆమె నిర్ణయించుకొన్నది. ఇట్లు స్తుతించినది.

“త్వమప్రమేయశ్చ దురాసదశ్చ జితేంద్రియశ్చోత్తమ ధార్మికశ్చ.

అక్షయ్యకీర్తిశ్చ విచక్షణశ్చ క్షితిక్షమావాన్ ఉతజోవమాక్షః అన్నది.

ఈ శ్లోకము రాముని పరావరతత్వమును తెలుపుశ్లోకము. ఈశ్లోకము నందలి ప్రథమ పాదము ఇంద్రియ వర్గము నంతను ప్రేరేపించు సద్రూపవస్తువును వర్ణించగా, రెండవ పాదమునుండి చివరి వరకును ధర్మ సంస్థాపనకై అవతరించిన అవతారమూర్తిలోని గుణములను వర్ణించినది. పర్యవసానముగ రాముని పరమాత్మనుగా నుతించి, అంతలో మరల దుఃఖమున ప్రవేశించి తనను గూడ ఒకే ఒక బాహమున నా భర్త దగ్గరకు వంపమన్నది. తారలోని ప్రత్యేకత ఏమి? రాముని పరమాత్మనుగ గుర్తించుటే.

రాముడు అట్లు మాట్లాడిన తారను సుఖ దుఃఖముల యొక్క అనిత్యతను చెప్పి ఓదార్చినాడు. నీపుత్రునకు యౌవరాజ్యము కూడ వచ్చునని వారితోటి సహ గమనమును మాన్పినాడు. రామచంద్రులా ఘట్టమున తారనేకాదు సుగ్రీవాంగదు లను కూడ ఓదార్చినాడు తత్వ ప్రబోధమున. తరువాత సుగ్రీవుని వారికి జరువదగు ప్రేత కార్యముల జరుపుమని ఆజ్ఞాపింపగా వారికి దహన సంస్కారాదికములు జరిగినవి. తరువాత హనుమంతుడు సుగ్రీవుని వట్టాభిషిక్తుని గావింప కిష్కింధనే తెంచమనగా నేను వదుదాలుగు సంవత్సరముల దనుకను వగర ప్రవేశమును గావింపననిచెప్పి, అంగదుని యువరాజును గావించుటకు సుగ్రీవుని రాజు గావించు టకును అనుజ్ఞనిచ్చినాడు.

తాను మాత్రము లక్ష్మణునితో గూడ ఆవర్వత గుహయందే వసించునని నాడు. దానికి కారణము వ్రస్తుతమున వర్షముతువు కావున ఇది యుద్ధయాత్ర కాలముకాదు అని సుగ్రీవాది వానరులను కిష్కింధకు పంపినాడు. ఇంతటితో ఈనాటి యువన్యాసము సమాప్తము.

ఓం కాంతి శాంతి శాంతి శాంతిః.

3 వ రోజు

శ్లో॥ అజ్ఞానసంభవ భవాంబుధి బాడబాగ్ని
రవ్యక్త తత్వ నికర ప్రణవాధిరూఢః
సీతాసమేత మనుజేన హృదంతరాళే
ప్రాణ ప్రయాణ సమయే మమసన్నిధితే॥

ఆర్య మహాశయలారా !

నేడు మన రామాయణమహాకావ్యమున జరుగుచున్న కథాభాగము కిష్కింధ కాండము. అందలి ముఖ్యపుట్టము వారి వధ. ఈ కథాపుట్టమున రాముడు చెట్టు చాటునుండి వారిని వధించుట అన్యాయము కాదా? అను ప్రశ్నకు నిన్నటి యువన్యాసమున ధర్మసంరక్షణకై అవతరించిన అవతారమూర్తి చరిత్ర యందది కళంకము కాదనియు అది ఆతడుగావించదగు ధర్మరక్షణలోని భాగమనియు సమన్వయించ బడినది. నిన్నటి యువన్యాసముననే సుగ్రీవుడు వట్టాభిషిక్తుడు కూడ నయ్యెను. అది వర్షకాల ఘగుటచే రాముడు రాక్షసునిపై యుద్ధ యాత్రను సాగించక ఆ ఋశ్యమూలముననే వర్షముతువు వలన కలుగు వ్రతిబంధకములు కలుగకుండునట్టి ఒకానొక గుహాభ్యంతరమున లక్ష్మణునితో వసించు చుండెననియు విన్న చెప్పినాను.

ఇక నేటి యుపన్యాసము :

సీతను రావణుడెత్తుకొని పోయెనని రామునకు తెలిసినది. కాని రావణుడున్న ప్రదేశమెక్కడ? అతడు సీత నెక్కడుంచెను? అనునది రామునకు తీరదగు సమస్య. ఆ సమస్యను తీర్చదగు అప్తమిత్రుడే సుగ్రీవుడు. సుగ్రీవునకు రాముని వలన జరుగదగు లాభము కలిగినది. సుగ్రీవుని వలన కలుగు ప్రత్యుపకారమును రాముడు పొందదగు కాలము ఆసన్నమైనది. వర్షఋతువు గడచినది. శరద్రుతు వేతెంచినది. ఇంతవరకు సుగ్రీవుడు రాముని కంటబడలేదు. రాముని కాల నిరీక్షణము సమాప్తమైనది.

కాముకుల కామము నుద్దీపింపజేయు వర్షాకాలము రాముని విరహాగ్నిని ప్రజ్వలింపజేయుగా వినిర్మలాకాశమున వెలుగొందు రాకా సుధాకరుడును రాముని హృదయాకాశమున శీతకిరణుడై వెలుగొందక అగ్నిమండల మయ్యే భాసించినాడు. కావున రాముని అంతఃకరణమున సీతను గురించిన విరహాగ్ని చెలరేగినది. కాని లక్ష్మణుని ఉపశమన వాక్యములచే తాత్కాలికముగ శాంతింపబడి ఆ అగ్నిమండలము. రాముని నుసలు నుండి తొలగలేదు. డాగినది. సీతా వియోగమును అగ్ని రాముని అంతఃకరణము నుండి వైదొలగుటకిది కాలము కాదు. అగ్నివర్వతము బ్రద్దలగుటకు ప్రళయకాలము రావలెను. రాముడిప్పుడు అగ్నివర్వతమువలె నిలిచినాడు. ఇదియే రావణుని దహించు అప్రమ.

కథకు పోదము.

వారి వధానంతరము సుగ్రీవుని తాను ఆజ్ఞాపించిన ఆజ్ఞ రాముని స్మృతికి వచ్చినది. సుగ్రీవుడు సీతను గురించి తనకు చేయదగు ప్రత్యుపకారమును మరచి స్వార్థపరుడయ్యెనని రాముడు భావించినాడు.

రాముడు కర్తవ్యపాలనము నందప్రమత్తుడు. తన కర్తవ్యములందు, లేక తానాచరించ వలసిన ఆచరణలయందు ఎవ్వడు జాగ్రూకుడై వర్తించునో అతడే తన భక్తుడు. సోమఃప్రోతు భక్తుల రాము డాదరింపడు. అర్థకామములు ధర్మ బద్ధములు కాకున్న రాముడు సహించడు. సుగ్రీవుని తలచగా రాముని కన్ను తెరబడినవి. సుగ్రీవుడు కూడ వారి వలెనే శిక్షార్హుడని కూడ అనిపించినది. కాని రాముడు తొందర పడడు. అతడు మహారాజు. శత్రుమిత్ర ఉదాసీనుల నెట్లు చూడవలెనో రాము డెరుగును. సామదానభేద దందోపాయము లాతని సొమ్ము. రాముడు లక్ష్మణునిచే సుగ్రీవుని మేల్కొలువ దలచినాడు. లక్ష్మణుని పిలిచినాడు.

లక్ష్మణా ! సుగ్రీవు డింతవరకు మన కార్యమున ప్రవేశించ లేదు. అతడు నన్ననాధునిగ తలచియుండ వచ్చును. రాజ్యహీనుడు రాముడు. భార్యా వియోగ మున క్రుంగిన దీనుడు. అత డెక్కడనుండియో వచ్చి నన్ను శరణు పొందినాడు గదా ? అని భావించెను కాబోలు. నన్నింతవర కాతడు పరికరింపలేదు. అతడు నావల్ల కృతఘ్నుడయ్యెను.

నా వలన తనకు కావలసిన కార్యమును నెరవేర్చుకొని కృతార్థుడయ్యెను. నన్ను మరచెను. మిత్రత్వమునందిట్టి దుర్మార్గుము నాపరించివారి మృతదేహమును నక్కలుకూడ ముట్టవు. నీవిప్పుడు వేవేగ క్షిప్రంధకుపోయి నా మాటగ ఇట్లు చెప్పుమని బాధపడుచు చెప్పినాడు. తన మాటలను చెప్పుమనుటే కాదు. కార్య సాధనమును గావింపుమనుచు తన సందేశము నందింపుమనినాడు. ఆ సందేశమిది.

సుగ్రీవా ! నీ అన్నయగు వాలి చచ్చివెళ్ళిన మార్గమింతను మూయబడలేదు. అతడట్లు చచ్చుటకు కారణము నీవెరుగనిది కాదు. నీవొక ప్రతిజ్ఞను చేసినను మాట నొక్కమాట జ్ఞాపకమునకు తెచ్చుకొని ఆ ప్రతిజ్ఞను కాపాడుకొనుము. వాలితోవ ననుసరింపకుము. ఒకవేళ నిన్నును వాలివలెనే ప్రయాణము చేయించ వలసి వచ్చుచో అతనిని పంపినట్లే నిన్ను పంపుదునని తలచకుము. వాలి నొక్క నినే స్వర్గమునకు పంపగా సత్యమును అతిక్రమించిన నిన్ను, నీ బంధువర్గముతో హతమార్చెద సుమా ! అని చెప్పమనినాడు. ఇవి దండనార్హములగు మాటలు. కేవలముగ దండము నువయోగించుటే రాముని లక్ష్యము కాదు.

అన్నగారి మనస్తాపము లక్ష్మణుని కలవర పెట్టినది. రాముడు సుగ్రీవున కందించమన్న సందేశము కాలహరణమని లక్ష్మణుడు భావించినాడు. ఎప్పుడో సుగ్రీవునకు దండమును విధించుట కాదు. అన్నా ! నేనిప్పుడే సుగ్రీవుని వాలి దగ్గరకు పంపుదు ననినాడు. అంతతో అతడు సుగ్రీవుని వదలలేదు. అన్నగారిని కూడ మందలించినాడు. “న రాజ్యమేవం విగుణస్య దేయం”. రాజ్యము నిట్టి ముష్టులకు అందించుట అమాయకత్వమనినాడు.

లక్ష్మణుని ఆవేశము రాముడెరుగనిది కాదు. లక్ష్మణుని ఆవేశము అతనిని ముందు వెనుకల ఆలోచింప నివ్వదు. కావున లక్ష్మణుని శాంతుని గావించి తాను చెప్పుమన్న మాటను మాత్రమే చెప్పునట్లు శాపించవలెను. ఆ పనినే చేసినాడు రాముడు.

లక్షణా! నీవంటి వారెవ్వరును ఇట్టి పాపమును చేయకలసెట్టరు. సుగ్రీవుడు మనకు ఆప్తమిత్రుడు. అతని పూర్వవృత్తము మనకిక్కడ స్మరణీయము. తనలోని బలవరాక్రమములు ఎన్నరినైన చంపుటకే పనికివచ్చుట పాపహేతువు. తానుచేయదలచిన పాపమునే ఉపశంహించుట వీరపురుష లక్షణము. సుగ్రీవుడిప్పుడువద్దార్డుడుకాదు. అతనిపై మనమిప్పుడు వాడదగినది సామముగాని దండము కాదు అనిబోధించి, సామము చేతనే నేను పంపించు కార్యమును సాధించుకొని రమ్మనినాడు. ఇకమనము లక్షణమునితో కిష్కింధకు పోదము.

అతడుమహాగ్రమ్మార్తియ్యేకిష్కింధకుబయలుదేరినాడు. రాముని బాధను తలచుకొలదిని లక్షణుని క్రోధాగ్నిజ్వాలలు సుగ్రీవునిపైకి పాలుకలు తెరచుచున్నవి. అతని గమనమును మహావేగమైంది. అతని గమన వేగమునకు కిష్కింధను ఆపరిందియున్న వృక్షరాజములుగాని, పర్వత దుర్గములుగాని అద్భుతగులుటలేదు. అనన్నియు అతనిదాటికి లోబడియే అతనికి దారినొసంగినవి. లక్షణుడు కిష్కింధకు చేరినాడు. ఆనగర రాజమాతని కంటబడినది అమల కషాయనేత్రములతో పెదవులదరగా ఆనగరమును దర్శించినాడు.

అది కిష్కింధకు బాహ్యప్రదేశము. ఆప్రదేశమున రక్షకభటులు లేకపోలేదు. వాచును వానరులే. బాహుపాణియై క్రోధమూర్తియై వచ్చిన లక్షణుని చూడగానే ఆవానరులందు కొందరు పర్వత శిఖరములనెత్తగా మరికొందరు వృక్షములపైకి చేరబట్టుకొనినారు. వారిప్రయత్నము లక్షణుని తరిమివేయుటకే. లక్షణుని క్రోధము రెట్టించినది. రెట్టించిన క్రోధముతోనున్న ఆ లక్షణుని వానరులు దర్శించుటకే భయము కలుగగా వారందరును నలుదిక్కులకు పరుగులెత్తినారు. కొందరు సుగ్రీవభవనమునకు వెళ్ళి లక్షణుని రాకను చెప్పినారు. సుగ్రీవుడప్పుడు వారిగోలను వినునట్టి స్థితియందులేడు. ఆనమయము సుగ్రీవునకు తారతో సుఖభోగముననుభవించు సమయము. లక్షణునిచూచి భయపడిన వానరులు సామాన్యులుకారు. వారొక్కొక్కరు వేయి, ఇన్నూరు, మున్నూరు ఏనుగుల బలము కలిగిన వానరభటులు. వారు చెదిరి పారిపోవుటను అంగదుడు గమనించినాడు. రాజ్యమునకేదియో ప్రమాదము వచ్చినదని తలచినాడు. ద్వారదేశము లందున్న వానరుల నందర నొక్కచోకూర్చి, అతడు వచ్చినాడు లక్షణుడున్న ప్రదేశమునకు. లక్షణుని చూచినాడు. ఒక్కమాటుగ అంగదుని గుండె బద్దలైనది. ఇక్కడ నింబడినవాడు లక్షణుడై కన్నట్టలేదు. అప్పుడు లక్షణుని అకృతి వడగ

విప్పిన త్రాచుపామువలెనున్నది. అది ఒకతల గల త్రాచుకాదు. అయిదుతలలుగల నర్పరాజము విషముగ్రక్కుచున్నట్లున్నది. లక్ష్మణుడు క్రోధ వేగమున విడుచు ఉచ్చాస నిశ్వాసలు వంచాన్యవన్నగము విడుచు బుసలవలె వినడగా ఆతడు దరించి న శరాసనములోని బాజాగ్రములు పణిండుని నాలుకలవలె కన్నట్టగా ఆతని దివ్యతేజము ముఖములనుండి వెడలివచ్చు విషసంఘాతమై వెలయగా అంగదుడును భయకంపితుడై లక్ష్మణుని ఎదుట నిలిచినాడు. అప్పుడు లక్ష్మణుడు అంగదుని ముఖముననే సుగ్రీవునకు తనరాకను తెలుపదలచినాడు. ఎర్రనెయ్యన్న రక్తనేత్రములతోడనే అంగదునిచూచి, వత్సా! అని సంబోధించి సుగ్రీవునకు నారాకను చెప్పుమనినాడు. నారాకకు కారణము నా అన్నగారియొక్క బాధయేనని చెప్పుమనినాడు. చెప్పుటమాత్రమేకాదు, చెప్పి అతిశీఘ్రముగా తిరిగివచ్చి సమాధానమును కూడ ఇవ్వమని రామాజ్ఞగ తాను ఆజ్ఞాపించినాడు. అంగదుడు చాల భయపడినాడు. వేవేగ సుగ్రీవుని యొద్దకేగి లక్ష్మణుని రాకను విన్నవించినాడు. సుగ్రీవుని సమాధానము తిరిగివచ్చి లక్ష్మణుని కందించునట్లులేదు. పింతండ్రి పాదములకు మ్రొక్కి తారకును, రుమకును గూడ వందన మాచరించి లక్ష్మణుని రాకలోని అంతర్యమును వెలిబుచ్చినాడు.

సుగ్రీవుడు ఒడలెరిగితేడు. కామసుఖానుభవమునందున్నట్లుదై విద్రామదమున తూగుచున్న నమయమది. నరానరిగ సుగ్రీవుని అమట్టమునుండి మేల్కొలుపుట కెవ్వరికినిగుండెలేదు. కావున వానరులందరొక్కచోదేరి లక్ష్మణుని ప్రసన్నముగావించి సింహనాదమును గావించినారు. సుగ్రీవునకు మెలకువ వచ్చినది. ఆసవమును వదలినాడు ధైర్యముతోడనే.

రాజుయొక్క ప్రమాదమును సర్ది రాజును రక్షించదగువారు మంత్రులు. సుగ్రీవుని మంత్రులిద్దరు. వారిద్దరును లక్ష్మణునిరాకను, అంగదుని ఆతురతను సుగ్రీవునకు తెలిపి లక్ష్మణుని శాంతిపజేయుట చాల అవసరమని వివర పూర్వకముగ సలహానిచ్చినారు.

విజయమునకొక విధముగ సుగ్రీవుడు రాముని ఉపకారమును మరువలేదు. రామునకు తానుచేయదగు ఉపకారము రాముడు తనకుచేసిన ఉపకారముకంటె చాల చిన్నదనియే సుగ్రీవుని భావముకూడ. కాని కామోపభోగములలోపడి కాలమును మరచినాడు. రామునిక్రోధమునకు తన కాలనిస్కరణయే కారణమనుమాట ఆతనికి

తోచలేదు. మంత్రులు రామలక్ష్మణుల క్రోధము తెలువగనే ఆతని హృదయమొక విధమగు శంకను, ఒక విధమగు భయమునకును చోటుచేసుకొన్నది. ఆతని శంక ఏమి? రామలక్ష్మణుల కేదియో తనకుగల శత్రుసర్గము తనపై నేరములు చెప్పుటే ఆతని క్రోధమునకు కారణమైయుండవచ్చునని శంకించినాడు. ఇక భయమెందు కందురా? రాముడు తనను చంపునన్న భయముకాదు. రామునితోటి చెలిమి చెడిపోవు నేమోనను భయము సుగ్రీవునకు కలిగినది.

“సర్వదాసుకరం మిత్రం దుష్కరం శరిపాలనం”.

మిత్రత్వమును సంపాదించుట కష్టముకాదు. ఆమిత్రత్వము చెడకుండ వరి సాలించుకొనుట చాలకష్టము. దీనికే భయపడినాడు సుగ్రీవుడు. ఇట్టి సమయమున ఆతనికి నిజమగు కారణము తెలియవలెను. ఎవరు చెప్పుదురు? రామ సుగ్రీవ మైత్రికి కారణభూతుడగు హనుమంతుడచ్చటనే యుండెను. అతడు మహావందితుడు. నేర్పరి. సుగ్రీవునకు సత్యమును చెప్పినాడు. యుద్ధోద్వేగమునకు తగుకాలము వచ్చినదన్నమాటను నీవు మరచుటే రాముని క్రోధమునకు కారణముగాని వేరొక కారణము కాదనినాడు. ప్రస్తుతముగ లక్ష్మణునకు దోసిలియైగ్గి నీఅవరాధమును జ్ఞమింపవేడుటయే కర్తవ్యమని నిర్దేశించినాడు. రామునికి నీపైవచ్చిన క్రోధము నీపై నగల స్నేహభావమున కలిగిన క్రోధమేగాని స్నేహభంగమగు క్రోధము కాదని నిర్దేశించినాడు.

సుగ్రీవుడు కన్ను తెరచినాడు. లక్ష్మణుని తన గుహాభ్యంతరమునకు తోడ్కొని వచ్చుటకు వానరుల నాజ్ఞాపించినాడు. వానరులందరును దోసిళ్ళనొగ్గి తన కభిముఖులుగా సుగ్రీవుని రత్నమయ గుహాభ్యంతరమున ప్రవేశించి లక్ష్మణుడు.

అది కేవలమగు జాతివానరులు వసించు ప్రదేశము కాదు. దేవతాశక్తులు రావణ సంహారమునకై వానరాకారముల దాల్చి తమ తమ మహద్దైశ్వర్యములతో భూఖండమున కేతెంచగా వారందరకు రాజైన సుగ్రీవుని గుహాద్వారమది. ఆ గుహ కలంకారమును చేకూర్చు సుందరోద్ధాన వనములతో సుగ్రీవుని గుహాభ్యంతరము చూడముచ్చటయై యుండుటే కాదు, అనేకములగు రత్నమయ స్తంభ వినిర్మితమై కూడ దేవతల ఐశ్వర్యమును ప్రదర్శించు చున్నది. ఆ ప్రదేశము వందనేక

హర్యప్రాసాదములు కూడ కట్టబడి అంగదావి ప్రముఖచానరుల గృహములును అందున్నవి. దేవ గంధర్వ త్రీలు తమ తమ కామరూపములతో విహరించుట అందలి ప్రత్యేకత. వారు నేటి పండితమృన్ములు భావింపు, వానరాకారముగనున్న మనుష్యులుగావి వానరములుగాని కారు. ముందుకు పోదము. సప్తప్రాకారముల దాటి, లక్ష్మణు డక్కడి సుందర సుమార దృశ్యముల చూచుచునే సుగ్రీవుని గుహాద్వారమున కేగినాడు. లక్ష్మణునకుమాత్రమా దృశ్యములు నేత్రోత్సవములై లేవు. పై పెచ్చు ఆతని క్రోధమునకు ఉద్దీపనములై పని కూడ. అంతే కాదు. అచ్చటి వానరత్రీల విహారము లాతనిని సిగ్గును గొలిపిన వనినారు వాల్మీకి. ఆ ద్వారదేశమున కేగిన లక్ష్మణుడేమి చేసెను? క్రోధోద్దీప్తమానసుడై జ్ఞావల్లిని పోరించి ధనుష్టంకారమును చేసినాడు. సుగ్రీవుని గుండెలదరినవి. తానప్పుడు లక్ష్మణుని కెదురగుట యుక్తము కాదని తలచినాడు సుగ్రీవుడు. మరేమి చేయ వలెను? క్రోధముపశమించిన లక్ష్మణుని ఆతడు దర్శించవలెను.

తార చాల వ్యవహారదక్షత గల వ్యక్తి. మాటకారి. లక్ష్మణుని క్రోధమును చల్లార్చగలడు. కాక మహనీయుల క్రోధదృష్టులు త్రిలపై కార్యరూపమును ధరించవు. ఈ భావమును దృష్టియందుంచుకొని సుగ్రీవుడు లక్ష్మణుని వద్దకు తారను పంపినాడు.

మద్యపానమున మత్తిలిన తార సిగ్గునువదలి లక్ష్మణునితో మాట్లాడవచ్చి వది. రాజపుత్రుడైనను లక్ష్మణు డామెనుచూచి తలవంచినాడు. తార ముందుగనే లక్ష్మణుని పలకరించి తన చతురవచనములతో ఆతనిక్రోధమును ఉపశమింపజేయ యత్నించి తన దృష్టియందాతడు ప్రసన్ను డయ్యెనని భావించిన తరువాత నీవంటి మహనీయులు మా అంతఃపురమునకు రావచ్చునని లక్ష్మణుని లోపలకు గొంపోయినది.

లక్ష్మణుడు లోపలి కేగినాడు. సుగ్రీవుని చూడగనే ఆతనికి కోపమాగలేదు. రాముడు చెప్పమన్న మాటను తు, చ, తప్పకుండ చెప్పినాడు.

సుగ్రీవుడును లక్ష్మణుడును మాట్లాడుకొనినప్పుడు హనుమంతుడక్కడనే యుండెను. హనుమంతుడు సుగ్రీవునకు సచివుడు. వెంటనే హనుమంతునకు అనేక వర్వత ప్రాంతములందును, వర్వత గుహలయందును గల వానరవీరులను పిలుపింపుమని సుగ్రీవు డాజ్ఞాపించినాడు. వర్వత ప్రాంతములే కాదు. సముద్ర

తీరములందును కపి ప్రవరులొకమించి యుండిరని చెప్పినాడు సుగ్రీవుడు. ఆ కవులలోని తారతమ్యముల కూడ వర్ణించిన వర్ణనలను గమనించుచో వారందరును దేవతాయోని విశేషులనుటకు మనము నందేహింపము.

సుగ్రీవాజ్ఞ యను మాట నేటికిని అంతరించలేదు. ఆతని ఆజ్ఞను శిరసావహించి అనేక ఓవ్యాషధ రసాయన ఫలములను ఉపాయనములుగ తీసికొని వానర సమూహమంతయు సుగ్రీవుని చుట్టుముట్టినది. ఇక కావలసిన దేమున్నది? రాముని కార్యము సిద్ధించిన దనియే సుగ్రీవుడు తలచినాడు.

అది రాముడు వసించు ఋష్యమూక వర్షత గుహాంతర్భాగము. ఇప్పుడు రాముడు ఒంటరివాడు కాదు. సుగ్రీవుని వద్దకు వంపిన లక్ష్మణుడు ఆ ప్రమిత్రుడగు సుగ్రీవునితో గూడ మేనాను దిగినాడు. కపి సైన్యమును వారివెంటవచ్చి గుంపులు గుంపులుగ నిలచినది.

వారి వధానంతరము సుగ్రీవుడిప్పుడే రాముని కలసినాడు. సుగ్రీవునిపై కోపించి లక్ష్మణునిచే సందేశము వంపిన రాముడేనా? ఇతడు? అవును. సుగ్రీవుని భార్యయగు యమను అనుభవించిన వారికి మరణశిక్షను విధించిన రాముడు తారను తన దానిని గావించుకొని కామసుఖసుఖవమున మత్తుడైన సుగ్రీవు నేమి చేసెను? అనునది ప్రశ్న కాకపోదు. సుగ్రీవుని శిక్షించెనా?

రామునకు వక్షపాతము లేదు. సుగ్రీవుని కూడ శిక్షించినాడు. శిక్షావిధానము కర్త చేయు దోషములపైన ఆధారపడి యుండునను సిద్ధాంతమును వృచ్ఛకులు నురువరాదు. వారి సుగ్రీవునిభార్యను బలాత్కరించి సుగ్రీవుని తరిమివైచి అనుభవించగా సుగ్రీవుడు వానరజాతి ధర్మము ననుసరించి తార ఇష్టముమీద పరిగ్రహించుట ఇచ్చటి ప్రత్యేకత. కావున సుగ్రీవునకు లక్ష్మణుని ముఖముగ వాగ్దానమును విధించి, ఇప్పుడు సుగ్రీవుని కాగలిండుకొని ఉపదేశపూర్వకముగ సుగ్రీవుని దోషమును ఉద్ఘాటించి మిత్రుని దండించినాడు. ఇది మిత్రదండనము. అంతే కాదు. తన బాధను కోర్డునకు విన్నవించుకొన్న గావి న్యాయాధికారి శిక్షింపడు. రామునకు తన బాధను సుగ్రీవుడు విన్నవించుట అక్కడివిషయము. ఇక్కడ రాజగువాడు ధర్మార్థకామముల సక్రమముగ నెరవేర్చుకుండుట ఇక్కడ విషయము. కావున సుగ్రీవునకు రాముడు ఉపదేశపూర్వకముగ ఆతని దోషము చెప్పినాడు.

“ధర్మ మర్థంచ కామంచయన్తు కాలేనిషేవతే.

విభజ్య సతతం వీర సరాజాహరిస త్తమ.

హిత్యాధర్మం తదార్థంచ కామంచయన్తునిషేవతే.

సవృక్షగ్రే యథాసుప్తః పతితః ప్రతిబుధ్యతే.

సుగ్రీవా! ధర్మార్థ కామములను ప్రాతఃకాల మధ్యాహ్న సాయంకాలముల ననుభవింపుమని శాస్త్రము విధింపగా అట్లుగాక ధర్మమును వదలి అర్థకామముల పేరింపుచో చెట్టుచివ్వర పరుండి నిద్రించుట వంటిదని చెప్పినాడు. అచ్చటి నుండి వడుచో వాడెట్లు బ్రతుకును? పడకుండుటెట్లు? అని భోధించి తరువాత తన కార్యమును గురించి ఆలోచింపుమనినాడు. ఇదియే సుగ్రీవున కిడినశిక్ష. తరువాతి కథ.

సుగ్రీవాజ్ఞచే అనేకమంది వానరులు రామునివద్దకే తెచ్చినారు. సుగ్రీవుడును వారిని రామునకు వప్పచెప్పగా రాముడు వారికోటి కాదగు కార్యమును నీవే చేయుమని సుగ్రీవునకే వదలుట జరిగినది. సుగ్రీవుడు వానరులనందర విభాగించి అందొక్కక్కని నాయకుని గావించి ఆ నాయకుకునికి సహాయముగనుండవగు వారల నియమించి నలుదిక్కులకును పంపినాడు. తూర్పుదిక్కునకు పంపువారికి ఆదిక్కున గల ప్రదేశములనన్నిటిని తెలిపి తూర్పు సముద్రము వరకును వెతుకుడనినాడు. ఆతరువాత మీరు వెళ్ళుటకు సాధ్యముకాదని తెలిపినాడు. అట్లే దక్షిణ వళ్ళిమో త్తరము లందలి విశేషముల తెలిపి సముద్ర పర్యంత ప్రదేశమును వర్ణించినాడు.

ఇందొక విషయమును మీకు చెప్పవలసియున్నది.

వారికి చెప్పిన నదీ నద పర్వతములును నగర రాజములును నేటికిని ఆనాఁడుములతోడనే ఆమార్గానుసరణముయ్యే ఆయాస్థలములయందే యుండెనా?

అవి మనకిప్పుడు కనుగొన సాధ్యములేనా? అను ప్రశ్నను చాలమంది యుదురు. ఈప్రశ్నకు సరియగు సమాధానము రావలెనన్న నాకుసాధ్యముకాదు. ఎఱియును తెవ్వరికిని సాధ్యముకాదు. అనేకవేల సంవత్సరములుగా పరిణమించిన భూభాగములలోని విషయములను సరాసరిగ సప్రమాణముగ నిరూపించుట ఎట్లు ఎవరికి సాధ్యమగును?

నాడు కవి వర్ణించిన ముఖ్యములగు నదీ నదములును పర్వతాదులును నేటికిని ఆయా పేర్లతో పేర్కొనబడియే వ్యవహరింపబడుచున్నవి. రామాయణ

మున వర్ణితములగు ఆయా పేర్లతో పలువదిడు ప్రదేశము లివ్వయేసని నొక్కి
వక్కాణించుట కుదరని పని యనక తప్పదు. మహేంద్ర వర్ణితమేదియో
ఎవరు నిర్ణయింతురు ? లంకలోని విశేషములనుబట్టి లంక ఈనాటి సింహళమునుట
ఎట్లు కుదురును ? లంకలోని కొన్ని వర్ణనలను ఇవి కని యొక్క ఉత్పేక్షలు
మాత్రమే అయి యుండవచ్చునని క్రీస్తుశకము ననుసరించిన చరిత్రలతో అన్వ
యించుట తగనివని. కావున ఈ రామాయణమున వాల్మీకి వర్ణించిన వర్ణనలను
మీముందుంతును. మీకే ఆయా స్థల నిర్ణయముల వదలుదును.

నలుదిక్కులకును పంపబడిన వానరులెవరో వారికి ఆయాదిక్కులలోని
విశేషములను సుగ్రీవుడు ఎట్లు తెలిపెనో ఆయా ఘట్టములను కొన్నింటిని
తెలిపెదను.

తూర్పుదిక్కునకు వినతుని, దక్షిణమునకు నీలుని, హనుమంతుని, జాంబ
వంతుని గజ గవయ గవాక్ష గంధ మాధనులను అంగదుని పంపినాడు. వడమటకు
సుషేణుని పంపి, ఉత్తరమునకు శతవలిని పంపినాడు. వీరందరును కొన్ని కోట్ల
వానరులతో సీతను వెతలుట కేగినారు. ప్రస్తుతమున వీరి కర్తవ్యము రావణుని
గృహ మెక్కడుండెను ? అందు సీత బ్రతికి యుండెనా ? లేదా ? అను విషయముల
తెలిసికొని వచ్చుట మాత్రమే.

సుగ్రీవుడు తూర్పునగల విశేషముల కొన్నిటి నిట్లు చెప్పినాడు.

నయూనదీ, గంగ, కౌశికి, సింధువు మొదలగు నదులను చెప్పి, ప్రాకృశ్వి
మముల పారునదులన్నిటిని వెతుకుమనినాడు. ఆ తరువాత కొన్ని దేశములను
చెప్పినాడు. కాలమహి, బ్రహ్మమాల, విదేహము, మాళవము, కౌశికాపురము,
మగధదేశ గ్రామాలు వర్ణింపబడినవి. ఆతరువాత సముద్రమునందుండు కొండలును,
పర్వతములును, ఆ పర్వతముల వసించు జనులను వర్ణించినాడు. ఒక పర్వతము
పైన పెదవులనంటు చెవులు గల వారుండిరట, రోహములులుండిరట, ఒంటికాలి
వారుండిరట, మనష్యులను తిను వారుండిరట. వచ్చిచేవలను తిను వారుండిరట,
బంగారు వర్ణముగల వారుండిరట. ఇట్లెన్నియో విశేషములను చెప్పినాడు.

ఆకడిదేశములను వదులను కిష్కింధ నాధారముగా గొనెనో భూమధ్య
రేఖ నాధారముగా గొనెనో తెలియదు. భూమధ్య రేఖ గూడ ఒక నిశ్చయమై

ఎక్కడున్నది? ఉజ్జయినిని ఆధారముగా గొవి మన జ్యోతిశ్శాస్త్ర మొకప్పుడు దైవజులచే వర్ణింపబడగా ఈనాడు అనగా క్రీస్తుశకమున గ్రీన్ విచ్చిని ఆధారముగా గొవి నడచుచున్నది. ఉజ్జయినికి పూర్వము శరావతీ నదిని ఆధారముగా గొవి భూభాగము విభక్తమైనట్లు కొన్ని గ్రంథములు వర్ణించినవి. ఈ శరావతీ నది వింధ్యమునకును హిమాలయమునకును నడుమ ఆర్యావర్తమున కలదని అమర కోశమున వర్ణితమైనది. కావున నేను దేశ నిర్ణయమునకు పూనుకొనలేదు. తూర్పు దిశను దాటిపోవుటకు వీలుగాని ప్రదేశము వరకును చెప్పినాడు. నేను దేశ విభాగమును పరిశీలించుటను లక్ష్యముగా గొనలేదు, దక్షిణమున కేగువారికి గూడ ఇట్లే చెప్పినాడు. ఈ దక్షిణ దిక్కున వర్ణించిన వాటినిగూడ కొన్నిటిని తెలిపెదను.

ఉత్కల, దశార్ణ, ఆశ్వవంతి, అవంతి, విదర్భ, మహిషి, వంగ, కాశీ, కళింగ, అంగ, ఆంధ్ర, పుండ్ర, చోళ, పాండ్య, కేరళ దేశములను వర్ణించెను. మలయ, మహేంద్ర పర్వతములను చెప్పి, ఆయా పర్వతములందు గల విశేషముల చెప్పి లంకాపురి కూడ ఆ దిక్కునే కలదని చెప్పినాడు. ఇంతెన్నియో విశేషముల చెప్పినాడు ఇట్లే పశ్చిమమునకు సుషేణుని వంపుచు, ఆ దిక్కున సురాష్ట్ర, బాహ్లిక, కూరసేన, భీమ దేశములను కొన్ని అడవులను, హరి, వజ్రధరమును పర్వతములను వర్ణించి సముద్రవర్యంత ప్రదేశములను తెలిపినాడు. తరువాతది ఉత్తరదిశ గదా? అదిక్కునకు శతవలిని పంపినాడు. ఆదిశ యందున్న హిమాలయ పర్వతము గావించి కూరసేన, పుళింద, వ్రస్థర, మద్రక, భరత, కాంభోజ, యవన, శక దేశములను వర్ణించినాడు. ఈ దిక్కుననే మైచ్చ దేశములు కూడా వర్ణింపబడినవి. మైచ్చదేశము లనగానేమి?

ప్రత్యంతో మైచ్చ దేశస్యాత్ ఆని అమరము. భారతవర్షమునకు చివరి యందు శిష్టాచార రహితమై స్వేచ్ఛాచారములు గల దేశము.

చాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థానం యస్మిన్ దేశే నవిద్యతే మైచ్చ దేశ స్సవిజ్ఞేయ ఆర్యావర్త స్తతః పరం.

ఆర్యావర్తమున కావలది మైచ్చదేశము. ఈ మైచ్చదేశమును వర్ణించిన భోధయనుని వాక్యమిది.

గోమాంస భక్షకోయస్తు విరుద్ధం బహుభాషతే
సర్వాచార విహీనశ్చ మ్లేచ్ఛ ఇత్యభిధీయతే.

గోమాంస భక్షకులై విరుద్ధ భాషణముల భాషించెడువారు మ్లేచ్ఛులట.
క్రొంచపర్వతము, మావసమను పర్వతము కూడ ఈదిక్కున వర్ణింపబడినవి. పర్వత
సానముగ ఈ దిశయందెన్నియో దివ్యస్థలములు వర్ణింపబడి ఉత్తర కురుభూములు
కూడా వర్ణింపబడినవి. మనమిత కథకు ఖోదము

ఈ సీతాన్వేషణ మహాకార్యమునకు హనుమంతునే ప్రధాన పాత్రను గావిం
చుట జరిగినది. వీరుదరకును ఒక్కమాసమాత్ర కాలమును అవధినొసంగినాడు.
అంతియే.

శ్రీరామచంద్రునకు గూడ హనుమంతునే జూపి ఈతడే నీ కార్యమును నెర
వేర్చు సమర్థుడని చెప్పగా రాఘవేశ్వరులును హనుమంతుని పూర్వ కార్యములను
తలచి అట్లే నిశ్చయించుకొని, తనచేతి ఉంగరమును హనుమంతునకే యిచ్చినాడు.
సీత కనబడుచో దీనిని ఆమెకు గుర్తుగ ఈయవలసినదని. కాని శ్రోతలకిక్కడ ఒక
సందేహము కలుగవచ్చును. రాముడరణ్యమునకు వచ్చునపుడు సమస్తమును
వదలెనుగదా? ఉంగరమెక్కడిది? అని. ఇది వివాహకాలమందలి ఉంగరము. కావున
దీనిని వదలలేదు. కథకురండు.

వానరుల పయనము సాగినది. సీతను తెచ్చెదము, రావణుని చీల్చెదమును
నినాదములతో నాల్గుదిక్కుల నావరించినారు వానరులు. నెలయైనది. తూర్పు, పడమర
ఉత్తర దిక్కుల కేగిన వానరులేతెంచినారు. సీత కనబడలేదను వార్త రామ
సుగ్రీవులకందినది. దక్షిణదిశకేగిన జాంబవతాదులు మాత్రము రాలేదు.

దక్షిణదిశకేగిన హనుమవాదులకు ప్రధానమగు ప్రదేశము వింధ్యపర్వత
మైవది. అవిచాల విస్తారము. ఆ ప్రదేశమునంతను వానరులు కలయదిరుగక
పోలేదు.

ఆ పర్వతము నాధారముగా గొనియున్న కీకసారణ్యములన్నియు హనుమ
వాదులచే వెనుకబడినవి. వారి అన్వేషణము ఫలవంతముకాలేదు. విరాళవారివివరిం
చినది. వారందరిను నిస్సహాయ్యే ఒకచో కూరిబడినారు. వారు కూరిబడిన
ప్రదేశము కూడ వింధ్యపర్వతములోని భాగమే.

మనము చేయు ప్రతి ప్రయత్నమును క్షణక్షణ పరిణామమునొందుటను మనము గమనింపజాలము. ఇక ఈ కార్యమును గురించిన నాప్రయత్నము సమాప్తమైనదని కాళ్లుసాచిన మరుక్షణముననే ఆకాజనకములగు కొన్ని సన్నివేశములు పొడూపుట సృష్టిలోని వైచిత్ర్యమనక తప్పదు. నిరాశానిస్సృహలతో వింధ్యాద్రి యందు చతికిలబడి దప్పికగొనిన వానరులకొక దృశ్యము కంటబడినది. వారు కూర్చున్న ప్రదేశమునందొక మహాబలమున్నది. (గుహ) ఆగుహకు ప్రవేశ ద్వారము మాత్రము వారికంటబడలేదు. ఆగుహాంతర్భాగమున సరస్సు ఉండునని వారెట్లు నిర్ణయించుదురు? అట్టి ఘట్టములయందే అనుమాన ప్రమాణము కావలసి వచ్చును. అనుమాన ప్రమాణమవక కొన్ని హేతువులను బట్టి అచ్చటి యదార్థ స్థితిని కనుకొనుటకు సాధనము. పొగను బట్టి ఆ పొగవచ్చు ప్రదేశమున విప్పు ఉండుటను నిర్ణయించుకొనుటకు అనుమాన ప్రమాణమని పేరు.

ప్రస్తుతమున ఈ వానర సమూహమున హనుమంతుడు బుద్ధి వైశద్యము కలవాడనుటకు ఒప్పుకొనని వారుండరు.

హనుమంతుని దృక్పథమునందొకదృశ్యము ప్రత్యక్షమైనది. ప్రత్యక్షము లేక అనుమానమునకు తావులేదు. పొగప్రత్యక్షముగాకున్న అక్కడ కంటికి కనబడని విప్పునెట్లు ఊహింతుము?

కొన్ని వజ్రలు ఆగుహాంతర్భాగమునుండి బయటకు వచ్చుచున్నవి. అవి హంసలు, బెగ్గురు వజ్రలు మొదలైనవగుటచే అందొక సరస్సు ఉండియుండునని ఆతడూహించినాడు. అంతేకాదు ఆగుహకు ముందు భాగమున కొన్ని వృక్షరాజములను గూడ నాధారముగాకొని ఆగుహాంతర్భాగమున ఒక సరస్సు ఉండియుండునని ఆతడూహించినాడు.

ఆ వానరులందరును హనుమంతుని ఊహను ప్రమాణముగాగొని ఆగుహను కూడ వెదుకుట అవసరమని నిశ్చయించుకొనినారు. ఆగుహకు స్వయం ప్రభావితమని పేరు. అంగదాదివీరవరులందరును హనుమంతుని ఊహననుసరించి ఆగుహలోపలకు తోవ ప్రారంభించినారు అది అంధకారబంధురము. ఒక్కొక్కరు ఎవరికి వాతై తోవక, ఒకరిచేతినొకరు ఆధారముగాగొని ఆగుహాంతర్భాగమున వయవమును సాగించినారు. వారి పయనము కొంతదూరము సాగినది. అక్కడ గుహాభ్యంతరమున గల గాఢాంధకార మంతయు మటుమాయమైనది. వారక్కడొక కాంతి పుంజు

మును దర్శించినారు. ఆ కాంతి దివ్యమణుల మహావ్రకాశము. అందొకమణిమయ సౌధముకూడ వారికంటబడినది. అక్కడనే వారొక తపస్వినిని కూడ చూచినారు. ఆమె చాల వయోవృద్ధ. ఆమె దర్శనము వారికొక మహాభాగ్యమైనది. అంతలో ఆమె వారిదగ్గరకేతెంచినది. వీరెవ్వరో ఆమెకు తెలియదు. వారిని అడిగి తెలుసుకొన్నది ఆతపస్విని. ఆతరువాత వారికి ఆమెవలన ఆతిథ్యము దొరికినది. ఆమె అందించిన ఫలాహారములగొని ఆమె అందించిన మధురశీతోదకములచే దప్పిని తీర్చుకొని, అక్కడ సీతలేదని ఆస్వయంప్రభవల్లనే తెలుసుకొనినారు. అప్పటికి సుగ్రీవుడు వారికొసగిన కాలము గడచిపోయినది. అందుండివారు బయటకు పోవలెను. అది వారికి సాధ్యమగువనికాదు. అక్కడికేగిన వారెవ్వరును బ్రతికిబయటకు పోవరని తెలిపినది ఆస్వయంప్రభ. ఆగుహాంతర్భాగమున అట్టి నిర్మాణము గావించినవాడు మయుడు. దానవశిల్పి. మయుని పుత్రికకు స్వయంప్రభ స్నేహితురాలు. ఆమె ఈమెకు వప్పచెప్పగా ఇది ఈమెకు సంక్రమించినది. అప్పుడు వారికి దిక్కేమి? స్వయంప్రభయే వారికి దిక్కును కల్పించవలెను. ఆమెయే వారికి సంగతినితెలిపి, వారందరను కన్నుల మూయించి తన యోగశక్తిచే వారిని విధ్యాద్రియందొక ప్రదేశమునకు చేర్చినది. అది వారు బిలప్రవేశమునకు ముందువసించిన ప్రదేశము కాదు. వారు సాధించదగిన మహాకార్యమును సాధించుటకు దారి తీయదగు ప్రదేశము. అది ఆతపస్విని అనుగ్రహము.

ఇప్పటికి దక్షిణదిశకు బయలుదేరిన వానరుల అన్వేషణకిదియొక తుది ఘట్టము.

అంగదుడు వీరికినాయకుడు. ఇతడు యువరాజుకూడ. ఈసందర్భమున ఆతడొక నిశ్చయమునకు వచ్చినాడు. తన నిశ్చయమును తనతోటి వానరుల కందరకు తెలుప నిశ్చయించినాడు.

అంగదుని నిశ్చయమేమి?

సుగ్రీవుడు చండకాశనుడు. సీతాన్వేషణకై తమకు ఇచ్చిన మాసము గడువును గడచినది. సీతజాడను కనుగొనకయే కాలము గడచినది. ఇక కిష్కింధకు పోయిన వానరులకు శిక్ష తప్పదు. అది మరణశిక్షయే. అందు తానే మొదటి వాడనని ఆతడు నిశ్చయించుకొనినాడు. కావున తానిప్పుడేమి చేయదలచినాడు?

ప్రాయోపవేశమును గావించడంచినాడు. ప్రాయోపవేశమున కూడును, నీళ్ళను ముట్టక మరణింపవలయునని పండుకొనుట, ప్రాయమన ఆహారములేని వ్రతము. మరికొన్ని అర్థములీ పదమునకున్నను ఈ అర్థమిక్కడ వచ్చును. ఈ విషయమునే ఎదుటివారికి జాలి కలిగించు ధ్వనితో సుగ్రీవుని దయమాలిన వానినిగా నిర్వచించి తోటి వానరులను ఒప్పించినాడు. వారు ఒప్పుకొనిరిగాని చావువకు భయపడని వారుందురా? వారొక విధముగ మరణభయ కంపితులగుట మాత్రము వారి ముఖముల కన్నట్టక తప్పలేదు. అంగదుడు చాలమేనావి. ఒక్కమాటుగ తన ప్రాయోపవేశ నిశ్చయమును మార్చుకొని, స్వయంప్రభా బిలమున వసించి సుగ్రీవుని మరణదండమును తప్పించుకొందమని వారిభయమును తీర్చినాడు. పర్యవసానముగ అంగదుని భావము కిస్కింధకు పోకుండ కొందరు వానరులతో తానిక్కడ వసించుటకు నిశ్చయించినాడు.

మన హనుమంతుడు కనుగొనజాలని ఊహావ్రపంచము నెవ్వరును సృష్టింపజాలరు. అంగదుని ఊహావ్రపంచముక నూతన సృష్టయని హనుమంతుడు గ్రహించినాడు. అంగదుడొక నూతన సామ్రాజ్యమును సృష్టించు యత్నమును గావించుచుండెనని అంగదుని మాటలనుబట్టి హనుమంతునకు నిర్ణయమైనది. “అధమేనేహృతం రాజ్యం హనూమాన్ అంగదేనతత్”. నూతన సామ్రాజ్య స్థాపకున కుండదగు సాధవసామగ్రి అంగదునకు కలదని హనుమంతునకు తెలుసును. అంగదునకున్న అర్హతలను హనుమంతుడిట్లు వర్ణించినాడు.

ఎనిమిది అంగములతో కూడిన బుద్ధికలిగి, నాలుగుబలములతో కూడి పదునాలుగు గుణములు కలవాడట అంగదుడు.

అష్టాంగము లెవ్వి? నాలుగు బలములును, పదునాలుగుగుణములును ఏవియో మీకు సవిస్తరముగ తెలిపెదను.

చెప్పెడివానిని చక్కగవినుట దీనికి గ్రహణమనిపేరు. విన్నదానిని తనలో నిలుపుకొను యత్నము. దీనికి ధారణ యనిపేరు. మరల మరల విన్న విషయమును స్మరించుట స్మరణము. దానిని ఇతరులకు ప్రతిపాదించు సామర్థ్యము ప్రతిపాదము. స్వీయములగు ఊహాబోహాలు కలిగి విషయమును అర్థము చేసికొనగలుగుట తత్వమును గ్రహించుకత్తి. ఇవి ఎనిమిది గుణములు.

తరువాతవి నాలుగు బలములు. బాహుబల, మనోబల, ఉపాయబల బంధుబలములు. బంధుబలమన తాను నమ్మదగిన సంఘబలము. ఇక పదునాలుగు గుణములు.

దేశకాలముల గుర్తెరుగుట, శక్తి, కష్టములను ఓర్చగలుగుట, శిల్పాది
కామములను గురించిన జ్ఞానము, ఉదారబుద్ధి, ధనసంపద, ఆలోచనను దాచుట,
భ్రమజ్ఞానము లేకుండుట, పరాక్రమము, ఎదిరి శక్తిని గ్రహింప గలుగుట, చేసిక
మేలును మరువకుండుట, శరణాగతులపై వాత్సల్యము, సమయమును గుర్తెరిగిన
క్రోధము, చంచలత్వము లేకుండుట అను గుణములు పదునాలుగు. ఇవన్నియు
అంగదుని యందందుట వలన ఇతడు క్రొత్త సామ్రాజ్యమును స్థాపించగలడని
నిశ్చయించినాడు హనుమంతుడు. నిశ్చయించి ఏమిచేసెను? అంగదుడు తనతోకూడ
గట్టుకొన్న వానరులను, అంగదుని నుండి భేదింపజేసినాడు. కారణమేమి? అంగ
దుడు కావించు ఈభేదముచే సుగ్రీవుని రాజ్యము చీలగా రాముని కార్యము చెడి
పోవును. ఇదియే హనుమంతుని ముఖ్యమగు అభిప్రాయము. ఎట్లు భేదించెను?

అంగడుని దృష్టియందు స్వయంప్రభా బలము సుగ్రీవునకు అప్రభేద్యము.
కావున మనమిక్కడ స్థానము నేర్పరచుకొన్నచో సుగ్రీవుడు మనల శిక్షింపడని
తనవారికిచెప్పి, సుగ్రీవుని వలన భయము తీర్చినాడు అంగదుడు. దానిని చక్కగ
అందించినాడు హనుమంతుడు. లక్ష్మణుని బాణములకిడి భేదింపరానిది కాదు గావున
మీరు భయరహితులై ఇందుండ సమర్థులు కారనినాడు. ఈమాటతో అంగదుని
బలము నాధారముగొన్న వానరుల ధైర్యము క్షుంకినది. తరువాత అంగదుడు ఈ
వానరులనందరును నమ్ముటయందలి దోషమును వ్రేలుబెట్టి చూపినాడు.

అంగదా! నీవెవరిని నమ్మితివో వారు సహజముగ చపలులు. అదిగాక తమ
తమ భార్యాబిడ్డలపై గాలిమళ్ళగా వారందరును నీఆజ్ఞాయంపేల వర్తింతురు? అప్పుడు
నీకు బంధుబలము క్రుంగును. స్థిరబుద్ధి గలిగిన జాంబవంతుడును నేనును ఇంక
కొందరును నీవారముగాము. మేము వెళ్ళి మీరున్న రహస్య ప్రదేశమును రామ
లక్ష్మణుల కెరింగింతుము. అప్పుడై నను నీచావు తప్పదు. కావున ఈ కార్యమును
విరమించుము. సుగ్రీవుడు నీవనుకొన్నట్లు దుర్మార్గుడు కాడు అని నిర్ధారణగ
చెప్పినాడు.

అంగదుడి సందర్భమున సుగ్రీవుడు దుర్మార్గుడు కాదనుటను ఒప్పుకొనక
సుగ్రీవుని యందలి దోషములనే ఉద్ఘాటించినాడు.

హనుమంతుడు అంగదునకు మరల ఏమియు సమాధానమివ్వక మౌనమును
వహించినాడు.

అంగదుడు సుగ్రీవుడు తప్పక తన్ను చంపుననుటనే బలవరచుకొని తాను హాత్రము ప్రాయోపవేశమును చేయుటకే సిద్ధుడయ్యెను. ఆ సమయమున అంగదుని నిశ్చయము మిగిలిన వానరుల హృదయములను కరగించినది. వాడును అంగదుని అనుకరించుటకే నిశ్చయించుకొనినారు. వానరుల ప్రాయోపవేశకార్యము స్థిరపడినది. మృత్యుముఖమున ప్రవేశించుటకే వారు నిశ్చయించుకొనినారు.

భగవంతుడు తనను గురించి ఏమని నిశ్చయించెనో వారెరుగరు. ఎవ్వరును ఎరుగరు. కాలముచే పరిపక్వములై కాలచక్రమున పరిభ్రమించు జీవుల కర్మ ఫలములు భగవానుని స్వాధీనము నందుండును.

వానరులు ప్రాయోపవేశము చేయ నిశ్చయించుకొన్న ప్రదేశముననే ఒక గుహాంతర్భాగమున సంపాతి యను పక్షిరాజు వసిండు చుండెను. అది జటాయువునకు సోదరుడు. వీరిద్దరును చతుర్ముఖుని సృష్టికి మొదటి భాగములోని వారే. మనమొక్కమారు వానరుల యొద్దకు వత్తము.

అంగదుడు దక్షిణాగ్రమునగ దర్భుల వరచినాడు. తూర్పు మొగమై ఆ దర్భులయందు కూర్చొనినాడు. తన మరణము నెవ్వరెవ్వరికి తెలుపవలెనో వారందరి పేర్లను తన మిత్రులకు తెలిపినాడు. అది ఆతని మిత్రులకు భయంకర దృశ్యము కాకపోవుటెట్లు? మిగిలిన వానరులును అంగదునే అనుసరించి దర్భుల వరచుకొని ప్రాయోపవేశమునకు సిద్ధమైరి. అందు కన్నీరు కార్చునివారు లేరు. సుగ్రీవుని నిందించని వారును, వారిని పొగడని వారును లేరు. వారు సామాన్యముగ కన్నీరు కార్చుట కాదు. ఎరుగెత్తి ఏడ్చినారు. వారి దుఃఖధ్వానము మేఘము లురిమినట్లేడి.

అప్పుడే సంపాతి గుహాంతర్భాగము నుండి బయటకు వచ్చినది. వీరి రీతములు సంపాతి ఆ హారమునకు పనికివచ్చు నట్లున్నవి.

ఆ మాటనే సంపాతి నిర్భయించుకొన్నది. ఆ సంపాతియే వీరి కంటబడినది. సంపాతి భగవంతుడు నొచ్చిన ఆ హారమే ఈ మృగళరీరముని అనుకొన్న ఘోరయు వీరి చెవిన బడినది.

అంగదుని ఒడలు వణకినవి. బ్రతికియుండగనే ఈ పక్షికి ఆహారమగుట అంగదునికి భయకారణ మైనది. మరణ భయమెవ్వరిని ఒణికించదు? అంగదు డాంజనేయునివై పుకు దిరిగినాడు. ఆతనిని పేరుబెట్టి పిలిచినాడు. రాముడరణ్యము నకు బయలుదేరుటే తమ చావుకు కారణమనిపించినది అంగదునకు. ఆంజనేయునకు తన ఆవేదనను వ్యక్త పరచినాడు. రాము డరణ్యమునకు బయలుదేరుటతో ప్రారంభించి ఇంతవరకును జరిగిన కథాభాగము సంతమ ఏకరువు బెట్టినాడు. అందులోనిదే దండకారణ్యమున జటాయుపక్షి మరణ వృత్తాంతము. ఆ సందర్భముననే అంగదునిదే జటాయువు యొక్క అదృష్టము కూడ కొనియాడబడినది. రామునిచేత మరణ సంస్కారము జరుగుట జటాయువు మహాభాగ్యమని ఏడ్చుచు, తమ దురదృష్టమును తలపోసికొని సీతను కనుగొనలేక పోవుటకు వాపోయినాడు.

ఈ కథాభాగము సంపాతి చెవిని బడినది.

సంపాతిహృదయ మొక్కమారు తారుమార్చె నది. తన తమ్ముని మరణ వార్త సంపాతిని కదలించినది. తనతమ్ముని మరణవార్త తెలియక ఎంత కాలమైనదో, సంపాతి ఇప్పుడు వానరులకు మృత్యువు కాదు. ప్రాణదాత కానున్నది. ఇదియే కాలచక్రభ్రమణమున కలుగు చిత్రము.

సంపాతి వానరులను తన్ను కొంచెము దగ్గరకు చేర్చుమన్నది. నా రెక్కల నొకప్పుడు కోల్పోతి నన్నది. తమ్ముని మరణవార్తను విన్న దుఃఖముతోడనే దీనస్వరమున పలికినది. వానరులెట్లు నమ్ముదురు? ఎట్టకేలకు చావునకే నిశ్చయించుకొన్న మన కెందుకీ భయమని కొందరు ధైర్యముచేసి సంపాతి వచనముల నమ్మి క్రిందకు దింపినారు.

సంపాతి తనరెక్కలు కాలిపోవుటకు కారణమునుచెప్పినది. నా తమ్ముడగు జటాయువును నేనును మా వేగమును తెలిసికొనుటకు ఆకాశమున ఎగురుచుండగా అది మధ్యాహ్న కాలమగుటచే సూర్యకిరణముల తాకిడికి నాతమ్మాడు జంకు గొవినాడు. వాని బాధను మా లేక నా రెక్కలచే ఆతనిని కప్పగా నా రెక్కలు కాలి నే నిక్కడ పడితిని చెప్పి జటాయువు వృత్తాంతము మీ వలన వింటినన్నది.

అంగదుడు నిజముగ నీవు జటాయువు తమ్ముడనగుచో రావణుని నివాస ప్రదేశ మిక్కడికెంత దూరమున్నదో తెలుపు మనినాడు.

సంపాతికి కూడ తనతమ్మునివలెనే రామకార్యమునకు తోడ్పడి పుణ్యమును సంపాదించుకొను కాలము వచ్చినది. ఈ విషయమునే సంపాతియు తలచి ఆనందించి పక్షులయం దగ్రగణ్యమగు మా జాతికి చాల దూరదృష్టి కలదని సీత రావణుని లంకయందుండెనని వాక్సాహాయ్యమును చేసినది రామ కార్యమున. ఆ లంక ఈ సముద్రమున నూరు యోజనముల దాటుచో దొరకు నన్నది. అంతియేగాక రావణుడొక త్రిలోకసుందరి నెత్తుకొనిపోవుచుండగా చూచితి నన్నది. నా జ్ఞానదృష్టిచే చూచి మీరు సీతనుచూచి శుభమును బడయగలరని కూడ చెప్పుచుంటి నన్నది.

శ్రోతలారా! వానరుల సంతోషమునకు మేర ఎక్కడ? వానరులను లేచి గంతులు వైచినారు. అంతలో తన తమ్మునకు తర్పణ గావించుటకై తన్ను సముద్రము దగ్గరకు గొంపోవుమని సంపాతి వానరుల నర్థించగా వారిల్లే చేసినారు. సంపాతిచరిత్ర నింతటితో వదలుదము. ఆ సంపాతికి రెక్కలు వచ్చిన చరిత్ర కలదుగాని అది ప్రక్షిప్తమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినారు. ఏది ఏమైనను మన ముఖ్యమగు కథాభాగమున కేగుదము.

వానరులందఱును ఆ దక్షిణ సముద్రమునకు తరపు ఒడ్డుకు చేరినారు. ఇక వారు సముద్రమును దాటవలెను.

అదిచూచు వారికి ఒడలు పులకరింపదగు జలప్రదేశము. సృష్టి ఖండమున భూమికిదియొక సరిహద్దు. ఆందోకప్రదేశమున జలము నిద్రించుచున్నట్లు కదల బారక యుండగా ఇంకొకచో మహోత్తంగ తరంగములు పెల్లుమీరుచు ఆకాశము నందు కొను చుండెను. దానివైశాల్యమును ఆకాశమునకు పోల్చవలెను. దాని అడుగుభాగము రాక్షసాక్రాంతము. అట్టి మహా సముద్రమును తిలకించినారు వానరులు. ఆ వానర భటుల గుండెలొక్కమాటుగ అదరి పోయినవి. ఈ మహా సముద్రమును దాటుపెట్లు? అని. అంగదుడు యువరాజు. దడిసిన వానరుల నందఱ నొక్కచోచేర్చి ధైర్యవచనములచే వారికి ధైర్యమును పురిగొలిపినాడు. ఆ

తరువాత వారందర నుద్దేశించి ఎవరెవరు ఏకతంత దూరము అపొంచగలరో చెప్పు మనినాడు.

అందుకొందరు వడియోజనములును మరికొందరు ఇరువది ముప్పదియోజనముల చెప్పిరేగాని ఏఒక్కరును నూరు యోజనముల సముద్రమును దాటగల మన్నవారు లేరు. జాంబవంతుడు మాత్రము నేనొకకాలముప త్రివిక్రమావతారమునెత్తివ విష్ణువునకు వేగముగ ప్రదక్షిణము గావించితి నని చెప్పి ఆవయసు గడవగా ఇప్పుడు నేను ముదుసలి నైతి ననినాడు అయ్యును ఇప్పుడు నేను తొంటిది యోజనముల దూరము దాటగలసనినాడు. వానరుల కాశ్చర్యము కలిగి జాంబవంతుని ప్రశంసించినారు. చివరిలో అంగదుడు లంకకు పోగలనని చెప్పినాడు. కాని జాంబవంతు దొప్పుకొనలేదు కారణమేమి? నీవుమాకు స్వామివి. స్వామి ఎప్పుడును ప్రజలచే చేయించవలెనుగాని తాను చేయరాదని నివారించినాడు. ఇంద్రుని రహస్యము తేకపోలేదు. యజమాని శత్రుస్థలమున పట్టుబడుచో అసలుకు మోసము వచ్చును. కావున దూతలనే శత్రు క్షేత్రములకు పంపవలెను గాని నాయకుడు పోగూడదు. అంగదునకేమియు తోచలేదు. మరల ప్రాయోపవేశమే గతి యనినాడు. కాని ఆలోచనయందు హనుమంతుడుండెవా? లేదు. అతడొక చోట సుఖాసీనుడై యుండెను.

జాంబవంతుని దృష్టి హనుమంతుని పైకి ప్రసరించినది. ఒకవేళ వీరిలో ఎవ్వరైన సముద్రమును దాటి లంక కేగినను అచ్చట సీతను వెతుకవలెను. రాక్షసులతోటి యుద్ధము వచ్చుచో వారిని జయించవలెను గదా? అందుకు సమర్థుడు హనుమంతు డొక్కడేనని జాంబవంతుడు నిశ్చయించుకొనినాడు. ఎవ్వరైన ప్రోత్సహించిననే గాని ఆతని శక్తిని ఆతడు గ్రహింపజాలడు. జాంబవంతుడు హనుమంతుని సమీపించి ఆమహనీయుని జనన ప్రకారమును, ఆతని అమోఘ ప్రభావ సంపన్నత్వమును వర్ణించి లంకకేగుటకు ప్రోత్సహించినాడు. జాంబవంతుని ప్రోత్సాహ సమయమున ఆతడెట్లుండెను?

తతస్తు వై జాంబవంతా ప్రచోదితః

ప్రతీతవేగః పవనాత్మజః కపిః

ప్రహర్షయం స్తాం హరివీర వాహినీం

చకార రూపం మహదాత్మనస్తదా.

జారిబవంతుని చేత ప్రభోదితుడైన వాయుసూనుడు తనతోటి వానరుల నందర వమితోత్సాహము కలవారిగ కావించుచు మహోన్నతమగు రూపమును ధరించినాడట. అంతేకాదు. హనుమంతుడు తాను వెళ్ళదగిన మార్గమును, వెళ్ళి చేయకగివ కార్యమును కూడ తన మనః ఫలకమున దర్శించి వానరుల నందర మత్సాహ పరచినాడు. వారును మహోత్సాహము కలిగి నీవు సీతా దర్శనము చేసి వచ్చువరకును ఒంటికాలిపైన నిలబడి ఎదురుచూతుమని ఉత్సాహముగ పలికినారు. హనుమంతుడు లంకకు వెళ్ళెననియే మనము తలచవలెను. “జగమలంకాం మనసా తరస్వీ”. ఇంతతో కిష్కింధ కాండ పూర్తయైనది.

మధురాతి మధురమై రామాయణ మహామాలా రత్న ప్రభల ప్రసరింపజేయు సుందరకాండ యొక్క ప్రారంభము రేపు.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః.

www.mohanpublications.com

మోహన్ పబ్లికేషన్స్ లో లభించు

పుస్తకముల పట్టిక
(Book List)

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద, మంత్రశాస్త్రాది
అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి...

ఫేస్బుక్ **మోహన్ పబ్లికేషన్స్** పేజ్ లైక్ చేయండి.

Like us to follow :

MOHAN PUBLICATIONS

Rajamahendravaram

అజంతా హోటల్ ఎదుట, కోటగుమ్మం, రాజమహేంద్రవరం - 533101.

WWW.MOHANPUBLICATIONS.COM

మావద్ద లభించు గ్రంథములు

1. ప్రతకథలు - పూజలు

1. శ్రీ వినాయక వ్రతం	వెల రూ.10-00
2. శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజా-పుణ్యాహవాచనం	30-00
3. శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజ (కాణిపాకక్షేత్రమాహాత్మ్యంతో)	10-00
4. సంకష్టహరచతుర్థి శ్రీమహాగణపతి వ్రతం	30-00
5. వరలక్ష్మీ వ్రతం	10-00
6. కేదారేశ్వర వ్రతం	10-00
7. త్రినాథ వ్రతం(కలర్)	10-00
8. త్రినాథవ్రతం(సాదా)	5-00
9. క్షీరాబ్ధి వ్రతం	12-00
10. మంగళ గౌరీవ్రతం	10-00
11. వైభవలక్ష్మీ వ్రతం ఫోటో యంత్రంతో	25-00
12. శ్రీలక్ష్మీ కుబేర వ్రతం (ఫోటో యంత్రంతో)	25-00
13. కనకమహాలక్ష్మీ వ్రతం (కామేశ్వరీపాటంతో)	25-00
14. సంతోషీమాతా వ్రతం	25-00
15. ఏడు శనివారాల వ్రతం	25-00
16. సత్యనారాయణవ్రతం	25-00
17. శ్రీ సువర్చలాహనుమద్దీక్ష	30-00
18. శివదీక్ష	10-00
19. కాత్యాయనీ వ్రతం	20-00
20. సౌభాగ్య గౌరీవ్రతం	20-00
21. తిరుప్పావై (ధనుర్మాసవ్రతం)	36-00
22. స్త్రీల ప్రతకథలు	36-00
23. స్త్రీలప్రతకథలుస్థూలాక్షరి (నేడునూరిగంగాధరరావుగారి)	54-00
24. పెళ్ళి పాటలు - స్త్రీలపాటలు (కామేశ్వరీపాటంతో)	36-00
25. సర్వదేవతా పూజావిధానం	25-00
26. ఆరువ్రతాలు	30-00
27. రాహుకాలంలోదుర్గాదేవీపూజా	10-00

28. తులసి నిత్యపూజ, తులసీఉపయోగాలు	10-00
29. శ్రీ చక్ర రహస్య విజ్ఞానమ్	36-00
30. శ్రీచక్ర పూజావిధానం(పెద్దది)	36-00
31. లక్ష్మీ - గౌరీ నిత్యపూజ	10-00
32. శ్రీ సరస్వతీ నిత్యపూజ	10-00
33. శ్రీ దుర్గానిత్యపూజ	10-00
34. కాలభైరవ నిత్యపూజ	10-00
35. శివపూజ	10-00
36. వీరభద్ర పూజ	10-00
37. ఆంజనేయ నిత్యపూజ	10-00
38. నాగేంద్ర స్వామి పూజ	10-00
39. సుబ్రహ్మణ్య నిత్యపూజ	10-00
40. రామదేవుని కథ	10-00
41. శివదేవుని కథ	10-00
42. లక్ష్మీనరసింహపూజ	10-00
43. వేంకటేశ్వరపూజ	10-00
44. బ్రహ్మాంగారి నిత్యపూజ	10-00
45. సూర్య నిత్యపూజ	10-00
46. నవగ్రహ నిత్యపూజ	10-00
47. రుక్మిణీ కల్యాణం	25-00
48. ఉమామహేశ్వర వ్రతం	36-00
49. శ్రీ కామేశ్వరీ వ్రతం	36-00
50. 16 సోమవారముల వ్రతము	25-00
51. పార్వతీకల్యాణం	25-00
52. సహస్రకమలవర్తి వ్రతము	25-00
53. పంచముఖ ఆంజనేయ పూజావిధానము	36-00
54. అష్టనాగపూజ	36-00
55. పూజలు ఎందుకుచేయాలి ?	36-00
56. ఏ దేవునికి ఏపుష్పాలతో పూజించాలి?	36-00
57. ఏ దేవునికి ఏప్రసాదం నైవేద్యం పెట్టాలి?	36-00
58. ఏదేవునికి ఏవిధముగాబీపారాధనచెయ్యాలి?	36-00
59. ఏదేవునికి ఎన్ని ప్రదక్షిణలుచేయాలి ?	36-00
60. హనుమద్ వ్రతం	36-00
61. పంచాయతన పూజ	63-00
62. 28 వ్రతములు	120-00

63. కలశపూజలు (92కేసారి)	150-00
64. కలశపూజలు (విడివిడిగా) (ప్రింటులో)	....
65. ప్రాంకార మహాయజ్ఞం (ప్రింటులో)	....
66. గోమాత	40-00

2. స్తోత్రాలు-సుప్రభాతములు సహస్రనామములు

1. శ్రీ లలితా విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు పురాణపండ రాధాకృష్ణమూర్తిగారి సంకలనం	45-00
2. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (హిందీ) ,,	50-00
3. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (ఇంగ్లీషు) ,,	50-00
4. స్థూలాక్షరీలలితావిష్ణుసహస్రనామస్తోత్రములు(పత్రికసైజ్)	99-00
5. లలితావిష్ణు (కేస్ బైండ్) 1/8 డెమ్మి	63-00
6. స్థూలాక్షరీ లలితావిష్ణు (క్రాస్సైజు)కేస్బైండ్	108-00
7. సర్వదేవతా స్తోత్రమంజరి	120-00
8. సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళి: (63)	24-00
9. విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రమ్ (క్రాస్)	25-00
10. లలితా సహస్రనామ స్తోత్రమ్ (క్రాస్)	36-00
11. లలితా సహస్రనామములు	24-00
12. లక్ష్మీ సహస్రనామములు	24-00
13. దుర్గా సహస్రనామములు	24-00
14. ఆంజనేయ సహస్రనామములు	24-00
15. శివ సహస్రనామములు	24-00
16. విష్ణు సహస్రనామములు	24-00
17. గణపతి సహస్రనామములు	24-00
18. సుబ్రహ్మణ్య సహస్రనామములు	24-00
19. గాయత్రి సహస్రనామములు	24-00
20. లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు	24-00
21. శ్రీరామా సహస్రనామములు	24-00
22. సరస్వతి సహస్రనామములు	24-00
23. సూర్యసహస్రనామములు & ఆదిత్యహృదయం	24-00
24. శ్రీవేంకటేశ్వరసహస్రనామములు	24-00
25. మణిభీషవపర్ణన (పెద్దది)	24-00
26. సంద్యావందనం	24-00
27. మంత్రపుష్పమ్	....
28. త్రిభాషా హనుమాన్ చాలీసా	15-00
29. హనుమాన్ చాలీసా	10-00

30. మణిబీష్టపవర్ణన (పాకెట్)	10-00
31. ఆరు చాలీసాలు	10-00
32. శివారాధన (శివస్తోత్రాలు)	10-00
33. వేంకటేశ్వర సుప్రభాతం (పాకెట్)	10-00
34. ఆరుదండకాలు	5-00
35. వేంకటేశ్వర గోవిందనామములు	5-00
36. అష్టలక్ష్మీ స్తోత్రమ్ కనకధారాస్తోత్రమ్	10-00
37. దేవీఖడ్గమాలాస్తోత్రమ్ (మహిషాసురమర్దినీస్తోత్రంతో)	10-00
38. సుందరకాండ (పాకెట్)	10-00
39. భగవద్గీత మూలం	27-00
40. రామరక్షాస్తోత్రమ్	15-00
41. స్తోత్ర రత్నావళి	36-00
42. పురాణపండ లలితా-విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
43. పురాణపండ లలితాసహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
44. పురాణపండ విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్	10-00
45. పురాణపండ ఆదిత్య హృదయం	10-00
46. మంత్రపుష్పం (మినీ)	10-00
47. శివానందలహరి-సౌందర్యలహరి	36-00
48. కుజదోషం	10-00
49. కాలసర్ప దోషం	10-00
50. మీ అప్పులు తీరాలా?	10-00
51. దృష్టిదోషాలు నివారణ	10-00
52. పంచసూక్తములు	10-00
53. సంధ్యావందనం	10-00
54. రుద్రనమకమ్-చమకమ్	10-00
55. గాయత్రీమంత్రాలు	10-00
56. హయగ్రీవ స్తోత్రమాల	10-00
57. దక్షిణామూర్తి స్తోత్రమాల	10-00
58. ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలు - పంచారామాలతో	10-00
59. శ్రీసూక్తం పురుష సూక్తం	10-00
60. నవగ్రహస్తోత్రమాల	36-00
61. మహాన్యాసమ్	36-00
62. సుందరకాండ గానామృతం	36-00
63. గోమాతపూజావిధానము	10-00
64. ఆనందసిద్ధి - 1 శ్రీదేవీ స్తోత్రమాల	108-00

65. ఆనందసిద్ధి - 2 ఏ సమస్యకు ఏ స్తోత్రమ్ పారాయణచేయాలి	108-00
66. ఆనందసిద్ధి-3 మానసదేవీ స్తోత్రమాల	108-00
67. శ్రీ కాలభైరవ రక్షా కవచమ్	63-00
68. అర్చన	40-00
69. నిత్యదేవతార్చన	40-00
70. సర్వదేవతా స్తోత్ర నిధి	99-00
71. శ్రీచక్ర నవవరణార్చన	63-00
72. చండీ సప్తశతి పారాయణ క్రమం	99-00
73. శ్రీదేవి స్తోత్ర రత్నావళి 32 దేవి స్తోత్రాలకు తాత్పర్యంతో	99-00
74. వనదుర్గా మంత్రానుష్ఠాన క్రమమ్	63-00
75. శ్రీ కాలభైరవ వ్రతము	63-00

3. శ్రీ సాయి దత్త గ్రంథములు

1. శ్రీ సాయిబాబా సచ్చరిత్ర	120-00
2. సంపూర్ణ శ్రీ గురు చరిత్ర	120-00
3. శ్రీ సాయిఆరాధన-షిర్డివైభవం	120-00
4. శ్రీ సాయిబాబా జీవిత చరిత్ర (క్రొన్)	63-00
5. శ్రీ గురుచరిత్ర (క్రొన్)	63-00
6. నవనాథ చరిత్ర	99-00
7. శ్రీసాయిచరిత్ర (భైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
8. శ్రీగురుచరిత్ర (భైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
9. సత్యదత్తవ్రతం దత్తాత్రేయపూజాకల్పం,సహస్రంతో	30-00
10. అనఘాదేవీ వ్రతం	30-00
11. భక్తుల ప్రశ్నలకు బాబా జవాబులు	30-00
12. శ్రీ సాయిపూజాకల్పం (సహస్రంతో)	25-00
13. శ్రీ సాయిభజనమాల	20-00
14. శ్రీ సాయి భజన్స్	20-00
15. శ్రీ సాయిభక్తి గీతాలు	20-00
16. శిరిడిహారతులు (భావంతో)	20-00
17. "శ్రీసాయి"కోటి	27-00
18. "శ్రీసాయిరామ్"కోటి	20-00
19. శ్రీ సాయినాథ స్తోత్రమంజరి	10-00
20. శ్రీ సాయివేయినామాలు	8-00
21. శ్రీ సాయి హారతులు (పాకెట్)	15-00
22. శ్రీ సాయి స్తవనమంజరి	10-00
23. హిందీ శ్రీ సాయి హారతులు	15-00

24. శని సింగణాపూర్ క్షేత్రమాహాత్మ్యం	63-00
25. ఇంగ్లీషు శ్రీ సాయిహారతులు	15-00
26. షిరిడి దర్శనం-శ్రీసాయి వైభవం	99-00
27. సాయిసత్యవ్రతం	30-00
28. సాయి అనుగ్రహమ్	120-00
29. నవగురువారాల వ్రతకల్పము	15-00
30. శ్రీదత్తలీలామృతము	99-00
31. హృదయంలో సాయి	15-00
32. శ్రీషిరిడిసాయి లీలామృతం(శ్రీసచ్చరిత్ర)	120-00
33. గజాననమహరాజ్ చరిత్ర	99-00

4. జ్యోతిషాలు

1. 'కాలచక్రం' గంటలపంచాంగం (గార్గ్యేయ)	72-00
2. గ్రహభూమి పంచాంగము (గార్గ్యేయ)	108.00
3. ఆనందసిద్ధి పంచాంగం (వై.వి.శాస్త్రి)	63.00
4. ములుగు వారి రాశిఫలితాలు (12రాశులువారికి)	50.00
5. ములుగు వారి రాశిఫలితాలు విడివిడిగాఓక్కొక్కటి	12.00
6. కాలచక్రంజ్యోతిషక్యాలండర్	25.00
7. గ్రహబలం క్యాలండర్ (శ్రీనివాసగార్గ్యేయ-భక్తిటివి)	25.00
8. శుభమస్తు (పిడపల్లి) క్యాలండర్	25.00
9. సాదా క్యాలండర్	5.00
10. పాకెట్ క్యాలండర్	15.00
11. తాజకనీలకంఠీయమ్	100-00
12. కేరళ జ్యోతిష రహస్యాలు	180-00
13. జ్యోతిష బ్రహ్మ రహస్యాలు	180-00
14. మానసాగరి జాతకపద్ధతి	180-00
15. వరాహమిహిర జాతకపద్ధతి	180-00
16. వధూవర వివాహమైత్రిద్వాదశకూటములు	99-00
17. సింపుల్ రెమిడీస్	180-00
18. శంభు హోరప్రకాశిక	250-00
19. పూర్వ పరాశరి	100-00
20. పరాశర జ్యోతిషవిజ్ఞాన సర్వస్వం	200-00
21. ప్రశ్న సింధు	99-00
22. నక్షత్ర విశేష ఫలితాలు	63-00
23. సూర్యసిద్ధాంతపంచాంగగణితంచేయడంఎలా?	180-00
24. ధృక్సిద్ధాంతపంచాంగగణితం చేయడంఎలా?	180-00

25. ఆయుర్దాయ నిర్ణయం	63-00
26. జాతక గణిత ప్రవేశిక	63-00
27. జ్యోతిషమర్కబోధిని	63-00
28. జ్యోతిష ప్రశ్నోత్తరమాల	63-00
29. ముహూర్తం నిర్ణయించడంఎలా?	63-00
30. జాతక మకరందం	63-00
31. జ్యోతిష సరస్వతి	63-00
32. మీజననకాల విశేషాలు	63-00
33. ముహూర్త విజ్ఞాన భాస్కరం	63-00
34. జ్యోతిష స్వయంబోధిని	63-00
35. శుభముహూర్త శిరోమణి	63-00
36. నక్షత్ర ఫలమంజరి	36-00
37. పంచాంగం చూసే విధానం	36-00
38. సర్వార్థ జ్యోతిషం	36-00
39. ప్రాథమిక జ్యోతిషం	36-00
40. నవరత్నములు శుభయోగములు	36-00
41. శుభశకునాలు	30-00
42. హస్తరేఖాఫలితాలు	36-00
43. సంఖ్యల్లో భవిష్యత్	36-00
44. ముహూర్త దీపిక	99-00
45. పుట్టుమచ్చలు ఫలితాలు	30-00
46. కలలు ఫలితాలు	30-00
47. జాతక చక్రం వేయడం ఎలా?	36-00
48. మానసాగరి (ప్రాచీనజ్యోతిషగ్రంథం) -పుచ్చాశ్రీనివాసరావు	250-00
49. జ్యోతిషశాస్త్ర చిట్కాలు	120-00
50. గుప్తా శతాబ్ది పంచాంగం (1940-2050)	999-00
51. ప్రశ్నచండేశ్వరమ్	63-00
52. ద్వాదశభావ ఫలచంద్రిక	250-00
53. జ్యోతిష శతయోగరత్నావళి (సూర్యయోగాలఫలితాలు)	120-00
54. అంగసాముద్రికం	36-00
55. హస్త సాముద్రికం	63-00
56. లాల్ కితాబ్	99-00
57. శకునశాస్త్రం	63-00
58. ఆధునికప్రశ్నశాస్త్రం	120-00
59. పరాశరజ్యోతిష ప్రశ్నజ్యోతిషం	180-00

60. అష్టకవర్గ (కొండపల్లి)	63-00
61. బృహత్ జాతకం (ప్రాచీనప్రతికిపునర్ముద్రణ)	250-00
62. లగ్నరత్నాకరం	63-00
63. షట్పంచాశిక	120-00
64. 40 రోజుల్లో జ్యోతిషం నేర్చుకొనండి	270-00
65. 40 రోజుల్లో సాముద్రికం నేర్చుకొనండి	180-00
66. 40 రోజుల్లో సంఖ్యాశాస్త్రం	180-00
67. 40 రోజుల్లో నక్షత్ర (నాడీ) ఫలితములు	270-00
68. 40 రోజుల్లో వైద్యజ్యోతిషం నేర్చుకోండి	250-00
69. మీ పుట్టినతేదీ అద్భుతరహస్యాలు (సాయిగణపతిరెడ్డి)	270-00
70. కె.పి.జ్యోతిషం (పరిచయం)	63-00
71. ముహూర్తచింతామణి	99-00
72. సూర్యచంద్ర గ్రహణములు	63-00
73. ప్రసిద్ధవృక్షుల జాతకాలు (వేరేకొండప్ప)	180-00
74. అదృష్టరెమెడిస్	144-00
75. గ్రహసంచార ఫలనిర్ణయదీపిక	63-00
76. జ్యోతిష రెమిడిస్	300-00
77. జాతకమార్తాండం పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
78. జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
79. నాడీజ్యోతిషం	63-00
80. నక్షత్రపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
81. లగ్నపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
82. గౌతమసంహిత	63-00
83. హోరరత్నమాల	63-00
84. జాతకఫల మణిమంజరి	200-00
85. పుష్కర పంచాంగం (2013-14 నుండి 2024-25)	560-00
86. దశాభుక్తిఫల నిర్ణయం	250-00
87. వింత జ్యోష్యములు	63-00
88. షోడశవర్గులు	200-00
89. రవిగ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
90. చంద్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
91. కుజ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
92. బుధ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
93. గురు గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
94. శుక్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00

95. శని గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
96. రాహు & కేతు గ్రహముల సమస్త ప్రభావములు	99-00
97. ఆధునిక గ్రహములు-ఉపగ్రహములు సమస్త ప్రభావములు	99-00
98. ముహూర్తమార్తాండం	63-00
99. లఘుజాతకం	63-00
100. జాతకాలంకారము	63-00
101. మేషలగ్న ఫలితములు	99-00
102. వృషభ లగ్న ఫలితములు	99-00
103. మిథున లగ్న ఫలితములు	99-00
104. కర్కాటక లగ్న ఫలితములు	99-00
105. సింహలగ్న ఫలితములు	99-00
106. కన్యలగ్న ఫలితములు	99-00
107. తుల లగ్న ఫలితములు	99-00
108. వృశ్చిక లగ్న ఫలితములు	99-00
109. ధనుస్సు లగ్న ఫలితములు	99-00
110. మకర లగ్న ఫలితములు	99-00
111. కుంభ లగ్న ఫలితములు	99-00
112. మీన లగ్న ఫలితములు	99-00
113. నారద సంహిత	200-00
114. పంచాంగపీఠికలేఖకాగణితం	250-00
115. తారాబలం - చంద్రబలం (వేరే కొండప్ప)	99-00
116. సులభలగ్న సాధన (చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	200-00
117. రాహు కేతువుల యోగము	99-00
118. ఛాయాగ్రహములు	99-00
119. జ్యోతిషవిజ్ఞాన దీపిక	63-00

జి.వి.రామన్ గారి గ్రంథములు

120. జ్యోతిష విద్యారంభం	50-00
121 గ్రహభావ బలములు	50-00
122. కాలచక్రదశ	50-00
123. అనుభవ ప్రశ్నాజ్యోతిషం	50-00
124. జ్యోతిషశాస్త్రంలో వాతావరణ భూకంపాలు	50-00
125. పురోగామి జాతకం	50-00
126. భావార్ధరత్నాకరం	75-00
127. భారతీయజ్యోతిష సర్వస్వం	75-00
128. అష్టకవర్గ పద్ధతి:	75-00

129. జ్యోతిషశాస్త్రంలో సందేహాలు,సమాధానాలు	75-00
130. ప్రశ్నతంత్ర	75-00
131. ముహూర్తం	75-00
132. విశిష్ట జాతకములు	125-00
133. భారతీయఫలితజ్యోతిషం	125-00
134. 300 ముఖ్యమైన యోగములు	125-00
135. జాతకంపరిశీలించడంఎలా ?	300-00

**రాష్ట్రపతి అవార్డుగ్రహీత, మహామహోపాధ్యాయ, వాచస్పతి
శ్రీ మధురకృష్ణమూర్తిగారి గ్రంథములు**

136. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-1	200-00
137. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-2	200-00
138. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-3	200-00
139. బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-4	200-00
140. భావార్థరత్నాకరము	100-00
141. ముహూర్త చింతామణి	100-00
142. ముహూర్త చింతామణి-పార్వ2	200-00
143. స్వప్న శాస్త్రము	36-00
144. శతయోగమంజరి	50-00
145. వ్రతనిర్ణయకల్పవల్లి	250-00
146. దైవజ్ఞవల్లభం	75-00
147. వసంతరాజశకునమ్ (బృహత్శకునశాస్త్రం)	250-00
148. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-1	100-00
149. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-2	200-00
150. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-3	100-00
151. వాస్తుశాస్త్రవివేకము-4	200-00
152. అనుభవసులభవాస్తు - 1	50-00
153. అనుభవసులభవాస్తు - 2	100-00
154. పంచాంగ వివేకము	99-00
155. వశిష్ట సంహిత	360-00
156. పంచపక్షి శాస్త్రం (కేస్బైండి)	200-00

5. వాస్తులు

1. 40 రోజుల్లో “వాస్తువిద్య” నేర్చుకొనండి	180-00
2. వాస్తుశాస్త్ర రహస్యములు	200-00
3. వాస్తునుబట్టి మీ ఇల్లు	63-00
4. మీరూ మీ వాస్తు	63-00

5. గృహవాస్తు చిట్కాలు	63-00
6. వాస్తు పూజ	63-00
7. వాస్తు సూత్రములు	63-00
8. వాస్తుశాస్త్ర రహస్యాలు	63-00
9. గృహవాస్తు వర్ణులు	99-00
10. విశ్వకర్మవాస్తు శాస్త్రరీత్యా మీ ఇంటి ప్లానులు	63-00
11. విశ్వకర్మ వాస్తుశాస్త్రరీత్యా మీఇండ్లఆయములు	99-00
12. విశ్వకర్మ వాస్తు శాస్త్రం(చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	180-00
13. ఆధునిక గృహవాస్తు	99-00
14. శుభవాస్తు	270-00
15. వాస్తుయంత్ర రత్నావళి	120-00
16. వాస్తుశాస్త్రం	120-00
17. హౌస్ ప్లాన్స్	63-00
18. గృహనిర్మాణ వాస్తు	63-00
19. వాస్తు రెమెడీస్	63-00
20. గృహవాస్తు దర్పణం	63-00
21. జ్యోతిష-గృహవాస్తుచంద్రిక	200-00
22. వాస్తురత్నాకరం (క్రిందపల్లి)	63-00
23. వాస్తుశిరోమణి	120-00
24. వాస్తుసంగ్రహమ్	63-00
25. పంచవాస్తు పారిజాతం	120-00
26. వాస్తుడిండిమమ్	63-00
27. వాస్తుదుందిభి	120-00
28. విశ్వకర్మవాస్తుప్రకాశిక (కేస్బైండి)	250-00
29. కృష్ణవాస్తుశాస్త్రము	63-00
30. జలివాస్తు,శల్యవాస్తు (దంతూరిపండరీనాథ్)	99-00
31. మయవాస్తు (గోరసపీఠభద్రాచార్య)	120-00
32. వాస్తు జ్యోతి	63-00
33. మన ఇల్లు-మనవాస్తు	99-00
34. వాస్తవ వాస్తుపూజావిధానము	108-00
35. వాస్తు దర్పణం	120-00

6. మంత్ర-శాస్త్రాలు

1. మంత్రసాధన	63-00
2. తంత్రజాలం	63-00
3. మంత్రశక్తి	63-00

4. దత్తాత్రేయ తంత్రవిద్య	63-00
5. దత్తాత్రేయ మూలికాతంత్రమ్	63-00
6. తాంత్రిక పంచాంగం	63-00
7. యక్షిణీ తంత్రం	63-00
8. మంత్రానుష్ఠాన చంద్రిక	63-00
9. సర్వదేవతా మంత్రకవచములు	63-00
10. మంత్రాక్షరాలరహస్యం (బీజాక్షరనిఘంటువు)	63-00
11. సర్వదేవతా మంత్రరత్నావళి	63-00
12. సదాచార దీపిక	63-00
13. యోగినీ-వామకేశ్వరతంత్రం	63-00
14. ప్రపంచసారతంత్రం	63-00
15. బదనిక తంత్రమ్	63-00
16. ఉచ్చిష్ట గణపతి తంత్రమ్	63-00
17. గుప్త సాధన తంత్రం	63-00
18. గంధర్వ తంత్రమ్	63-00
19. సౌందర్యలహరి (మంత్రయంత్రరత్నావళి)	63-00
20. యంత్ర మంత్ర తంత్ర	63-00
21. పాశుపత తంత్రం	99-00
22. పంచదశ మహాఘ్న తంత్రం	99-00
23. రుద్రాష్టాధ్యాయః	99-00
24. మంత్రసిద్ధి	120-00
25. పరశురామతంత్రమ్	108-00
26. శ్రీలలితావిలోమ పంచదశీ	108-00
27. శ్రీ గురు తంత్రం	108-00
28. గాయత్రీ తంత్రమ్	108-00
29. మహాశక్తి మంత్ర తంత్ర రహస్యాలు	150-00
30. శ్రీ దుర్గ తంత్రమ్	200-00
31. మహామృత్యుంజయఅమృతపాశుపతమ్	200-00
32. సర్ప (నాగ)తంత్రం	250-00
33. హవన తంత్రం	250-00
34. షోడశనిత్యతంత్రం	250-00
35. శాక్తీయతంత్రం	250-00
36. రుద్రయామళతంత్రం	250-00
37. లక్ష్మీప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
38. హిరణ్యకూలినీ తంత్రమ్	250-00

39. మాయాప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
40. శ్రీ విశ్వరూప ప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
41. స్వర్ణాకర్షణభైరవతంత్రం	250-00
42. కాశీవిశాలాక్షి తంత్రం	250-00
43. శాంతితంత్రమ్	250-00
44. యంత్రసిద్ధి	360-00
45. శ్రీ లక్ష్మీ తంత్రమ్	360-00
46. మంత్రమహోదధి (స్త్రీదేవతాఙ్కమ్)	360-00
47. మంత్రమహోదధి (పురుషదేవతాఙ్కమ్)	360-00
48. మంత్రశాస్త్రం (గ్రంథము)	360-00
49. ప్రత్యంగిరాకృత్యాతంత్రం	360-00
50. కామధేనువు తంత్రం	360-00
51. శూలినీదుర్గాతంత్రం	360-00
52. శ్రీవిద్య రహస్యం	290-00
53. కులార్ణవ తంత్రమ్	150-00
54. ఆచార్య సిద్ధ నాగార్జునతంత్రం (ఒరిజనల్)	390-00
55. సిద్ధమూలిక రహస్యం (మంత్ర,యంత్రసహితం)	63-00

7. గ్రంథాలు - ఆరాధనలు

1. భగవద్గీత శ్లోక తాత్పర్య సహితం	54-00
2. భగవద్గీత (వచనం)	99-00
3. భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యం-కేసుబైండింగ్	72-00
2. గణేశ ఆరాధన 1	99-00
3. గణేశోపాసన 2	99-00
4. నవగ్రహవైభవం	99-00
5. నవగ్రహ రెమెడీస్	99-00
6. నవగ్రహ వేదం	99-00
7. శనిగ్రహారాధన	99-00
8. ఆదిత్యారాధన	99-00
9. సుబ్రహ్మణ్యారాధన	99-00
10. శ్రీ శివ ఆరాధన	99-00
11. లక్ష్మీ ఆరాధన	99-00
12. హనుమదారాధన	99-00
13. లలితారాధన	99-00
14. శ్రీ చక్రారాధన	99-00
15. గాయత్రీ ఆరాధన	99-00

16. వీరభద్రారాధన	99-00
17. కుజగ్రహారాధన	99-00
18. భైరవారాధన	99-00
19. దైవారాధన	99-00
20. గీతారాధన (భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యసహిత)	99-00
21. శ్రీవేంకటేశ్వరాధన	99-00
22. హయగ్రీవారాధన	99-00
23. లక్ష్మీనరసింహారాధన	99-00
24. శ్రీ బాలాత్రిపురసుందరీ స్తోత్ర కదంబం	99-00
25. దేవీ లీలామృతం	99-00
26. పురాణపండ సుందరకాండ వచనం	99-00
27. పురాణపండ రామాయణం	99-00
28. పురాణపండ భారతం	99-00
29. పురాణపండ భాగవతం	99-00
30. (సూరి) వాల్మీకి రామాయణం	99-00
31. కాలసర్ప యోగం	99-00
32. నిత్య జీవితములో రుద్రాక్షలు	99-00
33. నిత్య జీవితములో నవరత్నాలు	99-00
34. వేదసూక్తములు	99-00
35. వేమన పద్యసారామృతం	99-00
36. పండగలు పర్వదినాలు	99-00
37. సూక్తిరత్నాలు	99-00
38. హనుమచ్ఛ్రిత్ర	99-00
39. నవగ్రహ దర్శనమ్	99-00
40. నిత్యజీవితంలో నవగ్రహాలు	99-00
41. సాలగ్రామములు	99-00
42. గురుశుక్ర ప్రభావము చంద్రకళానాడి	99-00
43. శనిగ్రహరెమిడిస్	99-00
44. జాతకసుధాసారము-జాతకమోక్షప్రదాయిని	99-00
45. వివాహజ్యోతిషమంజరి-మ్యారేజ్మ్యాచింగ్గైడ్ (సాయిగణపతిరెడ్డి)	99-00
46. మీపుట్టినతేదీనిబట్టి మీజీవితరహస్యాలు (న్యూమరాలజీ లైఫ్గైడ్) ..	99-00
47. మీఅదృష్టానికి (పేరు) నేమ్కరక్షన్ ..	99-00
48. న్యూమరాలజీ రెమిడిస్	99-00
49. మూకపంచశతీ	99-00
50. శ్రీరామకర్ణామృతం	99-00

51. రహస్యకుక్కుటశాస్త్రం	300-00
52. ఉపాసన విధానం	99-00
53. పంచమవేదం మహాభారతం	99-00
54. దేవుళ్ళు డాట్ కామ్	99-00
55. గణపతిభాష్యం	99-00
56. యజుర్వేద ఉపనయనవివాహప్రయోగమంజరి	99-00
57. నవయోగులు	99-00
58. ఆంధ్రప్రదేశ్లోనిదర్శించవలసిన ప్రముఖదర్గాలు	99-00
59. సకలదేవతాఅష్టోత్తరాలు(పెద్దది)-(180అష్టోత్తరశతనామావళులతో)	99-00
60. సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళులు (కేస్బైండింగ్)	216-00
61. సకలదేవతా సహస్రనామములు	99-00
62. ఆధ్యాత్మిక సూక్తి నిధి	99-00
63. బ్రాహ్మణులు గోత్రాలు,ప్రవరలు	99-00
64. సర్వదేవతాస్వరూపుడు శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు	99-00
65. శ్రీ లక్ష్మీసన్నిధి	99-00
66. శ్రీలక్ష్మీగణపతి హోమకల్పం	99-00
67. మార్షల్ఆర్ట్స్ 9 (కరాటే,కుంగ్ఫూనేర్చుకోండి)	99-00
68. మ్యాజిక్గైడ్	99-00
69. చదరంగం	99-00
70. పంచముఖ హనుమత్ వైభవం	63-00
71. గరుడపురాణం	40-00
72. మాఘపురాణం	36-00
73. శివపురాణం	36-00
74. వైశాఖపురాణం	36-00
75. కార్తీక పురాణం	36-00
76. కార్తీక పురాణం (చిన్నది)	25-00
77. సర్వకార్యసిద్ధికి రామాయణపారాయణ	63-00
78. పెద్దబాలశిక్ష	50-00
79. గాయత్రీ మహిమ	36-00
80. వృక్షదేవతలు	63-00
81. యాజుష స్కార్త సంస్కార చంద్రిక	200-00
82. సనాతనవైదిక బ్రాహ్మణస్మార్తాగమకల్పమ్	150-00
83. చతుర్వేదములు	120-00
84. నవగ్రహారాధన	120-00
85. తాళపత్ర సమాహార గోపురం	120-00
86. మనుధర్మ శాస్త్రం (వచనంలో...) (కేస్బైండు)	250-00

87. మానవధర్మములు	120-00
88. వేదమంత్ర సంహిత	120-00
89. సహస్రలింగార్చన	120-00
90. శ్రీ శివగీత	120-00
91. ద్వాదశఉపనిషత్తులు	120-00
92. పురాణపండవారి సౌందర్యలహరి	(కేస్బైండింగ్) 250-00
(శ్లోకతాత్పర్యసహిత విపులవ్యాఖ్యతో)	సాదా 120-00
93. బృహత్ శివ స్తోత్ర రత్నాకరము	200-00
94. బృహత్ దేవీ స్తోత్రరత్నాకరము	200-00
95. బృహత్ విష్ణు స్తోత్రరత్నాకరము	200-00
96. కేదారనాథ్ బదరీనాథ్ యాత్రాగైడు	63-00
97. దక్షిణావృత శంఖములు	63-00
98. 108 దివ్యదేశాల విష్ణుక్షేత్రదర్శని	36-00
99. ధర్మసింధువు(కేస్బైండింగ్)	270-00
100. భారతీయ శైవక్షేత్రయాత్రాదర్శిని	99-00
101. చిలుకూరి బాలాజీచరిత్ర	36-00
102. భగవత్స్తుతి	63-00
103. సూర్యోపాసన	36-00
104. కాశీఖండం	250-00
105. దేవీభాగవతం	360-00
106. శ్రీ ఆంజనేయం	216-00
107. ధర్మసందేహాలు	216-00
108. ఆధ్యాత్మిక దైవిక వస్తువులు	250-00
109. రామాయణం	600-00
110. పోతన భాగవతం	900-00
111. శివమంత్రములు	63-00

8. వైద్య గ్రంథాలు

1. ఆహారం ఆరోగ్యం	36-00
2. మూలికావైద్య చిట్కాలు	36-00
3. ఆయుర్వేద వైద్య చిట్కాలు	30-00
4. గృహవైద్య రహస్యాలు	36-00
5. గృహవైద్యసారం	36-00
6. హోమియోవైద్యం (ద్వాదశలవణచికిత్స)	63-00
7. ప్రకృతివైద్యం	36-00
8. ఆహారం-వైద్యం	99-00

9. సంపూర్ణ ఆయుర్వేద-చిట్కా వైద్యం	99-00
10. ఆయుర్వేదమ్	36-00
11. ఆయుర్వేద మూలికావైద్యబీపిక	99-00
12. దుంపకూరలు, ఆకుకూరలు, కాయగూరలు (వాడకం - ఉపయోగాలు)	99-00
13. ఏకమూలికావైద్యం	99-00
14. అష్టాంగ హృదయం (4భాగాలు)	1200-00
15. రహస్యసిద్ధయోగవైద్యసారమ్	99-00
16. ప్రాథమిక హోమియోవైద్యం	99-00
17. ఒబెసిటీ	99-00
18. హెల్త్గైడ్	99-00
19. ఆయుర్వేదం-జీవనవేదం	99-00
20. పుడ్థేరపి	63-00
21. న్యాయరత్నేరపి	99-00
22. సంపూర్ణఆరోగ్యానికి 20ని॥	63-00
23. కీళ్ళనొప్పులు మీ సమస్యలైతే...	99-00
24. యోగామంత్ర	63-00
25. యోగా మండే టు సండే	63-00
26. హెర్బల్ మెడిసిన్-హెల్త్టూడే	99-00
27. హెల్త్ఫైల్	108-00
28. వస్తుగుణపాఠం	250-00
29. రసాయన వాజీకరణ తంత్రం	150-00
30. వస్తుగుణ మకరందం	400-00
31. నాటువైద్యం -(కేస్బైండ్)	360-00
32. నాటువైద్యం (చిన్నది)	99-00
33. ప్రాణాయామము-యోగ	63-00

9. అయ్యుష్ష - భవానీ రకాలు

1. శ్రీ అయ్యుష్ష లీలామృతం	30-00
2. శ్రీ అయ్యుష్ష భజనపాటలు	63-00
3. శ్రీ అయ్యుష్ష పూజాకల్పం	20-00
4. శ్రీ అయ్యుష్ష భక్తి గీతాలు	20-00
5. హారతిగైకొనుమా	40-00
6. శ్రీ అయ్యుష్ష దీక్ష F	10-00
7. శ్రీ అయ్యుష్ష భజనమాల F	10-00
8. శ్రీ అయ్యుష్ష నిత్యపూజ P	10-00

9. శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యనియమావళి P	10-00
10. భవానీదీక్ష (శ్రీ భవానీ లీలామృతం)	36-00
11. దేవీలీలామృతం	99-00
12. శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	20-00
13. దేవీ భక్తిగీతాలు	20-00
14. భవానీదీక్ష P	10-00
15. దేవీ భక్తిమాల F	10-00
16. శ్రీ అయ్యప్ప భజనావళి	120-00
17. అయ్యప్పపూజావిధి (జేసుదాసుసాంగ్స్‌తో)	24-00

10. భజనలు - కీర్తనలు

1. అన్నమయ్య కీర్తనలు	20-00
2. శ్రీరామదాసు కీర్తనలు	20-00
3. సర్వదేవతా మంగళహారతులు	20-00
4. వసుంధర మంగళ హారతులు	25-00
5. సాభాగ్య దేవతా మంగళహారతులు	36-00
6. సర్వదేవతా భజనలు	36-00
7. చిట్టి పొట్టి పాటలు	10-00
8. జాతీయ గీతాలు	10-00
9. దేశభక్తి గీతాలు	36-00
10. పండుగలు-పుణ్యక్షేత్రాలు భక్తిగీతాలు	36-00
11. గొజ్జిళ్ళపాటలు,లాలిపాటలు,కోలాటపాటలు	36-00
12. అన్నమయ్య సంకీర్తనలు	99-00
13. పెళ్ళిపాటలు-స్త్రీలపాటలు	36-00
14. భక్తానంద భజనకీర్తనలు(ఓల్డ్‌సినిస్టెల్)	36-00
15. సర్వదేవతాభక్తిమణిమాల	36-00
16. బతుకమ్మ ఉయ్యాల పాటలు	36-00
17. అన్నమయ్య సంకీర్తనావిధి(1000కీర్తనలు)	270-00

11. హిట్స్ సాంగ్స్

1. ఘంటసాల భక్తిగీతాలు-భగవద్గీత	36-00
2. ఎస్.పి.బాలు భక్తిగీతాలు	36-00
3. ఘంటసాల సుమధురగీతాలు	99-00
4. పి. సుశీల సుమధురగీతాలు	99-00

5. ఎస్.పి. బాలు సుమధురగీతాలు	99-00
6. ఎస్.జానకి సుమధురగీతాలు	99-00
7. వేటూరి సుందరరామమూర్తిహిట్స్	99-00
8. సర్వదేవతా సినీభక్తిగీతాలు	99-00

12. స్త్రీలకు ఉపయుక్త పుస్తకములు

1. శ్రీకాంతామణి వంటలు (వెజ్)	63-00
2. శ్రీకాంతామణి వంటలు (నాన్ వెజ్)	63-00
3. శాకాహార వంటలు	30-00
4. మాంసాహారవంటలు	30-00
5. చిట్టిచిట్కాలు	30-00
6. అందానికి చిట్కాలు	30-00
7. పిల్లల పేర్లు (పెద్దది)	30-00
8. పిల్లల పేర్లు (చిన్నది)	10-00
9. లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ శాలీబోర్డర్స్	36-00
10. లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ డిజైన్స్	36-00
11. చిన్నారులకు చిరుతిళ్ళు	30-00
12. పసందైన ఫాస్ట్‌ఫుడ్ వంటలు	30-00
13. వలావ్‌లు, ఫ్లైడ్ రైస్‌లు, వెరైటీరైస్‌లు	30-00
14. వేపుళ్ళు-ఇగుర్లు	30-00
15. బ్రేక్‌ఫాస్ట్ వంటలు	30-00
16. పండుగలలో చేసుకొనే పిండివంటలు	30-00
17. మైక్రోవేవ్ వంటలు	99-00
18. సర్వదేవతాభక్తిమాల	36-00
19. పిల్లలపేర్లు (బాబు)	36-00
20. పిల్లలపేర్లు (పాప)	36-00
21. మోడ్రన్ మెహంది (గోరింటాకు డిజైన్స్)	36-00
22. మోడ్రన్ పిల్లలపేర్లు	99-00
23. నోరూరించే నాన్ వెజ్ వంటలు	99-00
24. మోడ్రన్ టైలరింగ్ (లేడీస్ & జంట్స్)	99-00

వివిధ రకాలు

ఎందరోమహానుభావులు	270-00
యోగాసనాలు	36-00
సూర్యనమస్కారములు	36-00
పొడుపు కథలు (చిన్నవి)	10-00

హిందీ-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
ఇంగ్లీషు-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
జనరల్ నాలెడ్జ్	20-00
నూరు ఎక్కాలు	10-00
1-100 టేబుల్ బుక్	10-00
1-100 టేబుల్ బుక్ (క్రాస్ సైజు)	4-50
శ్రీరామకోటి	27-00
శ్రీశివకోటి	27-00
మేజిక్	30-00
అంకెలతో గారడీ	30-00
హృదయస్పందన (కవితలు)	30-00
వాత్స్యయన కామసూత్రాలు	36-00
ఎ.పి.టూరిస్ట్ గైడు	36-00
ఇంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
మహేంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
శరీరభాష (బాడీ లాంగ్వేజ్)	99-00
క్రియాయోగం	36-00
ఆనందంగా జీవిద్దాం	99-00
హరిశ్చంద్ర నాటకం	50-00
వాత్సయనకామసూత్రాలు	99-00
పంచసాయకం	99-00
రతిరహస్యాలు	99-00
అనంగరంగం (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
శృంగారకేళి (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
గాయత్రీవిజ్ఞాన్	99-00
చింతామణి (నాటకం)	50-00
బాలనాగమ్మ	50-00
కాళహస్తి స్త్రీల వ్రతకథలు	36-00
కాళహస్తి రామాంజనేయ యుద్ధం(బదిరెడ్డి)	50-00
కాళహస్తి గోవింద నామాల భగవద్గీత	36-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు చింతామణి	99-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు మర్కాలు (భైండు)	63-00
రామరాయవాస్తుశాస్త్రం(ముద్దగడరామరావు)	90-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.హనుమాన్ చాలీసా	10-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.సుందరకాండ	80-00
బ్రహ్మంగారిజీవితచరిత్ర (జవంగుల)	125-00
శ్రీ ఆదిశంకరాచార్య దివ్యచరితామృతం	40-00

కాశీరామేశ్వర మజలీ కథలు	63-00
శ్రీలలితాసహస్రనామము(భాస్కరభాష్యం)	600-00
ప్రకృతిసిద్ధాంతములు-వేదవిజ్ఞానము-ఫలితజాతక సూత్రములు	595-00
ముదుండి విశ్వనాథరాజుగారి గ్రంథములు	
విశ్వకర్మ ప్రకాశము	80-00
ప్రాచీనవాస్తుశాస్త్రాలు-ఆధునికవాస్తుపరిశీలన	250-00
నారద సంహిత	150-00
వాస్తురాజవల్లభము-మూలానువాదము	60-00
మయమతము - వచనము	80-00
బృహత్సంహిత - వచనము	160-00
వాస్తువిజ్ఞానజ్యోతి	.....
పురోహిత దర్శని (గోరసవీరభద్రాచార్య)	....
విశ్వకర్మవాస్తువిద్యారహస్యములు	....
వాస్తు విజ్ఞాన చంద్రిక	....
మహాదశా పారిజాతం	....
వాస్తు నారాయణీయం	120-00
యోగావళీఖండం	120-00
ముహూర్తసింధువు	150-00
సర్వార్థచంద్రిక (4భాగాలు)	1208-00
మీరే న్యూమరాలజిస్ట్ (డావూడ్)	370-00
నిర్ణయసింధు (2భాగాలు)	590-00
సాయి...	45-00
శ్రీ దుర్గానందలహరి	200-00
ఆరతిసాయిబాబా	11-00
ప్రతిష్ఠకల్పః(సాగి నరసింహమూర్తి)	500-00
తాజుద్దీన్ బాబా సచ్చరిత్ర	100-00

**సుమారు 100 సం॥రాలునాటి ప్రాచీన ప్రతులు తిరిగి
ఈ క్రింది గ్రంథములు ప్రచురించబడినవి.**

శ్రీరామ మంత్రానుష్ఠానము	300-00
శ్రీరామనవరాత్రోత్సవకల్పః	300-00
సీతారామ కథా సుధ అయోధ్యకాండ	200-00
సీతారామ కథా సుధ బాలకాండ	150-00
అరణ్యకాండ	100-00
శ్రాద్ధము ఎందుకు పెట్టాలి ? షోడశ సంస్కారములు	200-00
స్మార్త కాపర్ణి కారికలు	200-00
నవుంసక సంజీవనము, వైద్య శిరోమణి	200-00
విషవైద్య చింతామణి	200-00

హేమాద్రి సూరిణా ప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః	300-00
సర్వమూలికా గుణరత్నాకరం	300-00
ఆపస్తంబీయ ధర్మసూత్రాలు	300-00
సర్వశాంతి దర్పణం - అపర ప్రయోగ దర్పణం	200-00
గణకరంజని	200-00
సంతాన దీపిక	200-00
తిథినిర్ణయ కాణ్డః	250-00
ముహూర్త దర్పణం	200-00
జ్యోతిష శాస్త్ర రత్నము (శ్రీపతిజాతక పద్ధతి)	250-00
లఘుతాచకము	200-00
శ్రీ వైఖనస పైతృమేదిక ప్రయోగః	300-00
స్మృతి రత్నాకరము (ధర్మశాస్త్రం)	400-00
జాతకామృతతసారం	300-00
జాతక బోధిని	300-00
సంగీత విద్యాదర్పణం	300-00
సంగీత సర్వార్థసారసంగ్రహం	300-00
ముహూర్త మార్తాండం(చీకతాత్పర్యం)	450-00
జాతకరహస్యం	200-00
రాజమార్తాండం	200-00
ఆయుర్దాయదీపిక	200-00
వైద్యామృతం	200-00
అనుపానమంజరీ	200-00
నవగ్రహశాంతి విధానం-ఉదకశాంతి విధిః	200-00
చికిత్సరత్నము	200-00
స్వరచింతామణి	200-00
ద్వాదశలోహ భస్మవిధానం	200-00
దైవజ్ఞయశో విభూషణం	200-00
అనుపాన రత్నకరము	200-00
కాలామృతము	250-00
దైవజ్ఞకర్ణామృతము	300-00
రసేంద్ర చింతామణి	300-00
రసరత్న సముచ్ఛయం	300-00
వస్తుగుణరత్నాకరము	300-00
హోరానుభవదర్పణము	360-00
విశ్వకర్మ ప్రకాశిక వాస్తుశాస్త్రము	250-00
స్త్రీజన కల్పవల్లి	450-00
సంగీత సర్వార్థ సంగ్రహం	300-00
సంగీత సుధాసంగ్రహము	250-00
అర్క ప్రకాశము	200-00
సంగీత మార్తాండము	200-00
సంగీత ప్రథమబోధిని	200-00

వైద్యకల్పతరువు	200-00
రసప్రదీపిక	250-00
గణకానందము	250-00
శ్రీ లలితాసహస్రనామావళిః-వివరణాత్మక భావంతో	200-00
నవచండీ వేదోక్త శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	200-00
శ్రీ గాయత్రీ అనుష్ఠాన తత్త్వప్రకాశిక	360-00
సంగీతమార్తాండము	250-00
సారావళి	360-00
భేషజకల్పము	200-00
గురుశిష్య ఆయుర్వేద వైద్యచింతామణి	360-00
జాతకమణి	200-00
సర్వశకున ప్రకాశిక	200-00
యాజుష ప్రయోగ చంద్రిక	250-00
శిక్షావల్లీ-ఆనందవల్లీ-భృగువల్లీ	300-00
వసంతరాజ శకునము	250-00
తొట్టి వైద్యం	450-00
జ్యోతిష సిద్ధాంత సంగ్రహము (పంచాంగ గణితం)	300-00
సహస్ర యోగప్రకాశిక	300-00
శ్రీవిద్యారహస్యం	290-00
మహర్షుల చరిత్ర 1,3 300+300	
వేంకట సోమయాజీయం అను ధర్మశాస్త్రకాండము	250-00
శ్రీఆంజనేయం	216-00
రాశితుల్యవత్సర ఫలితం	200-00
నాడి జ్యోతిష విశ్లేషణ	400-00
రహస్యకుక్కుటశస్త్రం	300-00
స్త్రీ ధర్మరత్న బాండాగారము	200-00
శైవోత్సవరత్నాకరం	300-00
యాజుషప్రయోగ చింతామణి	300-00
సుస్వర ఋగ్వేద ప్రయోగదర్శిని	300-00
ఆయుర్వేద వైద్య సంగ్రహం	300-00
వశిష్ట సంహిత	360-00
హోమియోపతి గృహవైద్యం	200-00
వ్రతచూడామణి	300-00
వైశ్యధర్మప్రకాశిక	300-00
ఆలయ నిత్యార్చన పద్ధతి	200-00
స్త్రుతిముక్తాఫలం	300-00
ఆపస్తంబయల్లాజీయమ్	300-00
జ్యోతిషశాస్త్రసంగ్రహము	200-00
కర్మవిపాకాఖ్యయం	360-00
ముహూర్త రత్నావళి	250-00
సుదివిలోచనం	300-00
ఉత్తర కాలామృతం	200-00
సర్వవిషయ సర్వస్వసంగ్రహం	200-00

అరుదైన పాత పంచాంగములు, వ్రతకథలు,
పురాణములు, ఆరాధన గ్రంథములు,
సుప్రభాతములు, మహాత్మ్యములు, సహస్రనామములు,
పూజావిధానములు, స్తోత్రాలు, ప్రామాణిక గ్రంథములు,
కథలు, జ్యోతిష, వాస్తు, వైద్య, మంత్రశాస్త్రాది ఆధ్యాత్మిక
గ్రంథములకు

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,
రాజమహేంద్రవరం.

www.mohanpublications.com

From :

☎ : 0883-246 25 65

MOHAN PUBLICATIONS

Fort Gate, Opp : Ajanta Hotel

Rajahmundry-533 101 (a.p.)

mohan
PUBLICATIONS

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

ఉచిత Pdf బుక్స్ కై : - www.granthanidhi.blogspot.in

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద,
మంత్రశాస్త్రాది అనేక విషయాలు
తెలుసుకొండి... ఫ్రీబుక్స్
MOHAN PUBLICATIONS
పేజ్ లైక్ చేయండి.

granthanidhi
THE TREASURE OF PAGES
FIRST EVER TELUGU FREE E-BOOKS
DOWNLOADING WEB PORTAL

www.granthanidhi.com

Kinige.com

మా ఇ-బుక్స్ కినిగె ద్వారా కానుకగాలు
చేసుకొనే వచ్చును.

dailyhunt

మా ఇ-బుక్స్ డైలీహంట్ ద్వారా
అత్యధిక డిస్కంట్ ఆఫర్లతో లభించును.